॥ वृत्तालये स भगवान् जयतीह साक्षात् ॥

અ.મૂ. સદ્‌ગુરુ શ્રીગોપાળાનંદ

સ્વામીની વાતો

:: પ્રકાશક ::
શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરુકુલ "ભક્તિનગર" કંડારી

આશીર્વચન

"સાધુવર્ણી પાળા સુણી લેજ્યો રે, ગોપાળ સ્વામીની આજ્ઞામાં રહેજ્યો રે" (ભ.ચિ.પ્ર.૧૬૦/૪૯)

કહી શ્રીજી મહારાજે સમગ્ર સમ્પ્રદાયની જવાબદારી જેને શીરે સોંપી હતી એવા યોગીરાજ સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીના નામથી આ સંપ્રદાયનો કયો બાળક અજાણ હોઈ શકે ! દિગંતમાં સહજાનંદીય કીર્તિધજા ફરકાવવાનું પ્રમુખ શ્રેય જેમને ફાળે જાય છે એવા પૂ.સ્વામીએ આજ્ઞા-ઉપાસનાની પાંખોને દૃઢ કરવા અવિરત અતિપુરુષાર્થ કર્યો છે. ૭૧ વર્ષ ૩ માસ અને ૧૨ દિવસ સુધી સમગ્ર જીવનને સત્સંગની સેવામાં અર્પ્યું છે. એટલું જ નહિ વિશાળ સેવા કર્યા સાથે "પોતાના સમ્પ્રદાયની રીતનું જે શાસ્ત્ર હોય તે જ પાછલે દહાડે પોતાના સમ્પ્રદાયને પુષ્ટ કરે છે. (વ.ચ.ગ.મ.૫૮) સાહિત્યક્ષેત્રે પણ આગવું પ્રદાન કર્યું છે. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ઉભયભાષા નિબધ્ધ સાહિત્યમાં સાધકને સંજીવની જેવી આ વાતો અત્યુત્તમછે. વાતોનો મહિમા તેના અધ્યયનથીજ સ્વતઃ સમજી શકાય છે. જેને છેલ્લો જન્મકરવાની ઈચ્છા હોય તેમણે રાગદ્વેષને છોડી શ્રધ્ધા વિશ્વાસ સાથે આ વાતોને સમજવા પ્રયત્ન કરવો તો ચોક્કસ આજ્ઞા ઉપાસનાની દૃઢતા થશે અને અંતે અક્ષય અક્ષરસુખ મળશે.

ભૂતકાળમાં થયેલી આ વાતો વર્તમાન અને ભવિષ્ય માટે ખૂબ જ ઉપયોગી સાબિત થઈ રહી છે, સમયની સાથે સાથે વાતોનું મૂલ્ય વધી રહ્યું છે અને વધતું જ રહેશે. જેમજેમઆપણે આ વાતોનું મૂલ્ય સમજીશું તેમતેમ બાહ્યાભ્યાંતર દ્વંદ્વ સમૂલ નષ્ટ થશે. સિંહગર્જનાથી શિયાળ ભાગે તેમ સહજાનંદી ખુમારીનો એકાદ શબ્દ પણ જો હૃદયની આરપાર નીકળી ગયો તો કામ-ક્રોધ શિયાળ ગોત્યા નહી મળે, એવી બળવાન આ વાતો છે. પરંતુ પરિક્ષિતવૃત્તિથી નહિ શુકદેવવૃત્તિથી શ્રવણ મનન કરવું અતિ આવશ્યક છે. જયારે આ વાતો સમજાય જશે ત્યારે બ્રહ્મરૂપ થતા વાર નહી લાગે, કારણ કે આ વાતો માત્ર કાને સાંભળેલી કે આંખે જોયેલી જ નથી, પ્રત્યક્ષાનુભૂતિનો નિચોડ પણ સ્વામીએ આ વાતોમાં ઠાલવ્યો છે. આવનારા દિવસોમાં આ વાતો પ્રત્યેક સત્સંગીના ઘરમાં પહોંચશે તો સમજુ સત્સંગીઓ આજથી જ આ વાતોને વસાવવી.

એ જ અંતમાં સમ્પ્રદાયની પુષ્ટિ માટે ગુરુકુલ કંડારી દ્વારા પ્રથમાવૃત્તિરૂપે પ્રકાશિત થતા આ ગ્રન્થમાં સેવા કરનાર સંતો ભક્તો પર શ્રીહરિ અને સદ્‌ગુરૂ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની કૃપાદૃષ્ટિ થાય એવા શુભાશિષ સાથે

સદ્. શ્રી આધારાનંદ સ્વામીની કરેલ પ્રસાદીની મૂર્તિ

श्री योगिराजं तपसातिपूतम्,
श्री योगिराजं यशसातिगीतम् ।
श्री योगिराजं महसातिदीप्तम्,
श्री योगिराजं मनसा स्मरामि ॥

સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી
જેમનો ક્યારેય જન્મ નથી થયો અને મૃત્યુ પણ નહિ
માત્ર અને માત્ર
આ પૃથ્વી પર પરબ્રહ્મની સાથે
આપણને તેની ઓળખાણ આપવા
અતિથિની જેમ
વિક્રમ સંવંત્ ૧૮૩૭ મહાસુદ ૮ સોમવાર થી
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૦૮ વૈશાખ વદ ૫ સુધી
આ પૃથ્વીને પાવન કરવા રહ્યા હતા.
- આ વાતો તેઓએ ઉર્ધ્વ જિગમિષુ
સાધકને સંબોધેલી બ્રહ્મઋચાઓ નહિ તો બીજુ શું છે?
માત્ર બ્રહ્મઋચાઓ જ છે.
શાશ્વત છે,
અમૂલ્ય છે,
રહેશે.

ગ્રંથ : સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો (ત્રણ પ્રકરણ)
આધારાનંદ ગ્રંથમાળા-૧૬

પ્રેરણા : પ.પૂ.સદ્‌ગુરુ શા.શ્રી ઘનશ્યામપ્રકાશદાસજી સ્વામી

સંપાદન : શા. સંતવલ્લભદાસ

«ftþ™ r,rÚt : પૂજ્યપાદ શાસ્ત્રીજી સ્વામી ૧૫મી વિદેશ સત્સંગ યાત્રા પ્રસંગે

«ftpf : શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરુકુલ - કંડારી

ISBN : **978-81-904548-5-8**

આવૃત્તિ : પ્રથમ

પ્રત : ૩૦૦૦

સૌજન્યને આભારી વેચાણ કિંમત : ૨૫/-

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

(૧) લોયાધામ
ફોન નં. (૦૨૭૫૫) ૨૬૫૪૪૧,૨૬૫૪૫૧
(૦૨૮૪૯) ૩૦૯૮૦૦

(૨) કંડારી ગુરુકુલ :
(૦૨૬૬૬) ૨૩૨૩૩૪,૨૩૨૭૩૪

(૩) વડોદરા ગુરુકુલ :
(૦૨૬૫) ૬૫૯૦૨૪૨

(૪) નાવલી ગુરુકુલ :
(૦૨૬૯૨) ૨૮૩૬૪૫

મુદ્રક :
શ્રીજી આર્ટ, અમદાવાદ
ફોન. (૦૭૯) ૨૬૫૮૦૯૧૬. મો. ૯૮૭૯૬૦૬૬૮૬

પ્રકાશકીયમ્

તે મુક્ત સર્વે વળી જાણ સમર્થે કેવા,
બ્રહ્માંડ કોટિ ઉપજાવી શકે જ એવા ।
આજ્ઞા થકી અવતરે જઈ લોકમાંય,
પૂજાય આપ પુરૂષોત્તમ તુલ્ય ત્યાંય ॥

(હરિલીલામૃત-ક.૨. વિ.૧૧-૨૨)

કહીને મહાપ્રતાપી અને પવિત્ર આચાર્યશ્રી વિહારીલાલજી મહારાજે નિજપ્રબંધ શ્રીહરિલીલામૃતમાં જે અનાદિ મુક્તોનો મહિમા ગાયો છે તેની આબેહૂબ ઝાંખી થાય એવા પરમહંસોમાં યોગીરાજ સદ્‌ગુરુશ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી પ્રથમ પંક્તિમાં પોતાના સ્થાનને શોભાવે છે. જન્મસિદ્ધ યોગીરાજ સ્વામીની યોગસામર્થી શ્વાસની ગતિ (રેચક-પૂરક)માં ફેરફાર પૂરતી સીમિત ન હતી, તેઓ સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિમાં પણ ફેરફાર કરી શકતા, છતાં જીવન કવન તો દાસત્ત્વપણાના દસ્તાવેજ જેવું સરળ હતું. એટલે જ સ્વયં શ્રીહરિએ કહ્યું છે, "એવા દાસત્ત્વ ભક્તિવાળા તો આજ ગોપાળાનંદ સ્વામી છે.." (ગ.મ.૬૨) પરબ્રહ્મની ઝાંખી કરાવી શકે એવા સમર્થ સ્વામીની યોગસિદ્ધિ સાથે વાગ્વૈદુષ્ય, વ્યવહારકૌશલ્ય, વિદ્વતા અને સાધુતા અદ્વિતીય હતી એટલે અક્ષરાધિપતિએ બન્ને દેશના ત્યાગી, ગૃહી અને આચાર્યશ્રીના ઉપરી તરીકે સ્વામીને જ નિયુક્ત કરેલા.

જેને શ્રી ભક્તિપુત્રે, નિજજન બહુના, ઉપરી આપ કીધા,
બન્ને આચાર્યકેરા, ઉપરિ કરી વળી, હાથમાં હાથ દીધા ।
જેનો સદ્‌બોધ પામી, વટપુર પતિએ, સાર લીધો ધરીને,
ગોપાળાનંદ સ્વામી, સકળ ગુણનિધિ, વંદુ પ્રેમે કરીને ॥

(શ્રી હરિલીલામૃત - ૧/૧, ૩૫)

પદ્ય દ્વારા ગ્રન્થના આરંભમાં આચાર્યશ્રી વિહારીલાલજી મહારાજ જેમની વંદના કરે છે એ સ્વામીની વાતોને સમ્પ્રદાયના સાહિત્યમાંથી

એકબાજુ મૂકી દેવી એ સાહિત્યિક અપરાધ જ નથી પણ અધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તો પોતાના જ પગ પર કુહાડી માર્યા જેવી મૂર્ખામીથી વધારે કંઈ જ ન કહી શકાય.

સમગ્ર સમ્પ્રદાયને સફળ નેતૃત્વ આપનાર પૂ.સ્વામીએ વિદ્વતા કે વ્યવહારિકતાના આધારે નહી પરંતુ પ્રત્યક્ષાનુભૂતિ અને પરબ્રહ્મની આજ્ઞાથી અધ્યાત્મમૂલક વાતો કરી છે. ઉપાસ્ય અને ઉપાસકની સ્પષ્ટતા પણ હસ્તામલકવત્ છે. કાર્યાકાર્યના વિવેક સાથે કર્તવ્યાકર્તવ્યતાનું માર્ગદર્શન છે. છતા આ વાતોને યથાર્થ ન સમજી શકનારાએ પોતાની અલ્પજ્ઞતા ઢાંકવા વાતોના વિરોધરૂપ મહાપાપ ન જ કરવું જોઈએ...વાતોનો વિરોધ એ માત્ર પુસ્તકનો જ નહિ સાક્ષાત્ સ્વામીનો પણ વિરોધ કર્યા બરાબર છે એ ભૂલવું ન જોઈએ.અસ્તુ.

આ વાતો તેના મૂળ સ્વરૂપે બે પ્રકરણની છે. તેમાં પ્રથમ પ્રકરણ તો સંતો-ભક્તો સાથે થયેલી જ્ઞાનગોષ્ઠી ને સ્વામીએ સ્વયં પોતે લખાવેલ અને સદ્ગુરુશ્રી શુકાનંદ સ્વામી પાસે સંશોધન કરાવેલ છે. અને બીજુ પ્રકરણ, સ્વામીના પ્રતાપે સિદ્ધદશાને પામેલા શામળિયા ચૈતન્યાનંદ સ્વામીએ પોતાની સ્મૃતિ માટે લખી રાખેલ વાતોનો સંગ્રહ છે. આવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ શ્રી નરનારાયણદેવ ગાદીના આચાર્ય પ.પૂ.ધ.ધુ.૧૦૦૮ આચાર્યશ્રી વાસુદેવપ્રસાદજી મહારાજની આજ્ઞાથી ૧૦૩ વર્ષ પહેલા; ઈ.સ.૧૯૦૪ માં છપાયેલ પ્રથમ આવૃત્તિમાં કરવામાં આવેલો છે.

સદ્ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો હસ્તલિખિત પ્રતો પરથી સૌ પ્રથમવાર શા.વલ્લભજી કુબેરદાસે વિ.સ.૧૯૬૦ (ઈ.સ.૧૯૦૪) માં છપાવીને પ્રથમાવૃત્તિ રૂપે પ્રસિદ્ધ કરેલી. ત્યારબાદ તે જ પુસ્તક સં.૧૯૯૫ (ઈ.સ.૧૯૩૯)માં જેરામ રામજી મીસ્ત્રીએ દ્વિતીયાવૃત્તિના રૂપમાં કુંભારીયા - કચ્છથી પ્રકાશિત કરેલ. આ બંને આવૃત્તિઓમાં પ.પૂ.ધ.ધૂ.૧૦૦૮ આદિ આચાર્યશ્રી રઘુવીરજી મહારાજ અને સદ્ગુરુશ્રી શુકાનંદ સ્વામીની વાતો પણ જોડેલી હતી. તે આવૃત્તિઓને આધારે માત્ર

સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો સં. ૨૦૩૧ (ઈ.સ.૧૯૭૫) માં અમદાવાદના સ.ગુ.પુજારી શ્રી કૃષ્ણવલ્લભદાસજી સ્વામીએ છપાવી હતી.

જે સમય દરમ્યાન જેરામભાઈ મીસ્ત્રીએ આ વાતો છપાવી તે જ અરસામાં એટલે કે સં.૧૯૯૪ (ઈ.સ.૧૯૩૭) માં બ્રહ્મચારીશ્રી બાલકૃષ્ણાનંદજી દ્વારા હસ્તપ્રતોનું સંશોધન કરાવીને રાજકોટ સત્સંગ - સાહિત્ય કાર્યાલય તરફથી ''ત્રણ પ્રકરણ''માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી. આ ત્રણ પ્રકરણવાળી આવૃત્તિમાં પ્રથમ પ્રકરણને બીજા પ્રકરણ તરીકે રજુ કરેલ છે અને બીજા પ્રકરણને પ્રથમ પ્રકરણ તરીકે રજુ કરેલ છે તથા ત્રીજુ પ્રકરણ સ્વામીશ્રીએ જુદી જુદી જગ્યાએ કરેલી વાતોના સંગ્રહ સાથે તૈયાર કરેલું છે. બે પ્રકરણની વાતોમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ૧૭૬ વાતો છે. અને દ્વિતીય પ્રકરણમાં ૩૧૮ વાતો છે. કુલ ૪૯૪ વાતો છે. જ્યારે ત્રણ પ્રકરણની વાતોમાં પ્રથમ પ્રકરણમાં ૩૪૦, દ્વિતીય પ્રકરણમાં ૧૩૦ અને તૃતીય પ્રકરણમાં ૪૭ વાતો છે. ટુંકમાં ૨૪ વાતોનો ફરક છે. બાકી બે પ્રકરણની વાતોને જ આગળ પાછળ કરીને છાપેલી જણાય છે. યદ્યપિ ઝાઝો કોઈ ફેર નથી; થોડી થોડી વાતો ઓછી-વત્તી અને પાઠભેદ છે, પણ વાર્તાભેદ નથી. અમદાવાદ દેશ અને વરતાલદેશમાં પ્રચલિત વાતોમાં પણ પાઠભેદ જોવા જાણવા મળે છે. જે લગભગ સંપ્રદાયના દરેક શાસ્ત્રોમાં જણાય છે. કોઈવાર બે પ્રકરણ, કોઈવાર ત્રણ પ્રકરણ અને કોઈવાર પ્રકરણ વિના વિષયવાર સંકલન કરીને પણ સ્વામીશ્રીની વાતોનું પ્રકાશન થયું છે.

ટૂંકમાં સદગુરુશ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો કોઈ એક માન્યતા ધરાવતા શ્રદ્ધાળુઓની શ્રદ્ધાનું જ પ્રતિક નથી બંને દેશમાં વર્ષોથી વંચાતી છપાતી આ વાતો આજે શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરુકુલ - કંડારી દ્વારા આપ સહુના કરકમળમાં મૂક્તાં આનંદ અનુભવીએ છીએ.

હજારો હરિભક્તોના અધ્યાત્મપથ રાહબર પ.પૂ.બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્‌ગુરુ શાસ્ત્રી શ્રી ઘનશ્યામપ્રકાશદાસજી સ્વામીએ આ વાતોના માધ્યમથી હજારો સંતો-ભક્તોના જીવનમાં અમૃત સંજીવની બ્રહ્મવિદ્યાનું પોષણ કર્યું

છે. સત્સંગપથે આગળ વધવા ઈચ્છતા સૌ મુમુક્ષુઓને અધ્યાત્મ પાથેય મળી રહે એવા શુભાશયથી આ વાતોનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે. આ ગ્રન્થમાં પૂ.સ્વામીની જીવનઝાંખી **પૂ.શા.શ્રી સુવ્રતવલ્લભાચાર્ય સ્વામી**એ લખી આપી છે સાથે સાથે પૂ.સ્વામીના અનુગ્રહની ઈચ્છાથી પૂજ્યપાદ્ શાસ્ત્રીજી સ્વામીના શિષ્ય **સ્વામીશ્રી શ્યામવલ્લભદાસજી, સ્વામીશ્રી વિવેક વલ્લભદાસજી, સ્વામીશ્રી ભજનવલ્લભદાસજી અને સ્વામી શ્રી સરજુવલ્લભદાસજી**એ ખૂબ જ ભાવથી શ્રદ્ધાથી સેવાકાર્ય કર્યું છે. સાથે સાથે ધો.૧૨માં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ **ભ્રિજેશ પટેલ અને ભાવેશ મિસ્ત્રી**એ પણ ઘણી જહેમત ઉઠાવી છે.

અંતમાં ખાસ નોંધ લેવા જેવી બાબત એ છે કે આ વાતોનું પ્રકાશન માત્ર અને માત્ર વ્યક્તિગત વાંચન-વિચારણા અંતઃજાગૃતિ માટે જ છે. કોઈના ખંડન-મંડન કે વાદ-વિવાદ માટે હરગીજ નહિ. માટે તમામ વાંચકોને શ્રદ્ધાંજલિ પ્રાર્થના છે કે, સર્વપૂર્વગ્રહ, ભૂલીને, મનની ગાંઠો છોડીને; આત્મા અને ઈષ્ટને ઓળખવાના નમ્ર પ્રયાસરૂપે સ્વામી વાતો કરે છે ને હું સાંભળું છું એવી ભાવના સાથે વાંચવા અને શક્ય એટલા પ્રયત્નો છતાં જે કોઈ ક્ષતિઓ રહી જવા પામી હોય તે હંસક્ષીર ન્યાયે ક્ષમ્ય ગણવા નમ્ર પ્રાર્થના.

સત્સંગ કૃપાભિલાષી

શા.સંતવલ્લભદાસના જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

સદ્‌ગુરુશ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો વિષે બે શબ્દો.....

શ્રદ્ધૈવાત્র પ્રકર્તવ્યા, શ્રદ્ધા સન્દેહનાશિની ।
શ્રદ્ધા સૌખ્યકરી પુંસાં, શ્રદ્ધામુક્તિપ્રદાયિની ॥ આદર્શચરિત -૨/૭૫

વેદ, ઉપનિષદ્ , ભાગવત, રામાયણ; જેવા સનાતન સદ્‌ગ્રન્થોમાં જે વાતને સમજાવવા પ્રયત્નો થયા છે. એ જ વાતને ખૂબ જ ગંભીરતાથી મર્મસ્પર્શી અને ખુલ્લા શબ્દોમાં પ્રકાશિત કરનારી આ વાતો છે.

પૂર્વગ્રહથી પીડાતો મુમુક્ષુ પણ જો તટસ્થતાથી આ વાતોનું અધ્યયન સાથે અનુકરણ કરે તો ચોક્કસ તેના અધ્યાત્મ જીવનમાં અકલ્પ્ય ક્રાંતિનો શંખનાદ થશે. ઊર્ધ્વગતિનો અહેસાસ અને પરમશાંતિનો શ્વાસ લેશે.

આ વાતો ચોક્કસ માન્યતા ધરાવતા અમુક ભક્તોની અંગપુષ્ટિ માટે જ થયેલી છે; છતાં ઊર્ધ્વગતિને પામવા પ્રયત્નશીલ પ્રત્યેક પ્રભુપ્રેમીઓને ખૂબ જ સહાયક બની છે, બની રહી છે અને બની રહેશે. ઉપરથી શાંત દેખાતા આંતરિક સંઘર્ષમાં સફળતા હસ્તગત કરવાની ઘણી ચાવીઓ આ ગ્રન્થમાં મળે છે જે વિવેકી એનો લાભ ઉઠાવે છે તેને આજે પણ પ્રકાશ સાથે આંતરશાંતિની અનુભૂતિ થાય છે.

યદ્યપિ વાતો ગંભીર અને પ્રભાવક છે, છતાં સરળ અને સર્વભોગ્ય છે એ એની સૌ પ્રથમ વિશિષ્ટતા કહી શકાય. સ્વામીની વાતો કોઈ ગૂઢ ગ્રન્થ નથી, છતાં ગૂઢ રહસ્યોને જણાવનારો ગ્રન્થ ચોક્કસ છે.

આ કોઈ પણ હેતુ કે ઉદ્‌દેશ્ય વિના માત્ર સ્વાન્તઃસુખાય સંકલિત બ્રહ્મપડછંદા પાડતી વાતોનું સંકલન જ છે. ગ્રન્થો ઉદ્‌દેશ્યથી આલેખાયેલ ગ્રન્થ ન હોવા છતાં સ્વામિનારાયણીય સાધકો માટે આ વાર્તાસંગ્રહે એક મહત્વના ગ્રન્થનું સ્થાન લઈ લીધું છે. તેનું કારણ તે ગ્રન્થની વાસ્તવિકતા નહિ તો બીજુ શું હોઈ શકે ?

સ્વામીની વાતો સાધકોના મનને ઊર્ધ્વતરફ લઈ જવા નવો જ માર્ગ બતાવે છે છતાં પણ એ પૌરાણિક માન્યતાઓનો અસ્વીકાર નથી જ કરતા;

ઘણી બાબતે લોકમાનસને સંસારથી ઉપર ઉઠાવવા પૌરાણિક સન્દર્ભો આપીને તેનાથી ઉપર ઉઠાવી લે છે. ત્યારે કેટલાકને અતિસાર (અપચો-ઝાડા) થઈ જાય છે, પણ તે વાતોનો દોષ નથી તેની પાચનશક્તિ જ નબળી ગણાય. જો બ્રાહ્મી શક્તિની આશા હોય તો બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુના વચન પચાવવાની શક્તિ કેળવવી જ રહી.

સ્વામીની વાતો એટલે શું ? આ પ્રશ્નને શબ્દો કે ચર્ચાનો વિષય બનાવ્યા વિના શ્રદ્ધા સાથે એનું મનન-નિદિધ્યાસ કરીને પોતાના આત્માને જ એનો ઉત્તર આપવો જોઈએ.

અનેક વાસ્તવિકતાઓની વચ્ચે એ પણ એક વાસ્તવિકતા છે કે, કોઈ પણ ગ્રન્થના અધ્યયન-મનનથી એટલી જ અધિક પ્રગતિ અને અધ્યાત્મ પ્રભાવના મેળવી શકાય છે, જેટલી પોતાની સામર્થી હોય.

અધ્યાત્મ જગતમાં માત્ર વાતો જ નહિ કોઈ પણ ગ્રન્થની વાસ્તવિકતા તર્ક પ્રણાલી દ્વારા સાબિત નથી થઈ શકતી. તર્ક-સ્વયં વ્યક્તિગત અનુભવ વિના આપણને વિશ્વાસ આપી શકે એ વાતમાં તથ્ય નથી. એટલે મક્કમ સ્વરે કહી શકાય તેમ છે કે, આધ્યાત્મિક ગ્રન્થોની વાસ્તવિકતા કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા નહિ અનુભૂતિ દ્વારા જ થઈ શકે છે. ટૂંકમાં આ વાતો ગોપાળાનંદ સ્વામીએ કહેલી હોવાથી નહીં, પણ સાધકસંજીવની હોવાથી સમ્પ્રદાયમાં અત્યધિક આદર પામી છે. વાર્તાગ્રન્થો-વાતો ઘણી છે પણ આ વાતો જેટલી પ્રભાવકતા ચારુતા કે રોચકતા બીજી વાતોમાં અનુભવાતી નથી. આ શબ્દો મેજીકસ્ટીક જેવા માધુર્યભર્યા લાગે છે.

૨૧મી સદીને વિજ્ઞાનની સદી કહીએ તો કંઈ જ ખોટું નથી. વિજ્ઞાને માનવને સુખ-સુવિધાની દૃષ્ટિએ અતિ મહત્વપૂર્ણ યોગદાન આપ્યું છે. પરંતુ આત્મશાંતિ,આત્મપ્રાપ્તિ કે આંતરિક પ્રગતિની દૃષ્ટિએ જ્યારે થોડું પણ મેળવવાની ઝંખના જાગે ત્યારે વિજ્ઞાન વામણું સાબિત થાય છે. એ તો આપણને આપણાં અધ્યાત્મ અને એમાં પણ સ્વામી જેવા મહાપુરુષોના

સંશ્રયથીજ મળી શકે. ટેન્શન,ડીપ્રેશન, ફોબીયા સુધી પહોંચેલા ભટકેલા જીવે જો શાંતિની ઝંખનાના સ્વપ્નને સાકાર કરવું હોય તો આવા ગ્રન્થો તરફ નજર કરવી જ રહી. જેના હૃદયમાં પરમની પ્રાપ્તિની ઉત્કટ એષણા હોય તેમણે વિજ્ઞાનના વૈભવને તરછોડીને વાતોના વિશેષજ્ઞ બનવું જોઈએ.

આ વાતોમાં વાચકને માનસિક-વૈચારિક પૃષ્ઠભૂમિની નક્કરતા દેખાય છે, વિષયની વખાર જેવા મનની કાબેલિયત સાથે તેને પછાડવાની યુક્તિ જ નહિ તેના પર રાજ કરવાની અદ્‌ભૂત આત્મશક્તિની ઝાંખી થઈ આવે છે. સાધનરત સાધક સ્વક્ષતિઓને સુધારવાનું અને આગળ ચાલવાનું પીઠબળ પણ મેળવી શકે છે....આ દરેક ક્ષેત્રે આત્માનો અવ્યક્ત અવાજ અનુભૂતિનો આનંદ વ્યક્ત કરતો રહે છે.

આપણે સ્વીકારવું જ જોઈએ કે, મોક્ષના માર્ગે સૃષ્ટિના પ્રારંભથી આજ દિવસ સુધી એક સરખી સમસ્યાઓ છે. મુમુક્ષુ સાધનાનું સાતત્ય જાળવી શકે કે નહિ પણ વિઘ્નોનું સાતત્ય સૃષ્ટિના આદિથી અંત સુધીનું છે. સતયુગ હોય કે કળિયુગ અંતરયુદ્ધમાં કંઈ ખાસ ફરક પડતો હોય એવું લાગતું નથી. પૌરાણિક સન્દર્ભોમાં જગત્સૃષ્ટા બ્રહ્મા સ્વકન્યામાં મોહ પામે છે છતે દેહે સ્વર્ગમાં જનાર વિશ્વામિત્ર લોભથી પતન પામે છે. ચક્રવર્તી સમ્રાટ જંગલમાં જઈને મૃગના બચ્ચામાં ફસાય છે. પ્રજાપતિ દક્ષ ક્રોધ કરીને અજામુખ બને છે. આ સમસ્યાઓના ચક્રવ્યૂહનું ભેદન ઘણા ઓછા યોધ્ધાઓ કરી શક્યા છે. જે ચક્રવ્યૂહનું ભેદન બ્રહ્મા-શિવ-દક્ષ કે ભરત જેવા નથી કરી શક્યા એ ચક્રવ્યૂહનું ભેદન કરવાના સમયે સાધકે શું કરવું જોઈએ? તો ટૂંકો ને સચોટ સોના જેવો ઉત્તર છે આ વાતોનું શ્રવણ મનન અને સાક્ષાત્કાર.

હૃદયના કુરૂક્ષેત્રના ચક્રવ્યૂહ ભેદનની કલા પણ આ દ્રોણ પાસેથી શીખવા જેવી છે. ઘણા મૌલિક સાહિત્યના બળ પર વાતોની ઉપેક્ષા કરે છે પણ જ્યારે લડાઈનો સમય આવે ત્યારે આ દ્રોણના ચરણે થાય છે. અને આ દ્રોણ કોઈ કૂળ કે રાજપરિવારથી બંધાયેલો ન હોવાથી કોઈ પણને

ચક્રવ્યૂહભેદન સાથે બાણવિદ્યા શીખવે છે, ઘણા શીખ્યા છે અને સફળ પણ થાય છે **स्वर्गो मोक्षस्तथा धर्मः सर्वे वाचि प्रतिष्ठिताः** (પદ્મપુરાણ ૫/૧૮/૩૯૯) નો અહેસાસ થાય છે. છતાં ઘણી જગ્યાએ કડવાશ દેખાય છે ત્યારે **''हितं हितं वदन्त्यार्याः कटु वाक् शास्ति यः शुभम्** (રામચરિત-૨૮/૫૦) શ્રેષ્ઠ પુરુષોની હિતકારી વાતોને યાદ કરવી જોઈએ. સ્વામીની વાણી સદ્વર્તનની પ્રતિનિધિ અને ઉપાસના પ્રવર્તનનું પ્રતિબિંબ છે.

वाग् वै समुद्रः । न वै वाक् क्षीयते-ऐतरेय ब्राह्मण ૫/૨૩/૧) ચોકકસ વાણી સમુદ્ર છે તે કયારેય ક્ષય-નાશ નથી પામતી અને

वाचाभिरतोतानागतवर्तमान विप्रकृष्टं ज्ञायते (૪/૨૩)

(यजुर्वेदीय उब्बट भाष्य)

શબ્દ દ્વારાજ અતીત અનાગત (ભવિષ્ય) અને વર્તમાનના ગૂઢ રહસ્યોનું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે.

આ બન્ને વાકયોનો સાક્ષાત્કાર આ વાતો દ્વારા મને થયો છે. ભૂતકાળમાં સાધક કયાં ભૂલો પડયો છે તેનો બોધપાઠ આપીને સ્વામી ચૂપ નથી જઈ ગયા ભવિષ્ય સાધકે કયાં કયાં સાવધાની રાખવી તેની પણ છણાવટ કરી છે તેથી આંતરયુદ્ધ લડતા દરેક સાધકો આ વાતોને ખૂબ ખૂબ શ્રદ્ધા સાથે મરણમૂડીની જેમ સાચવે છે,સેવે છે.

સૌના અંતરમાં શ્રીહરિ વિરાજે છે સૌને મોક્ષની બુદ્ધિના દાતા સ્વયં શ્રીહરિ જ છે. જનમંગલ સ્તોત્રમાં ''ॐ श्री बुद्धिदाय नमः'' મંત્ર આપણે બોલીએ છીએ. આવો આજે આપણા ઈષ્ટદેવના ચરણોમાં પ્રાર્થના કરીએ કે તેમના વચનો-તેમના એકાંતિક સત્પુરૂષોના વચનોને સમજવાની સદ્બુદ્ધિ આપે.

એજ

કો.શાસ્ત્રી શુકવલ્લભદાસના

જય શ્રીસ્વામિનારાયણ

॥ वृत्तालये स भगवान् जयतीह साक्षात् ॥

સર્વાવતારી ભગવાનશ્રી સ્વામિનારાયણના અતિ વહાલા અ.મૂ.સદ્‌ગુરુશ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની મોક્ષના રસાયણરૂપી આ વાતોના પ્રકાશન સમયે ઈષ્ટદેવ શ્રીહરિ અને ગુરુવર્ય પ.પૂ.બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્‌ગુરુવર્ય શા.શ્રીઘનશ્યામપ્રકાશદાસજી સ્વામીની પ્રસન્નતાર્થે

ચિ.પૌત્ર-ધ્રુવ તથા પૌત્રી તિશા

ના જન્મદિન પ્રસંગે

અ.સૌ.પ્રફુલાબેન અજીતભાઈ દેસાઈ પરિવાર નડિયાદ

હસ્તે-સુપુત્રો શ્રી સ્નેહલભાઈ તથા સંદીપભાઈ

સુપુત્રી શ્રી નેહાબેન તથા શ્રી લીનાબેન

વિગેરે સમગ્ર પરિવાર તરફથી ઉદાર હાથે આર્થિક સહયોગ આપ્યો છે. આ પરિવારમાં શ્રીહરિ અને સત્‌પુરુષોમાં દિવ્યભાવ દૃઢ થાય..સત્સંગ-સંતો-ભક્તો પ્રત્યે અહોભાવ થાય. આજ્ઞા-ઉપાસના શુદ્ધ કરીને પૂજ્યપાદ ગુરૂજીના કૃપાપાત્ર બનવાની ઝંખના જાગે એવી ભગવાન શ્રીહરિના ચરણોમાં પ્રાર્થના સાથે હાર્દિક અભિનંદન પાઠવતા આનંદ થાય છે.

ગુરૂકુલ પરિવાર - કંડારી વતી,
સાધુ નિષ્કામવલ્લભદાસના
જયશ્રી સ્વામિનારાયણ

એ વક્તા સૌથી શ્રેષ્ઠ વક્તા છે
જે પોતાના શ્રોતાઓને
ખૂબ જ ઓછા
સમયમાં
સૌથી વધુ હરિજ્ઞાન આપે છે.

સ.ગુ. ગોપાળાનંદસ્વામીની જીવન ઝરમર

श्री योगिराजं तपसाऽतिपूतम्, श्री योगिराजं यशसाऽतिगीतम्,
श्री योगिराजं महसाऽतिदीप्तम्, श्री योगिराजं मनसा स्मरामि ॥

પ્રાગટ્ય અને પૂર્વભૂમિકા :-

ભારતવર્ષની ભવ્ય અને ભાગ્યવંતી ભૂમિ એટલે ભગવાન અને ભગવાનના મહામુક્તપુરુષોની ક્રીડાસ્થલી. **संभवामि युगे युगे** (ભગવદ્ગીતા ૪/૮) આ ભગવત્ પ્રતિજ્ઞાને પ્રત્યક્ષ નિહાળતી આ ભારતી વસુંધરા સર્વદા ભક્તિ-ભક્ત અને ભગવંતની રમણીય રમણ-ભૂમિ બની ગઈ છે. સંતોના સુખ અર્થે અને દુષ્ટોના દમન માટે પૃથ્વી પર પધારવાના સંકલ્પવાળા સત્યસંકલ્પ શ્રીહરિનો આદિ સંકલ્પ ભગવતી શ્રુતિએ પ્રકાશિત કર્યો **स एकाकी न रमते (महो. १/१)** પરતઃપર અક્ષરના પણ અધિપતિ એવા પૂર્ણપુરુષોત્તમ પ્રભુએ મહામુક્તોના મંડળ સાથે અવનિમાં અવતરવાનો સબીજ સંકલ્પ કર્યો. અખિલેશ્વરના આ અલૌકિક અને અવિનાશી સંકલ્પ સાથે મુક્તાત્મા મહાપુરુષોએ પૃથ્વી પર પધારવાની તત્પરતા દાખવવાની ચાલુ કરી. એ જ અવસરમાં...

વિક્રમ સંવત ૧૮૩૭ના માઘ માસના શુક્લપક્ષની અષ્ટમી તિથિના રોજ ભુવનભાસ્કર ભગવાન સૂર્ય અભેદ્ય અંધકારના અંત અર્થે ઉદયાચળ પર આરૂઢ થવાના હતા. ત્યાં તો સૂર્યોદયની એ શ્રેષ્ઠ ક્ષણે સોમવારે સાબરકાંઠા જીલ્લાના **ટોડલા** ગામે સૂર્ય સમાન તેજસ્વી અનાદિ અક્ષરમુક્તનાં અવતરણ સાથે જડ ચેતનને ધરનારી ધરિત્રીએ જાણે કે બે સૂર્યોનો એક સાથે ઉદય નિહાળ્યો અને **''बहुरत्ना वसुंधरा''** માં કોહીનૂર સમાન રત્ન તત્ત્વનો ઉમેરો થયો. અથવા તો Great Men are the gifts of kind God - ઈશ્વરીય આશિષથી આ અસાર સંસાર સનાથ બન્યો. અરવલ્લી અદ્રિની અનુપમ ગિરિમાળાની ગોદમાં આવેલા ટોડલા ગામમાં યજુર્વેદીય માધ્યાન્દિની શાખાના ઔદીચ્ય સહસ્ત્ર

બ્રાહ્મણ **મોતીરામ ઠાકર**ના ધર્મપત્ની **કુશળાદેવી**ની કુખે પ્રગટ થયેલા આ મહામુક્તરાજ હતા આપણા જેવા અનેક આત્માઓને અક્ષરરૂપ કરનારા અનાદિમુક્ત યોગીરાજ સદ્ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી.

ગૌરવર્ણ, તેજસ્વીનેત્રો, નમણીનાસિકા, વિશાળભાલ, આજાનબાહુ, પ્રફુલ્લિતવદન તથા સૌમ્ય સ્વભાવના આ નવજાત શિશુને નિહાળી માતા-પિતા તથા ગ્રામજનો અતુલિત આનંદનો અનુભવ કરવા લાગ્યા. કૃતિકા નક્ષત્ર, શુભ યોગ, કૌલવ કરણ અને મકર લગ્નમાં જન્મેલા આ લાડલા પુત્રનું "**ખુશાલ**" એવું અન્વર્થ નામ પાડ્યું. ખુદાની ખમીરીમાં ખુશ રહેનારા બાલ ખુશાલ બાલ્યાવસ્થાથી જ બધાને ખુશ રાખતા હતા.

સૂર્યોદયના સહવાસથી ખૂલતી અને ખીલતી કમળ-કળીઓની જેમ ખુશાલના સહવાસ અને સમાગમથી બાળ સખાઓ અને બુઝુર્ગોમાં ભક્તિ અને ભાવનાની પાંખડીઓ ખૂલવા ને ખીલવા લાગી. **યોસાવાજન્મયોગી** એવા ખુશાલને જન્મથી જ ડગલે ને પગલે સિધ્ધિ અને પ્રસિધ્ધિ સહજ વરેલી હતી. બાળક ખુશાલ બહુ ટૂંકા સમયમાં સિધ્ધયોગી તરીકે લોકહૃદયમાં છવાઈ ગયા.

આ ખુશાલે લોકહૃદયમાં જ નહિ, પરંતુ લોકાધિનાથ લક્ષ્મીપતિના હૃદયમાં પણ એવું જ સ્થાન લઈ લીધું. તદ્ન માસૂમ ઉંમરમાં જ ખુશાલની ભાવમયી ભક્તિથી **ભગવાન શામળાજી** પણ એવા આકર્ષાયા કે આ બાળ-ભક્ત સાથે રમવા માટે અધીરા રહેતા. "કોજાગરી" શરદ પૂનમની રાત્રી વીતતા પ્રભાતે જ માતા કુશળાદેવીને નવેળાંમાંથી સોનાના ઝાંઝર વિગેરે મળી આવતા અત્યંત અચરજ થયું. આ બાજુ શામળાજી મંદિરનાં મજબૂત દ્વાર ખોલતા મંગળા દર્શનનાં મંગળ મુહૂર્તે જ જાણે કે પૂજારીને અમંગળ થયુ! મૂર્તિના અમૂલ્ય આભૂષણો ન જડતા પૂજારી ઉપર ચોરીની આળ્ય આવી. અંતર્યામી અવિનાશીએ અશરીરિ વાણી દ્વારા પૂજારીને નિર્દોષ જણાવી અલંકારાદિનો ભેદ ખોલ્યો, "હું ટોડલા ગામે ખુશાલ ભટ્ટ સાથે રમવા ગયો હતો ત્યાં ઝાંઝર, કુંડળ વિગેરે ભૂલી આવ્યો છું." આ સાંભળી ટોડલા જવા નીકળેલા પૂજારી અને કારભારીઓને માર્ગમાં વૃક્ષની શાખામાં અટવાયેલી ઉપરણી તથા મેશ્વો નદી તટે પડેલી ચાખડી સાંપડી અને અવશિષ્ટ અલંકારાદિ આભૂષણો ખુશાલ ભટ્ટને ત્યાંથી મળી

આવ્યા. આ ઘટનાથી સહુને અતિ આશ્ચર્ય ઊપજ્યું. આજે પણ શામળાજીની ઐતિહાસિક નોંધોમાં આ ગાથા સુવર્ણ અક્ષરે નોંધાયેલી છે.

આઠમા વર્ષમાં આવેલા ખુશાલને **अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयीत तमध्यापयीत** (પા.ગૃ.કાં.-૨,કં-૨.૧) શાસ્ત્રીય આદેશ અનુસાર પ્રાજ્ઞ પિતાએ વિધિવત ઉપવીત આપી. અને **ब्राह्मणेन निष्कारणं षडङ्गो वेदोऽध्येतव्यो ज्ञेयश्च** આ શ્રુતિ વચનાનુસાર બ્રાહ્મણોચિત વેદાદિ વિદ્યાના અભ્યાસ અર્થે ગુરુજનો પાસે મોકલ્યા. વિદ્યાભ્યાસ તો આ મહાપુરુષ માટે એક લૌકિક ચેષ્ટા માત્ર હતો. સ્વલ્પ સમયમાં જ સકલ શાસ્ત્રના સારને આત્મસાત કરી વેદ, વેદાંત, વ્યાકરણ, ન્યાય, વિગેરે વિવિધ વિદ્યામાં વિશારદ બની વિદ્વત્જનોની પારાવાર પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી ગામમાં પાઠશાળા ચાલુ કરી બ્રહ્મ બટુકોને વિદ્યાભ્યાસના મિષથી બ્રહ્મવિદ્યાનું સદાવ્રત ચાલુ કર્યું.

જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ અને કર્મયોગના ત્રિવેણી તીર્થરાજ સમાન આ યોગીરાજ બાલ્યાવસ્થાથી જ યોગસિધ્ધિને વરેલા હતા. એકવાર મહારાજની મરમાળી મૂર્તિમાં મગ્ન થયેલા આ યોગીરાજના શરીરમાંથી કોટિ સૂર્ય સમાન તેજનો સમૂહ સર્વત્ર પ્રસરાવા લાગ્યો. અને એકાએક અકલ્પ્ય કર્ણભેદી ત્રણ કડાકાઓએ આબાલ-વૃધ્ધના કર્ણપટલને ભેદી નાંખ્યા. સામાન્ય સમજમાં તો આ ઘટના એક અણઉકેલ્યા કોયડાની જેમ અચરજકારી માત્ર બની રહી.

निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति दिव्यं (મુન્ડકો.૩/૧/૩) એવા પરમપુરુષ પુરુષોત્તમનારાયણના પરમ સાધર્મ્યને પામેલા ખુશાલ ભટ્ટ આવા તો કંઈક આશ્ચર્યો સહજતામાં જ સર્જવા છતા પોતાને પ્રભુના એક સાધારણ દાસ તરીકે જ પંકાવતા. આ એક અનોખી સિધ્ધિ હતી આ યોગીરાજની. ટોડલામાં કુદરતી પ્રકોપ સાથે ઊછરેલા મહુડાને મીઠો કરી ખુશાલે કુદરતને પણ હાથતાળી દીધી હતી. તો અનાવૃષ્ટિની ભીતિથી ભયભીત ભોળા ગ્રામજનોની દયનીય દશાથી દ્રવીભૂત બની આકસ્મિક અનરાધાર વૃષ્ટિ પણ કરી હતી.

मूकं करोति वाचालम् આ ભગવદીય વિશેષણને ભગવાન જેવા ઐશ્વર્યવાળા આ ખુશાલ ભટ્ટે સાર્થક કર્યું હતું. સુરતના સંસ્કારી પારસી સજ્જનના અબોલ મુંગા બાળકને પ્રભુપ્રસાદીભૂત કેળાનો પ્રસાદ આપી

ચપટીમાં જ બોલીને પ્રતિસાદ આપતો બનાવી દીધો હતો.

માતાપિતાના દુરાગ્રહવશાત્ અનિચ્છાથી પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવેશવા છતાં સંસારમાં જળકમળવત્ રહી મનથી તો માત્ર મહારાજની મૂર્તિમાં જ મશગૂલ રહેતા હતા.

ભગવત્મિલન અને ભાગવતી દીક્ષા :-

સત્યકામ, સત્યસંકલ્પ જેવી સિદ્ધિઓ સિદ્ધ હોવા છતાં પ્રસિદ્ધિના પાશથી પૂર્ણ અળગા રહી સર્વેશ્વર શ્રીહરિના મિલન માટે જ સદા આતુર રહેતા. **પ્રભવતિ વિભવો ન ભક્તચેતઃ ક્ષણમપિ ચાલયિતું પુરન્દરીયઃ** (સ.જી.૨/૫૧/૧૭) – ભક્તચિત્તને ચલાયમાન કરવા સિદ્ધિ-પ્રસિદ્ધિ કે ઐશ્વર્ય-મહૈશ્વર્ય સર્વથા અસમર્થ જ રહ્યા છે. આ રીતે માત્ર ભગવાનને જ મળવા ઝંખતા ખુશાલ ભટ્ટને મળવા ભગવાન પણ આતુર બન્યા. ત્યારે **દદામિ બુદ્ધિયોગં તં, યેન મામુપયાન્તિ તે** (ભ.ગી.૧૦/૧૦) એવા પુરુષોત્તમ પ્રાપ્તિના પ્રયોજક એવં ભક્ત મનોરથ-કલ્પતરુ પ્રભુએ પોતે પારખી ન શકાય એ રીતે ભૂદેવના રૂપમાં આવી પોતાની સાથે ખુશાલ ભટ્ટને જેતલપુર સુધી લાવી એકાએક અદૃશ્ય થયા. આ અલૌકિક ઘટના પાછળ રહેલા ઈશ્વરીય સંકેતને યોગીરાજ પામી ગયા. અને ગામમાં વિરાજમાન ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણના દર્શન થતાં જ સર્વસમર્પણ અને સ્વસમર્પણના સુદૃઢ સંકલ્પ સાથે સાનંદ વંદન કર્યા.

સચ્છાસ્ત્રવ્યસની શ્રીસ્વામિનારાયણ મહાપ્રભુના સાંનિધ્યમાં સદા ચાલતી શાસ્ત્રચર્ચામાં મહાભારત જેવા મહાન ભારતવર્ષના ઈતિહાસ ગ્રંથની ઉણપ હંમેશા સાલતી હતી. આ ગ્રંથને પ્રાપ્ત કરવા માટે લખીરામ દેરાસરી, જગન્નાથ શાસ્ત્રી અને પ્રાગજી પુરાણી જેવા વ્યવહારદક્ષો, વિદ્વાનો તથા વાગ્મિ વક્તાઓ મોકલવા છતાં, કંઈ વાતનો વળ ઉકલ્યો જ નહિ. છેવટે ભગવાન શ્રી હરિના આદેશને શિરોધાર્ય રાખી ખુશાલ ભટ્ટે ભાવનગરના ભાન ભૂલેલા ભૂદેવ પાસેથી અદ્ભુત પરચો પૂરી કુનેહપૂર્વક આ અમૂલ્ય ગ્રંથ લાવી આપી મહારાજની મહામૂલી મોજને મેળવી લીધી.

ધ્યાન અને યોગના મહાભ્યાસી ખુશાલભાઈની વ્યવહારદક્ષતા જોઈ સવિશેષ પ્રસન્ન શ્રીહરિએ સત્સંગ સંવર્ધન માટે તેમને વડોદરા મોકલ્યા હતા.

વડોદરામાં સદાશિવભાઈને ત્યાં જમવા પધારતા આ મહામુક્તની સાથે નિત્ય મહારાજ પણ જમવા આવતા, જેના ચાક્ષુષ પ્રત્યક્ષથી સત્સંગી ભક્તોની ભીડ ઘણી વધી ગઈ હતી. **दृढरतिरशनानिबद्धपादो हृदयमहो न विहातुमस्य शक्तः** (સ.જી.૨/૫૧/૨૫) આ રીતે પ્રભુ પોતે પણ આવા ભક્તહૃદયને છોડવામાં અસમર્થ છે. આવા તો અસંખ્ય ઐશ્વર્યો વડોદરામાં બતાવી સત્સંગની અનેરી વૃધ્ધિ કરી.

ખુશાલભાઈના નિઃસ્પૃહી, ત્યાગપ્રધાન અને તપોમય જીવનમાં વણાયેલા સહજ વૈરાગ્યને જોઈ પ્રસન્ન શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાને **ગઢપુર** મુકામે સં. ૧૮૬૪ના કારતક વદ અષ્ટમીના મંગલ પ્રાતઃકાળે વિધિવત **ભાગવતી દીક્ષા આપી ''શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી''** એવું અન્વર્થ નામાભિધાન આપ્યું. આ રીતે સહજાનંદ ચંદ્રની આસપાસ શોભતા તારામંડળના તેજસ્વી તારા બની સત્સંગના આકાશમાં સુશોભિત થવા લાગ્યા. સાધના, સાધુતા અને સાદાઈમાં શિરમોર એવા શ્રી ગોપાળાનંદસ્વામીની મહત્તા સત્સંગમાં આવતાની સાથે જ સહુ કોઈએ સ્વીકારી અને વરિષ્ઠ સદ્‌ગુરુઓની પંક્તિઓમાં વિશિષ્ટ સ્થાન આપ્યું.

અનેકવિધ અલૌકિક ઐશ્વર્ય :-

એકવાર **વડોદરા**માં વિષ્ણુયાગમાં પધારેલા સ.ગુ. શ્રી ગોપાળાનંદસ્વામીને સાક્ષાત્ યજ્ઞનારાયણે યજ્ઞીય જ્વાળાઓમાં પ્રગટ થઈ દર્શન આપ્યા અને સ્વામીના કરકમળોથી અપાયેલી આહુતીઓને સહુ કોઈના દેખતા સ્વીકાર કરી હતી. વરતાલ મંદિરના નિર્માણ પ્રસંગે અવરોધરૂપ બનેલા **પેટલાદ**ના કશિયાજી સામે સ.ગુ. શ્રી ગોપાળાનંદસ્વામીએ કમર કસી અને ચમત્કાર બતાવી મંદિરનું કાર્ય પૂરપાટ વેગવંતુ બનાવી સ.ગુ. બ્રહ્માનંદ સ્વામીને નિશ્ચિંત કર્યા હતા. તો જુનાગઢ મંદિરના નિર્માણમાં ખલેલ પહોંચાડવા આવી રહેલા રંગીલદાસને એક વચનમાત્રથી જ નામશેષ બનાવી દીધો હતો.

બોટાદના અગ્રગણ્ય જૈન વણિક ભગા દોશીએ સત્સંગ સ્વીકારતા જૈન સમાજમાં ખળભળાટ મચ્યો અને પાલીતાણાથી જૈન પૂજ્ય નેમિવિજયજી આવી પહોંચ્યા અને અનેકવિધ વાતોથી બધાને ભરમાવા લાગ્યા. ત્યારે પણ પૂજ્ય સ્વામીએ બોટાદ પધારી અલૌકિક પરચો બતાવી જૈનોના ગાઢ ગઢ

સમાન બોટાદમાં સત્સંગ ધ્વજ છેડેચોક ફરકાવી દીધો હતો. જે અદ્યાવધિ ફરકી રહ્યો છે.

સુંદરિયાણાના વનાશા અને પૂજાશા જેવા સમૃદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠિત વૈષ્ણવ યુવકોએ સત્સંગ સ્વીકાર્યો પરંતુ તેમના મરજાદી વૈષ્ણવ પિતાશ્રી હેમરાજ શાહને તો એક જ અચલ શ્રધ્ધા વળગી રહી હતી કે, ''સ્વામી તો એક વલ્લભ જ, બીજા તો બધા બાવા.'' આવા રૂઢિચુસ્ત વૈષ્ણવ વૈદ્યરાજે પણ જ્યારે માંદગીના મિષે મળવા આવી સ્વામીની નાડી હાથમાં લીધી ત્યારે સ્વામીમાં શ્રીકૃષ્ણ જેવું અલૌકિક ઐશ્વર્ય નિહાળી સત્સંગની શરણાગતિ સ્વીકારી લીધી.

અરે ! આવા કલુષિત કળિકાળમાં પણ દીવાની જેમ જેમનું ઐશ્વર્ય બુધ-અબુધ સહુ કોઈ જોઈ-જાણી શકે એવા કષ્ટભંજન દેવ સારંગપુરમાં પધરાવી સ્વામીએ ઈશ્વર જેવી સામર્થિ બતાવી. આજે સત્સંગી બિન-સત્સંગી સહુ કોઈ સમાન શ્રધ્ધા સાથે આ સ્થળે આવી યોગીરાજના આ પરમ યોગૈશ્વર્યને હરખાતા હૈયે વંદી જાય છે.

ઘણીવાર બાહ્ય ચમત્કારોથી અનેકની અભ્યર્થનાને ફલાન્વિત બનાવી હતી તો ઘણીવાર અદ્‌ભુત આભ્યાન્તર પરચાઓ પૂરીને અધ્યાત્મ-પથિકોની આધ્યાત્મિકતાને નવપલ્લવિત પણ કરી હતી. લાંબી પૈદલ યાત્રાથી પધારેલા પૂજ્ય સ્વામીના શ્રમ અને શ્રાન્ત મનને જાણી સાનંદ સેવામાં જોડાયેલા એક સાધક સંતને બાધક સંકલ્પ માત્રને સ્વામીએ દૃષ્ટિમાત્રથી શમાવી નિર્વિકલ્પ દશા પમાડી દીધી હતી.

સદ્‌ગુરુ સંતો અને પૂજ્ય સ્વામી :-

ગુરુવર્ય શ્રી રામાનંદ સ્વામીના અગ્રીમ અંતેવાસી અને મહારાજના ગુરુતુલ્ય માનને મેળવનારા સત્સંગની મા મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા પ્રથમ પંક્તિના સંત પણ પૂજ્ય સ્વામીને વિષે ઉત્કૃષ્ટ ભાવ રાખતા હતા. તેથી જ શ્રી હરિએ સ્વધામગમન સમયે સત્સંગની ધૂરા સ.ગુ. શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીને સોંપવાની ઈચ્છા દર્શાવી, તે સમયે સૌ પ્રથમ સંમતિનો સૂર સ.ગુ. શ્રી મુક્તાનંદસ્વામીએ પુરાવ્યો હતો.

जेता यः पण्डितानां जगति विवदतां देवताचार्यवक्ता એવા

વિદ્વત્સાર્વભૌમ સ.ગુ. શ્રી નિત્યાનંદ સ્વામી જેવા પ્રગલ્ભ પ્રવક્તા અને બૃહસ્પતિ જેવા સુજ્ઞ સંતવર્યે પણ ઉમરેઠમાં પ્રતિપક્ષી પંડિતો સાથેના શાસ્ત્રાર્થમાં વિજયના એંધાણ ન મળતા પૂજ્ય સ્વામી પાસે મૂંઝવણ રજૂ કરી આર્ષદૃષ્ટા પૂજ્ય સ્વામીના માર્ગદર્શન મુજબ ભિક્ષાન્ન બદલી જ્વલંત વિજય મેળવ્યો હતો.

કવિસમ્રાટ સ.ગુ. શ્રી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પણ પૂજ્ય સ્વામી પ્રત્યેના અતિ અહોભાવથી જ મુળી મંદિરમાં ઠાકોરજીની પ્રતિષ્ઠાની આરતી પૂજ્ય સ્વામીના વરદ હસ્તે કરાવી પોતાના અંતરના અહોભાવને અભિવ્યક્ત કર્યો હતો.

સર્વોપરી ઉપાસનાના હિમાયતી સ.ગુ. શ્રી ગુણાતીતાનંદ સ્વામી પણ પૂજ્ય સ્વામીનો અતિ મહિમા સમજતા હતા. તેથી જ પ્રતિવર્ષ એકમાસ સુધી પૂજ્ય સ્વામીને જુનાગઢ સમાગમ કરાવવા પધારવા માટેના આશિષ મહારાજ પાસેથી મેળવી લીધા હતા.

અમદાવાદ દેશના અગ્રગણ્ય સંત સ.ગુ. શ્રી સર્વનિવાસાનંદ સ્વામી પણ દેશના બંધનોને ગણકાર્યા વિના પૂજ્ય સ્વામીના સમાગમમાં ભાવવિભોર બની જણાવતા હતા કે પૂજ્ય સ્વામીના સમાગમના અભાવે કદાચ મહારાજને જેવા જાણવા જોઈએ એવા ન જાણ્યા હોત.

વરતાલ દેશના વરિષ્ઠ સંત વિભૂતિ શ્રી ચૈતન્યાનંદ સ્વામી જેવા મહાવિદ્વાન સંતો પણ વચનામૃતના ગૂઢ રહસ્યોને પ્રગટાવતી સ્વામીની અસ્ખલિત વાગ્ધારાના આચમન માત્રથી જ એવા તો પ્રભાવિત થયા કે પોતાના ઊંચા આસનના માનભર્યા મોભને મૂકી દઈને બોલી ઉઠ્યા કે, ''બાર વર્ષ ગુરુ રહ્યો ને બાર વર્ષ સદ્‌ગુરુ રહ્યો; પણ સાધુ તો આજે થયો.''

વચનામૃતના સારસંદોહન વેળાએ શ્રીહરિના જમણા હાથ સમાન સ.ગુ. શ્રી શુકાનંદ સ્વામી પણ કહેતા આનંદ અનુભવતા કે મહારાજના શ્રીમુખના આ દિવ્ય વચનોનું સાચું રહસ્ય તો સ.ગુ. ગોપાળાનંદ સ્વામી પાસેથી સમજવા મળ્યું. વૈરાગ્ય મૂર્તિ સ.ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ તો ભક્તચિંતામણી ગ્રંથમાં આખું પ્રકરણ લખી સ્વામી પ્રત્યેના અહોભાવને વ્યક્ત કર્યો છે.

સાંપ્રદાયિક શાસ્ત્રોમાં પૂજ્ય સ્વામી :-

પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ નારાયણે પોતે પોતાની પરાવાણી સમાન વચનામૃતમાં આ યોગીરાજને મુક્તકંઠે યત્ર તત્ર બિરદાવ્યા છે. વચ.ગ.પ્ર.પ્ર.૨૯માં સ્વામીના પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી હરિ કહે છે કે– "તમ જેવા સંતનો સંગ હોય તો ત્યાં ક્રિયા રૂડી જ થાય." વચ.ગ.મ.પ્ર.-૩૨માં દાસત્વભક્તિવાળા ભક્તોના માહાત્મ્યને વર્ણવતા થકા શ્રી હરિ કહે છે, "એવા દાસત્વભક્તિવાળા તો આજ ગોપાળાનંદ સ્વામી છે અને બીજા મુક્તાનંદ સ્વામી છે." એવી જ રીતે વચ.ગ.અં.પ્ર.-૩૩ માં પણ શ્રી હરિ નામોલ્લેખ સાથે ઉદાહરણ રૂપે સ્વામીને રજૂ કરે છે જે, "એવા તો આ મુક્તાનંદ સ્વામી તથા ગોપાલાનંદ સ્વામી છે તે એમને કોઈ બીજો ગમે તેવો હોય ને ચમત્કાર દેખાડે તો પણ તેનો કોઈ રીતે ભાર આવે જ નહિં.." આ રીતે અનેક સ્થળોએ શ્રીજી મહારાજે ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ સ્વરૂપે પૂજ્ય સ્વામીને વચનામૃતમાં રજૂ કર્યા દેખાય છે.

સ.ગુ. શ્રી નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ તો મહારાજના પ્રતાપી પરચાઓના વર્ણનની સાથે જ પૂજ્ય સ્વામીના દિવ્ય પરચાઓનું પણ પ્રકરણ ગૂંથી સ્વામીને અંજલિ અર્પી છે. જેમાં–

યોગી પૂર્વ જન્મનાં, જેને વહાલા સંગે અતિ વહાલા
પ્રભુ સંગાથે પ્રગટ્યા, ખરા ભક્ત નામ ખુશાલ ।।ભ.ચિ.૧૪૨/૨।।

આવી અનેક પંક્તિઓમાં સ્વામીનો ભારોભાર મહિમા ગાયો છે અને પૂજ્ય સ્વામીના શ્રીજી મહારાજ જેવા પ્રતાપી અલૌકિક પરચાઓને પણ પૂરેપૂરા પ્રસ્તુત કર્યા છે.

શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવનને વિશે સ.ગુ. શ્રી શતાનંદ સ્વામીએ પણ મહારાજના શ્રીમુખના વચનો સાથે સ્વામીની સાધુતા અને પ્રતિભાની નોંધ આ રીતે લીધી છે :

पालयंस्त्वमिमं धर्मं, त्यागिनोन्यान्मदाश्रितान्।
तथैव वर्तयेः सर्वान्, समर्थोसि यतो मुने ! ।। સ.જી.૪/૬૭/૪૩ ।।

શ્રી હરિ કહે છે, "હે મુને ! મારા કહેલા આ ધર્મોને પાળી, એ પ્રમાણે અન્યને પણ પળાવવામાં આપ સમર્થ છો." આ વાક્યમાં શ્રી હરિનો સ્વામી

માટેનો અપૂર્વ વિશ્વાસ જણાઈ આવે છે.

સ.ગુ. શ્રી ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ બ્રહ્મભાવને પમાડનારી વાતોમાં વારંવાર પૂજ્ય સ્વામીને યાદ કરી મુક્તકંઠે સ્વામીના મહિમાનું ગાન કર્યું છે. પ્રકરણ-૨ વાત-૩૧માં પૂજ્ય સ્વામીને ''ગરુડ''ની ઉપમા આપી અક્ષરધામના ઉત્તમ ઉદ્વાહક ગણાવ્યા છે. તો પ્રકરણ-૨ ની વાત-૫૭માં આ યોગીરાજને ''દરિયા જેવા'' ગણાવી અનંત જીવોને મૂર્તિના મહાસુખના દાતા તરીકે નવાજ્યા છે.

એ જ રીતે આચાર્યવર્ય શ્રી વિહારીલાલજી મહારાજે શ્રી હરિલીલામૃત ગ્રંથના મંગલ વચનમાં સ્વામીની સ્તુતિ આ રીતે કરી છે :

ËtæÞtu yütk„ Þtu„„ «„x nrh ,ýe «er, {txu «Þí™u,
þtuÄe ðuŒtk, ,¥õtu Ëf¤ „úne ÷eÄt su{ ®ËÄwÚte hí™u >>
ytrÄ ÔÞtrÄ W...trÄ «ý, s™ ,ýe xt¤e feÄe Ë{trÄ,
„tu..t¤t™kŒ Mõt{e Ëf÷ „wýr™rÄ ðkŒw {tÞt yƒtrÄ >>
1/1/34

અને આ જ આચાર્યવર્યે પોતાના સંસ્કૃત પ્રબંધ શ્રી ઉન્મત્તગંગા માહાત્મ્યમાં પણ આવી જ રીતે – **यं धाम्नो क्षरतस्तनुं कतिपयास्तं राजयोगान्वितम्...** (ઉ.મા.૧/૧૧) આ શ્લોક વડે સ્તુતિ કરી છે.

આ રીતે મહારાજકાલીન સંતો ભક્તોમાં તથા શાસ્ત્રોમાં પૂજ્ય સ્વામીનું એક આગવું વ્યક્તિત્વ ઊપસી આવે છે.

સાહિત્યિક યોગદાન :-

પૂજ્ય સ્વામીની અલૌકિક સાધુતાની જેમ જ વિદ્વત્તા પણ અનોખી હતી. સ્વામીના વૈદુષ્યપૂર્ણ વ્યક્તિત્વથી સંસ્કૃતમાં લખાયેલા ૧૮ જેટલા ગ્રંથો સંપ્રદાયની અમૂલ્ય મૂડી છે. સ્વામીના ભગવદ્ગીતાભાષ્ય, ઉપનિષદ્ભાષ્ય વિગેરે અજોડ ગ્રંથો સંપ્રદાયની ઈમારતના આધારસ્તંભ સમાન છે. પ્રાકૃત ભાષામાં પણ સ્વામીના ૬ જેટલા ગ્રંથો ઉપલબ્ધ છે. આ રીતે સાહિત્યિક ક્ષેત્રે પણ સ્વામીનું યોગદાન અનેરું છે.

શ્રી હરિના પ્રતિનિધિ :-

કારિયાણીની અક્ષરઓરડીમાં અતિ એકાંતમાં સ્વામીને તેડાવી સ્વાવતરણના છ હેતુ બતાવી **''ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत''** (ભા.૧/૧/૮) વચનાનુસાર સ્વાતિપ્રેષ્ઠ સ્વાતિશ્રેષ્ઠ શિષ્ય તરીકે સર્વોપરી ઉપાસના પ્રવર્તનની પુનિત પ્રેરણા કરી હતી. શ્રી હરિના આ આભ્યાન્તર ભાવને પૂજ્ય સ્વામી અંતિમ શ્વાસ સુધી અનુસર્યા હતા.

સ્વધામગમન સમયે શ્રી હરિએ સમસ્ત સત્સંગના સંરક્ષક તરીકે સ્વસ્થાને પૂજ્ય સ્વામીને નિમ્યા હતા. ધર્મવંશી આચાર્યો સહિત સર્વે સંતો-ભક્તોને બોલાવી શ્રી હરિએ આજ્ઞા કરી હતી કે

સાધુ વર્ણી પાળા સુણી લેજ્યો રે, ગોપાળ સ્વામીની આજ્ઞામાં રહેજ્યો રે ॥ ભ.ચિ. ૧૬૦-૪૯ ॥

સાંપ્રદાયિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં ત્યાગી સમુદાયની રીતભાતો તેમજ નિત્યનિયમના બંધારણમાં સ્વામીનું યોગદાન અવિસ્મરણીય છે. સત્સંગના મજબૂત બંધારણ માટે યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ આ સંપ્રદાય પૂજ્ય સ્વામીનો ઋણી રહેશે.

આવી રીતે શ્રી હરિના પ્રતિનિધિ તરીકે બાવીસ વર્ષ સુધી સત્સંગની અવિરત સેવા કરી શ્રી હરિની રુચિ પ્રમાણે સમસ્ત સત્સંગનું સુકાન સંભાળનારા અને સર્વોપરી ઉપાસનાના પ્રવર્તનારા સ.ગુ. ગોપાળાનંદ સ્વામીએ સં. ૧૯૦૮ વૈશાખ વદ પંચમીના રોજ શ્રી હરિના દિવ્ય સંકેતથી અલૌકિક યોગકળા બતાવીને વરતાલ મુકામે અનેક સંતો-ભક્તોની ઉપસ્થિતિમાં પાર્થિવ દેહનો ત્યાગ કર્યો.

પૂજ્ય સ્વામીના સમુદ્ર સમાન અગાધ વ્યક્તિત્વને શબ્દોની પાળમાં બાંધવાનો મારો પ્રયાસ આપ સહુ સુજ્ઞ સંતોની સમક્ષ ઉપહાસને પાત્ર છે. છતાં આ મહામહિમ મહાપ્રતાપી મહાપુરુષના કરુણાકટાક્ષના એક આકાંક્ષુ આ દાસના સાનુનય સાષ્ટાંગ...

वंदे महापुरुष ते चरणारविन्दम्...

શા. સુવ્રતવલ્લભાચાર્યના સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

વિષયાનુક્રમણિકા

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
૧.	**પુરૂષોત્તમપણાની વાતો**		
	૧	૮	૩
	૧	૬૩	૨૦
	૧	૮૪	૨૭
	૧	૮૭	૨૮
	૧	૧૩૬	૪૪
	૧	૧૩૭	૪૫
	૧	૧૪૦	૪૭
	૧	૧૩૯	૪૭
	૧	૧૪૧	૪૭
	૧	૧૯૫	૭૦
	૧	૧૯૯	૭૧
	૧	૨૦૬	૭૩
	૧	૨૪૩	૮૯
	૧	૨૪૯	૯૧
	૧	૨૫૦	૯૨
	૧	૨૬૬	૧૦૧
	૧	૨૯૭	૧૧૬
	૧	૨૫૫	૯૫
	૧	૨૬૫	૧૦૧
	૧	૩૦૯	૧૨૦
	૧	૩૧૫	૧૨૨
	૧	૩૩૬	૧૨૭
	૧	૧૬૧	૫૯
	૧	૨૬૧	૯૯
	૧	૩૩	૧૧
	૨	૫	૧૩૧
	૨	૭	૧૩૩
	૨	૮	૧૩૪
	૨	૪૧	૧૫૨
	૨	૪૭	૧૫૫
	૨	૫૦	૧૫૭
	૩	૧૫	૨૦૨
	૩	૨૧	૨૦૮
	૩	૨૨	૨૦૯
	૩	૧	૧૮૬
	૩	૩૪	૨૨૬
૨.	**મુક્તના ભેદની વાતો**		
	૧	૨૧	૭
	૧	૨૫	૮
	૧	૫૨	૧૮
	૧	૧૨૬	૪૦
	૧	૧૩૩	૪૩
	૧	૧૯૬	૭૦
	૧	૧૯૮	૭૧
	૧	૨૭૪	૧૦૫
	૧	૨૬૮	૧૦૩
	૧	૨૭૭	૧૦૭
	૧	૨૮૭	૧૧૦
	૧	૨૮૮	૧૧૧

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૧	૩૦૬	૧૧૯
	૧	૩૨૬	૧૨૪
	૧	૨૨૭	૧૨૪
	૧	૩૩૫	૧૨૬
	૨	૬	૧૩૨
	૨	૩૯	૧૫૧
	૨	૩૭	૧૪૭
	૨	૪૨	૧૫૩
	૨	૪૩	૧૫૩
	૨	૪૪	૧૫૪
	૨	૪૫	૧૫૪
	૨	૪૬	૧૫૪
	૩	૧૨	૨૦૦
	૩	૨	૧૮૭
૩.	**ધ્યાનની વાતો**		
	૧	૧૯૪	૭૦
	૨	૧૭	૧૩૭
	૨	૨૫	૧૪૧
	૨	૫૩	૧૫૯
	૨	૩૪	૧૪૫
	૩	૪૫	૨૩૬
૪.	**ઉપાસનાની વાતો**		
	૧	૧૪૭	૪૯
	૧	૨૦૪	૭૨
૫.	**મહીમાની વાતો**		
	૧	૧	૧
	૧	૧૨	૫
	૧	૧૬૦	૫૮
	૧	૨૯૯	૧૧૭
	૨	૪૦	૧૫૨
	૩	૬	૧૯૩
૬.	**આત્મસ્વરૂપે રહેવાની વાતો**		
	૧	૪૯	૧૭
	૧	૧૮૬	૬૮
	૧	૨૯૫	૧૧૫
	૧	૪૩	૧૫
	૧	૧૧૪	૩૫
	૧	૨૭૫	૧૦૫
	૨	૮૬	૧૭૧
	૨	૮૭	૧૭૨
	૨	૧૬	૧૩૭
	૨	૨૧	૧૪૦
	૨	૨૯	૧૪૩
	૨	૩૫	૧૪૬
	૩	૩૬	૨૨૭
	૩	૪૬	૨૩૭
	૩	૪૧	૨૩૧
	૩	૪૩	૨૩૩
૮.	**ભગવાનના નિશ્ચયની વાતો**		
	૧	૩૨૪	૧૨૩

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૧	૨૯૭	૧૧૬
	૨	૧	૧૨૯
	૨	૨	૧૨૯
	૨	૩	૧૩૦
	૨	૪	૧૩૦
	૩	૩૧	૨૨૧
	૩	૪૨	૨૩૨
૯.	**મોટા પુરુષનો મહિમા સમજવો અને સંગ રાખવાની વાતો**		
	૧	૧૩	૫
	૧	૧૬	૫
	૧	૧૭	૬
	૧	૧૯	૬
	૧	૬૫	૨૧
	૧	૬૬	૨૧
	૧	૮૧	૨૬
	૧	૯૧	૨૮
	૧	૯૯	૩૦
	૧	૧૦૦	૩૦
	૧	૧૦૪	૩૨
	૧	૧૦૭	૩૨
	૧	૧૨૫	૩૯
	૧	૧૩૪	૪૪
	૧	૧૪૮	૫૦
	૧	૧૬૬	૬૩
	૧	૧૭૨	૬૫
	૧	૧૭૪	૬૬
	૧	૧૭૬	૬૬
	૧	૧૭૯	૬૬
	૧	૨૦૧	૭૨
	૧	૨૧૭	૭૭
	૧	૨૨૯	૮૦
	૧	૨૩૦	૮૧
	૧	૨૫૯	૯૮
	૧	૩૦૪	૧૧૯
	૧	૩૩૨	૧૨૫
	૨	૫૨	૧૫૯
	૨	૨૮	૧૪૨
	૨	૩૬	૧૪૭
	૨	૫૭	૧૬૦
	૨	૫૮	૧૬૦
	૨	૬૬	૧૬૨
	૨	૬૭	૧૬૩
	૨	૭૨	૧૬૫
	૨	૭૭	૧૬૮
	૨	૮૦	૧૭૦
	૨	૧૮	૨૦૬
	૨	૧૦૦	૧૭૭
	૨	૧૧૦	૧૭૮
	૨	૧૧૬	૧૭૯

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
૧૦.	અખંડ અનુસંધાનની વાતો		
	૨	૨૪	૧૪૧
	૨	૨૭	૧૪૨
	૨	૫૫	૧૬૦
	૨	૪૩	૨૩૩
૧૧.	વિવેકી પુરૂષના લક્ષણોની વાતો		
	૧	૨૭	૯
	૧	૨૮	૯
	૧	૪૧	૧૫
	૧	૫૦	૧૭
	૧	૬૨	૨૦
	૧	૬૪	૨૦
	૧	૬૯	૨૨
	૧	૭૧	૨૨
	૧	૭૬	૨૪
	૧	૭૮	૨૫
	૧	૯૨	૨૯
	૧	૧૦૩	૩૧
	૧	૧૦૬	૩૨
	૧	૧૨૦	૩૮
	૧	૧૨૨	૩૯
	૧	૧૭૫	૬૬
	૧	૧૮૩	૬૭
	૧	૨૯૧	૧૧૨
	૧	૨૯૨	૧૧૨
	૧	૨૯૩	૧૧૩
	૧	૨૯૪	૧૧૪
	૧	૩૦૪	૧૧૯
	૧	૩૦૮	૧૨૦
	૧	૨૫૩	૯૪
	૧	૨૫૪	૯૪
	૧	૨૭૬	૧૦૬
	૧	૩૩૭	૧૨૭
	૧	૩૩૯	૨૮
	૧	૩૪૦	૧૨૮
	૨	૯	૧૩૫
	૨	૧૦	૧૩૫
	૨	૨૨	૧૪૧
	૨	૨૩	૧૪૧
	૨	૮૧	૧૭૦
	૩	૩૨	૨૨૩
	૨	૧૦૧	૧૭૭
	૨	૧૦૫	૧૭૮
	૨	૧૦૭	૧૭૮
	૨	૧૦૮	૧૭૮
	૨	૧૧૪	૧૭૯
	૨	૧૧૫	૧૭૯
	૩	૧૬	૨૦૬
	૩	૧૯	૨૦૭
	૩	૨૮	૨૧૯

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
૩		૨૯	૨૧૯
૩		૨૦	૨૦૮
૩		૪૭	૨૩૮
૧૨.	**ભગવાનના ભક્તે વર્તવાની વાતો**		
૧		૨૦	૬
૧		૩૪	૧૨
૧		૩૫	૧૨
૧		૩૬	૧૩
૧		૩૭	૧૩
૧		૩૮	૧૪
૧		૩૯	૧૪
૧		૪૦	૧૪
૧		૪૪	૧૫
૧		૪૫	૧૬
૧		૪૬	૧૬
૧		૫૩	૧૮
૧		૫૪	૧૮
૧		૫૮	૧૯
૧		૭૦	૨૨
૧		૭૪	૨૩
૧		૭૫	૨૪
૧		૭૭	૨૫
૧		૮૦	૨૫
૧		૮૫	૨૭
૧		૧૦૨	૧૩૧
૧		૧૧૦	૩૩
૧		૧૧૩	૩૪
૧		૧૨૭	૪૧
૧		૧૨૮	૪૨
૧		૧૩૧	૪૨
૧		૧૪૪	૪૮
૧		૧૪૯	૫૦
૧		૧૫૨	૫૩
૧		૧૫૩	૫૩
૧		૧૫૯	૫૮
૧		૧૬૭	૬૩
૧		૧૭૩	૬૫
૧		૧૮૧	૬૭
૧		૧૮૬	૬૮
૧		૧૯૭	૭૧
૧		૨૧૦	૭૫
૧		૨૧૨	૭૫
૧		૨૧૩	૭૫
૧		૨૧૪	૭૬
૧		૨૧૫	૭૬
૧		૨૨૨	૭૮
૧		૨૨૮	૮૦
૧		૨૩૧	૮૧
૧		૨૪૧	૮૮
૧		૨૪૪	૮૯

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૧	૨૪૫	૯૦
	૧	૨૪૭	૯૦
	૧	૨૪૮	૯૧
	૧	૨૫૧	૯૩
	૧	૨૫૨	૯૩
	૧	૨૬૦	૯૯
	૧	૨૬૪	૧૦૦
	૧	૨૬૭	૧૦૨
	૧	૨૭૧	૧૦૩
	૧	૨૮૪	૧૦૯
	૧	૨૮૯	૧૧૧
	૧	૩૦૧	૧૧૮
	૧	૩૨૪	૧૨૩
	૧	૧૦૫	૩૨
	૧	૧૯૪	૭૦
	૧	૨૧૧	૭૫
	૧	૨૨૪	૭૯
	૧	૨૭૩	૧૦૪
	૧	૩૧૬	૧૨૨
	૨	૩૨	૧૪૪
	૨	૩૩	૧૪૪
	૨	૫૪	૧૫૯
	૨	૫૫	૧૬૦
	૨	૬૧	૧૬૧
	૨	૬૨	૧૬૧
	૨	૬૩	૧૬૧
	૨	૬૪	૧૬૨
	૨	૬૫	૧૬૨
	૨	૬૮	૧૬૩
	૨	૬૯	૧૬૪
	૨	૭૦	૧૬૪
	૨	૮૨	૧૭૦
	૨	૮૩	૧૭૦
	૨	૮૪	૧૭૧
	૨	૮૫	૧૭૧
	૨	૮૮	૧૭૨
	૨	૩૦	૧૪૩
	૨	૩૮	૧૫૦
	૨	૯૬	૧૭૬
	૨	૯૯	૧૭૭
	૨	૧૦૬	૧૭૮
	૨	૧૧૮	૧૮૦
	૩	૪	૧૯૦
	૩	૭	૧૯૪
	૩	૮	૧૯૪
	૩	૧૭	૨૦૫
	૩	૩૦	૨૨૦
૧૩.	**ત્યાગીને વર્તવાની વાતો**		
	૧	૭૮	૨૫
	૧	૧૩૦	૪૨

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૨	૧૩	૧૩૬
	૨	૧૪	૧૩૬
	૨	૧૬	૧૩૭
	૨	૧૮	૧૩૮
	૨	૧૯	૧૩૮
	૨	૭૫	૧૬૭
	૨	૭૬	૧૬૭
	૨	૩૮	૧૫૦
	૨	૧૧૭	૧૭૯
૧૪.	**ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ ગુણ જીતવાની વાતો**		
	૧	૯	૩
	૧	૧૧	૪
	૧	૧૮	૬
	૧	૨૨	૭
	૧	૨૬	૯
	૧	૩૨	૧૧
	૧	૪૩	૧૫
	૧	૫૬	૧૯
	૧	૭૨	૨૨
	૧	૭૩	૨૩
	૧	૧૪૩	૪૮
	૧	૧૭૭	૬૬
	૧	૧૮૦	૬૭
	૧	૧૮૨	૬૭
	૧	૧૮૫	૬૮
	૧	૨૧૯	૭૮
	૧	૨૨૦	૭૮
	૧	૨૩૨	૮૨
	૧	૨૮૫	૧૧૦
	૨	૧૧	૧૩૬
	૨	૧૨	૧૩૬
	૨	૩૧	૧૪૪
	૨	૫૯	૧૬૧
	૨	૯૪	૧૭૫
	૨	૯૫	૧૭૬
૧૫.	**વિષયખંડનની વાતો**		
	૧	૪	૨
	૧	૫	૩
	૧	૬	૩
	૧	૧૪	૫
	૧	૯૮	૩૦
	૧	૧૦૮	૩૩
	૧	૭૮	૨૫
	૧	૨૪૬	૯૦
	૧	૬	૩
	૨	૭૪	૧૬૬
	૨	૭૮	૧૬૮
	૨	૭૯	૧૬૯
	૨	૧૦૩	૧૭૭

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.	ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૨	૧૦૪	૧૭૮		૨	૧૨૦	૧૮૧
	૨	૧૧૩	૧૭૯		૨	૧૧૭	૧૭૯
	૩	૧૩	૨૦૧		૩	૨૬	૨૧૬
	૩	૨૪	૨૧૨		૩	૩૩	૨૨૫
	૩	૨૫	૨૧૪		૩	૩૭	૨૨૭
૧૬.	વાસના ટાળવાની વાતો			૧૭.	સ્વભાવ ટાળવાની વાતો		
	૧	૪૭	૧૬		૧	૨	૨
	૧	૬૧	૨૦		૧	૧૦૧	૩૧
	૧	૬૮	૨૨		૧	૧૪૬	૪૯
	૧	૧૨૩	૩૯		૧	૧૭૧	૬૫
	૧	૨૨૯	૪૨		૧	૧૮૭	૬૮
	૧	૧૩૮	૪૬		૧	૨૦૮	૭૪
	૧	૧૪૫	૪૮		૧	૨૨૩	૭૯
	૧	૧૮૯	૬૯		૧	૨૬૯	૧૦૩
	૧	૨૦૭	૭૩		૧	૨૭૦	૧૦૩
	૧	૨૩૪	૮૫		૧	૩૦૦	૧૧૭
	૧	૨૮૦	૧૦૮		૧	૨૨૮	૮૦
	૧	૨૮૨	૧૦૮		૧	૩૩૩	૧૨૬
	૧	૩૦૫	૧૧૯		૨	૧૫	૧૩૬
	૧	૩૨૩	૧૨૩		૨	૮૯	૧૭૩
	૨	૪૮	૧૫૫		૨	૯૦	૧૭૩
	૨	૫૧	૧૫૮		૨	૯૨	૧૭૫
	૨	૨૩	૧૪૧		૨	૯૧	૧૭૪
	૨	૧૦૯	૧૭૮		૨	૯૩	૧૭૫
	૨	૧૧૯	૧૮૦		૨	૯૪	૧૭૫

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.	ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૩	૩	૧૮૮		૧	૧૧૨	૩૪
	૩	૨૭	૨૧૮		૧	૧૧૫	૩૫
૧૮.	**વૈરાગ્યની વાતો**				૧	૧૧૬	૩૬
	૧	૫૫	૧૮		૧	૧૧૮	૩૭
	૧	૬૦	૧૬૧		૧	૧૧૯	૩૭
૧૯.	**જ્ઞાનની વાતો**				૧	૧૨૬	૪૦
	૧	૩	૨		૧	૧૫૦	૫૧
	૧	૭	૩		૧	૧૫૧	૫૨
	૧	૧૦	૪		૧	૧૫૬	૫૫
	૧	૨૩	૮		૧	૧૫૭	૫૮
	૧	૨૪	૮		૧	૧૬૨	૬૦
	૧	૨૯	૯		૧	૧૬૩	૬૦
	૧	૩૦	૧૦		૧	૧૬૪	૬૦
	૧	૩૧	૧૧		૧	૧૬૫	૬૨
	૧	૩૩	૧૧		૧	૧૬૮	૬૪
	૧	૪૨	૧૫		૧	૧૬૯	૬૪
	૧	૪૮	૧૭		૧	૧૭૦	૬૪
	૧	૫૭	૧૯		૧	૧૮૪	૬૭
	૧	૮૨	૨૬		૧	૧૮૮	૬૯
	૧	૮૬	૨૭		૧	૨૦૦	૭૧
	૧	૮૮	૨૮		૧	૨૦૫	૭૩
	૧	૮૯	૨૮		૧	૨૧૬	૭૬
	૧	૯૦	૨૮		૧	૨૬૦	૯૯
	૧	૧૦૯	૩૩		૧	૨૧૮	૭૭
	૧	૧૧૧	૩૩		૧	૨૨૬	૮૦

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.	ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૧	૨૩૩	૮૨		૧	૨૯૬	૧૧૬
	૧	૨૩૫	૮૫		૧	૨૯૦	૧૧૧
	૧	૨૩૬	૮૫		૧	૩૨૦	૧૨૩
	૧	૨૩૮	૮૬		૧	૩૧૪	૧૨૨
	૧	૨૪૦	૮૭		૧	૩૧૭	૧૨૨
	૧	૨૭૨	૧૦૪		૧	૩૩૧	૨૨૫
	૧	૨૭૮	૧૦૭		૧	૩૩૮	૧૨૭
	૧	૨૭૯	૧૦૮		૨	૨૦	૧૪૦
	૧	૩૦૨	૧૧૮		૨	૪૯	૧૫૭
	૧	૩૨૧	૧૨૩		૨	૫૬	૧૬૦
	૧	૩૨૯	૧૨૫		૨	૭૩	૧૬૬
	૧	૫૧	૧૮		૨	૧૨૧	૧૮૧
	૧	૯૪	૨૯		૨	૧૨૨	૧૮૨
	૧	૯૫	૨૯		૨	૧૨૩	૧૮૨
	૧	૯૬	૨૯		૨	૧૨૪	૧૮૨
	૧	૧૫૪	૫૪		૨	૧૨૫	૧૮૨
	૧	૧૫૫	૫૫		૨	૧૨૬	૧૮૨
	૧	૧૬૧	૫૯		૨	૧૨૭	૧૮૩
	૧	૧૯૦	૬૯		૨	૧૨૮	૧૮૩
	૧	૧૯૧	૬૯		૨	૧૨૯	૧૮૩
	૧	૧૯૨	૭૦		૨	૧૩૦	૧૮૪
	૧	૧૯૩	૭૦		૩	૫	૧૯૨
	૧	૨૨૧	૭૮		૩	૯	૧૯૫
	૧	૨૩૯	૮૬		૩	૧૪	૨૦૧
	૧	૧૬૩	૧૦૦		૩	૩૫	૨૨૭

ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.	ક્રમ	પ્રકરણ	વાત	પેજ નં.
	૩	૩૮	૨૨૮		૧	૨૫૨	૯૩
	૩	૩૯	૨૨૯		૧	૨૫૮	૯૭
	૩	૪૦	૨૨૯		૧	૨૬૨	૧૦૦
	૩	૪૪	૨૩૬		૧	૨૮૧	૧૦૮
૨૦.	પ્રકીર્ણ વાતો				૧	૨૮૩	૧૦૯
	૧	૪૯	૧૭		૧	૨૮૬	૧૧૦
	૧	૫૫	૧૮		૧	૨૯૮	૧૧૬
	૧	૫૯	૧૯		૧	૩૦૦	૧૧૭
	૧	૬૦	૨૦		૧	૨૫૭	૯૭
	૧	૬૭	૨૪		૧	૩૧૧	૧૨૧
	૧	૭૯	૨૫		૧	૩૧૨	૧૨૧
	૧	૮૩	૨૬		૧	૩૧૦	૧૨૧
	૧	૯૭	૨૯		૧	૩૧૩	૧૨૧
	૧	૨૨૧	૩૯		૧	૩૧૮	૧૨૨
	૧	૧૨૪	૩૯		૧	૩૨૯	૧૨૫
	૧	૧૩૨	૪૩		૧	૩૨૦	૧૨૩
	૧	૧૩૫	૪૪		૧	૩૨૫	૧૨૪
	૧	૧૪૨	૪૮		૧	૩૩૪	૧૨૬
	૧	૧૫૮	૫૮		૧	૯૩	૨૯
	૧	૨૦૨	૭૨		૧	૨૫૬	૯૭
	૧	૨૦૩	૭૨		૨	૩૧	૧૪૪
	૧	૨૨૫	૭૯		૨	૧૧૧	૧૭૯
	૧	૨૨૭	૮૦		૨	૧૧૨	૧૭૯
	૧	૨૩૭	૮૬		૩	૧૦	૧૯૯
	૧	૨૪૨	૮૮		૩	૧૧	૧૯૯

નોંધ : અકારાદિક્રમાનુક્રમણિકા માટે જુઓ પરિશિષ્ટ-૨ પાના નં.૨૫૩

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિગત	પાના નં.
૧	ભગવાનનો મહિમા સમજવાની રીત	૦૧
૨	ભગવાનનો નિશ્ચય સમજવાની રીત	૧૨૯
૩	ભગવાન તથા ભક્તને ઓળખવાની રીત	૧૮૬
●	શ્રી પુરૂષોત્તમનારાયણ અવતારી જે સ્વયં મૂર્તિ તેનાં અસાધારણ લક્ષણ લખીએ છીએ.	૨૪૧
●	શ્રી પુરુષોત્તમ નારાયણના સ્વરૂપના જ્ઞાનનો નિર્ણય કહીએ છીએ.	૨૪૩
●	અથ વાર્તા વિવેક	૨૪૬
●	પરિશિષ્ટ-૧ (ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતોમાં ઉલ્લેખિત કિર્તનો)	૨૪૮
●	પરિશિષ્ટ-૨ (અકારાદિક્રમાનુક્રમણિકા)	૨૫૩
●	પરિશિષ્ટ-૩ (ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતોમાં ઉલ્લેખિત શ્લોકો)	૨૭૨

ॐ

॥ वृत्तालये स भगवान् जयतिह साक्षात् ॥

અનાદિ મહામૂક્ત યોગીવર્ય સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો

પહેલું પ્રકરણ

ભગવાનનો મહિમા સમજવાની રીત

પ્રથમ તો સર્વે સંકલ્પને પડ્યા મૂકીને એકાગ્રચિત્ત થઈને શ્રીજી મહારાજ પુરુષોત્તમને સંભારીને એમ ધારવું જે, સ્વામી વાતું કરે છે ને આપણે સાંભળીએ છીએ. એમ સાંભળીને તે પ્રમાણે પોતાના અંતરમાં તપાસ કરતાં જાવું ને કહ્યું છે તેમ સમજીને વર્તવું.

योगाभ्यासं नितान्तं कलितसुनिगमादिश्रुतार्थं कृतार्थम्
प्रीत्यै श्रीधर्मसूनोर्विदधतमनिशं स्वामिनारायणस्य ।
गोपालानन्दसंज्ञं मुनिवरमनघं रक्षितैकांतधर्मम्
वन्दे नित्यं शरण्यं प्रतिहतजनताज्ञानसंज्ञान्धकारम् ॥१॥[१]

અને સ્વામીએ શ્રીહરિજીના મહિમાની વાત કરી જે, જેમ સોનામહોર મૂકી હોય ને તેને બે પડખે બે કાંકરા મૂક્યા હોય, તે એક ધોળો ને એક કાળો[૨] હોય; ત્યારે તે સોનામહોરને મૂકીને બે કાંકરામાં મન લોભાય નહિ તેમ શ્રીહરિજીનો મહિમા સત્પુરુષને સંગે કરીને યથાર્થ સમજાણો હોય

૧. **અર્થ** : જે શ્રી ધર્મદેવના પુત્ર શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રભુની પ્રસન્નતા મેળવવા માટે નિરંતર અત્યંત યોગાભ્યાસ કરતા, જેણે વેદાદિક શાસ્ત્રોના અર્થો સારી રીતે જાણેલા હતા, જે પોતાને પૂર્ણકામ માનતા, જે એકાંતિક ધર્મને પાળતા, જે અનેક મનુષ્યોનું અજ્ઞાનરૂપી અંધારું હરી લેતા, અને જે રક્ષા કરવામાં સમર્થ તથા નિર્દોષ હતા; તે 'ગોપાળાનંદજી' નામના મોટા મુનિને હું નિરંતર નમસ્કાર કરું છું.

૨. ધોળો કાંકરો એ આત્મસ્વરૂપ અને કાળો કાંકરો એટલે પ્રકૃતિનું કાર્ય જે બ્રહ્માંડ તે. બ્રહ્મમુનિએ પણ કહેલું છે કે, **'અમને ન ગોઠે પિયર સાસરો.'** તેમાં સાસરો એટલે કે આત્મસ્વરૂપ અને પિયર એટલે પ્રકૃતિનું કાર્ય.

તથા આત્મારૂપે વર્તતો હોય, તે માયિકભાવને વિષે સુખબુદ્ધિએ કરીને બંધાય નહિ ને તે નાશવંત ને દુઃખરૂપ જ જણાયા કરે. ॥૧॥

અને સ્વામીએ એમ વાર્તા કરી જે- લોભ, કામ, રસાસ્વાદ એ આદિક જે પોતામાં સ્વભાવ હોય તેને ઓળખીને મૂકી દીએ તો જ તે ટળે ને વાર્તાએ કરીને પ્રકૃતિ ફરે છે તો ખરી, પણ સ્વભાવ પ્રમાણે ફરે છે; જેમ પાણી પાઈએ ત્યારે જેવું બીજ હોય તેવો તેમાં ગુણ આવે છે[૧]. ॥૨॥

અને જેને પુરુષોત્તમ ભગવાન મળ્યા હોય તેને કોઈક કસર ટાળવાને અર્થે જન્મ ધરવો પડે તોપણ એના જીવમાંથી તે જ્ઞાન જાય નહિ.[૨] ને કોઈક ઉપરથી ત્યાગી જેવો જણાય; પણ માંહી બળ ન હોય. ને કોઈક ઉપરથી તો ન જણાય; પણ માંહી બળિયો બહુ હોય, તે જેમ જેમ સત્સંગ કરતો જાય તેમ તેમ વધતો જાય.[૩] ॥૩॥

અને જ્યાં સુધી પંચવિષયમાં પ્રીતિ છે ત્યાં સુધી રૂપિયા, પૈસા તથા સેવક આદિકમાંથી પ્રીતિ નીસરે નહિ.[૪] ॥૪॥

---

૧. આનો અર્થ એવો છે કે જીવને જ્ઞાનરૂપી પાણી આપે તો પણ તે જ્ઞાન રાહુ ને કેતુને અપાયેલા અમૃતની પેઠે દુનિયાને દુઃખકારક થાય છે.

૨. પ્રકૃતિના કાર્યમાં લોચો રહેવાથી જ કસર રહે છે પણ જીવમાં જ્ઞાન રહે છે. જેમકે પેથાપુરના વરહા ખેર હતા તેમને એવો સંકલ્પ થયો કે મારે છોકરું નથી. એટલું જ નહીં પણ મારી છોકરીને પણ છોકરો નથી. મહારાજ તેને તેડવા આવ્યા છતા પણ આવી વાસનાને લીધે પોતાની દીકરીને પેટે અવતાર ધરવો પડ્યો. મહાનુભાવાનંદ સ્વામી પેથાપુરમાં ગયા ત્યારે તે છોકરાને વર્તમાન આપવા સારુ સ્વામી પાસે લાવ્યા. તે જોઈ સ્વામી કહે, 'બેટીરો બાપ, આ તો વરહો ખેર છે. વરહા ખેર, યે તેરેકુ ક્યા હો ગયા ?' પછી વર્તમાન આપીને પાછા મોકલ્યા, પણ ધાવ્યા નહીં. આમ વાસના રહે છે, પણ જ્ઞાન જતું નથી. ભરતજી અને વૃત્રાસુરના આખ્યાનો પ્રસિદ્ધ છે. હરજી ઠક્કરની ડોશીને શાકોત્સવ જોઈ મહારાજને રીંગણનું શાક જમાડવાની વાસના રહેવાથી જન્મ લેવો પડેલો; તે વાત પણ પ્રસિદ્ધ છે.

૩. ઈન્દ્રિયોમાં જ જ્ઞાન હોય તે વધે નહિ. કારણ કે પ્રકૃતિના કાર્યો સાથે ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવથી સંબંધ રહે છે. માટે તે વધતો નથી.

૪. જ્યાં વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તથા તેમાં સારપ્ય લાગતી હોય ત્યાં સુધી સોનું અને સ્ત્રીમાંથી મન ઉખડે નહિ.

INDEX

અને સ્ત્રી થકી કાળી નાગણીની[૧] પેઠે બીવું ને મિષ્ટ ભોજન થકી દેહાભિમાની જનના સંગની પેઠે બીવું અને જનસંસદિ[૨] તથા સભાના ડોળમાં ભળવું નહિ.[૩] ને પ્રીતિએ રહિત રહેવું તથા પુરંજની[૪] બુદ્ધિનો ફેલાવ ન કરવો, ને વિસ્તાર સંકેલવો. **॥૫॥**

જે પંચવિષય છે તે જીવને મુક્ત થાવા દેતા નથી ને બદ્ધ ને બદ્ધ રાખે છે, માટે તેને જીત્યા વિના મુક્ત થવાય નહિ. **॥૬॥**

અને આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યાદિક સર્વે સાધન છે તે માહાત્મ્યે સહિત જે ભક્તિ તેને અર્થે છે ને **ત્યાગ[૫] તો તેનું નામ જે ઇંદ્રલોકને પામીને પણ બંધાય નહિ,** ને પાછો નિસરી આવે તેને કહીએ અને શુભ કર્મને અર્થે યત્ન કરે પણ ન બની આવે તો હર્ષ શોક ન કરે. **॥૭॥**

અને જે પૂર્ણપુરુષોત્તમનો અવતાર જીવના કલ્યાણને અર્થે દયાએ કરીને થાય છે. તેમનું સામર્થ્ય, વાર્તા તથા ભક્ત ઇત્યાદિક સર્વે તે બીજા જે આવિર્ભાવ તે થકી વિલક્ષણ હોય છે. તે ઉત્તમ મુમુક્ષુના જાણવામાં આવે છે. **॥૮॥**

અને શ્રીહરિજીનો મહિમા એમ સમજવો જે, જેની બીકે કરીને

---

૧. નાગણ જેમ ડંશે કરીને દેહનો નાશ કરે અને તેને મંત્રાદિક ઉપચાર લાગુ થાય નહિ તેમ સ્ત્રીનો ડંશ એટલે મૈથુન ગ્રંથિનો ડંશ એવો છે કે જે કશાથી છૂટે નહિ; કારણ કે તેનો સંબંધ બધી યોનિમાં રહેલો છે. કીડીસખી નામના સાધુને શ્રીજી મહારાજમાં ભક્તિ હોવા છતાં પણ મૈથુનની વાસનાને લીધે એને સ્ત્રીને લઈને સંસાર માંડવો પડ્યો હતો.

૨. લોકોનો સમૂહ

૩. જનસમુદાયના ભેગું ન ભળવું; ભળે તો સંગદોષ લાગે. સંચિત, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયમાણ, અગણિત કર્મો આ જીવને વળગેલાં છે. તેમાંથી જેવો સંગ થાય તે આગળ આવે છે. (વચ. ગ.પ્ર. પ્ર.-૧૮)

૪. નટની પેઠે રહેવું અને પુરંજની એટલે વાસનામય બુદ્ધિ ન કરવી. ભાગવતમાં પુરંજન નામક રાજા - (કાયા નગરીના રાજા જીવાત્મા)ની કથા આવે છે તેણે બુદ્ધિરૂપી સ્ત્રી દ્વારા સંકલ્પરૂપી અનંત છોકરાઓ કરીને કુટુંબ વિસ્તાર્યું પછી ભગવાનનું ભજન ન થયું. માટે એવો વિસ્તાર ન કરવો. (વચ.ગ. પ્ર. પ્ર.-૩૮)

૫. શુભ કર્મની વાસના પણ ન રાખવી. જુઓ હરજી ઠક્કરની ડોશીનું દૃષ્ટાંત (જુઓ વાત-૩ની ટીપ્પણી.)

સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ, વાયુ, ઈંદ્ર, સમુદ્ર તથા કાળાદિક સર્વે થરથર કંપ્યા કરે છે. એવા શ્રીહરિજીના આ સંત છે એવો મહિમા અંતઃકરણમાં સદાય વરત્યા કરે તો માન ન આવે. તથા જડભરત, નારદ, શુકાદિકના માર્ગમાં રહ્યા છીએ એમ સમજે તો પણ માન ન આવે. ને લોભ, કામાદિકના સ્વાર્થને અર્થે પણ સર્વ મનુષ્ય માનને મૂકી દીએ છે તો કલ્યાણને અર્થે માનને મૂકી દીએ એમાં શું કહેવું ! ॥૯॥

અને જડભરતને જ્ઞાન રહ્યું ને જય–વિજયને કેમ ન રહ્યું ? એ પ્રશ્ન. તેનો ઉત્તર એ છે જે જય–વિજયની મતિ શાપિત હતી માટે તેને જન્માંતરને વિષે જ્ઞાન ન રહ્યું અને જડભરતની મતિ કંઈ શાપિત નહોતી માટે તેને જન્માંતરને વિષે પણ જ્ઞાન રહ્યું.[૧] ॥૧૦॥

અને વિષયને અસત્ય જાણીએ છીએ પણ તેનું તુચ્છપણું કેમ થાતું નથી ? તેનું તો એમ છે જે સાંભળીને ભૂલી જવાય છે, ને સાંભળીને કહી દેખાડે છે પણ શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ કરીને સાક્ષાત્કાર કરતો નથી. ને સાક્ષાત્કાર કરે તો વિષય તુચ્છ થઈ જાય. તે સાક્ષાત્કાર તો એમ થાય જે નિત્ય પ્રલયાદિકને વારંવાર શ્રદ્ધાએ સહિત મન દઈને કહે, સાંભળે ને વિચારે તો થાય.[૨] ॥૧૧॥

---

૧. જય-વિજય પૂર્વે ક્ષત્રિય હતા. શિકાર માટે વનમાં ગયેલા. રસ્તામાં એક જળાશય આવતા આરામ લીધો. ત્યાં કોઈ ભગવદ્ ભક્તના પક્ષે કરીને મૃત્યું થયું તેથી વૈકુંઠને પામ્યા; પણ વાસના રહી ગઈ. લક્ષ્મીજીને વૈકુંઠના એક મહોલમાંથી બીજા મહોલમાં જતાં જોયાં તેથી વિકાર થયો. તેવામાં સનકાદિક આવ્યા. **कामात्क्रोधोऽभिजायते** એ પ્રમાણે કામમાંથી ક્રોધ થયો અને સનકાદિકનું અપમાન કર્યું. આ વાસનામય દોષને ટાળવાને સનકાદિકે શાપ દીધો. માટે શાપિત બુદ્ધિ હોવાથી તેમને પોતાના આશ્રમ કે સ્થાનનું ભાન ન રહ્યું. જડભરતને માત્ર મૃગલીનો સંગદોષ લાગેલો તેથી પ્રારબ્ધ બંધાયું અને મૃગલીનો જન્મ ધરવો પડ્યો; પણ શાપિત બુદ્ધિ ન હતી તેથી તેમને પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન રહેલું.

૨. વિષયને શ્રવણ કરે પણ મનન અને નિદિધ્યાસ ન કરે ત્યાં સુધી ગુણ દોષ જણાય નહિ. દોષ જણાય તો ત્યાગ થાય અથવા અનાદર અને બેપરવાઈપણું રહે. નિત્ય પ્રલયમાં મનુષ્યનો નાશ થાય, નિમિત્ત પ્રલયમાં દસ લોકનો નાશ થાય, પ્રાકૃત પ્રલયમાં પ્રકૃતિનું કાર્ય જે પિંડ-બ્રહ્માંડ તેનો નાશ થાય અને આત્યંતિક પ્રલયમાં પ્રકૃતિપુરુષ અને તેના કાર્ય સહિત જુદાપણું થાય છે.

અને ગોલોક, વૈકુંઠ તથા બ્રહ્મપુરને વિષે જેવાં ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ તથા શક્તિએ યુક્ત શ્રીજી મહારાજ છે તેવા ને તેવા જ પૃથ્વીને વિષે છે અને જેવા પૃથ્વીને વિષે છે તેવા ને તેવા જ બ્રહ્મપુરને વિષે છે. એવી રીતે મનુષ્યભાવ અને દિવ્યભાવને વિશ્વાસે સહિત યથાર્થપણે સત્પુરુષને સંગે કરીને શીખવો અને પોતાના જીવાત્માને અક્ષર સંગાથે એક કરવો. અને જેમ પાયો કાચો હોય તો તે ઉપર ઈમારત થાય નહિ તેમ જેટલી સમજવામાં કાચ્યપ રહેશે તેટલી તો દેહ મૂક્યા પછી પણ નડશે એ વાત સત્ય છે[૧]. **॥૧૨॥**

અને જેમ ઔષધને લઢી લઢીને અતિશે ઝીણું કર્યું હોય તો આંખમા નાખે તો પણ ખટકે નહિ તેમ સત્પુરુષને સંગે કરીને ધર્મ, જ્ઞાન શીખીને સત્સંગની સમજણ પક્વ કરી હોય તો દેશકાળાદિકે કરીને પણ મતિ ફરે નહિ. **॥૧૩॥**

અને મુક્તબુદ્ધિ[૨] શીખવી તે શી ? **તો જે બુદ્ધિએ કરીને પંચવિષયને વિષે બંધાવાય નહિ તેને મુક્તબુદ્ધિ કહીએ. ॥૧૪॥**

અને વૈરાગ્ય ઊપજ્યાનો શો ઉપાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, શ્રીહરિજીનું માહાત્મ્ય અને આત્મનિષ્ઠા એ બે ઉપાય છે. એ બેની પક્વતામાંથી જે વૈરાગ્ય ઊપજે છે તે જ્ઞાનાંશ થકી ઊપજ્યો કહેવાય છે, ને તેનો અસત્ દેશકાળાદિકે કરીને પણ નાશ નથી. **॥૧૫॥**

અને કસરમાત્ર ટાળ્યાનો એક એવો કયો જબરો ઉપાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે મહત્પુરુષનો સર્વ પ્રકારે વિશ્વાસ[૩] રાખીને સમાગમ કરવો. એક એ ઉપાય અતિશે બળવાન છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે :

---

૧. ભગવાનનું સ્વરૂપ પંચાળાના ૬ઠ્ઠા ને ૭મા અને લોયાના ૭મા અને ૧૮મા વચનામૃત પ્રમાણે સમજે તો તેને ખોટ રહેતી નથી. આત્મા-પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજીને નિર્વાસનિક ન થાય તો પાયો કાચો જાણવો. આત્મા, પરમાત્મા અને નિર્વાસનિકપણું; એ ત્રણ વાનાં દેહ સતે જ સમજવાનાં છે. (વચ.ગ.મ. પ્ર.-૧૩)

૨. વિષયમાં ન બંધાય પણ જો સત્તારૂપ થઈને ભગવાનમાં ન જોડાય તો તે મુક્ત નહિ.

૩. વિશ્વાસ એટલે પ્રીતિ અને નિર્દોષપણા સાથેનો ભરોસો રાખવો તે. મોટા પુરુષમાં એવી રીતે આત્મબુદ્ધિએ કરીને પ્રસંગ કરે અને સાવધાનપણે વર્તે તો કસર ટળે.

नैषा मतिस्तावदुरुक्रमांघ्रिं स्पृशत्यनर्थापगमो यदर्थः ।
महीयसां पादरजोऽभिषेकं निष्किंचनानां न वृणीत यावत्[१] ॥१६॥

શ્રીહરિજી મહારાજની પ્રાપ્તિ થઈ એ તો બહુ મોટું કામ થયું છે પણ લોભ, કામાદિક અંતરશત્રુ જ્યાં સુધી રહ્યા છે ત્યાં સુધી તો શ્રીહરિજીને વિશે પણ દોષ પરઠે છે.[૨] માટે સત્પુરુષનો સમાગમ કરીને દેહાભિમાનરૂપ દોષને ટાળીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક શીખીને એકાંતિક ભક્ત થાવું. **॥૧૭॥**

અને વચનામૃતમાં પણ મહારાજે કહ્યું છે કે, મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા જો પંચવિષયની આસક્તિને ખોદવા માંડે તો જેને વિષયને વિષે આસક્તિ હોય તે મુક્તાનંદ સ્વામી જેવાનું પણ માથું કાપવાને તૈયાર થાય છે. માટે અંતઃશત્રુને ટાળ્યાનો ઉપાય શીખવો. **॥૧૮॥**

અને સત્પુરુષને સંગે કરીને જીવ સુખિયો થઈ જાય છે. માટે સત્પુરુષનાં લક્ષણો શાસ્ત્રમાંથી સમજીને તથા તેમની મોટપ વચનામૃત આદિક શાસ્ત્રમાંથી શીખીને, વિચારીને તેમની અનુવૃત્તિમાં મન, કર્મ, વચને વર્તવું. તે કહ્યું છે જે, **ઉત્તમને સેવવા તથા શ્રેષ્ઠ થવાની ઈચ્છા રાખવી.** ને સત્શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત તથા મહત્પુરુષનો સિદ્ધાંત; એ બેયના મેળવવા. જો બેયના સિદ્ધાંત એક થાય તો મહત્પુરુષનો વિશ્વાસપૂર્વક સંગ કરવો. ને વેગવાન થાવું નહિ કેમકે વેગવાનને શાસ્ત્ર સમજાતું નથી. **॥૧૯॥**

અને ઉપાસનાએ કરીને કલ્યાણ તો થાય છે પણ ત્રણ અંગ વિના નિર્વાસનિક થઈને શ્રીહરિજીના એકાંતિક ભક્ત થવાતું નથી. તે ત્રણ

---

૧. મનુષ્યો જ્યાં સુધી અહંકાર રહિત એવા મહાત્મા પુરુષના ચરણારવિંદની રજમાં સ્નાન કરતા નથી, ત્યાં સુધી તેઓની બુદ્ધિ ભગવાનના ચરણનો સ્પર્શ કરતી નથી અને તેને લીધે જ તેઓને સંસારનો જન્મ-મરણરૂપ અનર્થ મટતો નથી. (ભા. ૭-૫-૩૨)

૨. પોતામાં જ્યાં સુધી એક દોષ પણ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય તો તે દોષ સદ્‌ગુરુ તથા ભગવાનને વિષે જણાય છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ મથુરામાં ગયા ત્યારે કંસાદિકને એવું દર્શન થયું હતું તેમ સમજવું. માટે દેહાભિમાન ટાળવું.

INDEX

અંગનાં નામ જે, **દાસત્વ,[૧] આત્મનિષ્ઠા અને પતિવ્રતાપણું; એ ત્રણ અંગ જો પક્વ કરે તો આત્યંતિક કલ્યાણ થાય છે** ને તૃષ્ણારૂપી ડબી નાશ પામે છે. નહીં તો ગોરખ[૨] જે જીવ તેની તૃષ્ણારૂપી ડબી[૩] તે કોઈ કાળે ભરાય નહિ. **॥૨૦॥**

મચ્છ૨, ગરુડજી, પતંગિયાં અને મહાઅગ્નિ પર્યંત મુક્તના ભેદ કહ્યા છે.[૪] ને વાલખિલ્ય[૫] ઋષિ જેવા મુક્ત તો પૃથ્વી આદિક અનેક સ્થાનકને વિષે બંધાઈ રહ્યા છે એ પણ મુક્તના ભેદ છે. **॥૨૧॥**

અને ઈંદ્રિયું, અંતઃકરણ ને જીવમાં નિશ્ચયની વાર્તા કરી. તથા ઈંદ્રિયું, અંતઃકરણ ને જીવમાં જ્ઞાનની વાર્તાઓ કરી. તથા ચાર પ્રકારની માયા જીત્યાની વાર્તા કરી જે જીવની, ઈશ્વરની, પ્રધાન પુરુષની ને મૂળપુરુષની એ માયા જીતે તો :—

देहेन्द्रियासुहीनानां वैकुण्ठपुरवासिनाम् ।
देहसम्बन्धसम्बद्धमेतदाख्यातुमर्हसि[૬] ॥ ભા. ૭-૧-૩૪॥
त्वमकरणः स्वराडखिलकारकशक्तिधर,
स्तव बलिमुद्वहन्ति समदन्त्यजयानिमिषाः ॥

---

૧. દાસત્વ એટલે અંબરીષ રાજાની પેઠે સતત સેવકધર્મ. આત્મનિષ્ઠા એટલે જડભરત અને શુકજીના જેવું વર્તન અને પતિવ્રતાપણું એટલે ગોપીઓ, સચ્ચિદાનંદ સ્વામી તથા કૃપાનંદ સ્વામીના જેવી અપાર પ્રીતિ.(વચ.ગ.મ. પ્ર.૬૨.)

૨. ઈંદ્રિયોના કહેવા પ્રમાણે વર્તનાર.

૩. સ્વભાવ

૪. વચ.સા.-૧૭

૫. અંગૂઠાનાં કદના ૬૦,૦૦૦ ઋષિઓ છે.બ્રહ્માજીના શરીરમાંથી ઉત્પન્નથયેલા છે અને વાલખિલ્યાદિ તેમના નામ છે. તે વાલખિલ્યાદિક ઋષિઓને સૂર્યની ઉપાસના છે, એટલે કે ઉપાસનામાં કસર છે. શ્વેતદ્વીપ અને બદ્રિકાશ્રમ આદિના મુક્તોને માટે પણ એમ જ સમજવું.

૬. વૈકુંઠપુરના નિવાસીઓ પ્રાકૃત દેહ,ઈંદ્રિયો તથા પ્રાણ વિનાના હોય છે.તેઓને પ્રાકૃત દેહનો સંબંધ થવારૂપી આખ્યાનથી બંધાયેલું આ ચરિત્ર મને કહેવાને તમે યોગ્ય છો.

वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिव विश्वसृजोः,
विदधति यत्र ये त्वधिकृता भवतश्चकिताः[૧] ॥ ભા.૧૦/૮૭-૨૯

આ બે શ્લોકમાં કહ્યા છે તેવા સમર્થ મુક્ત થવાય છે ને એ બેય શ્લોકનો અર્થ તો સત્પુરુષ યથાર્થ જાણે છે. **॥૨૨॥**

અને ધ્યાન કરનારા યોગીને કઈ અવસ્થા પ્રથમ લીન થાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે સ્થૂળ દેહને વિષે શ્રીહરિજીનું ધ્યાન કરે તો પ્રથમ સ્થૂળનો નાશ થાય છે ને પછી સૂક્ષ્મનો ને કારણનો નાશ થાય છે. એ જ રીતે સૂક્ષ્મનું ને કારણનું સમજવું. ત્યાં દૃષ્ટાંત જે જેમ વૃક્ષનાં ડાળાં-પાંદડાં વારંવાર કાપ્યા કરે તો મધ્ય થડિયું હળવે હળવે સુકાઈ જાય છે ને થડમાંથી કાપી નાંખે તો થડ તથા ડાળખાં સુકાઈ જાય છે ને મૂળમાંથી કાપી નાખે તો મધ્ય ને ડાળાં સુકાઈ જાય છે તેમ અવસ્થાનું જાણવું. **॥૨૩॥**

શ્રીહરિજીની કથા વાર્તાનું શ્રવણ કરીને મનન તથા નિદિધ્યાસ કર્યાનો અભ્યાસ અતિશે રાખવો. ને ગમે તેવી મોટપને પામ્યો હોય તોપણ અધિક અધિક સમજ્યાની દૃષ્ટિ હોય તો તે કોઈ ઐશ્વર્યમાં બંધાય નહિ ને મોટાઈ બહુ આવે. **॥૨૪॥**

અને જીવનમુકત,[૨] વિદેહમુક્ત[૩] તથા કૈવલ્યમુક્તના[૪] ભેદ કહ્યા છે તે મધ્યે કૈવલ્યમુક્તની સ્થિતિ કહીએ જે, જેમ પૃથ્વી જળમાં રહી છે ને બાહેર જણાય છે તોપણ જળમાં જ છે તેમ કૈવલ્યમુક્ત તો સદા

---

૧. હે હરે ! તમો માયિક ઈંદ્રિયો અંતઃકરણથી રહિત સ્વતંત્ર છો તથા પુરુષ, કાળ, પ્રકૃત્યાદિકની શક્તિઓના આધાર છો. ચક્રવર્તી રાજાને જેમ માંડલિક રાજાઓ ભજે છે તેમ બ્રહ્માદિક દેવો અને પ્રકૃતિપુરુષાદિ વિશ્વના સૃષ્ટાઓ તમોને ભેટો ધરે છે તથા તેઓ તમારાથી ભય પામીને પોતાને સોંપેલાં કાર્યો કર્યે જાય છે.

૨. જીવનમુક્ત એટલે શુકજી અને સ્વરૂપાનંદ સ્વામીની પેઠે આત્માના સમ્યક્ જ્ઞાને અને વર્તને સહિત, માત્ર વર્તમાનકાળની સ્મૃતિ રહે તે. જો કે જ્ઞાને કરીને દેહને ખોટો સમજે તોય તેનું દુઃખ તેમને જણાય ખરું.

૩. વિદેહમુક્ત એટલે જનક રાજા તથા પર્વતભાઈની પેઠે આત્મા-પરમાત્માનું જ્ઞાન, તેમજ ત્રણે કાળના વ્યવહારનું જ્ઞાન રહે તે. દેહને ગમે તેવું દુઃખ કે સુખ આવે તો સમાન જણાય.

૪. કૈવલ્યમુક્ત એટલે આત્માને ભગવાન માનનાર.

પરમેશ્વરમાં જ રહે છે તે કહ્યું છે જે : **अक्षरमस्यशरीरम् ॥२५॥**

અને ઈંદ્રિયું-અંતઃકરણની ક્રિયા થકી જીવની ક્રિયા પૃથક સમજતાં આવડે તો સર્પની કાચળીની પેઠે દેહાદિક ભાવ થકી જીવ જે તે અલ્પકાળમાં જુદો પડી જાય ને શ્રીહરિજી મહારાજની મરજી જાણ્યામાં આવે. જેમ સાબરમતી નદીમાં સમુદ્રની વેળ આવે છે ત્યારે તે ખારી થઈ જાય છે ને વેળ જ્યારે પાછી વળે છે ત્યારે મીઠી થાય છે. તેમ શ્રીહરિના ભક્તને વિષે ધર્મ-અધર્મ સર્ગ રહે છે. ને જેમ તલને ફૂલમાં વસાવીને ઘાણીમાં પીલે છે તે ફુલેલ[૧] થાય છે પણ તેલ થાતું નથી; તેમ લોભ-કામાદિક અધર્મ સર્ગને ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તીને જીતે તો શુદ્ધ એકાંતિક ભક્ત થાય છે. **॥૨૬॥**

ઈંદ્રિયું, અંતઃકરણ, દેવતા અને જીવ એ સર્વે જે તે, જેમ નેત્રમાં સૂર્યની આવ્યા-ગયાની ગતિને જાણતાં નથી તેમ અક્ષરાદિક સર્વે મુક્ત પુરુષોત્તમની ગતિને નથી જાણતા. **॥૨૭॥**

અને જેમ ચંદ્રમા રાહુએ ગ્રહ્યો થકો ઊગે છે ને આથમે છે તેમ હરિભક્ત હરિકથાનું શ્રવણ મનનાદિક સર્વે ક્રિયા કરે છે, તે દેહાભિમાનરૂપ રાહુએ ગ્રહ્યા થકા કરે છે. માટે વિવેકે કરીને કરવું. તે વિવેક વચનામૃતમાં કહ્યો છે જે, નાહી-ધોઈને[૧] પૂજા કરવી. **॥૨૮॥**

વરુણના પુત્રે વરુણને પૂછ્યું જે, 'હે પિતાજી ! બ્રહ્મ કહો ?' ત્યારે તે બોલ્યા જે, 'પૃથ્વી બ્રહ્મ.' પછી પુત્રે પૃથ્વીના અંતને પામીને ફરી પૂછ્યું જે, 'હે પિતાજી ! બ્રહ્મ કહો ?' ત્યારે વરુણ બોલ્યા જે, 'સૂર્ય બ્રહ્મ.' ત્યારે તે સૂર્યના અંતને પામીને ફરી એ પ્રમાણે પૂછતો ગયો ને વરુણ બ્રહ્મ કહેતા ગયા. તે અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, મહત્તત્ત્વ, પ્રધાનપુરુષ, પ્રકૃતિ ને મૂળપુરુષ સુધી બ્રહ્મ કહ્યું. ત્યારે ફરી તેણે પૂછ્યું જે 'બ્રહ્મ કહો ?' ત્યારે વરુણદેવે કહ્યું જે, 'અતિ પ્રશ્ન પૂછીશ તો તારું માથું પડી જાશે.' માટે પુરુષોત્તમ શ્રીહરિ

૧. ફુલની સુંગધથી સુવાસિત કરેલ તેલ.
૨. એટલે કે દેહાભિમાનથી રહિત થઈને ધ્યાન કરવું. (વચ. અમ.-૨)

જ્યારે દયાએ કરીને મનુષ્યભાવનું ગ્રહણ કરે છે ત્યારે મનુષ્યને સર્વે રહસ્ય વાર્તા જાણ્યામાં આવે છે એમ મર્મ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં છે. ॥૨૯॥

શ્રીહરિજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'આ સચ્ચિદાનંદ સ્વામી જેવા ભક્ત સારુ બ્રહ્માંડનો નાશ થઈ જાય તોપણ પરમેશ્વરને ખટકે નહિ.' તે ઉપર સ્વામીએ દૃષ્ટાંત દઈને વાત કરી જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનને સાથે લઈ શતધન્વાને જીતવા ગયા અને દિગ્વિજયમાં એ જીતાણો નહોતો. ને એ યાદવ માંહીલો નહીં, પણ ભક્ત ભારે હતો. પછી અર્જુન અને શતધન્વાનું યુદ્ધ થાવા લાગ્યું. ત્યારે શતધન્વા કહે જે, 'જે દિવસથી મને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મળ્યા છે તે દિવસથી જો બીજા દેવ માત્રની પ્રતીતિ મારા અંતરમાં ન થઈ હોય, તો આ બાણે કરીને અર્જુનનું માથું પડી જાઓ.' એ રીતે બાણનો પ્રયોગ કર્યો. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહે જે, મેં રામાવતાર ધરીને જે જે પુણ્ય કર્યું છે તેણે કરીને અર્જુનનું બાણ એના બાણને કાપી નાખો.' ત્યારે ફરીને શતધન્વા કહે જે, 'જે દિવસથી મને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મળ્યા છે તે દિવસથી મંત્ર-જંત્ર, કામણ-ટુમણ,[૧] જડીબુટ્ટી, રિદ્ધિ-સિદ્ધિ[૨] આદિકની પ્રતીતિ લેશ માત્ર ન થઈ હોય તો આ બાણ અર્જુનનું માથું કાપી નાખો.' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું જે, 'મેં વારાહાદિક અવતારે કરીને જે જે પુણ્ય કર્યું છે તેણે કરીને અર્જુનનું બાણ શતધન્વાના બાણને કાપી નાખો.' ત્યારે ફરીને શતધન્વા કહે જે, 'જે દિવસથી શ્રીકૃષ્ણદેવ મળ્યા છે તે દિવસથી જો સ્ત્રી માત્રનો સંકલ્પ ન થયો હોય, તો આ મારું બાણ અર્જુનનું માથું કાપી નાખો.' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બોલ્યા જે 'મેં ગોપિયું સંગાથે રાસક્રીડા કરીને જો નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાખ્યું હોય તો અર્જુનનું બાણ શતધન્વાના બાણને કાપી એનું માથું કાપી નાખો.' ત્યારે તે બાણે તેમ જ કર્યું. પછી શતધન્વાનું માથું ગંગાજીમાં પધરાવવા જ્યારે બાણ લઈ જતું હતું ત્યારે આકાશમાર્ગે

---

૧. ધંતર-મંતર. છુમંતર-વિદ્યાનો પ્રયોગ

૨. સુખ-સમૃદ્ધિ; પૌરાણિક માન્યતા પ્રમાણે ગણપતિની બે પત્ની.

INDEX

એ ધડ રહિત જે મસ્તક તે 'કૃષ્ણ કૃષ્ણ' એમ સ્મરણ કરતું જતું હતું. એવું આશ્ચર્ય જોઈને શિવજીએ સ્તુતિ કરીને તે મસ્તકને માગી લીધું. એવો એ ભક્ત હતો, તોપણ અર્જુન જેવો ન થયો.એવી રીતે હરિભક્તને વિષે પણ સરસ અને નરસપણું ઘણું છે.[૧] **॥૩૦॥**

શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, 'અનવધિકાતિશય, નિરંજન અને નિર્વિકારી સ્વરૂપ જાણવાને અર્થે : **मायामयाकृतितमोशुभवासनानाम्**[૨] એ શ્લોકના અર્થને સમજીને પોતાની બુદ્ધિને અતિશે શુદ્ધ કરવી ને જે ભાગવતી તનું[૩] છે તે તો શુદ્ધ સત્ત્વમય છે ને જે સંકલ્પનો દેહ છે તે સ્થૂળ દેહની પેઠે પડ્યો રહે છે ને બ્રહ્મમય તનું[૪] છે તે તો નિર્ગુણ છે ને ચૈતન્યનું બંધાય છે. **॥૩૧॥**

દામોદરનો[૫] પ્રશ્ન જે, 'વાતો કરતાં તો ડાહ્યા બહુ જણાય ને ક્યારેક તો જાણીએ કાંઈએ સમજતા નથી, એ કેમ હશે ?' તેનો ઉત્તર જે, 'એ પ્રકૃતિ જીત્યા નથી. માટે પ્રકૃતિ જીતવી. ને જેણે પ્રકૃતિ જીતી હોય તેનાથી જેમ તેમ ન બોલાય ને જેણે પ્રકૃતિ ન જીતી હોય તે બીજાને વાર્તા બહુ સારી કરે; પણ જ્યારે પોતાના ઉપર આવે ત્યારે કાંઈ ઠા રહે નહિ. ને માની પ્રકૃતિને જોગે કરીને તો પોતા થકી ધર્માદિકે કરીને શ્રેષ્ઠ હોય તો પણ તેની આગળ નમ્રભાવે વર્તાય નહિ. **॥૩૨॥**

અને આ દેહમાં ઉત્તમ રુચિ પક્વ કરે તો હવે જે દેહ આવશે તેમાં ઐશ્વર્ય, સામર્થી ને તેજ બહુ આવશે. તે ઉત્તમ રુચિની વિગત જે, જીવથી લઈને પુરુષોત્તમ સુધી યથાર્થ સમજીને ઉત્તમ રુચિ રાખવી. તે કેમ સમજવું?

---

૧. આમાં અર્જુનની સ્વરૂપનિષ્ઠા અગર અનુવૃત્તિ દૃઢ હોવાથી તેમને શ્રેષ્ઠ કહેલા છે.

૨. **અર્થ** :— શ્રીવાસુદેવ ભગવાનની મૂર્તિમાં માયિક આકાર, અજ્ઞાન અને અશુભ વાસનાનો અત્યંત નિષેધ કરવા માટે, નિર્બીજસાંખ્ય અને નિર્બીજયોગ (નિર્બીજયોગ એટલે, ઈંદ્રિયો અને અંતઃકરણની વૃત્તિઓને વિષય થકી પાછી વાળીને જોડવી. શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ આત્મા સાથે જોડવી તે.)ની યુક્તિઓને અનુસરતા એવા રક્ષા કરનારા હે શ્રી ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર, તમારા શરણને હું પામ્યો છું. **સ.જી. ૫-૬૬-૧૬**

૩. સંતદાસજીનો દેહ ભાગવતી તનુ હતો.

૪. સ્વરૂપાનંદ સ્વામીનો દેહ બ્રહ્મમય હતો.

૫. અમદાવાદના ભક્ત હતા.

તેનો ઉત્તર જે જીવ તો મલિન રજ, તમ ને સત્ત્વ તેણે કરીને યુક્ત વર્તે છે ને કર્મવશ છે ને જે જે યોનિમાં જાય છે ત્યાં તેવો થઈ જાય છે અને જે ઈશ્વર છે તે તો શુદ્ધ સત્ત્વગુણમય જે દૃઢ ગ્રંથિ તેણે યુક્ત વર્તે છે. ને જે મૂળપુરુષ છે તે તો ક્યારેક જુદા વર્તે છે ને ક્યારેક મિશ્રિતભાવે વર્તે છે; પણ ચોખ્ખું[1] જુદું વર્તાતું નથી. અને જે માયા છે તે જડચૈતન્યમય છે ને જે અક્ષરધામના મુક્ત છે તે તો ગુણાતીત વર્તે છે તે ગીતામાં કહ્યું છે જે :—

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते[2] ॥

અને જે પુરુષોત્તમ છે તે તો અક્ષરાદિક સર્વેના નિયંતા છે ને પ્રકાશક છે ને એ સર્વેને વિષે શક્તિએ કરીને અન્વયપણે રહ્યા છે ને પોતે તો પોતાના ધામને વિષે સ્વતંત્રપણે રહ્યા છે. **॥૩૩॥**

અને ત્રણ ગુણને વિષે ને અહંમમત્ત્વને વિષે ને પંચ વિષયને વિષે આસક્તિએ રહિત વર્તવું. અને **ડાહ્યો હોય તે વાર્તા સમજે ને કરે પણ ખરો. વર્તવું તો ઘણું કઠણ છે.** અને એક તો વર્તે છે ને વાર્તા પણ કરે છે, ને એક તો કેવળ વાર્તા કરે છે. એ બે કેમ જણાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર, જે જે વરતે છે તેને મુમુક્ષુને સમજાવતાં આવડે છે ને બીજાને ન આવડે, ને વર્તવું તે તો પેટ કટારી નાખ્યા જેવું કઠણ છે ને ખડગે કરીને માથું કાપ્યા જેવું કઠણ છે.**॥૩૪॥**

અને દેહને વિષે, પંચવિષયને વિષે ને ભગવાનને વિષે જેવો અભિનિવેશ છે તેવો સંતને વિષે નથી ને સંત એના કરાવનારા છે. ત્યારે સ્વામી કહે, શ્રીહરિજીને વિષે પણ અભિનિવેશ નથી. તે મહારાજ સાથે વ્યવહાર પડે તો જણાય. તે કહ્યું છે જે ॥ **व्यवहारेण साधुः** ॥ આણીકોરે તો કોઈ નથી. ને એણીકોરે હોય તો કોણ જાણે એણીકોરે પણ કોઈ નથી

---

૧. મૂળ પુરુષ સુધી પ્રકૃતિનો સંબંધ છે માટે શુદ્ધ નિર્ગુણ થવાતું નથી.

૨. **અર્થ** : હે પાર્થ ! જ્યારે મનુષ્ય મનમાં રહેલી સર્વ કામનાઓ ત્યજી દે છે અને આત્મા (શુદ્ધ મન) દ્વારા આત્મામાં (પરમાત્મામાં) જ સંતોષ પામે છે, ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે. **ગીતા-૨-૫૫** ॥

અને શ્રીહરિજીના મહિમાનો ને આત્મનિષ્ઠાનો ઠેરાવ નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને વારંવાર આગ્રહ રાખીને કરે તો અભિનિવેશ (આત્મબુદ્ધિ) થાય છે. તે હરિભક્તને દૃષ્ટાંતે[૧] આગ્રહ રાખ્યાની વાર્તા બહુ કરી.**॥૩૫॥**

અને 'અભિનિવેશ થયો કેમ જણાય ? તેનો ઉત્તર જે શ્રીહરિજી તથા સત્પુરુષ, તે હજારોનો વ્યવહાર ધૂળમાં ભેળવી દીએ તો પણ રાજી રહેવાય ને લગારે પણ ભાવ ફરે નહિ ત્યારે દૃઢ અભિનિવેશ થયો કહેવાય ને રજોગુણી, તમોગુણી ને સત્ત્વગુણી ને નિર્ગુણ વ્યવહાર સમજે તો અભિનિવેશ અતિ પક્વ થાય. ને વાર્તા સાંભળે છે, તોપણ વર્તવાને વિષે મેળવતાં આવડતું નથી. જેમ પ્રથમ શાસ્ત્ર ભણ્યો હોય છે, તોપણ બીજે મેળવતાં આવડતું નથી તેમ છે એમ વાર્તા બહુ કરી. **॥૩૬॥**

અને ટેવ પાડ્યાની વાર્તા કરી જે, માંદા તથા વૃદ્ધ સંતના દેહનાં આચરણ જોઈને જુવાન હોય તે પણ ઝીણાં વસ્ત્ર તથા પથારી કરવી તથા ખાન -પાનાદિકની ટેવો પાડે છે એ સારું નથી. તે ટેવોમાંથી તો સત્સંગમાંથી બારું જતું રહેવાય છે માટે ટેવમાત્ર ન શીખવી. એમ કહીને ઉંદરને[૨] દૃષ્ટાંતે સુખિયા રહ્યાની વાર્તા તથા પાટીદારને[૩] દૃષ્ટાંતે

૧. **હરિભક્તનું દૃષ્ટાંત** :- આ દેશના ગુરુજનો હરિભક્તોને આ દેશના દેવમાં ઉપાસ્યબુદ્ધિ કરાવે છે અને તે દેશના તે દેશના દેવમાં; પણ સ્વામિનારાયણમાં ઉપાસ્યબુદ્ધિ કરાવનાર કોઈ નથી.

૨. એક ઉંદરનું દૃષ્ટાંત : એક ઉંદર હતો. તે એક વાણિયાના ઘરમાં રહેતો. ગોળની ભીલીની કોઠી ઘરના માણસે ઉઘાડી એટલે લાગ જોઈને ઉંદર અંદર પડી ગયો. તે ગોળ ખૂબ ખાધો પછી વળી બે-ત્રણ દહાડે પાછી કોઠી ઉઘાડી ત્યારે તે ઉઘાડનારના શરીર ઉપર ચડીને કૂદકો મારી બહાર નીકળી ગયો. પછી ઘરધણીએ રાત્રે ઉંદરિયું મૂકીને પકડ્યો અને બહાર મૂક્યો એટલે તે કપાસિયાની વખારમાં પેસી ગયો. બે-ત્રણ દહાડે વખારનાં માલિકે ઉઘાડીને જોયું તો કપાસનાં બી બહુ જ જણાયા એટલે તેણે ઉંદરિયું મૂકીને પકડ્યો અને છેટે નદી પાસે જંગલમાં મૂકી આવ્યો. એટલે નદી ઉપર લીલી કૂંપળો ખાઈને ઉંદર તો પુષ્ટ થયો. એવામાં પેલા ગોળવાળા ઘરનો માલિક અને તેનો દીકરો ફરતાં ફરતાં નદી પર આવ્યા અને ઉંદરને વાચા થઈ તે બોલ્યો કે, 'તમારા ઘર કરતાં હું અહીં સુખી છું, કેમકે મને અહીં સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા છે અને તમારે ત્યાં તો કેદમાં હતો.' ઉંદરે આ પ્રમાણે એક જ ટેવ ન રાખી તેથી તે સુખિયો થયો.

૩. પાટીદારને પોતાના ખેતીના ધંધામાં ગમે તેવું સંકટ પડે તોપણ જે ટેવ પડી હોય તે ન મૂકે.

કરીને સુખિયા રહ્યાની વાર્તા બહુ કરી. ॥૩૭॥

અને વક્તાપણાનું ને સમજુપણાનું માન તો બહુ હોય છે પણ જેમ સમજવું ઘટે તેમ સમજે નહિ, તે કેમ હશે ? તે તો શ્રવણ મનનાદિકે કરીને ઘટાડ્યા કરે તો સમજાય છે. ॥૩૮॥

અને જાણપણા રૂપે વરત્યાનો ને શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજ્યાનો અતિ આગ્રહ રાખવો ને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈને શ્રીજીને ભજવા; પણ બગડેલ થઈને ન ભજવા. તે શ્રીજીએ આ શ્લોકમાં કહ્યું છે જે, **धर्मस्थितैरुपगतैर्बृहतानिजैक्यं**[1] ને જે સત્તારૂપ થઈને ધ્યાન કરે છે તેને જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે ને દેહરૂપ થઈને કરે છે તેને તો ઈંદ્રિયુંનું[2] જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે. ને યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ એ જેમ કઠણ છે. તેમ ધર્માદિક પણ અતિ કઠણ છે. ॥૩૯॥

અને પ્રથમ સત્સંગમાં આવે ત્યારે દેહનું માન હોય છે પછી ભક્તિનું માન આવે છે ને પછી આત્મજ્ઞાનનું માન આવે છે ને પછી ઉપશમે કરીને એ સર્વેનું માન ટાળે છે. તે કહ્યું છે જે :

त्यज धर्मधर्मं च उभेसत्यानृते त्यज ।
उभे सत्यानृते त्यक्ता येन त्यजसि तत्त्यज[3] ॥

માટે અસત્ય સંકલ્પ થાય તો સત્તારૂપ થઈને ટાળવા. ને નિયમ, વિચાર તથા ઉપશમે કરીને સ્થૂળાદિકનું માન ટાળવું. ને જુવાનને તો યુક્ત ભોજન કરવું ને નવધા ભક્તિ આળસ મેલીને કરવી ને ઉપશમનો અભ્યાસ પ્રમાદ મૂકીને કર્યા કરવો ને સત્પુરુષનો સંગ રાખવો. ને માંદાને ને વૃદ્ધને તો યુક્ત આહાર, ઉપશમ અને સમાગમ કરવો. ॥૪૦॥

---

૧. **અર્થ** :— જેઓ પોતાના એકાંતિક ધર્મમાં રહેવાથી અક્ષરબ્રહ્મની સમાનતાને પામેલા છે. (સ. જી. ૫-૬૬-૨૧)

૨. ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણની વૃત્તિઓ વિષય થકી પાછી વાળીને ભગવાનમાં જોડવી તે. (વચ. ગ.અં.પ્ર-૨૧)

૩. **અર્થ** :— ધર્મરૂપ અથવા અધર્મ રૂપ,સત્ય રૂપ અથવા અસત્યરૂપ જે જે સંકલ્પ આવે તેનો ત્યાગ કરે અને જે વિચારે કરીને એને તજે છે તે વિચારનો પણ ત્યાગ કરી દે. **મ.ભા મોક્ષ ૩૩-૪૦**

અને ઉત્તમ મુમુક્ષુનાં લક્ષણ એ જ છે જે, સ્ત્રી, દ્રવ્ય, સ્વાદ ને માન; એનો ત્યાગ કરે ને મોટા સંત સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે દુઃખવીને કહે તોપણ મૂંઝાય નહિ. ॥૪૧॥

અને શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતમાં વાર્તા કરી છે, જે પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ ધર્મ છે તે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજને સંબંધે સહિત પણ છે ને સંબંધે રહિત પણ છે. તેમાં જે સંબંધે સહિત છે તે જ ભાગવતધર્મ છે. તે ભાગવતધર્મ ને ભક્તિ તે બેય એક જ છે. ને તે ભાગવતધર્મ સ્થાપન કરવાને અર્થે શ્રીહરિજી મહારાજનું પૃથ્વીને વિષે જયકારી પ્રવર્તકપણું છે અને તે ભાગવતધર્મને શિક્ષાપત્રી આદિકને વિષે શ્રીજી મહારાજે યથાર્થપણે કહેલ છે તે પ્રમાણે વર્તવું. ॥૪૨॥

અને સ્વભાવ ટાળીને સત્તારૂપે વર્તવું એમ વર્તવે કરીને કારણ આદિક શરીરનો નાશ થઈ જાય છે અને એમ ન વર્તે તો વૃદ્ધપણામાં ઠા રહે નહિ. ને વૈરાગ્યવાનને તો સહેજે નિયમ રહે છે ને મંદ વૈરાગ્યવાળાને તો નિયમ દૃઢપણે રાખવા અને ઈંદ્રિયોની જે વૃત્તિ છે તે તો ઘોડા જેવી બળવાન છે. તે જેમ ઘોડાને દાડી ફેરવ્યા કરે તો વશ રહે છે ને યથાર્થ તો ચાલાક અસવાર વશ કરે છે. તેમ **ધર્મમાં રહેવે કરીને ઇંદ્રિયું વશ થાય છે** ને યથાર્થ **વશ તો ઉપશમે કરીને થાય છે.** તે તો જાણે જે 'નવરા રહીએ તો શીખવાનો અભ્યાસ કરીએ' એમ કાંઈ થાતું નથી ને મૂળગી આળસ પેસે છે. માટે શ્રીહરિની નવધા ભક્તિ કરતાં કરતાં જે અભ્યાસ થાય છે તે જ ખરો છે તે ઉપર પાણિયારીના[1] અને ઘોડેસવારના દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી. ॥૪૩॥

અને યુવાન, વૃદ્ધ, ને રોગીને વર્ત્યાની વિક્તિના ભેદ જે, ચાર પ્રકારનાં

---

૧. પાણિયારી પાણી ભરે ત્યારે અને ઘોડેસવાર ઘોડો ચલાવે તે સમયે ચારે કોર દૃષ્ટિ રાખે છે, તેમ વ્યવહારમાં રહીને પણ ભગવાનની નવધા ભક્તિનું નિશાન ચૂકવું નહીં. (વચ. ગ. અં. પ્ર.- ૯)

INDEX

ભોજન[૧] મનુષ્ય નિત્ય જમે છે તોપણ નવું અને નવું રહે છે; પણ નિત્ય જમીએ છીએ તેનાં તે જ છે એમ થાતું નથી. તે કહે છે જે, 'આજ તો જેવી રોટલી થઈ છે એવી તો કોઈ દિવસ થઈ જ નથી ને શાક પણ આજના જેવું તો થયું જ નથી. તથા વસ્ત્રનું પણ એમ જ રહે છે એનું નામ ભેદ છે, અને તેથી પંચવિષય સંબંધી ક્લેશ થાય છે. માટે **વિષયની આસક્તિ ટળી જાય તો ક્લેશ માત્રની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. ॥૪૪॥**

અને શ્રીહરિજીના માહાત્મ્યની વાર્તા જાતવાન ઘોડાના દૃષ્ટાંતે[૨] કરીને બહુ કરી. ને લોભ, કામ, રસાસ્વાદ અને જેવો સ્વભાવ પોતામાં હોય તેવો પરમેશ્વરને વિષે તથા મોટા સંતને વિષે પરઠે છે, માટે સ્વભાવ ટાળીને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈને વરતે તો ન પરઠાય. ને ગુણ વિચારીને અવગુણ ટાળીએ છીએ અને અલ્પ સ્વભાવનો અવગુણ લેતા નથી તે તો પોતાનું વિચારી જોઈએ છીએ.ને પ્રિયવ્રતાદિક અવતાર ન કહેવાય અને નારદ સનકાદિક અવતાર કહેવાય.**॥૪૫॥**

અને 'શ્રીહરિજી મહારાજને હવે રાજી કરવાનો શો ઉપાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, ધર્મામૃત, શિક્ષાપત્રી ને નિષ્કામશુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તે તો રાજી થાય. અને શ્રીહરિજીનું કયાં પરોક્ષપણું છે ? એ તો સદાય પ્રત્યક્ષ જ છે. ને **ઉપાસ્ય**[૩]**, ઉપાસક અને સ્થાનકની શુદ્ધતાએ કરીને અતિ ઉત્તમ થવાય છે.** તે ઉપાસકનું લક્ષણ જે, **યો વેત્તિ યુગપત્સર્વપ્રત્યક્ષેણ સદા સ્વતઃ**[૪] એમ જાણે તે કહેવાય. **॥૪૬॥**

અને વિશલ્યકરણીના વચનામૃતમાં[૫] અહંમમત્વ ટાળ્યાની વાર્તા

---

૧. ચાર પ્રકારના ભોજનમાં **ભક્ષ્ય** =બટકા કરીને ખાવું તે. રોટલાદિક.**ભોજ્ય**=શેકીને ખાવું તે. ચણાદિક, **લેહ્ય** = ચાટીને ખાવું તે. મધ આદિક અને **ચોશ્ય** = ચૂસીને ખાવુ તે. કેરી આદિક.

૨. **ઘોડાનું દૃષ્ટાંત** : જાતવંત ઘોડા જેમ અસ્વારની અનુવૃત્તિ બરાબર સાચવે છે તેમ. ઘોડશાળા સાફ કરવામાં આવે છે તેનાથી ઘોડા સુખિયા રહે છે તેમ ભગવાનના ભક્ત ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજીને ધન-પુત્ર-કલત્રાદિ સર્વસ્વ સમર્પિત કરીને આત્મનિવેદી ભક્તિ કરે તો સદાય સુખિયા રહે છે.

૩. **ઉપાસ્ય** : શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન. **ઉપાસક** : પોતાના આત્માને અક્ષરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ માનનાર. **સ્થાનક** : અક્ષરધામ

૪. **અર્થ** : જે ભગવાન સાધન વિના પણ જડચેતન સમગ્ર વિશ્વને એક સાથે પ્રત્યક્ષપણે હંમેશા જાણે છે.

૫. વચ. ગ. અં.પ્ર.-૩૯મું.

આવી ત્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, 'એ અહંમમત્વ કેમ ટળે ?' ત્યારે તેનો ઉત્તર કર્યો જે, જેમ દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિ છે અને અતિશે હેત છે તેમ શ્રીહરિજીને વિષે થાય તથા મોટા સંતને વિષે થાય તો અહંમમત્વ ટળે. માટે આત્મવિચારનો ને શ્રીહરિજીના મહિમાનો વેગ જીવમાં અતિ બળવાન લગાડી દેવો. જેમ મંદવાડ હાડમાં પેસી જાય છે, ને જેમ વૈરીનો વેગ પેસી જાય છે તેમ. **॥૪૭॥**

વ્યાસાદિક[૧] નિર્ગુણ અવતાર છે ને પરશુરામ તથા સંકર્ષણાદિક સગુણ અવતાર છે એમ રામાનુજાચાર્યે મહાભાષ્યમાં કહ્યું છે. **॥૪૮॥**

ઉપશમ જ્યારે રહેવા માંડે ત્યારે વૈરાટાદિકની સામર્થી દેખાઈ આવે છે પણ તેને ગ્રહણ ન કરે ને તેને તિરસ્કાર કરીને ઉપશમને વિષે વર્તતા થકા શ્રીહરિજીનું ભજન કર્યા કરે, તો એ એકાંતિક ભક્ત થાય છે. અને અવતારમાત્રની એ રીત છે જે સ્ત્રી-દ્રવ્યનો ત્યાગ કરાવવો ને ગરીબની રક્ષા કરવી. તે વિદ્યા, વૈરાગ્ય તથા ભક્તિને બળે કરીને કોઈક ગરીબનો તિરસ્કાર કરતો હોય તો તેને દેખીને ખમી શકે નહિ એવો સહજ સ્વભાવ છે. **॥૪૯॥**

અને નિર્બળ તથા બળવાન કેમ જણાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, ઈંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિને જીવથી જે શ્રીહરિના ભક્તરૂપે વર્તવું. તે એક એકથી બળિયો કહેવાય છે. તેની વિગત જે, કોઈક તો પરદેશમાં[૨] જાય છે ને ત્યાં જ વળગી રહે છે ને કોઈક તો ઘરમાં અહીં જ વળગી રહે છે ને કોઈક તો બુદ્ધિએ કરીને નિશ્ચય કરે છે ત્યાર પછી તે ક્રિયાને કરે છે ને કોઈક તો સત્તારૂપે વર્તે છે. ને કોઈક તો નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને સર્વે પદાર્થને નાશવંત ને અસાર જાણીને તથા વૈરાગ્યનું ગ્રહણ કરીને શ્રીહરિજીને વિષે પ્રીતિ કરે છે. તે એકએકથી બળિયા છે.**॥૫૦॥**

---

૧. વ્યાસજીએ સહુને મોક્ષમાર્ગે ચઢાવ્યા તેથી નિર્ગુણ અવતાર અને પરશુરામે માત્ર અસુરોને માર્યા માટે સગુણ.

૨. પરદેશ એટલે આ મૃત્યુલોક. ઘરમાં એટલે દેહમાં બુદ્ધિએ કરીને નિશ્ચય કરી કર્મ કરે તે. સત્તારૂપ એટલે આત્મસ્વરૂપ વર્તે તે, અને એકાંતિક થઈને વર્તે એમ પાંચ ભેદ કહ્યા છે.

અને અન્નમય કોષ, પ્રાણમય કોષ, મનોમય કોષ, વિજ્ઞાનમય કોષ ને આનંદમય કોષ[૧] એમની સ્થિતિ જુદી જુદી કહી છે.**॥૫૧॥**

આધુનિક મુક્ત છે તે અનાદિમુક્ત જેવા થાય છે કે નથી થાતા ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, સત્પુરુષને સંગે કરીને ધર્મ જ્ઞાનાદિક પક્વ થયાં હોય તો તે અધિક છે ને તેમાં ન્યૂનપણું હોય તો તે ન્યૂન રહે છે.**॥૫૨॥**

ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ એ સવિકલ્પ તો હોય અને નિર્વિકલ્પ તો ઈશ્વર ઇચ્છાએ કરીને થાય છે. સવિકલ્પ સમાધિ કરવી તથા સત્તારૂપે વર્તવું એ તો જીવના હાથમાં છે, તે જો **अर्थं साधयामि वा देहं पातयामि** એમ સાચો થઈને મંડી પડે તો થાય. **॥૫૩॥**

અને અમદાવાદમાં[૨] નટવા રમાડ્યા ત્યારે મહારાજ કહે જે, 'અમે તમારો તમાશો જોવા નથી રમાડતા, પણ સૌને એમ દેખાડીએ છીએ જે આમ પેટને અર્થે અતિશે પુરુષ પ્રયત્ન કરે છે માટે ઈશ્વરને અર્થે કરે તો શું ન થાય ? જે કરે તે સર્વે સાધન સિદ્ધ થાય છે; જો જીવ એવો સાચો થાય તો. **॥૫૪॥**

અને શમ[૩], દમ[૪], ઉપરતિ[૫], તિતિક્ષા[૬], શ્રદ્ધા[૭] ને સમાધાન[૮]; એ છ એક સાધન કહેવાય છે. વૈરાગ્ય, વિવેક અને મુમુક્ષુતા; એ ત્રણ મળીને સાધન ચતુષ્ટય કહેવાય છે. **॥૫૫॥**

---

૧. **અન્નમય** = ભૌતિક દેહ. **પ્રાણમય** = સૂક્ષ્મદેહ. **મનોમય** = કારણ દેહ, **વિજ્ઞાનમય** = આત્મસ્વરૂપ. **આનંદમય** = પરમાત્માસ્વરૂપ.

૨. અમદાવાદમાં હાલના મંદિરના ચોકમાં નટ રમાડેલા. તેમાં એક નટ નાગરણ થયો અને બીજો ઢેઢડી થયો. બંનેએ માથે બેડાં લીધાં અને પગે શિંગડાં બાંધ્યાં અને દોરડાં ઉપર સામસામા ચાલ્યા, પરંતુ પરસ્પર અડક્યા નહીં અને ચાલ્યા ગયા. એ જ પ્રમાણે ત્યાગી તથા ગૃહી પોતપોતાના ધર્મની સુરત રાખી ચાલે તો હરકત આવે નહીં.

૩. મનોનિગ્રહ

૪. ઈંદ્રિયોનું દમન.

૫. વ્યર્થ વ્યાપાર નિવૃત્તિ.

૬. સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વનું સહન કરવું તે.

૭. દૃઢ વિશ્વાસ

૮. શંકા કે સંશયનું નિરાકરણ.

ને ચાર પ્રકારે નિષ્કામી રહેવાય છે. તેની વિગત જે, એક તો ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તવે કરીને તથા અષ્ટાંગયોગે કરીને તથા સત્તારૂપે વર્તવે કરીને તથા લાજે કરીને પણ નિષ્કામી રહેવાય છે. **॥૫૬॥**

અને જ્ઞાનાંશ તે કેમ સમજવો ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, પુરુષોત્તમનું તથા અક્ષરનું તથા મૂળપુરુષનું, મૂળમાયાનું તથા પ્રધાનપુરુષનું તથા વિરાટપુરુષનું તથા જીવનું રૂપ પૃથક કરીને કહે છે ને સમજે છે એનું નામ જ્ઞાનાંશ કહેવાય છે. ત્યાં શ્લોક છે જે,

क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च ।
मायायाः कालशक्तेश्चाक्षरस्य च परस्य च ॥[૧] ॥૫૭॥

ને વચનામૃતમાં નિરભે રહ્યાનું કહ્યું છે તેનું કેમ સમજવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો આત્મનિષ્ઠા પક્વ હોય અને શ્રીહરિજીનું માહાત્મ્યે સહિત યથાર્થ જ્ઞાન હોય તો શ્રીજી મહારાજ જેમ કહે તેમ વિશ્વાસપૂર્વક પ્રતીતિ આવે ને માર્ગમાં સિંહ કે સર્પ મળે તેમ હોય અથવા **ઓગણોતેરા જેવો કાળ** પડ્યો હોય તેવા સમામાં મહારાજ કહે જે, 'નિરભે રહેજો કાંઈ ફીકર કરશોમા.' એવાં વચનમાં જેને યથાર્થ પ્રતીતિ હોય તેને તો લેશ માત્ર ભય આવે જ નહિ પણ જીવને પ્રાપ્ત પદાર્થોની પ્રતીતિ તરત આવી જાય છે. જેમ સિંહની બીક લાગતી હોય ત્યાં બે શૂરા બે કોરે રક્ષા કરતા જાતા હોય ને કાળ પડ્યો હોય તે સમે કોઈક હજાર રૂપિયા આપે તો જેવો નિરભે ને આનંદ થાય છે, તેવો શ્રીહરિજીનાં વચનને વિષે નિરભે ને આનંદ આવતો નથી. માટે એ પ્રકારે સત્સંગ સમજાયો નથી તે સારુ સત્પુરુષનો સમાગમ કરીને કસર માત્રને ટાળીને સાધુ થાવું. ને એથી કોઈ અધિક પ્રાપ્તિ નથી.**॥૫૮॥**

કારીયાણીમાં રામદાસ વૈદ્યને મહારાજે કહ્યું જે, 'બીક બહુ જણાય છે' ત્યારે તેણે કહ્યું જે 'હા મહારાજ.' તે ઉપર વાર્તા કરી જે પરમેશ્વર તો

૧. અર્થ :– સમગ્ર જીવ, ઈશ્વરાદિકના શરીરો જીવાત્માઓ, પ્રધાનપુરુષ, ત્રિગુણી માયાનું કાર્ય, પ્રભુની કાળ કર્માદિ શક્તિઓ તથા અક્ષરનું સ્વરૂપ ને સર્વથી પર એવા પરમાત્માના સ્વરૂપને જાણે તે જ્ઞાનાંશ છે.

સર્વેના અંતર્યામી છે ને સર્વના નાડી પ્રાણ એમના હાથમાં છે' એમ કહીને ચકલાને સમાધિ કરાવી દેખાડી.**॥૫૯॥**

અને મહાભારતમાં બ્રાહ્મણી ગીતા છે તેમાં અશ્વમેધ યજ્ઞ કહ્યો છે તેની રીત એમ છે જે જીવરૂપ રાજા છે ને મનરૂપ ઘોડો છે ને ઈંદ્રિયુંરૂપ પૂર્વ-પશ્ચિમ આદિક દિશાઉં છે તે પ્રત્યે મૂકે છે. ત્યારે તે મનરૂપ ઘોડાને જ્યારે કોઈ ઈંદ્રિયું પોતપોતાના વિષયમાં બાંધી શકે નહીં ત્યારે એમ જાણીએ જે સર્વે દિશાઉં જીતાણી ને યજ્ઞ જે શ્રીહરિજી મહારાજ સંબંધી જપયજ્ઞ, તપયજ્ઞ, યોગયજ્ઞાદિક સર્વે યજ્ઞ તે સંપૂર્ણ થયા કહેવાય. એવી રીતે ગોમેધાદિક સર્વ યજ્ઞની રીત જાણવી.**॥૬૦॥**

લિંગદેહ (કારણ શરીર) કેમ નાશ પામે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, સત્તારૂપ થઈને શ્રીહરિજીનું ધ્યાન કરે તો કાળે કરીને લિંગદેહનો નાશ થઈ જાય છે.**॥૬૧॥**

અને જેને જેવો અભ્યાસ હોય તેવું કામ કર્યાનો તે આગ્રહ કરે છે તો તેને કાર્યની સિદ્ધિ વહેલી થાય છે અને રજોગુણી બુદ્ધિવાળો તો ઉત્થાન ભેળી જ ક્રિયા કરવા માંડે છે. ને તમોગુણી તો અંધધંધ જેવી ક્રિયા કરે છે અને સત્ત્વગુણી તો વિચાર્યા વિના કરે જ નહિ. **॥૬૨॥**

અને સર્વે સમાન છે એમ કહે તેની વિગત જે જેમ ચિંતામણિ આગળ પારસમણિ આદિક સર્વે સમાન છે, ને પારસમણિની આગળ હીરા, મોતી આદિક સર્વે સમાન છે તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાન આગળ અક્ષરાદિક સર્વે સમાન છે ને તે અક્ષર તથા તેમાં રહ્યા જે મુક્ત તેની આગળ મૂળપુરુષાદિક ને તેની આગળ પ્રધાનપુરુષાદિક ને તેની આગળ વિરાટપુરુષાદિક ને તેની આગળ બ્રહ્માદિક એમ એક એકની આગળ બીજા સર્વે સમાન છે.**॥૬૩॥**

અને ઉત્તમ મુમુક્ષુનાં લક્ષણ એ છે જે, સત્પુરુષને ઓળખી કાઢે ને તેને મન સોંપી દીએ ને તેમના સમાગમને અર્થે સર્વ પ્રકારની ભીંસણ

ખમે ને કોઈક ઉત્તમ વિષયને વિષે લોભાવવા માંડે તોપણ ન લોભાય ને ધર્મ, જ્ઞાનાદિક સાધનને દેશકાળાદિકના વિષમપણાએ કરીને પણ મૂકે નહિ ને આત્મા-અનાત્માનો વિચાર કરે ને સર્વ સત્શાસ્ત્રનો પણ એ જ સિદ્ધાંત છે જે, સત્તારૂપ થઈને શ્રીહરિજીનું ધ્યાન કરવું. ને એમ ને એમ અનેક જન્મ સુધી કર્યા કરે ત્યારે કારણ શરીર નાશ પામે છે.**॥૬૪॥**

અને શ્રીહરિજીનું ભજન સ્મરણ કેમ કરવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, અક્ષર અને અક્ષરના મુક્ત છે તે તો અક્ષરરૂપ થઈને ભજન કરે છે અને શ્વેતદ્વીપના મુક્ત તો કારણભાવને ટાળતા થકા ભજન કરે છે ને બદ્રિકાશ્રમના મુક્ત તો સત્તારૂપે રહીને સ્થૂળ-સૂક્ષ્મના ભાવને ટાળતા થકા ભજન કરે છે ને આપણે સર્વે તો સ્થૂળના ભાવે વર્તતા થકા ભજન કરીએ છીએ. તેમાં પણ કેટલાક તો અક્ષરના ભાવે વર્તે છે, ને કેટલાક તો સત્તારૂપપણે વર્તે છે ને સર્વ કરતાં અનુવૃત્તિમાં[1] રહેવું કઠણ જણાય છે. કેમજે બીજાના મનના ગમતા પ્રમાણે વર્તવું. માટે સ્વરૂપમાં રહેવા કરતાં પણ એ કઠણ છે. **॥૬૫॥**

બુદ્ધિવાન હોય તેને એકાંતિક ધર્મ સમજાય તો ખરો, પણ પોતાના જે નાના પ્રકારનાં બીબાં (સ્વભાવ) તેને મૂકી શકે નહિ ને સત્પુરુષની અનુવૃત્તિમાં પણ રહી શકે નહિ. એ ખોટય બુદ્ધિવાળાને વિષે જણાય છે ને મૂઢ ભક્તમાં શ્રદ્ધા તો હોય; પણ સમજી શકે નહિ, એ ખોટય છે. **॥૬૬॥**

અને શ્રીહરિજીના સ્વરૂપને સર્વે સ્થાનકને વિષે પ્રકાશમાન જોવું. ને વિજ્ઞાનદાસજીને મહારાજે કહ્યું જે, 'તમારે તો કુંઠિત વાસના છે' પછી અમે તેમને કહ્યું જે, 'અમારું પૂછો.' તેણે પછી પૂછ્યું. ત્યારે શ્રીજીએ કહ્યું જે,એમની તો નિર્મૂળ વાસના છે'. પછી ફરીને પુછાવ્યું તોપણ એમ ને એમ કહ્યું.**॥૬૭॥**

---

૧. અનુવૃત્તિ એટલે શ્રીજીની મરજી પ્રમાણે વર્તવું તે.

અને વિશલ્યકરણીના વચનામૃતની[૧] વાર્તા કરતા હતા ત્યારે પૂછ્યું જે, 'અહંમમત્વ કેમ ટળે ?' તેનો ઉત્તર જે, દેહને વિષે જેમ આત્મબુદ્ધિ[૨] ને અસાધારણ હેત છે, તેમ શ્રીહરિજી મહારાજને વિષે અને સત્પુરુષને વિષે હોય તો ટળી જાય છે. **॥૬૮॥**

અને જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનું લક્ષણ સંક્ષેપે કરીને કહીએ છીએ જે, જ્ઞાની ભક્ત પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં શ્રીજીની આજ્ઞાએ કરીને પ્રવર્ત્યો હોય તોપણ શ્રીહરિજીની કથા, વાર્તા, કીર્તન, ભક્તિ તથા આત્મા-અનાત્માનો વિવેક, તે કર્યા વિના રહી શકે નહિ ને બીજા તો પ્રવૃત્તિમાં અતિશે જોડાઈ જાય ને ભજન-સ્મરણ પણ યથાર્થ થાય નહિ. **॥૬૯॥**

અને ત્રણ પ્રકારના પ્રલયમાં કેમ વર્તે તો ન જોડાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો શ્રીહરિજી મહારાજનું ધ્યાન ને બીજું જન્મ કર્મનું દિવ્યપણું યથાર્થ જાણવું. ને ત્રીજું આત્મસત્તારૂપે વર્તવું, એ ત્રણનું અનુસંધાન નિરંતર રહ્યા કરે તો ન જોડાય.**॥૭૦॥**

હેત હોય ને વિશ્વાસ ન હોય, તથા વિશ્વાસ હોય ને હેત ન હોય, એમ વાર્તા કરી, ત્યારે પૂછ્યું જે, 'એ બેની સમજણમાં શું ખોટય હશે ?' તેનો ઉત્તર જે, વિશ્વાસીને તો એ ખોટય છે જે પંચ વિષયને વિષે રાગ છે એટલે હેત થાતું નથી ને હેતવાળાને એ ખોટય છે જે, સત્પુરુષની મોટપ યથાર્થ જણાતી નથી. **॥૭૧॥**

દેહ તથા દેહના સંબંધીને વિષે જીવને અતિશે હેત રહે છે ને આ મનોહરદાસને આપણે સર્વે રાંકની પેઠે તગડીને કાઢી મેલીએ છીએ. પણ જો આપણા સંબંધી રાંક થઈને આવ્યા હોય તો તે ઉપર દયા આવે તેને કોઈ કાઢી મેલે કે અન્ન ન દીએ તો તે સંતનો પણ અવગુણ આવે. તે

---

૧. ગ.અ.૩૯

૨. આત્મબુદ્ધિ એ વિશલ્યકરણી ઔષધી કહી. વિષયોરૂપી શલ્ય વાગ્યા હોય તેને કાઢવા માટે સંત તથા શ્રીહરિને વિષે આત્મબુદ્ધિ ને અસાધારણ હેત એ જ ખરો ઉપાય છે.

INDEX

ઉપર પ્રાંતિજના ગોવિંદરામના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને બહુ વાર્તા કરી. ॥૭૨॥

સંબંધીમાં એવું દૃઢ હેત છે તે કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, તેમાં વૈરાગ્ય સોતું આત્મજ્ઞાન નથી તથા માહાત્મ્યે સહિત શ્રીજીનું જ્ઞાન નથી, માટે નાત -જાતને વિષે તથા દેહ - ગેહને વિષે તથા દેહના સંબંધીને વિષે આસક્તિ છે, ને તે તો સમુદ્રની પેઠે અંતરમાં ભરી છે, ને સત્સંગ તો સમુદ્રની લહેરની પેઠે છે. માટે શ્રીજી મહારાજનો મહિમા, મોટપ તથા મરજીને તથા અતિશે દયાળુપણું, અતિશે કૃપાળુપણું, અતિશે વત્સલપણું તથા અનવધિકાતિશય જ્ઞાન, બળ, ઐશ્વર્ય શક્તિ, તેજવાળાપણું તથા સત્ય તથા અસંખ્ય કલ્યાણકારી ગુણગણને રહેવાપણું તથા નિરવદ્ય[૨], નિરંજન ને નિર્વિકારપણું તથા અનવધિકાતિશય સૌંદર્ય, સૌકુમાર્ય, લાવણ્ય, યૌવનાદિક અનંત ગુણના નિધિપણું તથા **સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ અને વિભૂતિ** એ સર્વેને અંતઃકરણને વિષે ભરે તથા મોટા પુરુષની મરજી પ્રમાણે વર્તવાપણું પણ ભરે ને ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞનું[૩] વિભાગપણું પણ ભરે, ત્યારે એ સર્વે જીવને વિષે અવ્યક્તપણે નામરૂપની પેઠે ખૂંતી રહ્યું હોય, પછી તે જ્યારે સંભારે ત્યારે તદ્રુપ થઈ જવાય, માટે એવું વર્તતું હોય તો દેહ તથા દેહનાં સંબંધીને વિષેથી સ્નેહરૂપ સમુદ્રનો નાશ થઈ જાય છે ને શ્રીહરિજીને વિષે પ્રીતિરૂપ સમુદ્ર વૃદ્ધિને પામે છે. ॥૭૩॥

અને મુક્તાનંદ સ્વામીને મહારાજ વઢીને ક્યારેય પ્રસાદીનો થાળ કે વસ્ત્ર દેતા નહિ ને સહેજે તો દાડી પ્રસાદી ને વસ્ત્ર આપતા; ને

---

૧. **પ્રાંતિજના ગોવિંદરામ** :- આ નામના એક હરિભક્તને વર્તમાનમાં ફેર પડવાથી શ્રીહરિએ વિમુખ કરેલા ને સત્સંગમાં આવવાની ના પાડેલી છતાં તે આવતા ને હરિભક્તો તિરસ્કાર કરતા. શ્રીહરિએ જાહેર સભામાં કહ્યું કે, 'આ ગોવિંદરામ દોષી છે'. તો તે કહે કે, 'શ્રીહરિ પણ દોષિત છે; તે મારા હૃદયમાંથી નીકળતા નથી. તે નીકળી જાય તો હું ફરી અહીં ન આવું, ને જો ન નીકળે તો મને કેમ કાઢે છે?' આવું સાંભળીને શ્રીહરિએ તેને પ્રાયશ્ચિત કરાવીને સત્સંગમાં લીધો.

૨. પાપ રહિત, અજ્ઞાન રહિત, ખોડખાંપણ વિનાનું

૩. ક્ષેત્ર એટલે દેહ ને ક્ષેત્રજ્ઞ એટલે જીવ. બન્ને જુદા છે. એવી રીતે ક્ષેત્ર એટલે જીવ ને ક્ષેત્રજ્ઞ એટલે પરમાત્મા.

બીજાને તો વઢે ત્યારે પ્રસાદી તથા વસ્ત્ર આપ્યા વિના રહે જ નહિ. તે શું જે, મુક્તાનંદ સ્વામીને મૂંઝવણ થાતી નહીં એટલે ન દેતા. તે કેમ સમજતા જે મૂંઝવણ જ આવતી નહિ ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, 'તે પોતાને ત્રણ ગુણ અને ત્રણ શરીર થકી રહિત સમજતા ને શ્રીજી મહારાજની મોટપ ને માહાત્મ્ય અતિશેપણે સમજતાં ને તેમ જ વર્તતા ને હિતકારી પણ અતિશે જાણતા, તેણે કરીને મૂંઝવણ ન આવતી. **॥૭૪॥**

શ્રીહરિજીને પુરુષોત્તમ સમજીએ છીએ તેનો ઠેરાવ કરવો ને સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ તેનો પણ ઠેરાવ કરવો ને જે સત્પુરુષને ગુરુ જેવા માનવા તેનો પણ નિરધાર કરવો. કેમજે, નિરધાર કર્યા વિના દેશકાળાદિકે કરીને એક સ્થિતિ રહેતી નથી ને શ્રીજીના ભક્તની સેવા ચાકરી, નમસ્કાર, પૂજા, આદિક જે જે કરવું તેનો પણ ઠેરાવ કરવો ને એમ કર્યા વિના તો શ્રીહરિજીને અર્થે યજ્ઞ આદિક[૧] કરતા હોઈએ તે બીજા દેવને અર્થે પણ થઈ જાય. તે સારુ દૃઢ વિચાર કરીને કરવો ને એ વાર્તાનો તલતુંબડીની[૨] પેઠે શ્રદ્ધા સહિત અતિશે શ્રવણ, મનનાદિક અભ્યાસ કર્યા કરે તો સાક્ષાત્કાર થાય. ૭૫

અને એક હરિજન તો સત્સંગ સંબંધી ભીંસણ ખમે છે ને એક નથી ખમી શકતો; એ બેમાં શું ગુણદોષ હશે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, જે ભીંસણ[૩] ખમતો નથી તેમાં એ દોષ છે જે, એ શ્રીજી મહારાજનો ને મોટા સંતનો મહિમા સમજતો નથી ને શ્રદ્ધા પણ અલ્પ છે ને દેહાભિમાન પણ બહુ છે માટે સત્સંગ એના જીવને વિષે પેસતો નથી. એટલે વૃદ્ધિ પણ પામતો નથી. **॥૭૬॥**

---

૧. જપયજ્ઞ, તપયજ્ઞ, જ્ઞાનયજ્ઞ અને શ્રમસેવાયજ્ઞ.

૨. તલતુંબડી ન્યાય એટલે કે, અગાઉ અભ્યાસ કરનાર, એક તુંબડીમાં તલ ભરીને એકેક તલ દરેક પાઠ પૂરો થતાં બહાર કાઢતાં, એ પ્રમાણે જેટલા તલના દાણા હોય તેટલી વખત પાઠ કરતાં. અને બધા તલ બહાર નીકળી રહે એટલે ફરીથી તુંબડીમાં ભરીને પાછા તલની સંખ્યા પ્રમાણે પાઠ કરતા. આને તલતુંબડી ન્યાય કહે છે.

૩. ઘસારો; સ્વભાવ ટાળવા માટે થતી રોકટોક,દબાણ.

અને સ્થાનક જે દેહ, ઈંદ્રિયો ને અંતઃકરણ; તેને વિષે પંચવિષય સંબંધી રાગ કહ્યા છે. તે સારુ મુમુક્ષુને એ ઓળખવા જે, એ રાગ કયે ઠેકાણે છે ? તથા મુમુક્ષુને આત્મસત્તારૂપે વર્તવું તે કેમ વર્તાય ? તો ત્રણ ગુણ ને ત્રણ અવસ્થા છે તે થકી હું રહિત છું એમ વર્તવું. ને **ઇંદ્રિયોની જે ક્રિયા તે જાગૃત અવસ્થા છે, ને સંકલ્પ-વિકલ્પ તે સ્વપ્ન અવસ્થા છે, ને લય તે સુષુપ્તિ છે.** એમ જાણીને સર્વથી રહિત સત્તારૂપે વર્તવું એ આત્મસત્તારૂપ વર્તન કહેવાય.**॥૭૭॥**

અને નિર્ગુણ-સગુણપણું સંતમાં કેમ સમજવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, અક્ષરરૂપે જે સંત વર્તતા હોય તે વર્તન નિર્ગુણ કહેવાય, ને એમ ન હોય તો સગુણ[૧] વર્તન કહેવાય. ને જે સત્સંગી ધર્મને વિષે દૃઢ વર્તતો હોય ને શ્રીહરિજી મહારાજની મરજીને જાણતો હોય ને સત્પુરુષને ઓળખતો હોય તે પાકો સત્સંગી કહેવાય. **॥૭૮॥**

અને ચાર પ્રકારના માંદાની વિગતિ જે, એક તો દેહે કરીને માંદો, ને બીજો મને કરીને માંદો, ને ત્રીજો તો દેહે તથા મને કરીને માંદો, ને ચોથો તો સાજો માંદો. એ ચાર પ્રકારે માંદાની વાર્તા તો સોનાના[૨] વાટકાને ને કાચના વાટકાને દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ કરી. તેમાં જે કેવળ દેહે માંદો છે તે તો સાજો થાય, ને બીજા ત્રણનો તો મંદવાડ લાંબો ચાલે ખરો. **॥૭૯॥**

અને ચાર પ્રકારની અનુવૃત્તિએ કરીને અતિશે મોટા થવાય છે, તેની વિગતિ જે, પ્રથમ તો હરિભક્તની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો સત્સંગી થવાય, તે કેડે સંતની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો સાધુ થવાય, તે કેડે એકાંતિકની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો એકાંતિક થવાય ને પછી શ્રીજી મહારાજની અનુવૃત્તિમાં વર્તે તો ભગવદ્‌ભાવને પામે છે ને એમ ન વર્તે તો અસત્

---

૧. આ લોકમાં સારું દેખાડવા સંપ્રદાયની શૈલી પ્રમાણે વર્તવું તે સગુણ વર્તન. શ્રીજીને રાજી કરવાને વર્તવું તે નિર્ગુણ વર્તન.

૨. સોનાના વાટકાને કાંઈ પણ આંચ આવતી નથી. કાચના વાટકાને ભાંગી જતાં વાર ન લાગે તેમ દેહનો મંદવાડ તો તુરત જાય; પણ મનનો મંદવાડ જતો નથી.

દેશકાળાદિકે કરીને જો મોટા પુરુષને વિષે અસત્ બુદ્ધિ થઈ જાય, તો આસુરભાવને પણ પામી જવાય. માટે જ્ઞાનાંશનો અભ્યાસ પ્રમાદ મૂકી દઈને કરવો. ને અતિશે બીક રાખીને વર્તવું, પણ નિર્ભય ન થાવું. ॥૮૦॥

અને નારાયણ બ્રહ્મચારીએ પૂછ્યું જે, 'એક તો મુમુક્ષુ જેવો જણાતો હોય તેને મોટાનો જોગ થાતો નથી અને બીજો મોટાનો જોગ કર્યામાં બહુ બીએ છે, એ બેયનું શું કારણ હશે ?' તેનો ઉત્તર જે, જેને જોગ થાતો નથી તેને તો મોટાની ક્રિયામાં અરુચિ છે એ જ કારણ જણાય છે ને જે બીએ છે તેને તો આ જન્મે અથવા જન્માન્તરને વિષે ધર્મમાં શિથિલપણું છે. ॥૮૧॥

અને વાચકૂટના[1] પ્રશ્નની વિગત જે, ધર્મદેવ જે તે અધર્મના સર્ગને દોરડામાં નાંખીને તાણે છે, કલગીવાળા[2] દેવ જે તે ચારે કોરેથી માર મારીને અધર્મના લશ્કરને ગળાને વિષે દોરડાં બંધાવે છે ને નારાયણ મુનિનું ચક્ર જે તે ચારે પાસથી બાળે છે, તેને જોઈને ધર્મદેવને વળી દયા આવે છે. ને તે અતિ દયાળુ છે એ વાચકૂટ પ્રશ્ન. તેનો ઉત્તર જે ધર્મદેવને ઠેકાણે તો આચાર્યજી મહારાજ છે, ને અધર્મના સર્ગને ઠેકાણે તો જે ધર્મમાં યથાર્થ નથી વર્તતા એવા ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ છે, ને કલગીવાળાને ઠેકાણે તો જે શ્રીહરિના ભક્ત ધર્મમાં યથાર્થ વર્તે છે ને બહુ બુદ્ધિવાળા છે તે છે, ને નારાયણ મુનિના ચક્રને ઠેકાણે તો તેમનું જે વચન શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત, વચનામૃત, નિષ્કામશુદ્ધિ તે છે. એ ચારેકોરથી બાળે છે. એટલે જે ધર્મને વિષે મોળો વર્તે છે તેને સત્શાસ્ત્ર, શ્રીજી તથા સંત; સર્વ ઠપકો દીએ છે એથી તે નિરંતર બળ્યા કરે છે ને સુખિયો રહેતો નથી. ॥૮૨॥

કાળના માપની વાર્તા કરી જે, આલોકને વિષે તો સૂર્યે કરીને કાળનું માપ છે, ને બ્રહ્મપુરને વિષે તો શ્રીહરિજીના શયને કરીને રાત્રી કહેવાય છે; જાગવે કરીને દિવસ કહેવાય છે; એમ રીતિ છે. ॥૮૩॥

---

૧. સમજણમાં ન આવે તેવુ ખૂબ જ અઘરું અને કઠણ, ખૂબ જ અટપટું.
૨. ધર્મરાજા

INDEX

સનકાદિક જે તે ત્યાગ અને નિષ્કામાદિક ધર્મને વિષે અતિ કુશળ છે. તોપણ તેનું વૈરાટ ભેગું કેમ લય ને ઊપજવું થાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એને વૈરાટપુરુષની ઉપાસના છે તેણે કરીને વારંવાર જન્મ-મૃત્યુ થાય છે. ને મુમુક્ષુના કલ્યાણને અર્થે તો દત્ત, કપિલ એ શ્રેષ્ઠ જણાય છે, ને એથી ઋષભદેવજી ને એ કરતાં રામચંદ્રજી ને એ કરતાં તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અતિશે શ્રેષ્ઠ છે ને અતિશે સમર્થ છે. એ સંગાથે જે જોડાય છે તેનું કલ્યાણ થાય છે તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે :—

कामं क्रोधं भयं स्नेहमैक्यं सौहृदमेव च ।
नित्यं हरौ विदधतो यान्ति तन्मयतां हि ते[१] ॥ –भा.૧૦/૨૯/૧૫

આજ તો આશ્રય માત્રે કરીને કલ્યાણ થઈ જાય છે; પણ એટલે કરીને પૂર્ણ ન થાવું. ને ધર્મ,જ્ઞાનાદિક તથા પુરુષપ્રયત્ને કરીને શીખીને, શ્રીજી મહારાજના એકાંતિક ભક્ત થાવું; એ સત્સંગ કર્યાનું ફળ છે. **॥૮૪॥**

અને હરિમંદિર સંબંધી કામ કરતો હોય તે ઓથ લઈને કાંઈક વધુ-ઓછું વર્તાય તો શ્રીજી મહારાજ રક્ષા કરે કે ન કરે ? કેમ કે આજ્ઞાએ કરે છે, માટે એ પ્રશ્ન છે. તેનો ઉત્તર જે, જો પુરુષપ્રયત્ને કરીને સાવધાન વર્તતો હોય, ને અજાણમાં જો આડુંઅવળું થઈ જાય તો રક્ષા કરે ને જાણી જાણીને પ્રકૃતિ વધારે, તો રક્ષા ન કરે, ને તેનો દંડ ભોગવવો પડે. **॥૮૫॥**

અને પ્રકૃતિની ઇચ્છાએ કરીને પુરુષનું રૂપ છે, ને પુરુષની ઇચ્છાએ કરીને પ્રકૃતિ રૂપવાન થઈ આવે છે; પણ એ બેયનું મૂળ રૂપ કેવું છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, મૂળ રૂપ તો એ બેયનાં દિવ્ય છે. ત્યારે પૂછ્યું જે, અક્ષરના મુક્ત જેવાં છે ?' ત્યારે કહે 'ના, અક્ષરના મુક્ત જેવાં કે બદ્ધ જીવોના જેવાં તો નથી, પણ એ બેય શ્રીહરિજીની શક્તિઓ છે, માટે દિવ્યરૂપ છે ને એમાં જે નાના પ્રકારના વિકાર

---

૧. **અર્થ** : જેઓ શ્રીહરિ ઉપર નિત્ય કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહ, એકતા તથા ભક્તિ રાખે છે, તેઓ શ્રી ભગવાનમય થઈ જાય છે.

જણાય છે તે તો શ્રીહરિજીની ઇચ્છાએ કરીને છે. ॥૮૬॥

અને શ્રીજી મહારાજનો મહિમા એમ સમજવો જે, 'જેમ નવસો ને નવાણું નદીયુંનું પૂર ભેળું વહેતું હોય તો લાખ મણના પાષાણાદિક તણાઈ જાય પણ કોઈ ટકી શકે નહિ. તેમ પુરુષોત્તમની મોટપ સર્વ કરતાં અધિક જાણવી જે બ્રહ્માદિક સર્વે દેવતા તથા કાળાદિક તે થકી તથા અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા જે અનંત કોટિ મુક્ત તથા અક્ષર એ સર્વ થકી મહારાજ પર વર્તે છે, અને એ સર્વના પ્રેરક, પ્રવર્તક ને નિયંતા છે ને જ્ઞાન તથા ઐશ્વર્યના આપનારા છે, ને સેવ્ય છે ને સ્વામી છે ને ભજનીય છે. એવી રીતે શ્રીહરિજીનો મહિમા યથાર્થપણે સમજે ને જીવાત્માને ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થા ને ત્રણ ગુણ તથા પંચપ્રાણ, પંચભૂત ને પંચવિષય, તથા ચાર અંતઃકરણ તથા દશ ઇંદ્રિયો તથા ચૌદ દેવતા એ સર્વે માયાના ટોળા થકી અતિ વિલક્ષણ અને અતિ પૃથક્ જાણીને તેને અક્ષર સાથે મનન દ્વારાએ કરીને નિરંતર જોડ્યા કરેતો સંકલ્પ-વિકલ્પ કાંઈ ટકી શકે નહિ ને સર્વે શમી જાય. ॥૮૭॥

અને શ્રીહરિજીની ક્રિયાશક્તિ, ઇચ્છાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિ; એમાં કઈ સરસ છે ? ત્યારે સંતે કહ્યું જે 'જ્ઞાનશક્તિ સરસ છે.' ત્યારે સ્વામી કહે, 'જે સમે જે કામમાં આવે તે સરસ છે.' ॥૮૮॥

મોટા સંતને મંદવાડ કેમ નડે છે ? તેનો ઉત્તર જે, એમને વિષે કોઈ જાત્યની ખોટ્ય તો નથી; પણ લગારેક **દેહાભિમાન હોય તે મંદવાડે કરીને ટળી જાય તે સારુ મહારાજ મંદવાડ આપે છે.' ॥૮૯॥**

અને બે સરખા હરિભક્ત હોય તેમાં એક તો પોતાનું જ કરે ને બીજો તો બહુ મનુષ્યને સમાસ કરે તેમાં કયો સરસ છે ? તો જે સમાસ કરે તે જ સરસ છે. ॥૯૦॥

અને સંત જે સ્વભાવને ટાળવા સારુ લાગતાં વેણ કહે ને તે દુઃખવીને કહે તોપણ હિતકારી માનવું ને સંત ભેળા ભળવું; પણ સ્વભાવ ભેળા તો ભળવું જ નહિ. ॥૯૧॥

અને પોતાને પાપે કરીને માંદો થયો છું ને વળી દેહને અર્થે તથા નાશવંત ને અતિ તુચ્છ પંચવિષય સારુ હરિભક્ત તથા સંતના અવગુણ લેવારૂપ પાપ કરું છું તો હું ક્યાં છૂટીશ ? એમ સમજીને કોઈનો અવગુણ ન લેવો. ॥૯૨॥

ફળ-મૂળાદિકને વિષે, વગડાઉ સામા આદિકને વિષે તથા બાજરો, ઘઉં, ચોખા આદિક કાચા દાણાને વિષે તથા લોટ, ઘી, ગોળ મિશ્રિત અન્ન; એ સર્વેને વિષે એક એકથી અધિક ધુમાડો ને પ્રમાદ[1] રહ્યા છે. ॥૯૩॥

અને જીવ કયે ઠેકાણે રહે છે ? જો સુષુમ્ણા નાડીમાં રહે છે એમ કહીએ તો એ તો ભક્તની નાડી છે. તેનો ઉત્તર જે, જીવની દૃષ્ટિ દૃશ્ય સામી રહે છે માટે બદ્ધ રહે છે, તેને પતંગિયાને[2] દૃષ્ટાંતે કરીને સ્વામીએ બહુ વાત કરી.॥૯૪॥

અને પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં બ્રહ્માદિક દેવ કેમ વર્તે છે ? તો જેમ રાજાની આજ્ઞામાં તેના કારભારી વિગેરે વર્તે છે તેમ. ॥૯૫॥

અને પૂછયું જે 'મહાપુરુષને રહ્યાના સ્થાનક શાનાં છે ?' ત્યારે કહ્યું જે, 'પંચભૂતના છે.' ત્યારે સ્વામી કહે, 'તે સમે પંચભૂત ક્યાંથી હોય ?' ઉત્તર જે, 'જેમ મૂર્તિમાન અગ્નિદેવમાં જ્વાળા રહી છે તેમ પંચભૂત તો એમાં રહ્યાં છે.' ॥૯૬॥

અને જીવ તો માયાને વિષે જ સદા વર્તે છે. ને તે મલિન સત્ત્વ, રજ ને તમ તેણે યુક્ત છે અને ઇચ્છા સહિત છે. અને શ્રીહરિજી તો પ્રથમ સતયુગને વિષે તે જીવને સત્ત્વગુણમય શરીર આપે છે, ને પછી જેવું જેવું કર્મ કરતો જાય છે તેવા તેવા દેહને તે પામતો જાય છે. ને સત્સંગ કરીને શ્રીહરિજીની ને મોટા પુરુષની જેમ જેમ મોટપ જાણતો જાય છે ને વિશ્વાસ પણ આવતો જાય છે, તેમ તેમ તે શુદ્ધ અને પ્રકાશવાન થાતો જાય છે. ॥૯૭॥

---

૧. સાદા ખોરાક કરતાં, ભારે અને મિષ્ટ ખોરાક ખાવાથી પ્રમાદ વધારે થાય છે તેમજ તે રાંધવામાં પણ ધુમાડો વધારે કરવો પડે છે.

૨. મતલબ જેમ પતંગિયાને દીવાના રૂપમાં મોહ છે તેમ જીવને માયાના રૂપનો મોહ છે તેથી જ જીવ બદ્ધ રહે છે.

પ્રથમ પંચવિષયને વિષે દોષ દેખાડીને દુઃખરૂપ તથા અસત્યપણાની વાત કરવી, ને પછી સત્પુરુષની સાખ્ય[૧] લાવીને શ્રીહરિજીના મહિમાની વાત કરવી. ને જેને શ્રીહરિજીનો મહિમા યથાર્થ સમજાય છે તેની તો આવી સ્થિતિ થાય છે, જેમ વૈકુંઠનાથના માહાત્મ્યે કરીને સનકાદિકનું ચિત્ત તે ક્ષોભને પામી ગયું. કહેતાં અક્ષરની સ્થિતિમાંથી બાહેર નીસરી જવાણું તેની ખબર રહી નહિ. જેમ રાંકને ઈન્દ્રપદવી આવે તેને જેમ આશ્ચર્ય થાય છે, એમ વર્તાય ત્યારે જાણીએ જે મહિમા સમજાણો છે. એમ કહી પથાભાઈ ગરાસિયાના[૨] દીકરાને દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી. **॥૯૮॥**

સમૈયામાં જઈને સત્પુરુષની સોબત કરીને કમાણી કરવી ને તેને વધારવી. તે કોઈક તો વધારે છે અને કોઈક તો ઘટાડી પણ દીએ છે ને કેટલાક તો બરોબર પણ રાખે છે. તે કમાણી શી ? તો શ્રીહરિજીને વિષે માહાત્મ્યે યુક્ત ને ધર્માદિક અંગે સહિત ભક્તિ કરવી. ને તેને વધારવી તે મહત્પુરુષના સંગે કરીને શીખવું એ કમાણી સમૈયામાં કરવી. **॥૯૯॥**

અને પાડરુંના[૩] અભ્યાસને દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી જે, **સદ્રુચિનો**

---

૧. સાક્ષી

૨. **પથાભાઈ ગરાસિયાનું દૃષ્ટાંત** :- પથાભાઈ લીંબડીના ક્ષત્રિય હતા. તે જ શહેરમાં કરસન નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો. ક્ષત્રિય પથાભાઈના ઉત્તરાધિકારી તરીકે કરસન પોતાને યુવરાજ કહેવામાં અતિશય ગર્વનો અનુભવ કરતો. કરસન બ્રાહ્મણ હતો છતાં તેને ઉત્તરાધિકારી તરીકે પથાભાઈએ સ્વીકાર્યો ત્યારથી એ રૂઢિચુસ્ત જમાનામાં પણ બ્રાહ્મણનો પહેરવેશ છોડીને કરસન ક્ષત્રિયોચિત પહેરવેશ પહેરતો.

આ કરસન એકવાર સદ્‌ગુરૂશ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામીના દર્શન કરવા ગયો. ત્યારે સ્વામીએ ખૂબ પ્રેમથી કહ્યું, ''કેમ છે ભૂદેવ ! આવો...'' ત્યારે તે કહે, ''સ્વામી ! એમ ના બોલો. હું તો પથાભાઈનો પાટવી કુંવર છું. હું રાજા બનીશ એટલે તરત જ એક ગામ મૂળી મંદિર અને એક ગામ શ્રીગોપીનાથજી મંદિરને અર્પણ કરવાનો છું.'' આમ મિથ્યાભિમાનથી બોલતો.

૩. **પાડરૂના અભ્યાસનું દૃષ્ટાંત** :- પાડરૂ એટલે ભેંસનું બચ્ચું. એક માણસ પાડરુંને લઈ નિત્ય અગાસીમાં ચઢાવવાનો અભ્યાસ રાખતો તો તે પાડરું મોટી ભેંસ થઈ ગઈ છતાં તેને પણ નિત્યના અભ્યાસથી ઉપાડી શકતો.

INDEX

અભ્યાસ સત્પુરુષના સંગે કરીને નિરંતર કર્યા કરે તો સદ્‌વાસના વૃદ્ધિ પામે છે. ॥૧૦૦॥

અને જેમ દશ-વીસ મનુષ્યે મળીને ગાયનો[૧] વાઘ કર્યો. તે દૃષ્ટાંતે કરીને સ્વભાવના અસત્યપણાની વાર્તા કરી જે, અતિ નિર્બળ ને કાયર ને ઈશ્વરના બળ =પરાક્રમને ન જાણતા એવા જે અજ્ઞાની મનુષ્ય તેમણે સ્વભાવનું બળ વખાણ્યું છે. ને શ્રીજીના એકાંતિક ભક્ત છે તેની આગળ તો સ્વભાવ અતિ તુચ્છ ને રાંક છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે :-

किं नु बालेषु शूरेण कलिना धीरभीरुणा ।
अप्रमत्तः प्रमत्तेषु यो वृको नृषु वर्तते[૨] ॥ ॥૧૦૧॥

ટિટોડીને[૩] દૃષ્ટાંતે કરીને પુરુષ પ્રયત્નની વાર્તા કરી જે, જો એ મંડી તો ગરુડે સહાય કરી. તેમ જીવ જો સાચો થઈને એકાંતિક થાવાને અર્થે સાધન શીખે તો શ્રીહરિજી તથા તેમના સંત જરૂર સહાય કરે. **॥૧૦૨॥**

અને બે પ્રકારની બુટ્ટીની વાર્તા કરી જે, 'એક બુટ્ટી તો ત્રાંબા આદિકને સોનું કરી આપે છે, ને એક બુટ્ટી તો સોનાને રાખ કરી નાખે છે. તેમ બહુ બુદ્ધિવાન સંતને સંગે કરીને એકાંતિક ભક્ત થાય છે ને અલ્પ બુદ્ધિવાનના સંગે તો ડોળિયા થઈ જાય છે. માટે **સારા-નરસા થવાનું કારણ તો સંગ-કુસંગ જ છે.॥૧૦૩॥**

---

૧. **ગાયનો વાઘ થયો તે દૃષ્ટાંત** :- એક બ્રાહ્મણ ગાય લઈને જતો હતો. રસ્તામાં વારાફરતી કેટલાક ચોર મળ્યા. એક કહે, એય! આ તો વાઘ છે. એને ક્યાં લઈ જાય છે ?' થોડે દૂર જતાં બીજાએ પણ એમ કહ્યું. એમ ત્રીજા તથા ચોથા ચોરે પણ તે પ્રમાણે 'વાઘ' કહેવાથી બ્રાહ્મણ ગાયને વાઘ માનીને મૂકીને જતો રહ્યો ને ચોર ગાયને લઈ જતા રહ્યા.

૨. કળિયુગ શૂરવીર છે, છતાં ધીર પુરુષથી ડરે છે. માટે તેનાથી શું થવાનું છે ? માત્ર તે અધીર અને ગાફલ મનુષ્યોની ઉપર સાવધ થઈને નારની પેઠે તૂટી પડે છે. (ભાગ. ૧-૧૮-૮.)

૩. **ટિટોડીનું દૃષ્ટાંત**:ટિટોડીનાં બચ્ચાં સમુદ્રના કિનારે હતાં તે સમુદ્રના જળથી ઘસડાઈ ગયાં. તેથી ટિટોડીએ વેર લેવા માટે ચાંચ વડે સમુદ્રનું જળ ખાલી કરવા માંડ્યું. તેને માટે ગરુડજીને દયા આવતાં તેમણે સહાય કરી.ને આખરે સમુદ્રે બચ્ચાં કાઢી આપ્યાં,એમ પુરુષપ્રયત્ન અતિ બળવાન છે.શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ સહિત ભજન ભક્તિ કરે તો સંસારસાગર તરી જાય.

અને જીવને પંચવિષય સંબંધી સુખ તે નવાં ને નવાં જ રહે છે ને પરમેશ્વરની જે ભક્તિ કરવી ને મહિમા શીખવો તથા શ્રીહરિજીના જે એકાંતિક સાધુ છે તેમનો મહિમા સમજવો તથા ધર્મ, ભક્તિ, જ્ઞાનાદિક સમજવું એ સર્વે જૂનું થઈ જાય છે, એનું કારણ એ છે જે શ્રીહરિજી મહારાજનો મહિમા સમજાણો નથી, માટે શ્રદ્ધા અતિ મંદ રહે છે. તે સારુ સત્પુરુષનો સંગ કરીને મહિમા શિખવો. **॥૧૦૪॥**

અને અખંડાનંદ સ્વામીની પેઠે મોટમના[૧] થાવું પણ વાતવાતમાં મૂંઝાવું નહિ. તે અખંડાનંદ સ્વામીને માથે નિષ્કામી વર્તમાન ચૂક્યાનો અપવાદ એક સાધુએ નાખ્યો, ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, 'ઝૂઠ ક્યું બોલતે હો'? પણ તેનો મનમાં શોક કે ઉદ્વેગ લગારે પણ થયો નહિ. એ મોટમનાનું લક્ષણ છે. એ શું કહ્યું ? તો પંચવિષયની ઉપેક્ષા રાખ્યાની યુક્તિ કહી. ને ક્ષમા પણ સમર્થ-અસમર્થ સર્વને રાખવી. તે સમર્થને શોભારૂપ છે ને અસમર્થને સુખકારી છે. તેણે કરીને નિર્માની વર્તમાન દૃઢપણે પાળવાનું કહ્યું. **॥૧૦૫॥**

અને ત્રણ પ્રકારના બુદ્ધિવાનની વાર્તા કરી જે, 'એક તો હજારોના બંધન કાપી નાખે ને ખાનપાનાદિક સન્માનને વિષે બંધાય નહીં ને બીજો તો ઘણાકને સમાસ કરે, પણ પંડે સન્માનાદિકે કરીને બંધાઈ જાય. ને ત્રીજો તો પોતાનો માંડમાંડ સમાસ કરે. એવી રીતે સત્વ, રજ ને તમોગુણમય બુદ્ધિના ભેદ કહ્યા.**॥૧૦૬॥**

અને પાંચ પ્રકારના મનુષ્ય સંસારનો ત્યાગ કરે છે. તેમાં એક તો નિર્ધન, બીજો આળસુ, ત્રીજો ક્રોધી, ચોથો વિચારવાન ને પાંચમો બાળક. તે તો જેવો સંગ મળે તેવો તે થાય છે ને જો અલ્પ બુદ્ધિવાનનો સંગ મળે તો ડોળીયો થઈ જાય છે. જેમ બાળકને જેવી ગળહૂતી પાય તેવો જ તે બળીયો થાય છે. તે ગળહૂતીને ઠેકાણે સંગ જાણવો. તે વિદુરનીતિમાં વિદુરજીએ કહ્યું છે જે :-

---

૧. ક્ષમા કરવાના સ્વભાવવાળા, જતું કરવાની ભાવનાવાળા.

यद्दशैः सन्नीविशते यादृशांश्चोपसेवते ।
यादृगिच्छेच्च भवितुं तादृग्भवति पूरुषः[1] ॥

॥૧૦૭॥

અને ચૈતન્યાનંદ સ્વામી કહે, 'એક સમે સ્વામીએ મારા સામું જોઈને અતિશે દયાએ કરીને વાત કરી જે, એક અણુ માત્ર પણ પ્રીતિ માયિક પંચવિષયને વિષે રાખશો મા. એ કલ્યાણના માર્ગમાં વિઘ્ન કરનારી છે. **॥૧૦૮॥**

અને 'વૈરાટ તથા મહાપુરુષાદિક જે છે તે મૂર્તિનો મહિમા તો સમજે છે ને માયા સાથે કેમ જોડાય છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એ ઐશ્વર્યાર્થી ભક્ત છે. તે સારુ જોડાય છે. ને જ્ઞાની[2] ભક્ત હોય તે તો ન જોડાય. તે માટે જ્ઞાનીને જ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. ને તે ભક્ત જેમ શ્રીજીને ભજે છે તેમ શ્રીજી પણ એને ભજે છે. **॥૧૦૯॥**

અને ભજન-સ્મરણ જે કરતો હોય તેણે ત્રણ અવસ્થા તથા તેના જે ગુણ તે ઓળખવા ને દેહરૂપ થઈને ભજન સ્મરણ કરે તો તત્કાળ વાસનામય દેહ નાશ પામે નહિ. **॥૧૧૦॥**

અને બે પ્રકારનો[3] ધર્મ હોય ને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય પણ હોય તોપણ ભક્તિ વિના સંપૂર્ણ ન કહેવાય. ને એ ચારેય હોય, પણ શ્રીજી મહારાજની કૃપા વિના સંપૂર્ણ થવાય નહિ. **॥૧૧૧॥**

હવે તે ધર્માદિકમાં જે ગુણ છે તેને પૃથક્ પૃથક્ કહીએ છીએ. તેમાં પ્રથમ ધર્મમાં એ ગુણ છે જે, ધર્મને વિષે દૃઢપણે વર્તતો હોય તો તેનો પાયો સત્સંગને વિષે અચળ થાય છે. ને જ્ઞાનમાં એ ગુણ છે જે, આત્મા-અનાત્માના વિવેકને યથાર્થ સમજતો હોય તો માન-અપમાને કરીને સુખ-

---

૧. જેવા મનુષ્યો પાસે બેસે છે, જેવાનું સેવન કરે છે, અને જેવો થવાની ઇચ્છા કરે, તેવો પોતે થાય છે. **(વિ.ની.૪-૧૩)**

૨. ઈંદ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ; એ ત્રણ પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને યથાર્થ જાણતો હોય તેને જ્ઞાની કહીએ. (વચ. લોયા પ્ર.-૭)

૩. ભાગવત્ ધર્મ અને વર્ણાશ્રમ ધર્મ.

દુઃખાદિકે કરીને દુઃખી થાય નહિ. ને વૈરાગ્યમાં તો એ ગુણ છે જે, ચાર પ્રકારના પ્રલયે[૧] કરીને પ્રકૃતિ પુરુષથી લઈને તૃણ પર્યંત ક્યાંયે શ્રીજી અને તેના સંત વિના બીજે પ્રીતિ રહે નહિ. મહિમામાં એ ગુણ છે જે, પુરુષોત્તમનો મહિમા સમ્યક્ પ્રકારે સમજાણો હોય તો અક્ષરથી લઈને વિરાટપુરુષ પર્યંત કોઈની મોટપ મનમાં પેસે જ નહિ. ને ભક્તિમાં એ ગુણ છે જે, ભક્તિને મૂર્તિમાં ચોટાડ્યાનો સ્વભાવ છે માટે સાકાર[૨] વિના નિરાકારને[૩] વિષે કોઈ શાસ્ત્રે કરીને, ને કોઈની વાર્તાએ કરીને પણ કોઈ કાળે પ્રતીતિ આવે જ નહિ. **॥૧૧૨॥**

અને પરમેશ્વર વિના બીજો કોઈ આકાર મનમાં ધરાઈ જાય તો તેને ટાળ્યાની યુક્તિ શાસ્ત્રને વિષે સત્પુરુષે કહી છે તે શીખવી. તે શું ? તો શ્રીજી મહારાજના ધ્યાનને વિષે જાણપણારૂપે રહીને બીજા આકારને ટાળવાને અર્થે નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને નાશવંત, અતિ તુચ્છ અને સ્વપ્ન તુલ્ય સર્વે આકૃતિયુંને જાણવી. તે ઉપર કાખના મુવાળાનું વચનામૃત[૪] તથા પાંચ વાનાનું નિત્યે અનુસંધાન[૫] રહે છે એ બે વચનામૃત વંચાવ્યા. **॥૧૧૩॥**

---

૧. નિત્ય, નિમિત્ત, પ્રાકૃત અને આત્યંતિક; આ ચાર પ્રકારના પ્રલય છે. તેમાં **નિત્ય**=દેવ અને મનુષ્યાદિકના જે દેહ તેનો જે ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે નાશ. **નિમિત્ત**= આપણા વર્ષ ૮,૬૪,૦૦,૦૦,૦૦૦ આઠ અબજને ચોસઠ કરોડ થાય ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે. તે દિવસ દિવસ પ્રત્યે ત્રિલોકીનો નાશ થાય છે તે નિમિત્ત પ્રલય. **પ્રાકૃત**=બ્રહ્મા એમના ૧૦૦ વર્ષ સુધી દેહ રાખે છે ને જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે પ્રકૃતિથી ઊપજ્યું જે કાર્ય તે સર્વે પ્રકૃતિ (મહામાયા)માં લય પામે છે તે **પ્રાકૃત પ્રલય** અને **આત્યંતિક**=એ મહામાયા તે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશને વિષે લય પામે છે. જેમ દિવસને વિષે રાત્રિ લય પામે છે તેમ લય પામે તે આત્યંતિક પ્રલય. તેને જ્ઞાન પ્રલય પણ કહે છે.(વચ. ગ. પ્ર.પ્ર. ૧૨મું તથા ખગોળ ભૂગોળનું)

૨. દિવ્ય આકારે યુક્ત.

૩. પ્રાકૃત (માયિક) આકારથી રહિત.

૪. વચ. ગ. મ.પ્ર.- ૫૫.

૫. પાંચ વાનામાં ૧. આ દેહને મૂકીને જરૂર મરી જવું છે. ૨. મરીશું તેમાં આટલું કામ તો આપણે કર્યું છે ને આટલું બાકી છે. ૩. પંચવિષયની વાસના ટળી છે કે નથી ટળી ? ૪. આને આની વાસના ટળી છે અને આને આની નથી ટળી. એમ સર્વેના હૃદય સામું જોયા કરવું. ૫. ને મનને ઉદાસ ન કરવું. (વચ. ગ. અં. પ્ર-૩૦)

એક ભક્ત તો પરમેશ્વરને ને જીવસત્તાને દેખે છે, ને એક તો યથાર્થ જાણે છે, એ બેમાં કયો સરસ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, દેખવા કરતાં તો યથાર્થ જાણે છે તે બહુ શ્રેષ્ઠ છે ને એ બેય હોય તો કોઈ વાતનો વાંધો જ રહે નહિ. ને એને જ્ઞાની ભક્ત કહેવાય ને તે એમ સમજે જે, આત્મા તો સૃષ્ટિને આદ્યે જનમ્યો નથી ને અંત્યે નાશ પણ નહિ થાય ને મધ્યે વ્યભિચારને પણ પામતો નથી. ને દેખે છે, સાંભળે છે, ઈત્યાદિક જે જે ક્રિયા કરે છે તે જીવ જ કરે છે. એમ દૃષ્ટારૂપે જે વર્તે છે તેને કોઈ ગધેડો કહે, મીંદડો કહે ઈત્યાદિક જે માન-અપમાન તેને પોતાને વિષે માને નહિ. તેને જ્ઞાની ભક્ત કહેવાય. **॥૧૧૪॥**

અને આત્યંતિક પ્રલયને અંતે શ્રીજી મહારાજ અક્ષરધામને વિષે અલૌકિક પાર્ષદ, ઐશ્વર્ય ને સામર્થીયે સોતા રહ્યા છે એમ યથાર્થ જાણવા એને જ્ઞાન કહીએ. ને એના એ ભાવે સોતા જ મનુષ્યરૂપે થયા છે પણ તેમાં જે કામાદિક સર્વે ભાવ દેખાય છે તે દિવ્ય છે, એમ યથાર્થપણે સમજવું તેને વિજ્ઞાન કહીએ. ત્યાં ગોપીયુંના[૧] ને બલિરાજાના દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાત કરી. **॥૧૧૫॥**

---

૧. **ગોપીયું તથા બલિનું દૃષ્ટાંત :-**
ગોપીઓને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું અત્યંત માહાત્મ્ય હતું. તો જ્યારે ઉદ્ધવજીએ મોટી-મોટી જ્ઞાનની વાતો કરી ત્યારે અંતે તેને ગોપીઓએ કહ્યું કે, હે ઉદ્ધવ ! અમે આમને આમ વિરહમાં ઝૂરી-ઝૂરીને મરી જઈશુ અને અમારા હાડકાની કોઈ વાંસળી બનાવશે ને તો અમારા હાડકામાંથી પણ કૃષ્ણ-કૃષ્ણ અવાજ આવશે. એ ગોપીઓ જ્યારે દહીં વેચવા જતી ત્યારે "દહીં લો,દહીં લો"ની જગ્યાએ "કૃષ્ણ લો, કૃષ્ણ લો" આમ બોલતી. આવો તાદાત્મ્ય સંબંધ થઈ ગયેલો.
અને બળિરાજા જ્યારે ભગવાનને ત્રણ પગલાં પૃથ્વી આપવા માટે સંકલ્પબદ્ધ થાય છે ત્યાર પછી ભગવાન બે પગલામાં ત્રિલોકી માપીને ત્રીજું પગલું જગ્યા માંગે છે ત્યારે બલિરાજા પોતાનું મસ્તક ઝુકાવે છે. ભગવાન તેને પગથી દબાવીને પાતાળમાં મોકલી દે છે છતાં બલિરાજાને અભાવ નથી આવતો અને એમ કહે છે જે, "મારા વાળ લોઢાની શૂળો જેવા છે તે આપના કમળની પાંખડી જેવા ચરણમાં વાગ્યા હશે." એમ કહીને શ્રીહરિના ચરણ આંખે ચડાડીને ચાટવા માંડે છે ને ક્ષમા માંગે છે. ત્યારે વામનજીએ પ્રસન્ન થઈને વર માંગવાનું કહ્યું, "તો હું જ્યાં રહું ત્યાં આપ અખંડ રહો." એવો વર માગ્યો, તો આજ સુધી ભગવાન તેની સાથે છે.
આ બન્ને દૃષ્ટાંતો ભગવાનમાં ભક્તને કેવો દિવ્યભાવ હોવો જોઈએ એ સમજાવવા માટે છે.

અને વૈરાગ્ય, ભક્તિ ને ધર્મ; એમનાં હેતુ, સ્વરૂપ અને ફળ જે છે તેને પૃથક્ પૃથક્ કહો ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, ભક્તિના કારણ તો જે ભાગવત ધર્માદિક સાધન તે છે, ને શ્રીજી મહારાજને વિષે પ્રીતિ છે તે સ્વરૂપ છે, ને શ્રીજી મહારાજ વશ થાય એ ફળ છે. ને વૈરાગ્યનો હેતુ તો પદાર્થ માત્રને વિષે જે દોષદૃષ્ટિ તે છે ને તેનું સ્વરૂપ તો વિષય માત્રનો જે ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા તે છે ને જે વિષયનો ત્યાગ કર્યો છે ને વળી કળે (જાણે) તો તે ભોગવવામાં રાંકપણું થાય નહિ તે ફળ કહ્યું છે. અને શ્રીહરિજીનું અને આત્માનું જે જ્ઞાન છે, તેને ઊપજ્યાનું કારણ તો સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રનો જે સંગ તે છે. અને એ બેયની જેમ છે તેમ સ્થિતિ પોતાની બુદ્ધિને વિષે નિરંતર રહ્યા કરે તેને સ્વરૂપ કહે છે, અને શ્રીહરિને વિષે જે માહાત્મ્યે સહિત પ્રીતિ છે તેને ફળ કહે છે. ને ધર્મ ઊપજ્યાનું કારણ તો ધર્મશાસ્ત્રનું આદરે સોતા જે શ્રવણ કરવું તે છે, ને જે નિયમ છે તે ધર્મનું સ્વરૂપ છે, અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિકને ધરી રહે તે ફળ છે. **॥૧૧૬॥**

અને સત્સંગમાં તો અન્ન-વસ્ત્ર યથાયોગ્ય મળે છે, તોપણ મૂંઝવણ રહે છે તેનું શું કારણ છે ? તેનો ઉત્તર જે, તે તો પંચવિષયની આસક્તિએ કરીને રહે છે ને તેનાં બીબાં તો અનેક પ્રકારનાં છે તે વિષે મૂંઝવણ માત્ર રહી છે. માટે આસક્તિ ટાળીને સંત થાવું. તેનાં લક્ષણ મુક્તાનંદ સ્વામીએ **संतजन सोय सदा मोय भावे** એ ચાર કીર્તનમાં કહ્યાં છે, તેવા થવાની દૃઢ રુચિ કરવી. ત્યારે સંતે કહ્યું જે 'એ ચાર કીર્તનનો જે ભાવ હોય તે કહો.' ત્યારે કહ્યું જે, **धर्मस्त्याज्यो न कैश्चित्**[૧] ..એ શ્લોકને વિષે ચારેય કીર્તનનું રહસ્ય છે. તે કહીએ છીએ જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્ય તેણે સહિત

---

૧. **અર્થ** : શ્રી ધર્મદેવના પુત્ર નીલકંઠવણી પોતાના ભક્તોને કહે છે કે, "કોઈએ પણ વેદે કહેલો પોતાનો ધર્મ તજવો નહિ. અક્ષરબ્રહ્મની સાથે પોતાનો એકતાપણાનો નિશ્ચય કરી, શ્વેત અને ઘાટા પ્રકાશયુક્ત દિવ્ય મૂર્તિમાન શ્રીવાસુદેવ ભગવાનની ભક્તિ કરવી. ભગવાન સિવાયની વસ્તુમાત્રમાંથી પ્રીતિ તજવી અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવા માટે એકાંતિક સાધુઓનો સમાગમ કરવો." (-સ. જી.૫-૫૫-૨૮)

શ્રીજી મહારાજની ભક્તિ કરવી અને તે માહાત્મ્ય જાણવાને અર્થે સાચા સંતને સેવવા એ પ્રમાણે ભાવ છે. ને જે **પંચવિષયને વિષે આસક્તિ છે તેને કોટ જેવી જાણવી. ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિકને વિષે જે આસક્તિ ઊપજે તેને તો પુત્રાદિકની પ્રાપ્તિ જેટલો આનંદ આપનારી જાણવી.॥૧૧૭॥**

એક દિવસ એ વાર્તા કરી જે, ગુરુ થાવું કે શિષ્ય થાવું ? એ બેયમાંથી એક શીખવું. પછી બીજે દિવસે સર્વને પૂછ્યું જે, મૂંઝવણ ટાળવાને અર્થે એક-બે સંતને મન સોંપ્યું છે કે નહિ ? પછી સર્વેએ જેને જેને મન સોંપ્યું હતું તેનાં નામ લઈને કહી દેખાડ્યું. અને ત્રીજે દિવસે વાર્તા કરી જે, કેવાં લક્ષણે યુક્ત હોય જે જેનો સત્સંગને વિષે અચળ પાયો હોય ને તેને કોઈ વિઘ્ને કરીને પણ મૂકી શકે નહિ ? પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, **એક તો શ્રદ્ધા અતિશે હોય ને સ્વભાવ ટાળવાને વિષે આગ્રહ પણ ઘણો હોય ને સત્સંગની ભીસણ સર્વે પ્રકારે ખમે ને કોઈ રીતે કચવાઈ જાય નહિ, એવાનો અચળ પાયો જાણવો.** અને એવી જાતની સમજણ નક્કી કરવી એ જ કલ્યાણનું મૂળ સાધન છે. **॥૧૧૮॥**

અને પુરુષોત્તમ ભગવાન, અક્ષર અને અક્ષરના મુક્તનું તથા પુરુષ, કાળ, માયા, જીવ અને ઈશ્વરનું તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીજી મહારાજની ભક્તિ તથા વ્યવહાર એ સર્વેનું જ્ઞાન યથાર્થ જાણ્યું જોઈએ. ને વ્યવહારનું જ્ઞાન ન હોય તોપણ મૂંઝવણ આવે છે એમ માવા ભક્તને[1] દૃષ્ટાંતે વાર્તા બહુ કરી. **॥૧૧૯॥**

---

૧. **માવા ભક્તનું દૃષ્ટાંત :-**
માવા ભગતે એક વાણિયાને દયાએ કરીને ઉછીના પૈસા આપેલા તે આપવા જ ન આવ્યો ત્યારે પોતાના મિત્ર કાયાભાઈની સાથે તે વાણિયાને ત્યાં ગયા ત્યારે તે વાણિયો પોક મુકીને નટની જેમ રોવાનું નાટક કરવા લાગ્યો. માવા ભગતે પૂછ્યું, "કેમ રડો છો ?" તો તે કહે, "તમે કહ્યા વિના કસમયે આવ્યા ને મારી પાસે પૈસા છે જ નહિ. હવે હું ક્યાંથી લાવું ? ને કેમ તમને આપું ? અને ઘણો સમય થઈ ગયો છે માટે ના પણ કેમ પાડી શકાય ?" આવા આર્તવચન સાંભળીને માવા ભગતે કહ્યું, "સારું", પછી પૈસા આપજે." તોપણ વાણિયો રડતો જ રહ્યો. ભગત કહે, "હજી કેમ રડે છે ?" ત્યારે વાણિયો કહે, "આજે

અને શ્રીહરિજીનો ભકત હોય ને તે રજોગુણને વિષે અતિ આસક્ત વર્તતો હોય તો તે અનિરુદ્ધ કે બ્રહ્મા જેવો થાય છે. ને તમોગુણને વિષે અતિ આસક્ત મતિ હોય તો સંકર્ષણ કે શિવજી જેવો થાય છે ને સત્ત્વગુણને વિષે અતિ આસક્ત મન હોય તો પ્રદ્યુમન તથા વિષ્ણુ જેવો થાય છે. ને જે એકાંતિકના સંગે કરીને ભાગવત થાય છે તે તો નિર્ગુણ ભક્ત કહેવાય છે ને એ સર્વેને વિષે શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે. એને વિષે પણ નિર્બળ ને અતિ બળવાન હોય છે. તેમાં જે અતિ બળીયા એકાંતિક ભક્ત હોય છે તે તો શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞાએ કરીને પ્રદ્યુમ્ન આદિકને વિષે જો માન આવ્યું હોય તો તે માનને ઉતારીને રૂડી રીતે સ્થિત્યાદિકે કરીને ધર્મ -જ્ઞાનાદિક સોતી ભક્તિ પ્રવર્તાવીને નિર્લેપ થકા પાછા આવીને સેવાને વિષે તત્પર રહે છે. ને જે હરિભક્તને સત્ત્વ પ્રધાન વર્તતો હોય તેનેય મૂંઝવણ તો આવે પણ તે સત્સંગનું અવળું કરે નહિ. ને બીજા બે તો કરે ને બીએ પણ નહિ. એમ ૨જ, તમ ને સત્ત્વગુણી તથા નિર્ગુણ ભક્તની સ્થિતિ કહીને તે ઉપર ભીષ્મ, શંકર અને અક્રુરને[1] દૃષ્ટાંતે બહુ વાર્તા કરી. **॥૧૨૦॥**

નથી તે કાલે ક્યાંથી લાવીશ ? માટે રડવું નથી, છતાં આંસુ વહી રહ્યા છે.'' ત્યારે માવા ભગતે કહ્યું, ''એ ૧૫૦ રૂપિયા તને કૃષ્ણાર્પણ.'' ત્યારે વાણિયો રડતો બંધ રહ્યો. આમ વાણિયો છળ કરીને માવા ભગતને છેતરી ગયો. માટે વ્યવહારનું જ્ઞાન પણ આવશ્યક છે; નહિ તો જ્યાં ત્યાં છેતરાયા કરે તો ભીખ માંગવાનો વારો આવે ને મૂંઝવણ થાય.

આ એકાંતિક માવા ભક્ત જેતપુર પાસેના થાણાગાલોળ ગામના હતા. દુષ્કાળમાં અનાજ ઓછું હતું. વ્યવહારનું જ્ઞાન ઓછું તેથી સંગ્રહ પૂરો નહિ કરેલો. તેમણે ગોપાળાનંદ સ્વામીને અનાજની મૂંઝવણની વાત કરવાથી સ્વામીએ કોઠીના સાણેથી દાણા કાઢવાં કહેલું. તેમ કરવાથી અનાજ દુષ્કાળમાંય ખૂટેલું નહિ. મૂંઝવણ ન આવવા દેવા માટે વ્યવહારનું જ્ઞાન પણ જરૂરી છે. (હ. ચ. ચિ. ભાગ-૧ વા. ૨૭૪)

૧. આમાં રજોગુણ અને તમોગુણનાં દૃષ્ટાંત છે. ભીષ્મ અને અક્રુરજી રજોગુણી અને શંકરને તમોગુણી જણાવ્યા છે. ભીષ્મે શ્રીકૃષ્ણની અનુવૃત્તિમાં ન રહેતા તેમની સામે કુરુક્ષેત્રમાં યુદ્ધ કર્યું. જ્યારે અક્રુરજીએ મણિને લીધે તોફાન કર્યું. શિવજીએ તમોગુણને લીધે શ્રીકૃષ્ણે ના કહેવા છતાં અર્જુન સાથે પાશુપતશસ્ત્ર માટે યુદ્ધ કર્યું. સત્ત્વગુણી ભક્ત તો અર્જુન કહેવાય કે જેમણે ભગવાનની અનુવૃત્તિ સાચવી.

જે વિષયને વિષે આસક્ત છે તે તો ભૂતપ્રેતાદિકના અવતારને પામે છે ને જે હરિભક્તનો અવગુણ લે તે તો આસુરભાવને પામે છે. **॥૧૨૧॥**

અને શ્રીજી મહારાજ તથા તેમનો મહિમા, અને તેમનું ધામ, તેમના અવતાર અને તેમના જે સત્પુરુષ, તેમનો મહિમા એ સર્વેને યથાર્થપણે જાણતા હોય તો તે સત્સંગમાંથી કોઈ રીતે પડે નહિ ને સર્વે પ્રકારે ભીંસણ પણ ખમે. અને એવી જાતની સમજણવાળાના અંતરમાં ચીકાશ હોય છે તે જ્યાં જાય ત્યાં ભગવાનને મૂકી શકે નહી. **॥૧૨૨॥**

અને જેને શ્રીજી મહારાજને રાજી કરવા હોય તેને એમ વર્તવું જે પંચવિષયના સુખને અતિ દુઃખદાયક જાણીને તથા દેહાભિમાનની આસક્તિ ટાળીને નિર્વાસનિક થાવું ને ગાયકવિદ્યા તથા શાસ્ત્રવિદ્યાદિક ગુણે કરીને પોતાને ગુણવાન ન માનવું. તે ઉપર 'મારો મત કહું તે સાંભળો વ્રજવાસીજી, તજો સાધનનો ઉર આમળો વ્રજવાસીજી.' એ કીર્તન ગવરાવીને વાર્તા બહુ કરી. **॥૧૨૩॥**

અને મયારામ ભટ્ટજીને પૂછ્યું જે, 'ઉદ્ધવજી કેમ વાર્તા કરતા ?' ત્યારે તે બોલ્યા જે, 'આપણા સત્સંગને વિષે શાસ્ત્રવિદ્યા ને વ્યાકરણાદિક શાસ્ત્ર તથા ગાનવિદ્યા ને વાજાં તે નથી એમ વાર્તા કરતા.' તે સાંભળી સંતે પૂછ્યું તે ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે એ બે વિદ્યા આદિક સર્વે વિદ્યાની પ્રવૃત્તિ સત્સંગને વિષે શ્રીજી મહારાજે અતિશે પ્રવર્તાવી દીધી ને ગાયક-પાઠક દ્વારાએ કરીને તથા મંદિર અને મૂર્તિ દ્વારાએ કરીને અનંત રજોગુણી-તમોગુણી જીવોનાં કલ્યાણ પણ કર્યા. તથા **વક્તાની અશુદ્ધતાએ કરીને શુદ્ધ શાસ્ત્ર પણ અશુદ્ધપણાને પામી જાય છે.** એવી રીતે શાસ્ત્રની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની વાત બહુ કરી. **॥૧૨૪॥**

એકાંતિક ભક્તને વિષે શ્રીજી મહારાજની મરજી અને વાર્તા યથાર્થ રહે છે તે ઉપર **'કસ્મૈ યેન વિભાસિતા'** એ શ્લોકની બહુ વાર્તા કરી તથા એવા શુદ્ધ ભક્તને વિષે **શ્રીજી મહારાજ નિવાસ કરીને** રહે છે તે આ

INDEX

શ્લોકમાં કહ્યું છે જે :—

न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि सम्भवः ।
वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः[1] ।।

ને બીજા ભક્તને વિષે તો પોતાના સ્વભાવ ભળી જાય છે માટે તે સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે ને વાર્તા પણ તે જ પ્રમાણે કરે છે. ત્યારે સંતે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'આ ભક્ત સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે છે ને આ ભક્ત તો મરજી પ્રમાણે વર્તે છે તે કેમ જણાય ?' તેનો ઉત્તર જે, જેની બુદ્ધિ દેશકાળાદિકે કરીને ફરી જાય એવી હોય તેનું વર્તન સ્વભાવ પ્રમાણે છે એમ જાણવું. અને જેની બુદ્ધિ એણે કરીને ન ફરે એવી હોય તેનું વર્તન મરજી પ્રમાણે છે એમ જાણવું. ને જે **રાતદિવસ અતિશે ચાડ રાખીને શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને બુદ્ધિને વિશે ખચિત[2] કર્યું હોય તેની બુદ્ધિ ફરે નહિ. ॥૧૨૫॥**

અને મને[3] મહારાજે કહ્યું જે, 'આકારે રહિત વર્તવું[4]', ત્યારે મેં શંકા કરી જે, 'મૂર્તિ ભૂલી જવાશે,' તે સાંભળીને મહારાજ બહુ દિલગીર થઈ ગયા ને નેત્રકમળ સજળ થઈ ગયાં ને એમ બોલ્યા જે, 'જેને રાજી કરવાને અર્થે પ્રયત્ન કરે છે તેને કેમ ભૂલી જવાશે ?' તે દિવસથી મારા હૃદયને વિષે એ વચન અચળ ખુંતી રહ્યું છે ને તેમ જ વર્તાય છે ને શ્રીજીને એમ વર્તવું ગમે છે. માટે અનેક યુક્તિએ કરીને એ વાર્તા કરીએ છીએ. અને એવી સ્થિતિવાળાને તો અન્ય સંકલ્પ થાય જ નહિ ને કદાચિત અસત્ દેશાદિકે કરીને થાય તો જેમ દેહે કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યે સંતોષને પામે છે તેમ એ જ્ઞાની ન પામે. એ તો ઉપશમરૂપી પ્રાયશ્ચિત કરીને

---

૧ અર્થ :— જેના મનમાં વિષય-ભોગની ઇચ્છા, કર્મ-પ્રવૃત્તિઓના બીજરૂપ વાસનાનો ઉદય ન હોય તથા જેને એક ભગવાનનો જ આશ્રય હોય તેને ઉત્તમ ભક્ત જાણવો. **ભા.રા. ૧૧-૨-૫૦**

૨. દૃઢ કર્યું,

૩. ગોપાળાનંદ સ્વામીને.

૪. દેહરૂપે નહિ; આત્મરૂપે વર્તવું.

સંતોષને પામે છે. તે શ્રુતિમાં કહ્યું છે જે, **यस्य ज्ञानमयं तप.** માટે સવાસનિક ને નિર્વાસનિક હરિભકતના પ્રાયશ્ચિતને વિષે બહુ ફેર છે ને જ્ઞાનીમાં ને ભગવાનમાં એટલો ફેર છે જે, સ્થિત્યાદિક[1] એથી ન થાય. ત્યારે સંતે પૂછ્યું જે, 'કોઈકને તો ભજન કરવું ને કોઈકને તો મૂર્તિમાં જ રહેવું ને કોઈકને નવધા ભક્તિ કરવી ઇત્યાદિક શ્રીજી સંબંધી ક્રિયા તે જુદી જુદી ગમે છે ને કોઈકને તો એ સર્વે ગમે છે તે કેમ હશે ?' તેનો ઉત્તર જે, **શ્રીજી મહારાજને વિષે જેવા જેવા ભાવે યુક્ત હમણાં અથવા મોર્યે વર્તતા હોય તેવા તેવા ગુણ એ ભક્તને વિષે આવે છે.** તે ઉપર ગુણાતીતાનંદ સ્વામી તથા મુક્તાનંદ સ્વામીના દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી. **॥૧૨૬॥**

અને વિજયાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'જેવા તેવા જીવને શ્રીહરિજી મહારાજનો જોગ થઈ જાય છે ને મુમુક્ષુને થાતો નથી તેનું શું કારણ હશે ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, શ્રીહરિજીને જે દેશને વિષે ધર્મ સ્થાપન કરવો હોય તથા જે દેશને વિષે મુમુક્ષુ બહુ હોય તે દેશમાં શ્રીજીનું વિચરવું હોય એટલે તે દેશમાં મુમુક્ષુના તથા બીજા પણ સર્વેના મોક્ષ સહેજે થઈ જાય છે. ને મુમુક્ષુ હોય પણ તેનો દૂર દેશને વિષે જન્મ હોય તે રહી જાય છે. **માટે મુમુક્ષુએ કોઈ દેશની વાસના તથા નાતજાતની પણ વાસના ન રાખવી. ને પ્રકૃતિપુરુષથી લઈને સર્વ પદાર્થને નાશવંત ને કાખના મુવાળા જેવા અતિ તુચ્છ ને સ્વપ્ન તુલ્ય જાણવા ને શ્રીજી તથા તેમના મોટા સંત તથા જીવાત્મા તે વિના બીજે ક્યાંય પ્રીતિ ન રાખવી.** અને મહારાજની સેવા વિના શ્વેતદ્વીપાદિક ધામને વિષે પણ વાસના ન રાખવી. અને શ્રીજી તો ગમે ત્યાં રાખીને પણ કસર માત્ર ટાળી નાખવાને સમર્થ છે. માટે સત્તારુપે રહીને તેમના એકાંતિક ભક્તનો સમાગમ અતિશે રાખવો. ને તે અર્થે શીત, ઉષ્ણ, ભૂખ, તરસ, માન, અપમાન, હર્ષ, શોકનું સહન કરવું ને

૧. ભગવાનની પેઠે જ્ઞાની ભક્તથી બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય ન થાય.

એને વિષે વૈરાગ્ય પામવો નહિ ને વિષયની પ્રાપ્તિને અર્થે જે ઉદ્યમ કરવો તેમાં વૈરાગ્ય પામવો. એમ કહી મોકા ખાચરનું[૧] દૃષ્ટાંત આપી કહ્યું જે આવી રૂડી ભગવત્ વાર્તા છે, પણ તે કેટલાકને ગમતી હશે ને કેટલાકને તો નહિ ગમતી હોય. **॥૧૨૭॥**

કેમ સમજે તો સદા સુખિયો રહે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, **સદા સુખિયો તો તે રહે જેને કોઈ પદાર્થ જોઈએ જ નહિ.** ને જેવાં તેવાં વસ્ત્ર ને લૂખું સૂખું અન્ન તો સહેજે જ મળી રહે છે. માટે સંતોષ રાખીને વર્તે તો સુખી રહેવાય છે. ને **વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય તો ડોડિયા પુંજા ભક્ત જેવા સત્પુરુષ જ છે ને બીજે તો દુઃખિયા થાવાનું છે. ॥૧૨૮॥**

અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય વિના સૂક્ષ્મ ને કારણ શરીર ટળે નહિ ને એકલી ભક્તિએ કરીને તો ટળે પણ ખરાં, ને ન પણ ટળે. **॥૧૨૯॥**

અને સર્વે સંતને ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તવું.' એમ વાર્તા કરીને બોલ્યા જે,**ગૃહસ્થ હરિભક્તનો મહિમા સમજીને વિશ્વાસ કરીએ તો તે પોતા સરખો કરે.** જેમ શૃંગી ઋષિને[૨] કરી નાખ્યો તેમ. માટે આપણે પણ અતિ વિશ્વાસ ન કરવો.**॥૧૩૦॥**

અને 'લોભ, કામ, માનાદિકે કરીને શ્રીજીની આજ્ઞા લોપાય છે તે કેમ સમજે તો ન લોપાય ? તેનો ઉત્તર જે,

मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात् ।
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात्[૩] ॥

---

૧. **મોકા ખાચર** :- મોકા ખાચરના ગરાસનું એક ગામ બીજા કોઈ દરબારની સત્તામાં જતું રહ્યું ત્યારે તે ગામને પાછુ મેળવવા માટે મોકા ખાચરે આજીવન અખંડ લડાઈ સાથે પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ તે ગામ ન મળ્યું. તો પણ તેમણે પ્રયત્ન ના છોડ્યો. તેમ સાધક હરિભક્તએ સ્વ-સ્વભાવને વશ કરવા માટે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ સાથે નિરંતર લડાઈ કરવી, પણ હિંમત ન હારવી એવો ભાવાર્થ છે.

૨. એકલશૃંગી ઋષિ લોમપાદ રાજાના સંગે ગૃહસ્થાશ્રમી બન્યા.

૩. **અર્થ** :– વાયુ મારા ભયથી વાય છે, સૂર્ય મારા ભયથી તપે છે, ઈંદ્ર મારા ભયથી વરસાદ વરસાવે છે, અગ્નિ મારા ભયથી જગતને બાળે છે, મૃત્યુ મારા ભયથી જગતમાં ફરે છે. ભાગવત્ ૩-૨૫-૪૨, (વ.ચ. લો.પ્ર.-૧૬)

INDEX

यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद् यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ।
श्वादोऽपि सद्यःसवनाय कल्पते कथं पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥[१]

એ બે શ્લોકમાં જેમ મહિમા કહ્યો છે તથા જેમ મહાવિષ્ણુને કાળરૂપ[૨] ઈશ્વર ગળી ગયા. એવી રીતનો મહિમા સમજે તો આજ્ઞા લોપાય નહિ.**॥૧૩૧॥**

અને હરિભક્તે પૂછ્યું જે, 'જગત ખોટું કેમ થાય ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, જેમ બાળક રમત કરે છે તેમાં કેટલાક તો સૂર્ય ને કેટલાક તો ચંદ્ર થઈને આવે છે ને વળી ધૂળનાં વરકન્યા ને ધૂળનો કંસાર તે વળી મૂત્રના ઘીમાં પલાળે છે ને ધૂળના મગ-ચોખા કરે છે, એ સર્વે જેમ સત્ય નથી તેમ સંસાર વ્યવહાર પણ અસત્ય છે, પણ તેને બાળકની પેઠે સત્ય માન્યો છે. માટે એ પણ બાળક છે. એમ કહી ભવાયાને દૃષ્ટાંતે[૩] બહુ વાર્તા કરી. **॥૧૩૨॥**

અને જીવનમુક્ત, વિદેહમુક્ત અને કૈવલ્યમુક્તની સ્થિતિ એમ છે જે, જીવનમુક્ત તો વિષયને વિષે બંધાઈ જાય. ને વિદેહમુક્ત છે તે પણ અસત્ દેશકાળાદિકે કરીને બંધાય ને કૈવલ્યમુક્ત તો તેણે કરીને પણ બંધાય નહિ. **॥૧૩૩॥**

---

૧. **અર્થ** :— હે ભગવન્ ! ચાંડાળ પણ કોઈવાર આપના નામનું શ્રવણ કરવાથી તથા આપનું સ્મરણ કરવાથી તત્કાળ યજ્ઞ કરવાને યોગ્ય થાય છે, ત્યારે તમારા દર્શનથી યોગ્ય થાય તેમાં કહેવું જ શું ? (ભાગવત્ ૩-૩૩-૬) (વચ. ગ. અં. પ્ર. ૫)

૨. મહાવિષ્ણુને અભિમાન આવ્યું કે હું જ પરાત્પર પરબ્રહ્મ છું. મારાથી પર કોઈ ઈશ્વર છે જ નહિ. ત્યારે ભગવાને તેના પર દયા કરીને તેનું અભિમાન ટાળવા માટે મહાકાળને પ્રેરણા કરી. એટલે મહાકાળ ત્યાં આવીને મહાવિષ્ણુને ગળવા લાગ્યો. પછી મહાવિષ્ણુએ આર્તનાદે પ્રાર્થના કરી કે, 'આ તો મને મારી નાંખશે. મારાથી પર કોઈ ઈશ્વર હોય તો મારી રક્ષા કરો.' ત્યારે શ્રીહરિએ મહાકાળને પાછો વાળ્યો. માટે આ દુનિયામાં કોઈનું અભિમાન ચાલે તેમ નથી. ભગવાનનું ધાર્યું જ બધું થાય છે. એનાથી પર કોઈ જ નથી. એમ મહિમા સમજીએ તો આજ્ઞા પળે.

૩. **ભવાયાનું દૃષ્ટાંત** :- ભવાયા અનેક પ્રકારના ખેલ ભજવે છે. તે ખેલમાં કોઈ પતિ બને અને કોઈ પત્ની બને છે ને ખેલ પૂરો થાય એટલે બન્ને પોત પોતાના ઘેર જતા રહે છે, પણ પતિ-પત્નીની જેમ રહેવા મંડી પડતા નથી.તેમ ભગવાનના ભક્તએ પણ સંસારના વ્યવહાર સંબંધને માત્ર ભવાયાના ખેલની જેમ ભજવવા જોઈએ; પણ તેમાં આસક્ત ન થવું જોઈએ.

અને પ્રથમ સંસાર અસત્ય જણાતો ને શ્રીજી મહારાજને વિષે પણ હેત જણાતું ને હવે એવું કેમ જણાતું નથી ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, પ્રથમ એની ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ વિષયને વિષે પ્રવેશ કરતી નહોતી ને સત્સંગનો વેગ ઇંદ્રિયોને વિષે લગાડ્યો હતો ને જ્યારે વિષયસુખનો અનુભવ થયો ત્યારે એ સત્સંગમાંથી મોળો પડી ગયો. એ જ એનો ઉત્તર છે. ને વિષય ભોગવીને ન બંધાય એવો તો નરનારાયણ ઋષિ વિના બીજો કોઈ નથી. **॥૧૩૪॥**

અને વિજ્ઞાનદાસજીને અવસ્થા લોપતી નથી ને મૂંઝાતા નથી અને સદા સુખિયા રહેતાં આવડે છે ને નિર્માની પણ બહુ છે ને શ્રીજી મહારાજનો ને સત્પુરુષનો વિશ્વાસ પણ અતિશે છે. ને સિદ્ધાનંદસ્વામીને તો અવસ્થા લોપે છે ને મૂંઝવણ પણ આવે છે. પુરુષપ્રયત્ને કરીને અતિ આગ્રહ કરે તો ન આવે ને કોઈકને તો વાતચીત કરતાં તથા સર્વે ક્રિયાને વિષે પણ શ્રીજી મહારાજ દેહની પેઠે નિરંતર સાંભર્યા કરે છે ને પૃથ્વીની પેઠે આધારપણાનો વિશ્વાસ પણ સદા વર્તે છે.**॥૧૩૫॥**

અને વ્યાપકાનંદસ્વામીને નિશ્ચય થતો નહોતો. પછી શ્રીજી મહારાજે તેને સમાધિ કરાવીને અક્ષરધામને વિષે અનંત કોટિ મુક્ત સોતું પોતાનું દર્શન કરાવ્યું તોપણ નિશ્ચય ન થયો. ત્યારે શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, આ સર્વે મુક્તોનાં રૂપને ધરી ધરી અમારી પૂજા આરતી કરો.' ત્યારે તે કહે જે, 'કેમ ધારું ?' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'રામાનંદ સ્વામી જો પુરુષોત્તમ ભગવાન હોય તો મને સર્વેનાં રૂપ ધરતાં આવડો, એમ સંકલ્પ કરો.' ત્યારે તેણે તેમ સંકલ્પ કર્યો તોપણ ન ધરાણાં. ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'ચોવીસ અવતાર જો પુરુષોત્તમ ભગવાન હોય તો આવડો, એમ કહો.' ત્યારે તેમણે એમ કહ્યું, તોપણ ન ધરાણાં. પછી મહારાજ બોલ્યા જે, 'હવે અમારે વિષે એ પ્રમાણે સંકલ્પ કરો.' ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, 'આ સહજાનંદ સ્વામી જો પુરુષોત્તમ ભગવાન હોય તો મને મુક્તનાં રૂપ ધરતાં આવડો' ત્યારે ધરાણાં. પછી સ્વામીને

શ્રીજીને વિષે પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થયો. અને સર્વે આવિર્ભાવના ભક્તોને પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થતો નહોતો ત્યારે શ્રીજીએ તેમને બ્રહ્મધામનું ધારણ કરાવીને પોતાનો પ્રતાપ દેખાડ્યો જે, પોતપોતાના ઈષ્ટદેવ હતા તે સર્વે શ્રીહરિજી મહારાજની સેવા કરે છે. તે જોઈને સર્વેને શ્રીજી વિષે પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય થયો.[૧] **॥૧૩૬॥**

અને એક દિવસ શ્રીજી મહારાજે વ્યાપકાનંદ સ્વામીને કહ્યું જે, ઈન્દ્રલોકમાં જાઓ.' ત્યારે તેણે કહ્યું જે, 'જઈ આવ્યો.' ત્યારે ફરીને આજ્ઞા કરી જે, 'બ્રહ્માના કમળના નાળનો પાર લઈ આવો.'ત્યારે તે કહે જે, 'લઈ આવ્યો.' વળી આજ્ઞા કરી જે, 'ગોલોક, વૈકુંઠ ને બ્રહ્મધામને વિષે જાઓ.' ત્યારે કહે 'જઈ આવ્યો.' વળી આજ્ઞા કરી જે, 'ભૂમાપુરુષ પાસે જાઓ.' ત્યારે તે કહે જે, 'ત્યાં તો હજાર માથાનો દૈત્ય માર્ગ રોકીને રહ્યો છે.'ત્યારે શ્રીજી કહે, 'તમે પણ તેવા રૂપને ધારીને તેને જીતીને જાઓ.' ત્યારે તેમ કર્યું. ને ફરી કહ્યું જે, 'બીજો દશ હજાર માથાનો દૈત્ય આગળ છે.' ત્યારે મહારાજ કહે, 'તમે પણ તેથી મોટું રૂપ ધારીને તેને જીતીને જાઓ.' પછી તે તેમ કરીને ભૂમાપુરુષ પાસે ગયા ત્યારે ભૂમાયુ રૂપે કહ્યું જે, 'પુરુષોત્તમનો પ્રગટપણે પૃથ્વીને વિષે અવતાર થયો ?' ત્યારે વ્યાપકાનંદ સ્વામી કહે, 'હા થયો.' એ વાત સાંભળીને અતિશે ગદ્‌ગદ્‌ કંઠ થઈને ભૂમાપુરુષ રાજીરાજી થઈ ગયા.ને તે વ્યાપકાનંદ સ્વામીને સરસ સિંહાસન ઉપર બેસારીને અતિશે સુગંધીમાન અને અતિશે સરસ પુષ્પ-ચંદનાદિકે કરીને અતિશે ભારે પૂજા કરી ને અતિશે આનંદ સોતા શ્રીજી મહારાજના સમાચાર પૂછીને બોલ્યા જે, 'મને મહારાજે કહ્યું હતું જે, અમો જ્યારે બ્રહ્માંડને વિષે પધારશું ત્યારે તમારી પાસે સંતને મોકલશું; તે વચન આજ સત્ય કર્યું.' એવી રીતે પરસ્પર બે જણે મહારાજની વાર્તા સારી પેઠે કરી.પછી તે વ્યાપકાનંદ સ્વામીએ લોકના ચાર ભુજાવાળા મુક્તોને શ્રીહરિજીની વાતો કરીને પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય કરાવીને બ્રહ્મપુરને વિષે મોકલી દીધા.પછી શ્રીજી

---

૧. આ પ્રસંગ હરિલીલામૃત કળશ-૫ વિશ્રામ-૬માં જોવું.

INDEX

પાસે આવીને પોતાનું વૃત્તાંત જેમ થયું તેમ કહ્યું. તે વાત સાંભળીને શ્રીજીને વિચાર થયો જે જ્યારે બાદશાહ ગાદીએ બેસે ત્યારે બંધીવાન માત્રને છોડી મૂકે છે તેમ અમારે પણ અનેક જીવનાં કલ્યાણ કરવાં છે એમ વિચારીને સ્વરૂપાનંદ સ્વામીને આજ્ઞા કરી જે, 'સર્વે નરકકુંડના જીવમાત્રને ચતુર્ભુજ રૂપ ધરાવીને ભૂમાપુરુષના લોકમાં મોકલો.' ત્યારે તે સંતે તેમ કર્યું.એમ સર્વે વાર્તા[૧] જે તે શ્રીહરિજીએ બેઠા બેઠા સહેજે કરી. એવી રીતે પોતાના પુરુષોત્તમપણાનું પ્રગટપણું અતિશે જણાવ્યું. **॥૧૩૭॥**

અને જીવમાત્રને અતિશે બંધનકારી ક્યું પદાર્થ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઈકે તો સ્નેહ કહ્યો ને કોઈકે તો માન કહ્યું ને કોઈકે સ્ત્રી આદિકનું બંધન કહ્યું. એવી રીતે ઘણેક પ્રકારે કરીને કહ્યું. પછી સ્વામીએ કહ્યું જે, અતિશે બંધનકારી તો દેહાભિમાન જણાય છે. ને શ્રીજીએ પણ વચનામૃતમાં[૨] કહ્યું છે જે, 'દેહાભિમાનને વિષે સર્વે દોષ રહ્યા છે.' ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ મોટું ફળિયું હોય ને તેમાં વચ્ચે મોટો ખાડો હોય ને તે વળી તરણે કરીને ઢંકાયેલો હોય તેમાં જેમ સર્વે આવીને પડે છે તેમ દેહાભિમાનરૂપ ખાડો છે તે પંચવિષયરૂપ તરણે કરીને ઢંકાણો છે. તેને વિષે લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માનાદિક સર્વે દોષ આવી આવીને પડે છે. માટે તેને સત્-અસત્નો વિવેક કરીને કાઢવા ને દેહને વૃક્ષરૂપે કરીને પણ કહ્યું છે. તેમાંથી માનરૂપી અંકુર થાય છે ને અહંમમત્વરૂપી મોટા મોટા બે ડાળા થાય છે અને દશ ઇંદ્રિયોરૂપ નાનાં ડાળખાં થાય છે ને સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપી અતિ નાની ડાળીયું થાય છે ને તેણે કરીને જે કર્મ કરે છે તે રૂપ પાદડાં થાય છે ને જેમ પત્રે કરીને વૃક્ષ વધે છે તેમ કર્મે કરીને અનંત દેહ આવે છે. **॥૧૩૮॥**

અને 'પરોક્ષના ભક્તમાં અને પ્રત્યક્ષના ભક્તમાં કેટલો ફેર છે ?' એ પ્રશ્ન યોગાનંદ સ્વામીને પૂછ્યો તેનો ઉત્તર તેમનાથી ન થયો ત્યારે

---

૧. આ પ્રસંગ હરિલીલામૃત કળશ.૫.વિશ્રામમાં છે.૬.
૨. લોયાનું ૬ઠું.

સ્વામીએ પોતે ઉત્તર કર્યો જે, પરોક્ષ અવતારના ભક્ત તો રૂપા જેવા છે ને બ્રહ્માદિક ને ઈંદ્રાદિક દેવના ભક્ત તો પીત્તળ જેવા ને કાંસા જેવા છે. મદ્ય-માંસના ખાનારા જે તમોગુણી દેવ છે તેના ભક્ત તો કથીર ને લોઢા જેવા છે ને પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમના એકાંતિક ભક્ત છે તે તો કુંદન અને જાંબુનદ[૧] સુવર્ણ જેવા છે અને તેમાં તો ભારે ચમત્કાર રહ્યો છે. તેની વિગત જે **જોડિયા ગામમાં વશરામ સુતારે** લાખું કીડિયુંનું કીડિયારું જોયું ત્યારે તેને દયા આવી જે, 'આ બિચારા જીવોનું કેમ કલ્યાણ થાશે ?' એટલામાં કરોડો વિમાન આવ્યાં ને એ સર્વે જીવો ચતુર્ભુજરૂપ થઈ થઈને વિમાનમાં બેસીને શ્રીહરિજીના ધામમાં ગયા. તે માટે પ્રત્યક્ષના ભક્તનો તો આવો મોટો મહિમા છે. **॥૧૩૯॥**

રત્ના ભક્તની વાર્તા[૨] કરી જે, એના ભાણેજે પ્રત્યક્ષના સંતને બે રોટલા આપ્યા હતા તેની પ્રાપ્તિની વાર્તા કરી અને કહ્યું જે જે હરિભક્ત છે તે તો સંતને રોટલાનો જ લોટ દીએ છે ને અભક્તો સદાવ્રત આપે છે તો પણ એ કરતાં તે રોટલાનો લોટ અધિક થાય છે. **॥૧૪૦॥**

મુક્તાનંદ સ્વામીને નિશ્ચય થાતો નહોતો ત્યારે રામાનંદ સ્વામીએ આવીને કહ્યું કે જે, સહજાનંદ સ્વામી પુરુષોત્તમ ભગવાન છે ને અમે પણ એમના જ દાસ છીએ.' એવી રીતે પ્રત્યક્ષના ભક્તની અતિશે મોટપ્ય છે ને એના લગારેક સંબંધે કરીને મોટું કામ થઈ જાય છે. **॥૧૪૧॥**

વક્તા જો મુમુક્ષુને ઓળખીને ભગવદ્વાર્તા કરે તો સમાસ થાય છે કેમકે કોઈકને તો ભક્તિનું અંગ હોય ને કોઈકને જ્ઞાનનું ને કોઈકને

---

૧. જાંબુ (શોણભદ્ર) નદીમાંથી મળતું સોનું

૨. **રત્ના ભક્તની વાર્તા** :- વિજ્ઞાનદાસજી સ્વામીના પૂર્વાશ્રમના મામાએ શ્રીહરિના સંતોને રોટલા જમાડેલા તેના પુણ્ય પ્રતાપે જમપૂરીમાંથી છુટીને તેઓ સ્વર્ગમાં ગયા. પછી ત્યાં અક્ષરધામની વાત સાંભળીને દેવતાઓની સલાહ પ્રમાણે ભાણેજ(વિજ્ઞાનદાસજી સ્વામી) ના શરણાગત થયા.પૂ.સ્વામીએ ગોપાળાનંદ સ્વામીની સૂચનાનુસાર વર્તમાન ધરાવી અક્ષરધામમાં મોકલ્યા.(વિશેષ જુઓ- સત્સંગિજીવન સાગર મંથન-પેજ -૧૬૭)

વૈરાગ્યનું ને કોઈકને સ્વરૂપનિષ્ઠાનું ને કોઈકને મહિમાનું. એવી જાતનાં અનેક પ્રકારનાં અંગ હોય છે. તે તે અંગનું સ્થાપન કરીને જો જ્ઞાનાદિકની વાર્તા હળવે રહીને સમજાવે તો સમજે. **॥૧૪૨॥**

તમોગુણ કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, લાજ રાખે તો ટળે. તેની વિગત જે પોતા થકી જે મોટો હોય તેની તથા ભાઈ, બાપ, કાકા આદિકની તથા સાધુ -સંતની તથા કોઈક મોટેરા સત્સંગીની લાજ રાખવી. ને સાંખ્ય વિચારે કરીને તો કોઈક ટાળતા હશે, પણ ઘણાને તો લાજે કરીને રહે છે ને વ્યવહારમાં પણ ક્ષત્રિય આદિક વર્ણમાં એમ જ દેખાય છે. **॥૧૪૩॥**

અને જ્યારે નટવાની ડુગડુગી વાગે છે ત્યારે મનુષ્ય સર્વ ઘરમાંથી બહાર નીસરી આવે છે. એ તો દૃષ્ટાંત છે. એનું સિદ્ધાંત તો એમ છે જે, જ્યારે પંચવિષય સંબંધી ડુગડુગી વાગે છે ત્યારે આત્મા-અનાત્માના વિચારને મૂકીને, શ્રીજીને તથા તેમની કથાવાર્તાને મૂકી દઈને લોભરૂપે, કામરૂપે, રસાસ્વાદરૂપે, સ્નેહરૂપે, માનરૂપે ને દેહાભિમાનને યોગે કરીને અહંમમત્વરૂપે થઈ જવાય છે અને સંકલ્પ-વિકલ્પને યોગે કરીને પણ દેહરૂપે થઈ જવાય છે. માટે સત્તારૂપ થઈને અતિ દૃઢાવ કરીને સ્થિર બુદ્ધિ રાખવી. **॥૧૪૪॥**

સંસારમાં રહીને વિષય કેમ જીતાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, નિયમ રાખે તો જીતાય છે. તેની વિગતિ જે, આ વરસમાં ને આ મહિનામાં આવી રીતે વરતવું. જેમ વરસમાં દશ શેર રતાળું ખાવાનું નિયમ લે છે એમ કર્યે વિષય જીતાય છે. ને વિષયસુખને વિષે તો કેવળ દુઃખ જ રહ્યું છે ને મોટા મોટા રાજા છે તેમને તો ખાવા-પીવાને વિષે ને સુવાને વિષે સ્ત્રી-પુત્રાદિકનો પણ વિશ્વાસ આવે જ નહિ ને દીકરો તે બાપનો લાગ જોતો હોય ને બાપ તે પણ પુત્રનો લાગ જોતો હોય ને મા-દીકરાને વિષે તથા ધણી-ધણીયાણીને વિષે પણ એમ જ છે. માટે સંસારનાં સુખ તો આવાં છે. તોપણ જીવ વિષયને વિષે અતિ આસક્ત છે તે મૂર્ખ છે. તે સારુ નાશવંત ને સ્વપ્નતુલ્ય ને અતિશે તુચ્છ જે વિષયસુખ તેને અર્થે

અનેક પ્રકારનાં દુઃખને સહન કરે છે. ને સુખીયો તો તો થાય જો સત્પુરુષનો પ્રસંગ કરીને શુદ્ધ સત્તારૂપે રહીને શ્રીજી મહારાજનું ભજન કરે. **॥૧૪૫॥**

સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરતા નથી ને નિષ્ફીકર રહે છે માટે તેને સ્વભાવ હશે કે નહિ હોય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, સ્વભાવ તો છે, પણ કોઈક તો આશરાનું બળ લે છે ને કેટલાકને તો પ્રમાદ બહુ છે ને કેટલાક તો સ્વભાવને ઓળખતા નથી ને કેટલાક તો મહત્પુરુષના સંગે કરીને ટાળવાને અર્થે પુરુષ પ્રયત્ન પણ કરે છે. ને માન, ક્રોધ ને ઈર્ષા એ કલ્યાણના માર્ગને વિષે વિરોધી છે. માટે એ દોષે કરીને સંકર્ષણ ને વૈરાટ જેવા મોટા થાય છે પણ એકાંતિક ભક્ત જેવા તો થાય જ નહિ. ને સત્પુરુષના સંગે કરીને સાચો થઈને જો સ્વભાવને ટાળે તો અલ્પકાળમાં ટળી જાય, નહિ તો અંત સમે પણ ટળી જાય છે; અથવા બદ્રિકાશ્રમ તથા શ્વેતદ્વીપને વિષે કલ્પજીવી[1] સરજે છે. માટે ત્યાં સુધી પુરુષપ્રયત્ન કરવો પડે. **॥૧૪૬॥**

દૃઢ ઉપાસનાનું શું રૂપ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો સ્થાનકને ઓળખે. તે જે સ્થાનકને વિષે શ્રીજી મહારાજે પોતાનું કરીને ઘણા વરસ સુધી નિવાસ કર્યો હોય તેનું કોઈ ઘસાતું બોલે તો ખમી શકે નહિ ને જેમ છે તેમ યથાર્થ ઉત્તર કરે. ને આજ્ઞાએ કરીને બીજે ઠેકાણે રહેતો હોય તોપણ ત્યાં હેત વધુ રાખ્યા કરે ને સંભાર્યા કરે. ને જે શ્રીજી મહારાજ છે તે તો સર્વકર્તા છે ને સર્વનિયંતા છે ને સર્વસુખમય છે ને સર્વઅંતર્યામી છે. એવા જે શ્રીજી તે જે તે સત્સંગને વિષે કોઈક મહત્ વિક્ષેપ આવીને પડ્યો હોય તેને ટાળવાને અર્થે કોઈક હરિભક્ત દ્વારાએ વાર્તા કરીને તેને ટાળી નાખે ને સંપ કરાવી દીએ તો તેને સત્ય જાણવું. જેમ શુકજી સર્વ વૃક્ષરૂપે બોલ્યા તે સત્ય મનાય છે તેમ માનવું. ને એ તો યોગેશ્વર છે ને સર્વ કળાના ને સર્વ વિદ્યાના નિધિ છે માટે તેના ઐશ્વર્યને વિષે શંકા જ નથી. અને ઐશ્વર્યવાનનું ધ્યાન ન થાય ને ધ્યાન તો પ્રત્યક્ષ મૂર્તિનું જ થાય. એમ શ્રીજીને મહિમા સોતો યથાર્થ સમજે

---

૧. બ્રહ્માના એક દિવસ સુધી એટલે કે મનુષ્યના ૪,૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦ વર્ષ્ સુધી જેની આવરદા હોય તે.

ને તેમના એકાંતિક ભક્તને ઓળખે ને એમનો વિશ્વાસપૂર્વક મન, કર્મ, વચને કરીને સમાગમ કર્યા કરે; એ ત્રણ પ્રકારની સમજણની જે અતિશે દૃઢતા તેણે કરીને ઉપાસના પક્વ થાય છે. **॥૧૪૭॥**

અને 'વિશ્વાસ કેમ થાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞા જે સંતને હોય જે, 'તમે ધર્મમાં રહેજો ને બીજાને રખાવજો' તે માટે પોતે ધર્મને વિષે યથાર્થ વર્તતા હોય ને બીજા બહુ મનુષ્યને પણ વર્તાવતા હોય એવી રીતના ઐશ્વર્યને જોઈને વિશ્વાસ કરવો. ને એવાનો સંગ કરીને નિર્વાસનિક થાવું. ને એવા સત્પુરુષને મન સોંપ્યા વિના તો બ્રહ્મા તથા વિરાટ તથા સંકર્ષણ જેવાને પણ કસર રહી જાય છે. અને એ સમર્થ તો બહુ છે, પણ વાસના ટાળ્યા વિના સકામ ભક્ત કહેવાય છે. **॥૧૪૮॥**

આટલી વાર્તા કલ્યાણને અર્થે સમજવી જે, એ જીવ છે તે ઈશ્વર તથા બ્રહ્માદિક દેવ તથા મનુષ્ય, પશુ આદિક યોનિને વિષે અનેકવાર જન્મ-મરણને પામે છે તોપણ પોતે તો એવો ને એવો શુદ્ધ છે. જેમ આકાશ ચાર ભૂતને સંગે કરીને પણ રંચમાત્ર મેલો થતો નથી; તેમ એ આત્મા શુદ્ધ છે અને એને મનન દ્વારાએ કરીને અક્ષર સાથે એકતા સમજીને શ્રીજી મહારાજનું ભજન કરવું ને **પોતાને પ્રત્યક્ષ મળ્યા જે શ્રીજી મહારાજ તેને સર્વે અવતાર થકી વિલક્ષણ સમજવા** ને એમનું જેવું બોલવું છે અને એમની જેવી ચાલ્ય છે અને એમની જેવી સુગંધ છે ને જેવી લાવણ્યતા[૧] છે ને જેવી વાત્સલ્યતા છે ને જેવી દયા છે અને જેવું

---

૧. **લાવણ્યતા** = અતિશય શોભા સમુદાય. **વાત્સલ્યતા** = ભક્તોના દોષને નહિ જોઈને તે પર અતિશય સ્નેહ કરવાપણું, **દયા** = સ્વાર્થ નિરપેક્ષ પરદુઃખ અસહિષ્ણુતા. **ઐશ્વર્ય** = સ્વતંત્રપણે વિશ્વ સર્જકપણું તથા નિયામકપણું. **બળ** = વિશ્વધારણ સામર્થ્ય. **શક્તિ** = જગતની ઉત્પત્યાદિક કાર્ય કરવા માટેનું સામર્થ્ય. **જ્ઞાન** = જે સ્વયંપ્રકાશ હોઈ સર્વ વસ્તુને નિત્ય જાણવું ગુણ તે. **તેજ** = બીજાને પરાભવ પમાડવાનું સામર્થ્ય. **સ્વરૂપ** = સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, નિરવધિકાતિશય આનંદાદિ કલ્યાણ ગુણઘન, હેયગુણ પ્રતિબદ્ધ (દોષનો અભાવ) **સ્વભાવ** = સત્, ચૈતન્યાદિ. **ગુણ** = વાત્સલ્યાદિ. **વિભૂતિ** = નિયમન રૂપ ઐશ્વર્ય તે જેની ઉપર પ્રવર્તે છે તે પ્રધાનપુરૂષ અને અક્ષરાદિ નિત્ય મુક્તોને પણ વિભૂતિ કહે છે. **સુંદરપણું** = હસ્ત-ચરણાદિ અવયવોની નિરતિશય સમુચિત શોભા. **સુકુમારપણું** = અનાદિ સિદ્ધ સોળ વર્ષની રમણીય અવસ્થા. **સુશીલપણું** = મહદ્નુ અલ્પ સાથેનું અંતર

ઐશ્વર્ય છે ને જેવું બળ છે ને જેવી શક્તિ છે ને જેવું જ્ઞાન છે ને જેવું તેજ છે ને જેવું સ્વરૂપ છે ને જેવો સ્વભાવ છે, જેવા ગુણ છે, જેવી વિભૂતિ છે, જેવું સુંદરપણું છે, જેવું સુશીલપણું છે, જેવું ઉદારપણું છે, જેવું ઉજ્જવળપણું છે, જેવું કરુણાપણું છે. ઇત્યાદિક અનંત ગુણગણમંડનરૂપ તો એક શ્રીજી મહારાજ છે, એવા બીજા કોઈ નથી. ને અક્ષરથી લઈને અવતાર પર્યંત એ સર્વે જે તે પુરુષોત્તમ જે શ્રીહરિજી મહારાજ તેમની ઉપાસના ને ભજન-સ્મરણ કરે છે. એવા જે **શ્રીજી મહારાજ તેમની પ્રસન્નતાને અર્થે નવધા ભક્તિ જે તે અતિશે હેતે સહિત કરવી.** ને એ વાર્તા શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને અતિ દૃઢ કરી રાખવી. ॥૧૪૯॥

જેને દશ, વિશ, પચાસ કે સો મનુષ્ય માનતાં હોય તેને ગંડવા[1] થાય છે, ને તેના ભેળા જે મનુષ્ય રહેતા હોય તે જો તે રોગને ન ઓળખે તો તેને પણ એ રોગ થાય છે. માટે જ્ઞાનાંશનું એ બે ઠેકાણે જરૂર કામ પડે છે. ને જેને જ્ઞાન હોય તે તો એ રોગને ઓળખી કાઢે, તેથી તેમાં લેવાય નહિ. ને જે આવા મોટા સ્થાનકને વિષે રહેતા હોય તેને તો જ્ઞાનાંશની વાર્તા જરૂર સમજી જોઈએ. કેમજે કોઈક તો કોઠારને યોગ્ય હોય ને કોઈક તો ભંડાર યોગ્ય હોય ને કોઈક પૂજા કરવા યોગ્ય હોય. એવા અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. તે સર્વેને ઓળખીને જ્યાં જેને જેમ ઘટે ત્યાં તેને તેમ પ્રવર્તાવ્યું જોઈએ ને કોઈક બેઠાડું હોય તે પણ જાણ્યું જોઈએ. માટે જ્ઞાનનું કામ તો બહુ પડે છે ને **માણસ ભેગાં કરવાં એ તો કાંઈ કઠણ નથી; પણ તેને સદ્‌બુદ્ધિ આપીને હરિભક્ત કરવા એ** કઠણ છે.

એ તો જ્ઞાની ભક્તને જ આવડે છે. ને તે ગંડવા તો માસ, બે માસ, છ માસ રહે ને કોઈકને તો આવરદા પર્યંત રહે છે. ને તે તો લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માન ઇત્યાદિક સંબંધી હોય છે. તેને જ્ઞાનવાન ઓળખે

રહિતપણે સંશ્લેષ (મળવું) **ઉદારપણું** = સ્વાર્થ નિરપેક્ષ યથેપ્સિત અર્પણ કરવાપણું **ઉજ્જવળપણું** = નિરતિશય કાંતિ **કરુણાપણું** = સ્વાર્થ રહિતપણે પરદુઃખ નિવૃત્તિ કરવા તત્પરતા.

૧. ગાંડપણ ઉપડવું.

છે ને બીજાને તો ન જ ઓળખાય. તે ઉપર વિવેકસારની[૧] વાર્તા કહી દેખાડી ને બોલ્યા જે, શ્રીજી મહારાજ પણ કહેતા જે, 'આવાનો સંગ ગમે છે ને આવી રુચિ છે. એમ બહુ વાર્તા કરી. **॥૧૫૦॥**

અને જ્ઞાની ભક્ત હોય તે તો અતિ શ્રેષ્ઠ હોય ને તેનાં વચન પણ ધર્મજ્ઞાનાદિકે કરીને યુક્ત હોય માટે બળવાન બહુ હોય. તેનાં વચનને વિષે વિશ્વાસપૂર્વક ત્વરાવાન[૨] થઈને મુમુક્ષુ જો શ્રવણ કરે તો સત્-અસત્ની વિક્તિ તથા બહુ બુદ્ધિવાન ને અલ્પ બુદ્ધિવાન હરિભક્તની વિક્તિ જણાઈ આવે છે. ને શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને જ્યારે જ્ઞાનાંશ પક્વતાને પામે છે ત્યારે સર્વે વક્તાનાં વચન પ્રમાણે થઈ આવે છે. માટે ગમે તેવો પંડિત હોય ને ગમે તેવો ડાહ્યો હોય ને ગમે તેવો મોટેરો હોય ને ગમે તેવો વાચાળ હોય તે સર્વેની પરીક્ષા આવી જાય છે. જે આ બહુ બુદ્ધિવાન ભક્ત છે ને આ નથી. માટે મુમુક્ષુને સંગ, સોબત, વાતચીત ઇત્યાદિક સર્વે સત્પુરુષનું જ ગમે છે. ને એમનાં વચનને વિષે જ બળ છે, ત્યાં દૃષ્ટાંત જે, શ્રીજી મહારાજની મરજી પ્રમાણે વર્તતા ને ધર્મવાળા ને ગરીબ એવા જે સપ્તઋષિ; તેનાં વચનનો ઉપરિચરવસુએ જો અનાદર કર્યો તો વિમાનમાંથી નીચે પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો ને વળી પાતાળમાં પણ પેસી ગયો. ઈન્દ્રે જો એમનું અપમાન કર્યું તો ધાન ને દાંતને હજારું વરસ સુધી વેર રહ્યું. એવું મહત્પુરુષનાં વચનમાં બળ છે. અને શ્રીરામચંદ્રજીએ પરશુરામને રાંક બ્રાહ્મણ કરી મૂક્યા. એમ મોટાના સંકલ્પમાં પણ અપાર બળ રહ્યું છે. એમ કહી હરજી ઠક્કરને[૩] દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી. **॥૧૫૧॥**

---

૧. **વિવેકસાર** :- પ્રેમાનંદ સ્વામી રચિત વિવેકના સૂક્ષ્મભેદ દર્શાવતો એક ગ્રંથ છે. તેમાંથી વિવેકના સૂક્ષ્મ ભેદોની વાત સ્વામીએ કહી.

૨. ઉતાવળો

૩. **હરજી ઠક્કરનું દૃષ્ટાંત** :- હરજી ઠક્કર તલગાજરડા ગામના વતની હતા. શ્રીહરિની સેવાનો અપાર મહિમા સમજતા, પણ આર્થિક સ્થિતિ અતિ ગરીબ હતી. પછી શ્રીહરિ અને સંતોની આજ્ઞાથી ગઢપુર આવીને રહ્યા ત્યારે ત્યાં સારી એવી કમાણી થઈ અને ધનવાન બની ગયા. જો મોટાના વચને વતનનો ત્યાગ કર્યો તો સુખી થયા. માટે મોટાનો કોઈ સંકલ્પ હોય તો આનાકાની ન કરવી.

ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગ તો કરે છે; પણ ઉપરછલો કરે છે ને જીવમાં પ્રવેશ કરાવતા આવડતો નથી ને સત્પુરુષ પાસેથી એવી યુક્તિ પણ શીખતા નથી. તે ઉપરછલો સત્સંગ કેમ જાણવો ? તો **બાહ્યદૃષ્ટિએ કરીને શ્રીજી મહારાજની નવધા ભક્તિ કરે છે, પણ હાણ-વૃદ્ધિનો અંતરમાં તપાસ કરતા નથી, એને ઉપરછલો સત્સંગ જાણવો.** તેની વિગતિ જે કોઈકને પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત ગ્રંથ ભણવાને વિષે તથા લખવાને વિષે લગની છે, ને કોઈકને તો ગાનવિદ્યાદિકને વિષે લગની છે. કોઈકને તો ગૃહસ્થને કથાવાર્તા-કીર્તન સંભળાવવાને વિષે લગની છે અને કોઈકને તો ગૃહસ્થ હરિભક્ત સાથે ભાઈબંધાઈ રૂપ સુવાણને વિષે લગની છે તથા કોઈકને ધર્મશાળાઓ તથા ફૂલવાડી તથા કૂવા, વાવ તથા ખેતી કરાવ્યાને વિષે લગની છે. ત્યારે એ સર્વે ભક્તિ તો ખરી, પણ ઉપરછલી કહેવાય છે; કહેતા દેહરૂપ થઈને અહંમમત્ત્વ સોતા કરાય છે. માટે સત્પુરુષને સંગે કરીને ધર્મજ્ઞાનાદિક જીવને વિષે પ્રવેશ કરાવીને સાધુ થતાં આવડતું નથી. ને સાધુ તો, તો થવાય જો મનગમતા વિષયની પ્રાપ્તિએ કરીને મન ટાઢું ન થાય અને અપ્રાપ્તિએ કરીને ઉનું ન થાય તો. એ[૧] વાર્તા શ્રીજીએ વચનામૃતમાં પણ કહી છે જે, 'દેહરૂપ થઈને રૂપ કુરૂપને તથા બાળ જોબન આદિક અનંત પદાર્થને જુએ છે ને શ્રોત્ર, ત્વક્, રસના ઘ્રાણે કરીને પણ વિષયસુખને ભોગવે છે ને જાણે છે, પણ પોતે પોતાના સુખને ભોગવતો નથી ને પોતે પોતાના રૂપને જાણતો પણ નથી; એજ સર્વે અજ્ઞાનીમાં અતિશે અજ્ઞાની છે, એજ ઘેલામાં અતિશે ઘેલો છે ને એજ મૂરખમાં અતિશે મૂરખ છે ને એજ સર્વે નીચમાં અતિશે નીચ[૨] છે, જે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ કરીને પોતાના રૂપને જોતો નથી ને સત્સંગનો જીવમાં પ્રવેશ કરાવતો નથી. **॥૧૫૨॥**

અને 'મળમૂત્રના ભર્યા થકા પૂજા ન કરવી ને નાહી-ધોઈને પૂજા કરવી.' એમ શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતમાં[૩] કહ્યું છે. માટે આત્મસત્તારૂપે

૧. વચ. લોયા-૧૪.
૨. વચ. ગ. પ્ર.પ્ર. ૨૦.
૩. વચ. અમ-૨.

થઈને લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, માન, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, કપટ, હિંસા, મત્સર ઇત્યાદિક જે અધર્મસર્ગ તેને કાઢીને ધર્મસર્ગ જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, શમ-દમાદિક ગુણ તેને જીવને વિષે પ્રવેશ કરાવવાને અર્થે વારંવાર તપાસ કર્યા કરવો જે મારે વિષે સાધુના ગુણ કેટલા આવ્યા છે ને કેટલા આવ્યા નથી. ને શ્રીજીનો કેટલો વિશ્વાસ છે ને નૈષ્ઠિક ને અહિંસાધર્મ ને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને શ્રીજીનું માહાત્મ્યે સહિત જ્ઞાન ને સત્પુરુષનો મહિમા કેટલો આવ્યો છે ને કેટલો નથી આવ્યો ? એમ તપાસ કરીને પાયો પાકો કરવો, કહેતાં અસદ્‌ભાવને અંતરમાંથી કાઢીને જીવને વિષે સત્સંગનો વેગ લગાડી દેવો. એમ નિરંતર વિચાર કર્યા કરવો ને એમાં વૈરાગ્ય પામવો નહિ. એવી રીતે તપાસ કર્યા કરવી ને એમ તપાસીને જો ન વર્તે ને ઉપરછલો વર્ત્યા કરે ને તેને કોઈક કારસો[૧] આવે તો સત્સંગને વિષે પગ ટકે નહિ[૨]. ને એમ કહે જે,'આણે કારસો કર્યો,' પણ પોતાની ભૂલ તો જુવે જ નહિ. **॥૧૫૩॥**

અને સર્વે વર્ણને વિષે ધર્મ કેમ રહ્યો છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, કોઈકને વિષે તો અર્થને લઈને ધર્મ રહ્યો છે ને કોઈકને વિષે તો કામને લઈને ધર્મ રહ્યો છે ને કોઈકને વિષે કપટે કરીને ધર્મ રહ્યો છે. ઇત્યાદિક ઘણે પ્રકારે કરીને ધર્મ રહ્યો છે, પણ કેવળ મોક્ષને અર્થે નથી જણાતો. ત્યારે કોઈકે પૂછ્યું જે, 'ત્યાગીને હશે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'એમાં પણ નાત્યને લઈને તથા પ્રબંધે કરીને રહ્યો છે.' ત્યારે ફરી પૂછ્યું જે, 'તે મોક્ષને અર્થે કેમ થાય ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'સત્પુરુષને ઓળખીને તેમનો સંગ મન, કર્મ, વચને કરીને કરે ને તેમના હાથ તળે રહ્યો થકો વર્ત્યા કરે તો મોક્ષને અર્થે થાય છે. ને એમ ન વર્તે તો ધર્મ, અર્થ ને કામ પર થઈ જાય છે.' એમ કહીને અર્જુનના શૂરવીરપણાની વાત સાથે બીજા પણ

---

૧. ભીંસ, દૈહિક દુઃખ.
૨. જતો રહે.

INDEX

શૂરવીરોની વાત[૧] કરી. ॥૧૫૪॥

અને નિશ્ચયનું શું લક્ષણ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર બીજાએ કહ્યો જે, 'ઓળખવું કે જ્ઞાન એને કહેતા હશે.' ત્યારે એકે કહ્યું જે, 'નિશ્ચયનું તો કાંઈ ઠેકાણું નથી. કેમ જે પ્રથમ તો અતિશે જાણતો હોય ને પછી કાંઈએ રહે નહિ.' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, એવાને તો પ્રથમથી જ નહિ હોય ને કોઈકને લગાર ઈંદ્રિયોમાં કે અંતઃકરણમાં હશે. તે કાંઈક અસમર્થ ચરિત્ર જણાઈ આવે તેણે કરીને ટળી જાય છે. ॥૧૫૫॥

અને સર્વે ક્રિયાને કરતા થકા અકર્તા કેમ સમજવા ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે : **रामो न गच्छति न तिष्ठति** એમ અકર્તા શ્રીજી મહારાજ નથી. એ તો અક્ષરધામને વિષે જેવા અલૌકિક ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ ને સામર્થી સોતા બિરાજે છે તેવા ને તેવા જ મનુષ્યભાવને વિષે પણ વર્તે છે. ને એવા થકા અક્ષરથી પર છે ને સર્વના નિયંતા છે ને સર્વના પ્રકાશક છે ને સર્વના કર્તા છે. એવા જે મહારાજ તેની જે સર્વે ક્રિયા છે તે જીવના કલ્યાણને અર્થે છે ને જ્ઞાનાકાર છે, પણ પોતાના સુખને અર્થે નથી માટે અકર્તા છે. જેમ કોઈકે સો મનુષ્ય મારી નાંખ્યા હોય અને બીજા સોને મારવાને અર્થે સોમલખાર[૨] નંખાવીને લાડવાનું જમણ કરાવતો હોય ત્યારે એ મારે છે કે જમાડે છે ? એ તો મારે

---

૧. **શૂરવીરોની વાત** : અર્જુન અમોઘ બાણાવળી હતો. તે એક પણ નિશાન ચૂકતો નહિ ને તેનું એક પણ બાણ વ્યર્થ પણ ન જતું, અર્જુનનું નામ સાંભળતા જ યોદ્ધાઓમાં શૌર્યનું મોજું ફરી વળતું.

એક મૂળજી કરીને શૂરવીર ક્ષત્રિય ભક્ત હતા. ધીંગાણામાં તેની આંગળી કપાઈ ગઈ હતી છતા તે હસતાં હસતાં આવતા હતા. તેથી સંતોએ પૂછ્યું, 'દુઃખ નથી થતું ?' તો કહે, 'હું ક્ષત્રિય છું. દુઃખે છે એમ બોલું તો ક્ષત્રિયકુળ લાજે.'

એક ગામ શૂરવીરોના ગામ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતું. લૂંટારાઓ તે ગામનું નામ સ્વપ્નમાં પણ ન લેતા. સમય જતાં ખેરખા યોદ્ધાઓ સ્વર્ગવાસી થયા ત્યારે લૂંટારાઓએ તે ગામ લૂંટવાની યોજના કરીને ધાડ પાડી, પણ એક વયોવૃદ્ધ શૂરવીર હથિયાર બાંધીને મેદાને પડ્યો ત્યારે તેને જોઈને સહુને તાન ચડ્યું ને મેદાનમાં ઉતરી આવ્યા. ત્યારે લૂંટારાઓ ભાગી છૂટ્યા.

એમ ભગવાનના ભક્તએ અતિ શૂરવીરપણું રાખવું જોઈએ. શ્રીહરિએ વચનામૃતમાં કહ્યું છે કે, 'શૂરવીરથી ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ થરથર કંપે છે.' એવું શૂરવીરપણું ભક્તને દૃઢપણે જોઈએ એવું સમજાવા આ દૃષ્ટાંતો આપ્યા છે.

૨. આર્સેનિક નામની ઝેરી ધાતુનો ક્ષાર.

જ છે. વળી જેમ કોઈક કામ્ય યજ્ઞ[૧] કરે છે ને તેમાં દેવને આરાધે છે ત્યારે એ તો દેવને અર્થે કરે છે કે સ્વર્ગસુખને અર્થે કરે છે ? એ તો સ્વર્ગસુખને અર્થે જ કરે છે. તેમ પરમેશ્વર જે તે ઊંચ નીચ, યોગ્ય અયોગ્ય જે જે ક્રિયા કરે છે તે સર્વે જીવના કલ્યાણને અર્થે જ કરે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને અર્થે લેશમાત્ર કરતા નથી. માટે એ સર્વે ક્રિયાને કરતાં થકા અકર્તા જ છે. એમ અજ્ઞાની જીવ નથી સમજતા ને પોતા જેવા જાણીને લોભ-કામાદિક ભાવ ઈશ્વર વિષે કલ્પે છે. અને જે શાસ્ત્રને વિષે એના કલ્યાણને અર્થે નિયમ કહ્યા છે તેને પણ ખોટા કલ્પે છે ને દ્વેષ કરે છે માટે અસુરભાવને પામી જાય છે. ને એના કલ્યાણને અર્થે પણ થાતાં નથી. ને એમનાં ચરિત્ર સર્વે દિવ્ય છે ને કલ્યાણૈકતાન છે. તે કોઈકનું પદાર્થ લઈને કોઈકને દઈ દે ને કોઈકની વહુ, દીકરી કોઈકને દઈ દે ને કોઈકની બહેન, સ્ત્રી કોઈકને દઈ દે, એવાં અનંત પ્રકારનાં જે ચરિત્ર તેને દિવ્ય સમજે ને એમ જાણે જે, 'એનું કલ્યાણ તો એમ કર્યે જ થાતું હશે' એમ અલૌકિકપણું સમજે ને એમ પણ જાણે જે, મહારાજને તો કોઈ પદાર્થ જોઈતું નથી ને જે ગ્રહણ કરે છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે કેવળ દયાએ કરીને જ કરે છે. ને પોતે તો અન્નજળ વિના વાયુ ભક્ષણ કરીને પણ રહેતા. માટે સર્વે ક્રિયાને કરતાં થકા પણ ભગવાન અકર્તા છે અને તેની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણરૂપ છે. ને દિવ્ય છે. ત્યાં શ્લોક છે જે :-

जन्म[૨] कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥

न[૩] मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ॥१५६

---

૧. કોઈ ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે કરેલો યજ્ઞ

૨. હે અર્જુન ! મારાં જન્મ ને કર્મ તે દિવ્ય છે. તેને જે દિવ્ય જાણે તે દેહને મૂકીને ફરી જન્મને નથી પામતો, (પણ) મને જ પામે છે. (વચ. ગ. મ. પ્ર.૧૦ અને વ૨-૧૮) (गीता ૪-૯)

૩. મને કર્મો લેપ-આવરણ કરી શકતાં નથી, તેમ મને કર્મફળમાં સ્પૃહા નથી; એમ જે મને જાણે છે, તે પણ કર્મોથી બંધાતો નથી.(गीता ૪-૨૮)

જીવાત્માને મનન દ્વારાએ કરીને અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પમાડ્યો હોય ને સત્તારૂપે વર્તતો હોય ને જગતની સર્વે ક્રિયાને સ્વપ્ન તુલ્ય ને નાશવંત ને કાખના મુવાળા જેવી અતિ તુચ્છ સમજતો હોય ને તેને શ્રીહરિજી મહારાજ કહે જે, 'જગતના સર્વે વૈભવ અસત્ય છે ને અતિશે દુઃખરૂપ છે ને અસાર છે' તો એ વચન યથાર્થપણે સત્ય મનાઈ જાય છે. ને એવો જ્ઞાની ભક્ત તો જીવાત્માને પણ નિર્દોષ ને અકર્તા માને છે ને શ્રીહરિજીને અલૌકિક ને અકર્તા સમ્યક્ પ્રકારે સમજીને ભજન સ્મરણ કરે છે તેને પણ કર્મફળ વળગતું નથી. અર્જુન યથાર્થ મહિમા ને અકર્તાપણું ઈશ્વરમાં સમજીને ને પોતાને આત્મસત્તારૂપે માનીને અકર્તાપણે વર્ત્યા તો કર્મ વળગ્યું જ નહિ. ત્યાં શ્લોક છે જે :—

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते[१] ॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमाल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते[२] ॥

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन्स्पृशंजीघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपंश्वसन् ॥

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन्[३] ॥

---

१. જીતેન્દ્રિય સમર્થ યોગી પુરુષ લોકનું કર્તૃત્વ અને કર્મને નથી સર્જતો, તેમજ કર્મફળના સંયોગને પણ નથી સર્જતો, પરંતુ સ્વભાવ જે પ્રકૃતિ તેનાથી જ આ બધું પ્રવર્તે છે. **ગીતા ૫-૧૪**

૨. કર્મોમાં જેને 'હું કર્તા છું.' એવો અહંકારનો ભાવ નથી, ને (ફળની લાલસાથી) જેની બુદ્ધિ લોપાતી નથી, તે આ બધા લોકોને મારી નાખેતો પણ તે મારતોય નથી ને બંધાતોય નથી. **ગીતા ૧૮-૧૭**

૩. કર્મયોગી તત્ત્વેત્તા પુરુષે 'હું કાંઈ કરતો જ નથી,' એમ માનવું અને પોતે જોતાં, સાંભળતાં, સ્પર્શ કરતાં, સૂંઘતાં, ખાતાં, ચાલતાં, ઉંઘતા, શ્વાસ લેતાં અને મૂકતાં, બોલતાં, મળમૂત્રાદિકનો ઉત્સર્ગ કરતાં, ગ્રહણ કરતાં, નેત્ર ઉઘાડતાં અને મીંચતાં પણ, ઈંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોમાં આપોઆપજ પ્રવર્તે છે એમ ધારીને અનાસક્તભાવે વર્તવું. **ગીતા ૫-૮/૯**

એવી રીતે જ્ઞાની ભક્તનું વર્તન કહ્યું. ત્યારે પરમેશ્વરનું તો તે કરતાં પણ અતિશે અકર્તાપણે કરીને વર્તન સર્વે શ્રુતિ-સ્મૃતિને વિષે કહ્યું છે. માટે કર્તા, અકર્તા અને અન્યથાકર્તા પરમેશ્વર છે. **॥૧૫૭॥**

ઘરમાં રહેતા હોઈએ ત્યારે બહુ મહિમા જણાય છે ને ભેગા રહ્યે નથી જણાતો તે કેમ ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો ત્યાગીને વિષે રહ્યા ને વેશે કરીને સરખા થયા ને વળી ભેગા રહ્યે કરીને જેવું જેનું વર્તન હોય તે જણાઈ આવે છે; માટે ભાર રહેતો નથી. અને જે મોટા પુરુષ હોય તે તો શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત ને નિષ્કામશુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તે છે ને બીજાને પણ એમ વર્તવાની વાર્તા કરે છે તેનો તો મહિમા સહેજે જ રહે છે, ને જે સત્-અસત્ને ઓળખતો હોય તેને તો ગરબડીયાનો ભાર રહે નહિ. **॥૧૫૮॥**

સુતાર ખીમા ભક્તે શ્રીજી મહારાજની લીલાની વાત બહુ કરી તે સાંભળીને સ્વામી કહે જે, 'મહારાજે તો સુખ દીધામાં કોઈ રીતે ખામી રાખી નથી, પણ આપણે મહિમા સમજતા નથી ને કેવળ ખોટજ ખાઈએ છીએ.' ત્યારે તે ભક્તે કહ્યું જે, 'મહિમા સમજે ત્યારે કેમ વર્તાય' ? ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'ત્યારે તો કેવળ શ્રીજી મહારાજ સામું જોઈ રહેવાય.' ત્યારે કોઈક સંતે કહ્યું જે, 'જોવે કરીને બહુ સુખ જણાતું હશે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જોયામાં તો બહુ સુખ રહ્યું છે. કેમજે, એ સુખની પ્રાપ્તિને અર્થે તો મોટા મોટા જે તે અહંમમત્ત્વને મૂકી દીએ છે ને તેને મૂકવાનો ઉપાય તો કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ છે'. તે વાર્તા વિસ્તારે કરીને કહ્યું જે, જ્ઞાનયોગ જેને પક્વ હોય તેને એમ વર્તે છે :

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः।
कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः[१] ॥ गीता ५-८ ॥१५९॥

માવા ભક્તે પૂછ્યું જે, 'રામચંદ્ર ભગવાન જ્યારે સીતાને લાવવા સારુ લંકામાં ગયા હતા ત્યારે ત્યાં રાવણે નાગપાશે કરીને રામચંદ્રજીને બાંધ્યા.

---

૧. જે કર્મમાં અકર્મ જુએ છે અને અકર્મમાં કર્મ જુએ છે.

પછી ગરુડજી આવ્યા ત્યારે સર્વે નાગ જે તે રામચંદ્રજીનો ત્યાગ કરીને ભાગી ગયા. તે જોઈ ગરુડજીને સંશય કેમ થયો?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'એ ગરુડજી તો ભગવાનના પાર્ષદ છે તોપણ એમણે ભગવાનના દિવ્યભાવને અને મનુષ્યભાવને નક્કી સમજીને દૃઢ ઠેરાવ કર્યો નહોતો માટે એમને સંશય થયો.' ત્યારે તે ભક્તે કહ્યું જે 'એ બેય ભાવનો દૃઢ ઠેરાવ કેમ કરવો?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'મનુષ્યભાવ છે તેને તો આપણે સર્વે દેખીએ છીએ તેને વિષે દિવ્યભાવ સમજવો જે, એ મનુષ્યરૂપ મૂર્તિને વિષે કેટલાકને તો પ્રકાશ જણાય છે ને કેટલાકને તો એમ જણાય છે જે, મહારાજ કાઠીના સવાર સોતા હરિભક્તોને તેડવા આવે છે ને એમને દિવ્યરૂપે કરી દીધા અને કોઈક ભક્તને વિષે તો ચોવીસ અવતારને લીન કરાવી દીયે છે ને કોઈક ભક્ત ઇચ્છે જે ચોવીશ અવતાર કેવા હશે? તો તત્કાળ તેને એમનાં દર્શન કરાવે છે. ને જે અવતાર છે તે તો પોતાના જે દૃઢ ભક્ત હોય તેને પણ અક્ષરધામનાં દર્શન ક્યારેક કરાવે છે ને અવતારી જે શ્રીજી મહારાજ તે તો જેવા તેવા હજારુ પ્રાકૃત મનુષ્યને અક્ષરધામનાં દર્શન વારંવાર કરાવે છે ને અંતકાળે પોતાના ભક્તને તેડવા આવે છે. ને વળી યવન, જૈનાદિકને પણ એમના ઈષ્ટદેવનાં દર્શન કરાવે છે. તે દેવ જે તે પોતપોતાના સેવકને વાત કરે છે જે 'પરમેશ્વર તો આ સ્વામિનારાયણ છે ને અમે સર્વે તો એમના સેવક છીએ.' એવી રીતે અનેક પ્રકારની વાર્તા કરીને શ્રીજી મહારાજનો નિશ્ચય કરાવીને સત્સંગ કરાવી દીએ છે. એવી અનેક પ્રકારની અલૌકિક ને દિવ્ય સામર્થી સત્સંગને વિષે જોઈને મનુષ્યભાવ ને દિવ્યભાવ તે એક જ છે એવી રીતે અતિશે નિશ્ચય ઠરાવ કરવો. **॥૧૬૦॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે, નામને તો સ્વરૂપ, ગુણ ને ચરિત્રનો સંબંધ રહે છે.' ત્યારે પૂછ્યું જે, 'સ્વરૂપ, ગુણ ને ચરિત્રમાં શો ફેર છે?' ત્યારે સ્વામી કહે જે 'પુંડરિકાક્ષ[૧], પુંડરિકવદન[૨] નિષ્કલંક, ચંદનાર્ચિત આદિક

---

૧. કમળનયન, કમળ જેવા નયનોવાળા.
૨. મુખકમળ, કમળ જેવા મુખવાળા.

સ્વરૂપનિર્ણય છે ને અતિ દયાળુ, અતિ કૃપાળુ, અતિ વત્સલ ઇત્યાદિક ગુણનિર્ણય છે. અને ચરિત્ર તો જે નાના પ્રકારની ક્રિયા કરવી તે છે. **॥૧૬૧॥**

અને જીવને શાસ્ત્રને વિષે શુદ્ધ કહ્યા છે તેને વિષે કર્મ તથા માયા કેમ સમજવી ? તેનો ઉત્તર જે, જીવ તો અનાદિના જ માયાત્મક છે માટે કર્મ તથા માયા તે ભિન્ન ન કહેવાય. તે કઈ માયા ? તો જે જીવને વિષે ઇચ્છારૂપે રહી છે, તે જેમ બીજને વિષે અંકુર છે તેમ અવ્યક્તપણે રહી છે માટે કર્મ તથા માયા જુદાં છે ને અનાદિથી ભેગાં પણ છે. ને **સત્શાસ્ત્રને વિષે જે જીવને શુદ્ધ કહ્યા છે તેવા તો મહત્પુરુષની સેવાએ કરી થાય છે.** તે વાત મુક્તના ભેદના વચનામૃતને[1] વિષે શ્રીજી મહારાજે કહી છે. **॥૧૬૨॥**

અને 'જીવ, માયા અને પરમેશ્વર; એ ત્રણેય અનાદિ છે. તેમને મધ્યે પુરુષોત્તમને સર્વકારણપણું ને સર્વકર્તાપણું કેમ છે ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'પુરુષોત્તમ તો માયાને તથા જીવને સૂક્ષ્મભાવને પમાડી દીએ છે અને એને વિષે જે ક્રિયા કરવાનું સામર્થ્ય તથા પ્રકાશપણું ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારની સામર્થી રહી છે તે તો પુરુષોત્તમની આપેલ છે. માટે શ્રીહરિજીને વિષે સર્વનું કર્તાપણું, સર્વનું નિયંતાપણું ને સર્વનું કારણપણું કહેવાય છે. **॥૧૬૩॥**

विद्याविद्ये मम तनू विद्धयुद्धव शरीरिणाम् ।
मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते[2] ॥

એ શ્લોકને વિષે વિદ્યા ને અવિદ્યા એ બેયે કરીને બંધ-મોક્ષ કહ્યા છે. તે વિદ્યા ને અવિદ્યા તે શું ? ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'વિદ્યા જે ધર્મને

---

૧. વચ. સા.-૧૭.

૨. અર્થ :– હે ઉદ્ધવ ! વિદ્યા અને અવિદ્યા તે મારા શરીરભૂત છે અને મારી માયા (સંકલ્પ)થી નિર્માણ થયેલી ને આદિભૂત છે તે વિદ્યા અને અવિદ્યા શરીરીઓને બંધ-મોક્ષ કરનારી છે. વિદ્યાશક્તિ મોક્ષ કરનારી છે અને અવિદ્યાશક્તિ બંધન કરનારી છે. –ભાગ. ૧૧-૧૧-૩ (વચનામૃત લોયા-૧૦)

વિષે વર્તવું, જ્ઞાન શીખવું, વૈરાગ્ય શીખવો ને શ્રીજી મહારાજનો ને મોટા સંતનો મહિમા શીખવો ને નવ પ્રકારની ભક્તિ કરતાં શીખવી અને શમદમાદિક સાધન શીખવાં ઇત્યાદિક સર્વે વિદ્યાશક્તિ કહેવાય છે. ને પંચવિષયને વિષે રાગ રાખવો ને દેહાભિમાન સોતા વર્તવું ઇત્યાદિક સર્વે અવિદ્યાશક્તિ કહેવાય છે. અને અવિદ્યાને વિષે જે વિદ્યા જણાય છે તે પણ અવિદ્યા જ છે. ને તે અવિદ્યા પણ બે પ્રકારની છે. તે અજ્ઞાની જીવમાત્રને વિષે ને ઐશ્વર્યાર્થીને વિષે રહી છે. ને તે અજ્ઞાનીમાં જે વિદ્યા જણાય છે તે શું ? તો યજ્ઞ, દાન, પુણ્ય, વેદાધ્યયન, તીર્થ, વ્રતાદિક જે જે શુભ ક્રિયા કરે છે તે સર્વે ફળ પામવાની ઇચ્છાએ સહિત કરે છે માટે એ વિદ્યા પણ અવિદ્યા જ છે. ને જે ઐશ્વર્યાર્થી છે તેને વિષે જે વિદ્યા જણાય છે તે પણ અવિદ્યા જ છે. કેમજે એ સકામ ભક્ત છે માટે. ને તે ઐશ્વર્યાર્થી તો સનકાદિકથી લઈને પ્રધાનપુરુષ પર્યન્ત કહેવાય છે. માટે જે ભક્તની ઇંદ્રિયોની વૃત્તિયું આત્મા કે પરમાત્માને સન્મુખ વર્તે છે ને વિષયને વિષે દોષના ધ્યાને યુક્ત વર્તે છે તે ભક્ત જે તે વિદ્યાશક્તિએ યુક્ત કહેવાય છે ને જે ભક્તની ઇંદ્રિયોની વૃત્તિઓ બાહેર વર્તે છે ને વિષયને વિષે ગુણના ધ્યાને યુક્ત વર્તે છે તે ભક્ત જે તે અવિદ્યા-શક્તિએ યુક્ત કહેવાય છે. ને જે હરિભક્ત એમ નથી સમજતા ને નિશ્ચયનું કે મહિમાનું બળ લઈને સ્વભાવને ટાળતા નથી, ને જે હરિભક્ત શ્રીજી મહારાજની કે સત્પુરુષની બીક રાખીને, ને ભગવાનને અંતર્યામી જાણીને પ્રકૃતિને ટાળે છે એ બેયને સરવાળે બહુ ફેર પડે છે ને હમણાં તો સરખા જણાય છે. **જેમ બે નાવ સમુદ્રમાં જાતાં હોય તેમાં સુકાનને લગાર લગાર મરડ્યા કરે તો આગળ જાતાં સો બસો ગાઉનો ફેર પડી જાય છે. તેમ જે સ્વભાવ ટાળતો હોય ને ટાળતો ન હોય તેમાં પણ એમ ફેર પડે છે.** ને કેવળ વિદ્યાશક્તિયે યુક્ત તો શ્વેતદ્વીપના મુક્ત તથા બદરિકાશ્રમના મુક્ત વર્તે છે. ને તે કર્તા કર્મ ને ફળના સંગને વિષે આસક્તિએ રહિત વર્તે છે. અને જો કદાચિત્ દેશકાળાદિકના

વિષમપણાએ કરીને એ મુક્તોને પણ પંચવિષયને વિષે સન્મુખપણું ને ગુણનું ધ્યાન થઈ જાય તો તેને પણ વિદ્યાને વિષે અવિદ્યા કહેવાય. ને જે **અક્ષરધામના મુક્ત છે તે તો ગુણાતીત વર્તે છે માટે એ નિર્ગુણ કહેવાય છે.** ને જે આ વાર્તાને શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસ તેણે કરીને યથાર્થ સમજ્યો હોય ને તે જો થોડાક દિવસનો હરિભક્ત હોય તોપણ તે સંગ-કુસંગને ઓળખે છે ને તેમાં લેવાતો નથી. **॥૧૬૪॥**

અને 'કેમ સમજે તો નિરાકારની વાત શંકરાચાર્ય જેવા કરે તોપણ તેનો ગંધ અંતઃકરણને વિષે પેસે જ નહિ ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'તે એમ સમજે તો એ વાતનો ગંધ અડે જ નહિ જે, શ્રુતિ-સ્મૃતિ સર્વેને વિષે પરમેશ્વર અને પરમેશ્વરના જે ગોલોક, વૈકુંઠ ને બ્રહ્મપુરાદિક દિવ્ય ધામ તથા નંદ-સુનંદાદિક દિવ્ય પાર્ષદ તથા લક્ષ્મીજી, રાધિકાજી આદિક દિવ્ય શક્તિયું, એ સર્વેને સાકાર કહ્યાં છે ને તે સાકારપણાના નિરૂપણ કરનારી હજારું શ્રુતિયું તથા સ્મૃતિયું છે જે :—

नित्यो नित्यानाम चेतनश्चेतनानाम् ॥ स ऐक्षत
सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषात् ॥
यदा यदाहि धर्मस्य[१] ॥
जन्म कर्म च मे दिव्यम्[२] ।
न मे पार्थास्ति कर्तव्यम्[३] ॥

ઈત્યાદિક અનેક વચને કરીને સર્વેના સાકારપણાનો દૃઢ ઠરાવ કર્યો હોય ને **શુદ્ધ સંપ્રદાયે કરીને સત્પુરુષ પાસેથી અધ્યાત્મજ્ઞાન શ્રવણ કર્યું હોય તો નિરાકારપણાની પ્રતીતિ સ્વપ્નમાં પણ થાય નહિ.** ને અસત્ સંપ્રદાયના અસત્પુરુષ પાસેથી જ્ઞાન પામ્યો હોય તો

૧. સંપૂર્ણ શ્લોકનો અર્થ એવો છે કે, હે ભારત ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની હાનિ અને અધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે ત્યારે હું જન્મ ધારણ કરું છું. —ગીતા ૪-૭.
૨. આ શ્લોકનો અર્થ વાત નં. ૧૫૬ની ટિપ્પણી નં. ૨ માં છે.
૩. આ સંપૂર્ણ શ્લોકનો અર્થ એવો છે કે હે પાર્થ ! મારે ત્રણેય લોકમાં કંઈ કરવાનું નથી કે નહિ મળેલું મેળવવાનું નથી; છતાં હું કર્મમાં વર્તું જ છું. —ગીતા ૩-૨૨.

નિરાકારપણાની પ્રતીતિ થાય છે. માટે **સત્ અસત્ વિવેકનું કારણ તો સત્ અસત્ પુરુષ જ છે. ॥૧૬૫॥**

અને 'સત્પુરુષનો અવગુણ કેમ સમજે તો ન આવે ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'જેને ઠેરાવ સામી દૃષ્ટિ હોય તેને એમના અવગુણ ન આવે. તે ઠેરાવની વિગત જે, મહત્પુરુષ હોય તેમનું વર્તન તો પરલોકને અર્થે હોય, પણ દેહની આબરૂને અર્થે કે આહીંના સુખને અર્થે ન હોય ને એમના સંગી હોય તેમનું પણ પરલોકને વિષે સારું થાય એમ જ ઈચ્છે છે. એમ જ તેને વર્તાવે છે. આ લોકનાં જે સુખ છે તે તો ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને નાશ થઈ જાય એવા છે, દુઃખરૂપ છે ને સ્વપ્ન તુલ્ય છે એવી રીતે અનંત યુક્તિએ કરીને વાર્તા કરે છે. તે કહ્યું છે જે : ॥ **संत एवाशु छिन्दति मनोव्यासंगमुक्तिभिः ॥ ॥૧૬૬॥**

અને લોભ-કામાદિકની ઈચ્છા અલ્પ જેવી જણાય છે પણ તે મુંબઈ, કાશી અને અરબસ્તાન ઇત્યાદિક અનેક દેશને વિષે લઈ જાય છે ને તે તે દેશને વિષે અતિ દુઃખ ભોગવાવે છે; પણ એ જીવ મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, ને સંસારમાં આસક્ત છે એટલે તેને એ દુઃખ જણાતું નથી. પણ લોભાદિકની વાસના તો અતિ મોટી છે માટે તેને ટાળવાને અર્થે સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને વિષે પાયો અતિ પાકો કરવો ને ધર્માદિકની પ્રાપ્તિને અર્થે શૂરવીર થઈને પુરુષપ્રયત્ન કરવો તે 'દેહં પાતયામિ વા અર્થં સાધયામિ' એવી રીતે મંડે તો ટળે છે. એમ હિરણ્યકશિપુના દૃષ્ટાંતે[1] કરીને વાત કરી. **॥૧૬૭॥**

---

૧. **હિરણ્યકશિપુનું દૃષ્ટાંત** :- હિરણ્યકશિપુએ ભગવાન શંકરને પ્રસન્ન કરવા માટે ભયંકર તપશ્ચર્યા કરેલી, છતા પણ જ્યારે ભગવાન પ્રસન્ન ન થયા ત્યારે મૂઠીભર ધૂડ ખાઈને ઘોર તપશ્ચર્યા આદરી અને શરીર પર રાફડો થઈ ગયો તેના પર ઝાડ ઉગી ગયા છતાં પણ તપ ન છોડ્યું ને લક્ષ્ય સિદ્ધ કર્યું.તેમ ભગવાનના ભક્તએ ભગવાનને રાજી કરવા માટે જીવનભર જપ-તપ-સેવાભક્તિ કરતાં જ રહેવું જોઈએ.

અને ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની પક્વતાએ કરીને માયિક વિષયની ઇચ્છા ટળી જાય છે. તેણે કરીને એમને કચરો ને કંચન એ બેય સરખા જણાય છે; કેમજે એ બેયનું પ્રયોજન જ્ઞાની ભક્તને રહેતું નથી માટે તે સરખા જણાય છે. ને જે **સુખદુઃખ છે તે તો જીવની સમજણમાં જ રહ્યાં છે.** કેમજે આ વસ્તુ તો સુખદાયક છે ને આ વસ્તુ તો દુઃખદાયક છે એવી અંતરમાં જે સમજણની દૃઢ ગાંઠ પડી છે તેમાં સુખ-દુઃખ રહ્યાં છે. તે જુઓને આલોકમાં કોઈ પુરુષ પોતાના પુત્રને પરણાવવા જાય છે ત્યાં પોતાને 'મોચીના, ઘાંચીના, સઈ, સુતારના' એવી અનેક પ્રકારની ગાળ્યું દે છે પણ તે સાકર જેવી ગળી લાગે છે. ત્યારે એ સુખ-દુઃખ તે સમજણમાં જ રહ્યાં છે. માટે અંતરમાં સત્-અસત્નો વિવેક કરીને આ લોકનાં સુખ -દુઃખને ખોટાં સમજે તો બહારથી પણ તે ખોટાં થઈ જાય છે. **॥૧૬૮॥**

નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'આસ્તિક કેને કહીએ ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જેને શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ તથા તેમના અવતાર તથા તેમનાં ધામ તથા તેમના એકાંતિક સાધુ તથા વેદાદિક સત્શાસ્ત્ર એ સર્વેના સત્યપણાનો વિશ્વાસ હોય તેને આસ્તિક મતિવાળો ભક્ત કહીએ.' **॥૧૬૯॥**

અને જગત્ આદ્યે નહોતું ને અંતે પણ નહિ રહે અને મધ્યે ઝાંઝવાના જળની પેઠે જણાય છે તે કહ્યું છે જે :—

न यदिदमग्र आस[૧] ॥
अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना[૨] ॥ ૧૭૦॥

---

૧. **અર્થઃ** વેદ સ્તુતિના આ આખા શ્લોકનો અર્થ એવો છે કે, આ વિશ્વ ઉત્પત્તિ પૂર્વે નહોતું અને પ્રલય પછી નહિ રહે. એકરસ પરિપૂર્ણ એવા તમારા સ્વરૂપના જ્ઞાનથી તે અત્યંત મિથ્યા ભાસે છે. માટે અમે તો દ્રવ્યના નાના પ્રકારના ભેદો જે રૂપિયા, સોનામહોર, પૈસા આદિકની પેઠે જગતને પ્રકૃતિના વિકારરૂપ અને મનના મિથ્યા વિલાસરૂપ માનીએ છીએ. અજ્ઞાનીઓ તેને સત્ય માની બેસે છે.(ભા.૧૦-૮૭-૩૭)

૨. **yÚto** : હે ભારત! સર્વ ભૂત પ્રાણીમાત્ર આદિભાગમાં સૃષ્ટિ પહેલા અવ્યક્ત રૂપે જ હોય છે. ફક્ત વચલી અવસ્થામાં વ્યક્ત થઈને આખરે પ્રલય થતા પાછા અવ્યક્તતામાં જ લય પામનારા છે, તો પછી તેમાં શો શોક કરવો ? —(ગીતા.૨-૨૮.)

INDEX

અને પૂછયું જે,'સ્વભાવ કેમ ટળે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'ધર્માદિકને પુરુષપ્રયત્ને કરીને અતિ પક્વ કરે તો ટળે અને વળી જેમ વિષયને વિષે જીવને સહજ લગની છે ને વળી જેમ :-

साध्वीचकोरशलभास्तिमि कालकंठकोकानिजेष्ट विषयेषु यथैवलग्नाः[૧]

એ શ્લોકને વિષે પતિવ્રતા સ્ત્રી આદિક પાંચને પોતપોતાના વિષયમાં સહજ લગની કહી છે. તેમ શ્રીહરિજી મહારાજની માહાત્મ્યે સહિત જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તેને વિષે લગની જોઈએ.ને વળી જેમ કાળમીંઢ પાણાને ખોદીને તેમાં નાના પ્રકારની રચના કરવી પડે તેમાં વાર બહુ લાગે, તેમ સ્વભાવ ટાળવાને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરવો પડે તેમાં ઉતાવળા થાવું નહિ. ને એવી રીતે પુરુષ પ્રયત્ન કર્યા વિના તો સહજ પ્રકૃતિ ટળે નહિ અને તે જ સહજ પ્રકૃતિ ટાળ્યાની યુક્તિ વચનામૃતમાં[૨] મહારાજે કહી છે. તેને શીખીને તે પ્રમાણે વર્ત્યાનો આગ્રહ રાખવો. **॥૧૭૧॥**

અને સત્ત્વ, રજ ને તમ; એ ત્રણે ગુણમાંથી જે ગુણ જીવને વિષે અજ્ઞાનકાળે સરસ વર્તતો હોય તે જ ગુણ સત્સંગને વિષે આવ્યા પછી પણ વૃદ્ધિને પામે છે. તે સારુ સત્પુરુષને સેવીને પુરુષપ્રયત્ને કરીને તે ગુણને કાઢે તો જ નીસરે; નહિ તો ન નીસરે. ને ધર્મજ્ઞાનાદિક જે ગુણ અજ્ઞાનકાળે જીવમાં મુખ્યપણે હોય છે તે જ સત્સંગમાં આવ્યા પછી વૃદ્ધિને પામે છે માટે મોટા પુરુષને સેવીને જો એ ગુણને વધારે તો વૃદ્ધિને પામે અને સત્સંગ કર્યાનું એ જ ફળ છે. **॥૧૭૨॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે, અમે તો એકલી સાકર જ ખાઈએ છીએ ને જો તેમાં ધૂળ આવે છે તો તેને ઉલખ[૩] કરી નાખીએ છીએ. ત્યારે કહેશો જે એ તે શું કહ્યુ ? તો, એમ કહ્યું જે, 'આત્મસત્તારૂપ[૪] થઈને

---

૧. **અર્થ** :— આલોકમાં જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિરૂપી, ચકોરપક્ષી ચંદ્રમારૂપી, પતંગિયું અગ્નિરૂપી, માછલું જળરૂપી, બપૈયો મેઘરૂપી, અને સારસ પક્ષી સારસીરૂપી પોતપોતાના ઈચ્છિત વિષયમાં આસક્ત રહે છે. તેમ. (સ. જી. પ-૬૬-૧૯, ૧. વચ. ગ. મ. પ્ર-૩૭.)

૨. વચ.ગ.પ્ર.પ્ર. ૫૬ ૩. ઉલ્ટી ૪. વચ.ગ.અં.પ્ર-૭

જાણપણારૂપ દરવાજે ઉભા રહ્યા થકા પુરુષોત્તમ મહારાજના દર્શન કરીએ છીએ ને તેમાં જે લોભ-કામાદિક પેસવા આવે તેનો નાશ કરી નાંખીએ છીએ. એવી રીતે શ્રીજી મહારાજની ચાકરીમાં સાવધાન થકા ઊભા છીએ. **॥૧૭૩॥**

અને લોભ-કામાદિક જે અંતઃશત્રુ છે તેને આત્મસત્તારૂપ થઈને ટાળે તો શ્રીજી મહારાજનું ભજન-સ્મરણ સુખે થાય અને તે શત્રુને ટાળવાને અર્થે મોટા પુરુષની અનુવૃત્તિને વિષે વર્તવું. **॥૧૭૪॥**

નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'પંચવિષયને કેમ ભોગવવા ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'જેમ કોઈક વૈરી મોટો મનુષ્ય હોય ને તે પોતાને ઘેર મેમાન થાય તો તેને સાકરનાં સીધાં આપવાં પડે છે. પણ અભાવ સોતાં આપે છે. એમ વિષય ભોગવવાને વિષે દેહને પ્રવર્તાવવું. **॥૧૭૫॥**

અને રજોગુણી બુદ્ધિ મોક્ષમાર્ગને વિષે ચાલી શકે નહિ. ત્યાં તો સત્પુરુષની આપેલ બુદ્ધિ પૂગે છે. તે કઈ બુદ્ધિ ? **તો સત્પુરુષનાં વચનને વિષે વિશ્વાસ રાખવો એ જ મોક્ષબુદ્ધિ છે. ॥૧૭૬॥**

અને અયોગ્ય સંકલ્પને ટાળવાનો ઉપાય કહ્યો જે **શ્રીજી મહારાજનો મહિમા તથા આત્મનિષ્ઠા તથા વૈરાગ્ય તેનો વારંવાર અતિશે વિચાર કરવો ને તેનો અંતરમાં વેગ લગાડી દેવો** એટલા ઉપાયે કરીને એ અયોગ્ય સંકલ્પ ટળે છે. **॥૧૭૭॥**

અને પંચવિષયની રુચિ અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી વર્તે છે ત્યાં પર્યંત ધર્મ જ્ઞાનાદિક ગુણ અંતઃકરણમાં નિવાસ કરીને રહે નહિ. ને શ્રીજીનું પણ એમ જ જાણવું. જેમ જે કુવામાં મોટી શિલા નીસરે તેમાં કોશ બે-કોશનાં જળ થાય નહિ. **॥૧૭૮॥**

અને **ધર્મજ્ઞાનાદિક ગુણને વિષે જ્યાં સુધી રુચિ નથી ત્યાં સુધી તે પાકો સત્સંગી ન કહેવાય.** માટે સત્પુરુષને સંગે કરીને એ ગુણને વિષે પક્વ રુચિ કરવી. **॥૧૭૯॥**

INDEX

અને ઉત્તમ વિષય છે તે અતિ કનિષ્ઠ કેમ થઈ જાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એક તો શ્રીજી મહારાજનો મહિમા અતિશે સમજે ને આત્મનિષ્ઠા પણ અતિશે દૃઢ કરે તો જે ઉત્તમ વિષય હોય તે પણ ભગવાનના ભક્તને અતિશે કનિષ્ઠ થઈ જાય છે. **॥૧૮૦॥**

અને પૂછયું જે'ઉત્તમ અને મધ્યમ ભક્તનું વર્તન કેવું હોય ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'ઉત્તમ ભક્ત તો જાગૃતિને વિષે સુષુપ્તિની પેઠે વર્તે ને જે મધ્યમ ભક્ત છે તે તો જાગૃતિને વિષે સ્વપ્નની પેઠે વિષયને ભોગવે છે.'**॥૧૮૧॥**

અને 'ત્રણ ગુણનો વેગ તથા વિષયનો વેગ કેમ ટળે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'શ્રીજી મહારાજના મહિમાને સારી પેઠે સમજીને જાણપણારૂપ થઈને ધીરે ધીરે ટાળે તો એ બેયનો વેગ ટળી જાય છે.' તે ઉપર હનુમાનજીના દૃષ્ટાંતે[1] કરીને વાત બહુ કરી. **॥૧૮૨॥**

અને અન્ન ને વસ્ત્ર એ બે વિના ન ચાલે; બીજા સર્વે વિના ચાલ્યું જાય છે. માટે **શ્રીજી મહારાજ પ્રસન્ન થાય તે સારુ ધર્મ જ્ઞાનાદિક ગુણને સિદ્ધ કરવાને અર્થે પ્રમાદ મેલીને પુરુષપ્રયત્ન કરવો.** ને એ બે વાનાં તો પ્રારબ્ધ પ્રમાણે સહેજે જ મળી રહે છે તે સારુ દેહરૂપ થઈને શ્રીજી મહારાજને વિસારી દેવા નહિ. **॥૧૮૩॥**

અને લીંબુ તથા વઘાર તથા પુસ્તક અને વસ્ત્રને દૃષ્ટાંતે કરીને અહંવૃત્તિની વાર્તા કરી જે, જેમ લીંબુનો રસ લગારેક હોય છે તે જેમાં નાખે તે સર્વે વસ્તુમાં વ્યાપી જાય છે. તેમ જ વઘારનું પણ જાણવું. અને વસ્ત્ર તથા પુસ્તકને જોઈને તેને ત્રાગે ત્રાગે ને પાને પાને વૃત્તિ થઈ જાય છે તેમ અહંવૃત્તિ પણ દેહને વિષે નખથી લઈને શિખા પર્યંત વ્યાપીને રહી છે. **॥૧૮૪॥**

---

૧. **હનુમાનજીનું દૃષ્ટાંત** :- જ્યારે હનુમાનજી લંકામાં સીતાજીને શોધવા ગયા ત્યારે ત્યાં અનેક યુવતીઓના રૂપ જોયા. પછી અંતર દૃષ્ટિ કરીને હૃદય તપાસીને જોયું કે - કોઈના સ્વરૂપ-સૌંદર્યમાં મન વિકાર તો નથી પામ્યુને ! એમ સતત સાવધાન-જાણપણારૂપે વર્તે તો વેગ ટળે.

અને વિષયમાંથી પ્રીતિ કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, ચાર પ્રકારના પ્રલયની વાર્તાને સારી પેઠે સમજે તથા દેહાદિકને વિષે વૈરાગ્ય બુદ્ધિ સદાય રાખ્યા કરે અને શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજે તો વિષયમાંથી પ્રીતિ ટળી જાય છે. **॥૧૮૫॥**

અને ઉપશમે કરીને ઐશ્વર્ય જણાય છે તે જેમ જેમ ઉપશમમાં અતિશે રહેવા માંડે તેમ તેમ અધિક ઐશ્વર્ય દેખાતાં જાય છે. તે પ્રથમ તો ઈંદ્રાદિકનાં ઐશ્વર્ય જણાય છે, તે પછી બ્રહ્માદિકનાં ને તે પછી વૈરાટપુરુષનાં ને તે પછી પ્રધાનપુરુષનાં ને તે પછી મૂળપુરુષનાં ઐશ્વર્ય દેખાય છે; પણ એ ઐશ્વર્યને વિઘ્નરૂપ ને નાશવંત જાણીને અને શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજીને ઉપશમમાં રહ્યો થકો ભજન કર્યા કરે તો એકાંતિક ભક્ત થાય છે. હવે તે ઉપશમ તે શું ? તો જે પોતાની ઈંદ્રિયુંની અને અંતઃકરણની વૃત્તિને ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે અખંડ જોડી રાખવી; પણ ક્યારેય પંચવિષયને વિષે તણાવા દેવી નહિ એનું નામ ઉપશમ કહેવાય. ને શ્રીજી મહારાજને સંભારવા તે તો અલૌકિક ઐશ્વર્ય ને અલૌકિક મહિમા સોતા વારંવાર અતિશે સંભારવા ને અતિશે પ્રકાશમય જોયા કરવા ને ત્રણ ગુણના તથા પંચવિષયના જે વેગ આવે તેને ટાળીને જાણપણારૂપે વર્તવું એ જ અક્ષરનો ભાવ કહેવાય છે **ને આંટી, અભાવ ને ઉપશમ એ ત્રણેયે કરીને વૈરાગ્ય ઊપજે છે,** તેમાં ઉપશમે કરીને જે વૈરાગ્ય ઊપજે છે તે શ્રેષ્ઠ છે ને બીજા બે તો મધ્યમ તથા કનિષ્ઠ છે. **॥૧૮૬॥**

અને માન કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, માન ટાળવાનો તો એ ઉપાય છે જે સર્વે વસ્તુને વિષે દોષબુદ્ધિ રાખે ને સર્વે ક્રિયાને કાખના મુવાળા જેવી જાણે તથા જેમ ઠાલા કૂવામાંથી પાણી સિંચે તેમાંથી કોઈ કાળે પાણી મળે જ નહિ એ વાર્તાને યથાર્થ સમજે તો માન ટળી જાય. ને વળી એ માન તો શ્રીજી મહારાજને ગમતું નથી માટે પરમેશ્વરના ભક્તે માન ન રાખવું. ને તે માન તો ક્રોધ, મત્સર, ઈર્ષ્યા, દ્રોહ ને કપટ

તેનો આધાર છે ને કલ્યાણના માર્ગમાંથી પાડનારું છે માટે મુમુક્ષુએ શત્રુની પેઠે તેનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૮૭॥

અને આ ચાર જીવના કલ્યાણના હેતુ છેઃ તેમાં એક તો શ્રીજી મહારાજ, બીજા એમના એકાંતિક સાધુ, ત્રીજું મંદિરમાં પધરાવેલી ભગવાનની મૂર્તિયું ને ચોથાં સત્‌શાસ્ત્ર. તેમાં પ્રથમના અને બીજા એ બે શ્રેષ્ઠ છે અને ત્રીજા તથા ચોથા તે એથી લગારેક ન્યૂન છે. ॥૧૮૮॥

અને ઈંદ્રિયુંની વૃત્તિને વિષય થકી પાછી વાળવી. તેની વિગત જે, જાણપણારૂપે રહીને શબ્દાદિક વિષય સન્મુખ જાતી એવી જે ઈંદ્રિયુંની વૃત્તિ તેને આત્માને વિષે કે પરમાત્માને વિષે હોમ્યા કરે તો વાસનામાત્ર નાશ થઈ જાય છે. ॥૧૮૯॥

અને કર્મ, ભક્તિ ને જ્ઞાનના ભેદ છે. તેની વિગત જે, કર્મયોગ તે પોતાના વર્ણાશ્રમને અનુસરે ઉદ્યમ કરે ને તેમાંથી દશોંદ-વિશોંદ શ્રીજી મહારાજને અર્થે કાઢે તેને કહીએ **ત્યાગી થઈને નવધા ભક્તિ પ્રમાદ મૂકીને નિષ્કામપણે કર્યા કરે તેને ભક્તિયોગ કહીએ. ને સત્તારૂપ થઈને ગુણને ટાળતા થકા કૈવલ્યપણે ભક્તિ કરે તેને જ્ઞાનયોગ કહીએ.** ॥૧૯૦॥

અને શ્રીજી મહારાજમાં શક્તિ રહી છે તેને કેમ સમજવી ? તો જે મનુષ્ય, પશુ આદિક સર્વે શ્રીજીની મૂર્તિ જોઈને તેને વિષે અતિશે તણાય છે ને પોતાની ક્રિયા કરવા સમર્થ થાતાં નથી અને જેની શક્તિ ભક્તમાં, કાળમાં, નામમાં તથા વચનમાં પણ રહી છે.[૧] એમ વિસ્તારે કરીને વાત બહુ કરી. ॥૧૯૧॥

---

૧. ભગવાને ભક્તમાં જ્ઞાનશક્તિ,ક્રિયાશક્તિ અને ઈચ્છાશક્તિ મૂકી છે.(વચ.ગ.પ્ર.પ્ર. ૬૫) કાળમાં-સંહાર-નાશ-લય કરવાની શક્તિ મૂકી છે. નામમાં અર્થબોધ કરાવવાની શક્તિ મૂકી છે. એમ પાત્રાનુસાર સૃષ્ટિમાં ઉપયુક્ત શક્તિઓ ભગવાને જ આપેલી છે. સર્વનિયંતા-સર્વશક્તિમાન સ્વયં ભગવાન જ છે; બીજું કાંઈ નહિ.

અને પૂછયુ જે‘ઋષભદેવાદિક તથા શુક, જડભરતાદિક એ સર્વે ત્યાગી છે તેમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ?’ તેનો ઉત્તર જે, ઋષભદેવાદિક અતિશે શ્રેષ્ઠ છે.**॥૧૯૨॥**

અને પૂછયું જે, પ્રેમીભક્ત છે તે તો ઐશ્વર્યાર્થીમાં વળગી જાય છે ને જ્ઞાની છે તેતો બ્રહ્મસુખમાં વળગી જાય છે માટે એ બેયને બાધ આવ્યો તે કેમ કરે તો ટળે ? તેનો ઉત્તર જે,એ બેય શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજે તો ટળે. તે ઉપર વજ્રની ખીલીનું વચનામૃત[1] વંચાવ્યું ને કહ્યું જે, દિવ્યભાવ તથા મનુષ્યભાવ એ બેય તુલ્ય છે તેમાં રંચમાત્ર ફેર નથી.પણ **જો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક સાધને કરીને નિર્વાસનિક થવાય તો સર્વ પ્રકારે માહાત્મ્ય સમજાય છે. ॥૧૯૩॥**

અને અહંવૃત્તિની ઘણી વાર્તા કરી જે, આત્મસત્તારૂપે વર્તતો હોય તોપણ અહંપણું રહે છે. માટે અતિ વિચાર કર્યાનો આગ્રહ કરે તો ટળે. એમ પૃથ્વી આદિ અષ્ટાવરણ છે તેને દેહને વિષે દેખાડીને વાર્તા કરી. **॥૧૯૪॥**

અને શ્રીજી મહારાજના ભક્ત અને બીજા અવતારના ભક્ત; તેમાં કેટલો ફેર છે ?’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, શ્રીજી મહારાજનો ભક્ત જેવો તેવો ઐશ્વર્યાર્થી હોય તે જેવા તો બીજા અવતારના એકાંતિક ભક્ત પણ ન થાય. ને આ સત્સંગને વિષે તો ઋષભદેવ, દત્ત અને કપિલદેવ જેવા સંત વર્તે છે. માટે આજની મોટપની શી વાર્તા કહીએ ? શ્રીજી મહારાજ તો આ સમે અઢળક ઢળ્યા છે. **॥૧૯૫॥**

સર્વે મનુષ્યમાં તથા હરિભક્તમાં તથા એકાંતિક ભક્તમાં શ્રીહરિજી કેમ રહ્યા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જ જેમ પૃથ્વી, ડોળાયેલ જળ, નિર્મળ જળ એમને વિષે સૂર્યાદિક ભાસે છે તેમ પ્રકાશ, મૂર્તિમાન ને અલૌકિક સામર્થીએ સોતા તારતમ્યપણે રહ્યા છે તે વેદસ્તુતિના ગદ્યમાં કહેલ છે

---

૧. વ.ચ.ગ.અં.પ્ર-૭મું

INDEX

तरतमतश्चकास्त्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः[૧] એમ રહ્યા છે. **॥૧૯૬॥**

અને જીવને એટલું જ કરવા યોગ્ય છે જે સર્વ ઇંદ્રિયોની વૃત્તિનું પિંડીકરણ કરવું; કહેતાં તેમને પંચવિષયમાંથી પાછી વાળીને ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે હોમવી. ॥૧૯૭॥

અને નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યુ જે, 'સર્વેનું કલ્યાણ સરખું થાય છે કે નહિ ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'સર્વે શ્રીજી મહારાજના નોરમાં[૨] તો ચાલ્યા જાય છે;પણ તેમાં જે અધિક ભજન-સ્મરણ કરે છે તે મુક્તાનંદ સ્વામી તથા પર્વતભાઈ જેવા થાય છે.' **॥૧૯૮॥**

અને કોઈક હરિભક્તે કહ્યું જે, 'મહારાજ ! હેત રાખજો'. તે ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, 'દેવલોકને વિષે બહુ સુખ છે ને તેથી બૃહસ્પતિ આદિકના લોકને વિષે બહુ સુખ છે ને તેથી વૈરાટપુરુષના લોકને વિષે બહુ સુખ છે ને તે થકી પ્રધાનપુરુષના લોકને વિષે બહુ સુખ છે ને તે થકી મૂળપ્રકૃતિના લોકને વિષે બહુ સુખ છે. એવી રીતે તે સર્વના લોકને વિષે અધિક અધિક સુખ છે ને એ સર્વના કરતાં અક્ષરધામને વિષે અતિશે સરસ સુખ છે ને એ થકી પણ શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિને વિષે તો અતિ અધિક સુખ રહ્યું છે; પણ એ સર્વે સુખના આપનારા શ્રીજી મહારાજ છે. એવી રીતે મોટપ સમજે તો સહેજે જ હેત રહે છે ને એમ **સમજણ વિના જે હેત છે તે તો પ્રાકૃત છે ને સુવાણ્ય છે તે અંતે જાતાં રહે નહિ. ॥૧૯૯॥**

શિખર ચણીને મંદિર સંપૂર્ણ ક્યારે થાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, ધર્મ જ્ઞાનાદિક ગુણને પુરુષપ્રયત્ને કરીને જ્યારે અતિપક્વ કરે ને તેણે

---

૧. વેદો સ્તુતિ કરતાં આ શ્લોકમાં કહે છે કે, 'હે હરે ! તમે પોતે સર્જેલા નાના પ્રકારના દેહોમાં કારણરૂપે પ્રવેશ કરી; કાષ્ટમાં રહેલ અગ્નિની પેઠે તે તે દેહો જેવા જણાતા થકા તારતમ્યપણે પ્રકાશો છો.' – (ભાગ. ૧૦-૮૭-૧૯) (વચ. ગ. પ્ર.પ્ર- ૪૧)

૨. ધારા-ધોરણ પ્રમાણે; આજ્ઞા મુજબ

કરીને નિર્મૂળ વાસના થઈ જાય ત્યારે શિખર ચણીને મંદિર પૂરું થયું કહેવાય ને તે વિના તો અધૂરું જ કહેવાય. ॥૨૦૦॥

મોટા પુરુષનું એ લક્ષણ છે જે, પોતે અક્ષરરૂપે વર્તે ને મુમુક્ષુને પણ અક્ષરરૂપ સ્થિતિ કરી આપે ને સત્-અસત્‌ના વિવેકનો ઉપદેશ કરીને શ્રીજી મહારાજનો અને સત્પુરુષનો સંગ અતિ આસક્તિએ સહિત કરાવે તે મોટા પુરુષ કહેવાય. એ પ્રમાણે અફીણિયાના ને[1] જાર સ્ત્રીના દૃષ્ટાંતે[2] કરીને બહુ વાર્તા કરી. ॥૨૦૧॥

અને કોઈક તો જ્ઞાનવાર્તા સમજે છે ને વર્તતા નથી, અને કેટલાક તો સમજતા નથી ને દેહે કરીને વર્તે છે ને કેટલાકના વિષે તો એ બેય વાત છે, ને કોઈકને વિષે તો એ બેય નથી. ॥૨૦૨॥

અને શ્રીજી મહારાજ કહે જે, 'અમે તો જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિક જે સર્વ અમારી સંપત્તિ, તે સર્વે સાધુને અને સત્સંગીને સોંપી છે ને અમે તો સર્વેનાં દુઃખ લીધાં તે માટે તમે સર્વે સુખે કરીને પ્રભુને ભજો.' માટે એવા અવતારી જે પુરુષોત્તમ શ્રીજી મહારાજ તેનાં જે સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ ને વિભૂતિ; તે સર્વે અવતાર કરતાં અતિ વિલક્ષણ છે.॥૨૦૩॥

ગમતું, દાસપણું અને ઉપાસના; એ ત્રણેયને વિષે કેટલો ફેર છે ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, ઉપાસના તો અંગી છે ને બીજાં તો અંગ છે. માટે ઉપાસના જો દૃઢપણે ન હોય તો ગમતું ને દાસપણું તો બીજાનું પણ કરવા માંડે. માટે ઉપાસના તો અતિ શ્રેષ્ઠ છે. અને શ્રીજી મહારાજનું ગમતું

૧. **અફીણિયાનું દૃષ્ટાંત** :- દૃઅફીણના વ્યસનવાળાને અફીણ વિના ચાલતું નથી. અફીણ તો કડવું ઝેર છે, તોપણ અફીણના બંધાણીને તેના વિના ચાલે નહિ. ને તેને કદાચ કોઈક ઘણાક રૂપિયા આપે તોપણ અફીણના બંધાણથી વધુ વ્હાલા ન થાય. કેમ જે, એ વ્યસન જીવ સાથે જડાઈ ગયું છે. તેમ જેને ભગવદ્ ભક્તિ આદિક ક્રિયાનું બંધાણ થયું હોય તેને ગમે તેવો કુસંગ થાય તોપણ તે વિના ચાલે જ નહિ. (વચ.ગ.અં.પ્ર-૩૩).

૨. **જાર સ્ત્રીનું દૃષ્ટાંત** :- જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીને પરપુરુષમાં પ્રીતિ હોય છે તેથી તે ધણીને છોડીને બીજા પુરુષની રાહ જોયા જ કરે છે તેમ ભક્તોએ નિરંતર સંત સમાગમની રાહ જોયા કરવી. સંતો સાથે આત્મીયતા કેળવવી તો પ્રભુમાં પ્રેમ થાય છે.

જો યથાર્થપણે કરે તો તે બહુ મોટપને પામે છે. તો એ પ્રમાણે વર્તવાથી જાનકીજીને વિષે ભક્તપણામાં કોઈ વાતની કસર રહી નહિ. **॥૨૦૪॥**

અને અજ્ઞાન તથા રાગ એ બેય એક છે કે નહિ ?' ત્યારે એનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, **અજ્ઞાન તો આત્મા પરમાત્માની વિવેક સહિત યથાર્થ સમજણ ન હોય તેને કહીએ ને રાગ તો પંચવિષયને વિષે જે પ્રીતિ છે તેને કહીએ** પણ એ બેય કાંઈ એક નથી. એમાં તો બહુ ભિન્નપણું છે. **॥૨૦૫॥**

અને શ્રીજી મહારાજે કહ્યું, 'પુરુષપ્રયત્ન કરે તો આત્મા જણાય છે ને તેને વિષે પરમાત્મા પણ જણાઈ આવે છે.' ત્યારે બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, 'તમારી કૃપા હોય તો જણાય.' તે પછી શ્રીજી મહારાજ કહે, 'જુઓને આ બ્રહ્માંડ છે તે પણ અક્ષરને વિષે અણુ જેટલું જણાય છે માટે એ બ્રહ્માંડ તો અક્ષરની ગણતરીમાં જ નથી. એવાં અનંત બ્રહ્માંડ જેના એક રોમના છિદ્રને વિષે ઊડતાં ફરે છે એવું મહત્ત્વપણું તો અક્ષરનું છે ને હું તો એ થકી પર છું. માટે મારી આગળ એ બ્રહ્માંડ ને બ્રહ્માંડમાં રહ્યા જે જીવ તે શી ગણત્રીમાં છે ? કાંઈ ગણત્રીમાં નથી. એવો જે હું તે તમારી આગળ વાત કરું છું, ભાઈબંધી કરું છું, દાડી[૧] દર્શન દઉં છું, જમાડું છું અને નામ લઈને બોલાવું છું. ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારે કરીને તમ સાથે પ્રીતિ કરું છું ને ઓળખાણ કરું છું. ને કાંઈક આડુંઅવળું થતું હશે તે પણ સંબંધીની પેઠે સહન કરું છું. એવી રીતે તમ સાથે વર્તું છું તોપણ તમે કહો છો જે 'કૃપા કરો' તે હવે કેટલી કૃપા કરું ?' એમ સ્વામીએ શ્રીજી મહારાજની વાત કરી. **॥૨૦૬॥**

અને 'આત્મા દેહથી જુદો છે તોપણ એક કેમ જણાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, જેમ ધન ને પુરુષ જુદાં છે તથા સ્ત્રી ને પુરુષ પણ જુદાં છે તોપણ અતિલોભી ને અતિકામી છે તેનો એ બેને નાશે કરીને નાશ

---

૧. દરરોજ

થઈ જાય છે; માટે જુદાં નથી. એક રાજા[1] હતો તે છ મહિના સુધી સમાધિ કરતો, પણ ત્યાં રહ્યો થકો રાજ્ય, સ્ત્રી અને ધનને સંભાર્યા કરતો. પછી તેને જ્યારે સાધુ સંતદાસજી મળ્યા ત્યારે જુદા પાડ્યા. માટે **એકાંતિક ભક્તના સંગે કરીને જો અભ્યાસ કરે તો આત્મા અને દેહ જુદા જણાય છે.** માટે સર્વકાળને વિષે ત્રણ શરીર થકી પોતાને પૃથક વર્તવું. **॥૨૦૭॥**

અને જયાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, 'ક્રોધ ન જ કરવો એવી આંટી પાડીએ તો ક્રોધ ન થાય.' તે સાંભળીને સ્વામી કહે, **'જીવ તો સત્સંગ કરીને બહુ સમર્થ થાય છે.** માટે લોભ-કામાદિક સંબંધી સંકલ્પ ન જ કરવા એવી આંટી જો દૃઢ પાડે તો તેને સંકલ્પ ન જ થાય. ને એ તો એવો બળિયો છે તે જે ધારે તે કરે; જો સાચો થાય તો. **॥૨૦૮॥**

અને સંતે કહ્યું જે, 'સંત તો સર્વે સરખા જણાય છે.' તે સાંભળી સ્વામી કહે જે, 'વિવેકી હોય ને તે જો મહત્પુરુષનો સંગ કરે તો તેને સરસ-નરસ જણાય છે.' ત્યારે પૂછ્યું જે, 'સાધને કરીને ને મહત્પુરુષના સંગે કરીને જેને પંચવર્તમાન દૃઢ કર્યા હોય તે સરસ કે જેણે સહેજે પંચ વર્તમાન દૃઢ હોય તે સરસ તેનો ઉત્તર જે સાધને કરીને તથા મહત્પુરુષના સંગે કરીને જેણે પંચ વર્તમાન દૃઢ કર્યા છે તે સરસ છે, કેમજે એવાં જે વર્તમાન છે તે તો અસત્ દેશકાળાદિકે કરીને પણ નાશ ન થાય. ને જેને એવા દૃઢ વર્તમાન નથી તેને તો ધર્મ છિન્નભિન્ન થઈ જાય છે.' **॥૨૦૯॥**

---

૧. ચાલ્યા મુનિ હૈયામાં હુલાસે, આવ્યા સુંદર દેશ કૈલાસે ।
તેનો હઠયોગી જે નરેશ, આવી આપ્યો તેને ઉપદેશ. ॥
રાજા જાતો સમાધિમાં જ્યારે, રહેતો ષટ્માસ સુધી ત્યારે ।
રાજ સાજ સુત ને કલત્ર, તિયા સાંભરતુ તું નિરંત્ર ॥
તેને સંતદાસે સુખી કીધો, અન્ય ભાવ ઉગવા ન દીધો ।
ઠરાવ્યા પ્રગટના દર્શન, થઈ સુખી રાયે તજયું તન ॥

INDEX

અને શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે,'ભગવાનની કથા-વાર્તાનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસે કરીને જો સાક્ષાત્કાર કર્યો હોય તો તે જીવને બહુ સહાય કરે.'**॥૨૧૦॥**

અને જેને દત્તાત્રેયની પેઠે જ્યાં-ત્યાંથી સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરતાં આવડે છે તે ક્યાંય બંધાતા નથી. એવી રીતે કપાસનાં બે ક્ષેત્રને દૃષ્ટાંતે[૧] વાત કરી. **॥૨૧૧॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, સર્વે પ્રકારે ભીંસણ ખમે ને નવધા ભક્તિ કર્યાને વિષે ઝડપું ભરે ને પોતાનો ભક્તિભાવ દેખાડે તે અમને ગમે છે એમ શ્રીજી મહારાજે કહ્યું છે. **॥૨૧૨॥**

અને શિષ્ય, વાહનાદિકે કરીને તથા ભોજન આચ્છાદનાદિકે કરીને જ આનંદ પામવું એ તો બાહેરલું સુખ છે અને તે નાશવંત છે. તે કહ્યું છે જે : **योन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथान्तर्ज्योतिरेव यः**[૨] તે વાસ્તે અંતરદૃષ્ટિએ કરીને આત્માને વિષે રહ્યા એવા જે પરમાત્મા શ્રીહરિજી મહારાજ; તેમના ધ્યાને કરીને સુખિયા થાવું. અને **પંચવિષયને વિષે જેવા રાગ ને તૃષ્ણા છે તેવા શ્રીજી મહારાજના મહિમાને વિષે તથા આત્મનિષ્ઠાને વિષે**

---

૧. **કપાસના બે ક્ષેત્રનું દૃષ્ટાંત** :- કપાસ વીણવા જાય છે ત્યારે સૂકાઈ ગયેલા પાંદડાં-ડાળખા-કાલાં બધાની વચ્ચેથી માત્ર કપાસ કપાસ જ ગ્રહણ કરે છે; તોપણ ઘણો કપાસ થઈ જાય છે. તેમ દોષ દૃષ્ટિ છોડીને સદ્-અસદ્ના વિવેકે કરીને સાર-સાર ગ્રહણ કરે તો અલ્પકાળમાં ગુણવાન થઈ જાય છે. આ પ્રથમ ક્ષેત્ર છે. ખેતરમાંથી લાવે ત્યારે માત્ર સાર-સાર કપાસ જ લાવે તો પણ ઢગલા થઈ જાય છે. તેમ માત્ર ગુણગ્રાહી હોય તે ગુણવાન થઈ જાય છે.
અને તે કપાસની ગાંસડીઓ બાંધીને મિલમાં લઈ જાય છે ત્યાં મશીનમાં નાંખે એટલે થોડો ઘણો કચરો આવ્યો હોય તે અને બીજ-કપાસિયા અલગ થઈ જાય છે અને શુદ્ધ રૂ વધે છે. તેમ ભગવાન અથવા સંતરૂપ ક્ષેત્રમાં આપણા ગુણ અર્પણ કરીએ તો તે નિર્ગુણ થઈ જાય છે. આ દ્વિતીય ક્ષેત્ર છે. આત્મસમર્પણ કરીએ તો આત્મામાં રહેલા જન્મ-મરણના બીજરૂપ વાસના અને સ્વભાવ-દુર્ગુણોનો કચરો નીકળી જાય છે.

૨. **અર્થ** : જે અંતર્યામી એવા પરમાત્માને સુખે સુખિયો છે, અંતર્યામીને વિષે જ રમણ કરનારો છે ને અંતર્યામી એવા પરમાત્માના પ્રકાશથી પ્રકાશિત છે એવો યોગી બ્રહ્મરૂપ થઈને પ્રભુને પામે છે. —(ગીતા. ૫-૨૪.)

રાખવાં. ને રાગને પંચવિષયમાંથી તો જરૂર ઉખેડવાં. ને માયાને વિષે તો એવું વિચિત્રપણું રહ્યું છે કે તેમાં દેવ મનુષ્યાદિક સર્વ લોભાઈ રહ્યાં છે, પણ અંતે જાતાં તો તે ગોડિયાની બાજી[1] જેવું જ છે એમાં સંશય નથી. **॥૨૧૩॥**

અને જીવ કલ્યાણના માર્ગમાં ચાલે છે તો ખરો; પણ તેને ઠેશું બહુ વાગે છે તેણે કરીને આડોઅવળો પડી જાય છે. જેમ આંધળો મારગ ભૂલીને કુમાર્ગે ચાલે છે તેને જેમ ઠેશું વાગે છે ને તે પડી જાય છે, તેમ વિચાર અને વિવેક વિના સત્ અસત્ સંગને ઓળખતો નથી. માટે સત્પુરુષને ઓળખીને તેમનો સમાગમ કરીને પંચવિષય સંબંધી સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ જે ઠેશું છે ને દેહાભિમાન સંબંધી જે ભારે ઠેશું છે અને પ્રાણ સંબંધી જે ઠેશ છે તે સર્વને સત્સંગને પ્રતાપે કરીને કાઢીને અતિ શુદ્ધ થાવું. જેમ ખેડુ છે તે ખેતરને સમાર[2] દઈને ચોખ્ખું કરે છે તેમ જીવને ચોખ્ખો કરવો. **॥૨૧૪॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે 'ધર્મને વિષે અતિશય દૃઢપણે વર્તવે કરીને સુખી થવાય છે અને કર્મને વિષે આસક્તિ રાખવે કરીને દેવતા થવાય છે ને વિષયમાં આસક્તિએ કરીને ભૂત-પ્રેત કે સ્થાવરાદિક થવાય છે, ને સત્પુરુષના વિશ્વાસે કરીને તો બહુ મોટા થવાય છે.' ત્યારે કોઈ સંતે પૂછ્યું જે, 'એ પ્રમાણે મોટા આ જન્મે કરીને થવાય છે કે જન્માન્તરે કરીને થવાય છે ?' ત્યારે સ્વામી બોલ્યા જે, 'તમે સત્સંગમાં આવીને કેટલાંય વસ્ત્રો કાઢી નાખ્યાં હશે ને તમે તો તેવા ને તેવા જ છો તેમ આત્મા તો અજન્મા છે અને કહો છો જે આત્મારૂપે વર્તીએ છીએ.' **॥૨૧૫॥**

અને જીવ જે તે જેટલો ધર્મ, અર્થ અને કામને અર્થે પુરુષપ્રયત્ન કરે છે તેટલો મોક્ષને અર્થે કરતો નથી. તે એનું જ

---

૧. જાદુગરના ખેલ
૨. ખેતર ખેડ્યા પછી ઢેફાં ભાગવા ફેરવવાનું પાટિયુ.

નામ મોહ છે જે, પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા પ્રત્યક્ષ સંતને મેલીને બીજે ઠેકાણે અજ્ઞાની અને પામર જેવા જીવને વિષે વિશ્વાસ કરે છે માટે એ મોહ છે. **॥૨૧૬॥**

અને સ્વામીએ નિર્ગુણ-સગુણની વાર્તા કરી જે, આચાર્યજી મહારાજ તથા સંત સર્વે જે તે કલ્યાણરૂપ દિગ્વિજય કરવાને અર્થે બ્રહ્માંડમાં વિચરે છે તેમની જે સર્વે ક્રિયા તે નિર્ગુણ છે. કેમ જે તે ક્રિયાને જે જે જીવ દેખે, સાંભળે ને ચિંતવન કરે; વળી જે એમના કોઈક ઉપયોગમાં આવે તે સર્વેનું કલ્યાણ થાય છે. માટે એ નિર્ગુણ છે. ને સગુણપણું તો જે અહંમમત્વરૂપી માયા પરસ્પર હરિજનમાં રહી છે તે છે. માટે **'એકાંતિક સાધુના સંગે કરીને એ માયાને ટાળીને એકાંતિક થાવું એ જ સત્સંગ કર્યાનું ફળ છે.॥૨૧૭॥**

અને જે હરિભક્તને વિષે સાંખ્ય ને યોગ એ બે હોય તો તેને કાંઈ વાંધો રહે જ નહિ. અને સાંખ્ય તે શું ? તો પંચવિષયને વિષે દોષબુદ્ધિ રાખવી ને તે બુદ્ધિ જે તે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે તેને અર્થે વારંવાર પુરુષપ્રયત્ન કરીને નિત્ય પ્રલયાદિકનો વિચાર કરવો તે. અને **યોગ જે પુરુષોત્તમ ભગવાનને પૂર્ણકામ સમજીને તેમની નવધા ભક્તિ કરવી.** ને તેમનો મહિમા સમજવો જે, તે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ દયાએ કરીને જે જે પદાર્થને અંગીકાર કરે છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે જ કરે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને અર્થે લેશમાત્ર નથી કરતા. ને એ શ્રીજી મહારાજની સૂક્ષ્મતા આગળ અક્ષર તો અતિ સ્થૂળ જણાય છે ને એ તો એમને રહ્યાનું પૃથ્વીરૂપ સ્થાનક છે. ને **ઉપાસ્ય, ઉપાસક ને સ્થાનક; એ ત્રણેયના શુદ્ધપણાએ કરીને તે ઉપાસક ઉત્તમ ભક્ત થાય છે.** સનકાદિકને ઉપાસ્ય સરસ નથી એટલે તે સરસ થાતા નથી. ને પર્વતભાઈને રહેવાનું સ્થાનક સારું નહોતું તેથી સુખ ન આવ્યું. પણ આગ્રહે કરીને સત્પુરુષને સહાય રાખીને જો ઉપાસ્ય સ્વરૂપને સમજવા માંડે તો વૈરાટપુરુષથી લઈને પુરુષોત્તમ ભગવાન

પર્યંત જેમ છે તેમ યથાર્થ સમજે ખરા. તે ઉપર માછલાંને દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને પુરુષપ્રયત્નની બહુ વાર્તા કરી.**॥૨૧૮॥**

અને વિષય જીતાય ત્યારે શ્રીજી મહારાજનું ધ્યાન થાય કે ધ્યાન થાય ત્યારે વિષય જીતાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, **વિષય જીતાય ત્યારે ધ્યાન થાય છે.** ને તે વિના તો કોઈક ધ્યાન કરે છે, કોઈક પુરુષોત્તમનું નિરૂપણ કરે છે ને કોઈક વૈરાગ્યનું, કોઈક જ્ઞાનનું કે કોઈક ભક્તિનું નિરૂપણ કરે છે; પણ સર્વે અહં વૃત્તિએ કરીને કરે છે. એમ કહીને સ્વામીએ તે અહંવૃત્તિની વાર્તા કીડીથી લઈને[૨] પુરુષોત્તમ ભગવાન પર્યંત વર્ણન કરી દેખાડી. **॥૨૧૯॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, કેટલાક મનુષ્ય ઓળખે નહિ ને વેગ કરે એટલે જ્યાં ત્યાં ભરાઈ જાય. ને જીવને યથાર્થ તો મહારાજ ઓળખતા તે જીવ જેવો શુદ્ધ કે અશુદ્ધ હોય તેવો ગંધ પોતાને જણાઈ આવતો ને સત્પુરુષ પણ ઓળખે છે. **॥૨૨૦॥**

ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની અવધિ જોઈ ત્યારે પ્રથમના ત્રણની તો અવધિ જાણ્યામાં આવી ને એક (ભક્તિ) તો અગાધ રહી. **॥૨૨૧॥**

અને 'સત્સંગ સહેજે મળ્યો હોય તે પુરુષપ્રયત્ન કર્યા વિના વૃદ્ધિ પામે કે નહિ ? તેનો ઉત્તર જે, પોતાને જોયા કરે જે મારામાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને શ્રીજી મહારાજની માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ, એમાંથી કયા ગુણ આવ્યા છે અને કયા નથી આવ્યા ? તથા આસ્તિકપણું કેટલું છે ને કેટલું નથી ? ને લોભ કામાદિક કેટલા ઓછા થયા છે ને કેટલા નથી

---

૧. **માછલીનું દૃષ્ટાંત** :- માછલી જેમ પાણીના પ્રવાહમાં પોતાની પાંખના બળ પર હરતી-ફરતી રહે છે, સામે પ્રવાહે ચાલી શકે છે તેમ આજ્ઞા-ઉપાસના રૂપી પાંખો મજબૂત રાખીને જેમ પર્વતભાઈ ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતા છતાં મોટા સંતોને સહાય રાખીને અતિ બળપૂર્વક શ્રીહરિમાં અખંડવૃત્તિ રાખતા. તેમ સત્પુરુષનું માર્ગદર્શન રાખીને પુરુષપ્રયત્ન કરે તો કંઈ જ અશક્ય નથી.

૨. **કીડીની વાત** :- કીડી અહંબુદ્ધિથી કણ-કણ ભેળા કરે છે, પણ તેતર તેને ખાઈ જાય છે. તેમ ત્યાગી અહંવૃત્તિથી જે જે પદાર્થ એકઠા કરે છે તેના ભોક્તા-ભોગવનાર બીજા કોઈ હોય છે. માટે ત્યાગીએ તો અપરિગ્રહ રહેવું જોઈએ.

થયા ? એમ અહોનિશ તપાસ કર્યા કરે ને પુરુષપ્રયત્ન કરીને ધ્રો[૧] ને બોરડીની પેઠે સત્સંગને વિષે નક્કી પાયો કરે તો સત્સંગ વૃદ્ધિ પામે, નહિ તો દેશકાળાદિકની વિષમતાએ કરીને લાંપડાંની[૨] પેઠે ઊડી જાય. ॥૨૨૨॥

અને હરિભક્તને વિષે જે બળવાન પ્રકૃતિ હોય તેને પણ સત્પુરુષના સંગે કરીને ટાળે તો ટળી જાય છે. ને તે સહજ પ્રકૃતિ ટાળ્યાના વચનામૃતમાં[૩] શ્રીજી મહારાજે ત્રણ ઉપાય કહ્યા છે. તેની વિગત જે, વક્તા જે સત્પુરુષ તેને વિષે અતિશે હેત, ને તેમનાં વચનને વિષે અતિશે વિશ્વાસ, ને વઢીને કહે તોપણ તેને હિતકારી સમજવા. એ ત્રણ ઉપાય અને : **निर्मानत्वमसंगत्वमहिंसा[૪] ममतत्यजिः । आत्मनिष्ठा च तस्यैव सन्ति भक्तिरलं क्रिया ॥** એમ તે ઉપાયો મુમુક્ષુને શોભારૂપ પણ છે. ॥૨૨૩॥

અને બંધીવાળા મંડપને[૫] વિષે કીર્તન ગાયાં ત્યારે તેમાં શબ્દ ભરાઈ રહ્યો તે જોઈને સ્વામીએ વાત કરી જે, આ પ્રમાણે ઈંદ્રિયોને વિષયમાં ન જાવા દીએ તો અંતઃકરણમાં જ્ઞાન ભરાઈ રહે. ॥૨૨૪॥

અને કેમ સમજે તો અસત્ દેશાદિકે કરીને લેવાય નહિ ? તેનો ઉત્તર જે, એક તો સ્થાનકને ઓળખે ને શ્રીજી મહારાજની મરજીને ઓળખે તથા સત્પુરુષને ઓળખે, તો લેવાય નહિ. ॥૨૨૫॥

---

૧. ધરો (એક પવિત્ર ઘાસ) અને બોરડીને ખેતરમાંથી કાઢવા ખૂબ મુશ્કેલ છે. જરા પણ મૂળ રહી ગયું હોય તેમાંથી પાછુ ઝાડ થાય. તેમ બોરડીની જેમ સત્સંગમાં ઊંડા મૂળ નાંખી દેવા. માન-અપમાન ગમે તેવા થાય તોપણ સત્સંગમાંથી પડાય નહિ.
અને લાંપડાં નામના ઘાસની જેમ ઉપર-ઉપર મૂળિયા હોય તો વિષયયોગરૂપી એક જ જોરદાર પવન આવે તો સત્સંગ છોડીને ક્યાંય જતું રહેવાય. એવો ભાવાર્થ છે.

૨. હલકી જાતનું એક ઘાસ.

૩. વચ.ગ.મ.પ્ર-૩૭

૪. નિર્માનીપણું, અનાસક્તપણું, અહિંસા, મમતાનો ત્યાગ, આત્મનિષ્ઠા અને ભક્તિ એ મુમુક્ષુને અલંકારરૂપ છે.

૫. ચારેય બાજુથી ઢાંકેલ ઓઝલ-પડદાવાળો મંડપ

અને શુકજીને જ્ઞાનાંશની સમજણ હતી તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્રને વિષે સંશય થયો નહિ. પરીક્ષિત રાજાની જન્મોત્રીમાં તો અતિ મોટપ કહી છે પણ એને જ્ઞાનાંશ વિના શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચરિત્રને વિષે સંશય થયો છે. બ્રહ્મા તથા નારદને પણ તેમની પેઠે થયું છે. માટે એકાંતિકનો સંગ કરીને જ્ઞાનાંશની સમજણનું અતિ દૃઢપણું કરવું. ઈંદ્રિયું, મન, બુદ્ધિ અને જીવ; એમને વિષે ભગવાનનો નિશ્ચય થયા પછી સત્પુરુષના સંગે કરીને જીવ બહુ વૃદ્ધિને પામે છે. તે ઉપર વેલનું દૃષ્ટાંત[૧] દઈને વાર્તા બહુ કરી. **॥૨૨૬॥**

અને આ **ત્રણ ઠેકાણે દેહાભિમાન જણાઈ આવે છે તે એક તો ભોજન સમે, તથા ભય જણાઈ ત્યારે ને સ્ત્રીઓને પડખે નીસરે ત્યારે.** એમ કહી પછી હનુમાનજી તથા ગરુડજીને દૃષ્ટાંતે[૨] કરીને ઉપાસનાની પક્વ-અપક્વપણાની વાર્તા બહુ કરી. **॥૨૨૭॥**

અને ત્રણ શરીરની ભાવનાએ રહિત થકા શ્રીજી મહારાજનું ભજન-સ્મરણ કરવું. તેની વિગત જે, જોયાની કે સાંભળ્યાની આદિક જે જે ઈચ્છા ઊપજે તે સ્થૂળ દેહની ભાવના કહેવાય ને મનમાં સંકલ્પવિકલ્પનો જે ઘાટ ઉપજે તે સૂક્ષ્મ દેહની ભાવના કહેવાયને લય થાવા માંડે તે કારણ શરીરની ભાવના કહેવાય.**॥૨૨૮॥**

આ મોટા પુરુષની જે ક્રિયા તે જીવના કળ્યામાં આવે નહિ. કેમજે એ તો નિસ્વાદી થકા સ્વાદ કરતા હોય અને નિર્લોભી થકા લોભ

૧. **વેલનું દૃષ્ટાંત** :- વેલને જો વૃક્ષનો સહારો મળી જાય, તો તેનો વિકાસ ઝડપથી થાય છે. તે વેલ ધીરે-ધીરે ઝાડ જેવી થઈ જાય છે. ટૂંકમાં આખા ઝાડમાં ફેલાઈ જાય છે. તેમ મુમુક્ષુ જો મોટા પુરુષનો આશરો ગ્રહણ કરી લે તો બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે. તેવો મોટાના સંગનો પ્રતાપ છે.

૨. **ગરુડજીનું દૃષ્ટાંત** :- હનુમાનજી અને ગરુડજી બન્ને ભક્ત હતા. છતાં જ્યારે રામ-લક્ષ્મણ નાગપાશથી બંધાયા ત્યારે ગરુડજીને ભગવાનમાં સંદેહ થઈ ગયો અને વિચાર આવ્યો કે જો હું ન આવ્યો હોત તો રામચંદ્રજી નાગપાશથી મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકત ? આટલી તેને નિષ્ઠામાં કસર હતી.
અને હનુમાનજીને તો ક્યારેય કોઈ શંકા જ ન થઈ. માટે નિષ્ઠામાં કસર હોય તે સંતને સંગે કરીને ટાળવી. ૧/૨૨૯.

કરતા હોય ઇત્યાદિક સર્વે ક્રિયા અલૌકિક હોય છે, માટે જીવના કળ્યામાં ન આવે. જેમ સૂર્યની પ્રકાશરૂપ શક્તિ છે તે નેત્રમાં આવે છે તેને ઇંદ્રિયોના દેવતા ને જીવ કોઈ કળી શકતા નથી. ને વળી જેમ વૈરાટપુરુષના ગોલકની જે શક્તિ છે તે દેવ મનુષ્યાદિકના ઇન્દ્રિયાદિકને પ્રકાશ કરે છે તેને પણ કોઈ કળી શકતા નથી. ને વળી જેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનની જે શક્તિ છે તે તો અક્ષર ને મૂળપુરુષાદિક સર્વેને પ્રકાશ કરે છે પણ તેને કોઈ જાણી શકતા નથી. અને તે કેમ રહી છે ? તો જેમ પુરુષ છે તે બરછી કે તીર નાખે છે તેમાં હાથની શક્તિ જાય છે, પણ હાથમાં જેટલી છે તેટલી જાતી નથી ને લેશમાત્ર જાય છે. તેમ શ્રીપુરુષોત્તમની જે શક્તિ છે તે તો બ્રહ્મ, માયા અને કાળાદિકને વિષે લેશમાત્ર જ આવી છે ને પોતાને વિષે તો અપાર રહી છે. એવો મહિમા દૃઢપણે સમજીને ભજન-સ્મરણ કરવું. **॥૨૨૯॥**

અને ભગવાનને જ્ઞાની ભક્ત કેમ અધિક ગમે છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, **તે જ્ઞાની ભક્ત પ્રયત્ને કરીને સ્વભાવ ટાળે છે. માટે તે શ્રીજી મહારાજને બહુ ગમે છે. ॥૨૩૦॥**

અને અધર્મસર્ગના મોટેરા એવા જે લોભાદિક[૧] પાંચ દોષ છે તેને ધર્મસર્ગના નિર્લોભાદિક જે પાંચ ગુણરૂપ ઉપાય કહ્યા છે તેણે કરીને જીતીને ભક્તિ કરવી. એમ પાંચ[૨] અધ્યાયે કરીને કહ્યું છે ને છઠ્ઠા અધ્યાયને વિષે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ કહી છે. તે માહાત્મ્ય એમ જાણવું જે, ભગવાનનો દિવ્યભાવ ને મનુષ્યભાવ તે એક જ છે; રતિમાત્ર પણ ફેર નથી. એમ જાણી નિરાકાર થઈને ભગવાનને ભજવા. તે નિરાકાર કેમ થવું ? તો માયિક આકારમાત્રને ટાળીને જાણપણારૂપે વર્તવું, એ નિરાકાર સમજણનું લક્ષણ છે. ને તે આકાર બે પ્રકારના છેઃ એક બાહેરલા ને એક માંહીલા. ને તેમાં પણ બે પ્રકાર છેઃ એક રાગે સહિત છે ને એક રાગે રહિત

૧. સત્સંગિજીવન પ્ર. ૨. અ. ૧૧ થી ૧૨.
૨. સત્સંગિજીવન પ્ર-૪ અ. ૬૨ થી ૬૭

છે. ને તે રાગ પણ બે પ્રકારના છેઃ એક વિષય સંબંધી ને એક શ્રીહરિ સંબંધી. તેમાં જે શ્રીહરિ સંબંધી રાગ છે તે તો ધર્મજ્ઞાનાદિક સાધને યુક્ત છે ને એવી જાતના રાગને તો અતિશે દૃઢપણે કરીને રાખવો ને તે વચમાં બીજા આડાઅવળા ઘણા સંકલ્પ આવી જાય પણ તેની તો ઉપેક્ષા જ રાખવી. જેમ વરતાલ ગયાનો મુખ્ય સંકલ્પ હોય ને માર્ગમાં આડાઅવળા ઘણાક પદાર્થ આવી જાય તે જેમ ગણત્રીમાં ન હોય તેમ ને વળી જેમ નિશાનના વચનામૃતમાં[૧] કહ્યું છે જે, એક નિશાન લેવાનો જ મુખ્ય સંકલ્પ છે. હમણાં તો બીજા સંકલ્પનું બળ જણાય છે ને મુખ્ય સંકલ્પનું બળ નથી જણાતું; પણ અંતે જાતાં એ જ વૃદ્ધિ પામશે. કેમજે શ્રીહરિ સંબંધી છે માટે. તે ઉપર સાકરકોળાના દૃષ્ટાંતે[૨] કરીને બહુ વાત કરી. **॥૨૩૧॥**

અને શાસ્ત્રમાં વિષય જીત્યાનું કહ્યું છે તે કેમ જીતાતા નથી ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક સાધને યુક્ત એવો જે એકાંતિક ભક્ત છે તે મંડે તો વિષયને ટાળી નાંખે, પણ દેહની સ્થિતિ એવી ને એવી રહે નહિ. તેણે કરીને વાતચીતની સુવાણ રહે નહિ ને કાં તો દેહ પડી જાય. ને બીજાને તો વિષય જીત્યાનો એ ઉપાય છે જે, એ **વિષયના તાલ જ્યારે આવે ત્યારે એ તાલને ભાંગી નાંખ્યા કરે તો અલ્પ કાળમાં રાગ ઓછા થઈ જાય.** ત્યાં દૃષ્ટાંતઃ જેમ વૃક્ષને એકવાર કાપી નાખે તો કોંટા બહુ બળિયા નીસરે પણ એમ ને એમ દશવીશવાર કાપે તો ન નીસરે કે નીસરે તો લગારેક નીસરે. એમ પંચવિષયના તાલ ભાંગ્યા કરે તો વિષય જીતાય છે. **॥૨૩૨॥**

અને શ્રીહરિજીના ભક્તને હરિ ભજવામાં કોઈ રોધક છે કે નથી

૧. વચનામૃત ગ. મ. પ્ર-૨૨.મું

૨. **સાકરકોળાનું દૃષ્ટાંત** :- સાકરકોળાના વેલા મોટા મોટા પાનવાળા અને મજબૂત નાળવાળા હોય છે. પરંતુ જ્યારે સાકરકોળાને ફળ લાગે અને મોટા થાય ત્યારે પાંદડા અને વેલા ધીરે ધીરે સૂકાઈ જાય. પાંદડા ને વેલાનું બળ ઓછું થઈ જાય. તેમ પ્રથમ અભ્યાસ શરૂ કરે ત્યારે સંકલ્પનું બળ વધુ જણાય, પણ અંતે ભગવાન સંબંધી સંકલ્પનું બળ સાકરકોળાની જેમ વધી જાય છે.

? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, રોધક તો છે. તેની વિગત જે, મોટા ગૃહસ્થ છે તેમને તો ગામ, ગરાસ અને વાહનાદિક તથા વ્યવહાર જે રાજ્યકાર્યાદિક તથા ખાનપાનાદિક એ સર્વે રોધક થાય છે. ને ગરીબ હરિભક્તને પણ એ મોટા ગૃહસ્થ રોધક થાય છે ને ગરીબ જે ત્યાગી છે તેને તો બરોબરીયા જે ત્યાગી તથા મોટા મનુષ્ય એ રોધક થાય છે. ત્યારે પૂછ્યું જે, 'એ રોધક કેમ ન થાય ?' ત્યારે સ્વામી કહે 'ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય; એ ત્રણ અંગે સહિત જે ભક્તિ; તેણે યુક્ત એવા જે સત્પુરુષ તેમને ઓળખીને, તેમની અનુવૃત્તિમાં રહીને જો એમનો સમાગમ કરે તો કોઈ રોધક ન થાય.' ત્યારે કોઈ કહે 'એથી બીજાનો દ્રોહ ન થાય ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'એમાં દ્રોહ શાનો થાય ? એમ ન સમજે ને સર્વેને સરખા સમજે તેને તો પશુ જેવો મૂર્ખ જાણવો. ને શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે જે સંત છે તે તો ત્રીશ[૧] તથા ચોસઠ[૨] લક્ષણે કરીને યુક્ત છે. અને શ્રીજીએ પણ સત્સંગિજીવનને

૧. ૧. કૃપા. ૨. અદ્રોહ. ૩. ક્ષમા. ૪. સત્ય ૫. અદ્વેષ. ૬. સમાનતા ૭. ઉપકાર ૮. અકામ. ૯. જીતેન્દ્રિયપણું ૧૦. કોમળતા ૧૧. નિર્મળતા ૧૨. અસંગ્રહ ૧૩. સદાચાર ૧૪. લઘુઆહાર ૧૫. શાંતિ ૧૬. સદ્વિચાર ૧૭. ભગવદાશ્રય ૧૮. સાવધાનતા ૧૯. નિર્વિકારતા ૨૦. ધૈર્ય ૨૧. ગાંભીર્ય ૨૨. દયા ૨૩. છ ઊર્મિ (ભૂખ, તરસ, શોક, મોહ, જરા ને મૃત્યુ) એ રહિતપણું. ૨૪. નિર્માનતા ૨૫. વિવેક ૨૬. ઉપદેશ શક્તિ ૨૭. જ્ઞાતાપણું ૨૮. સુહૃદપણું ૨૯. શ્રદ્ધા ૩૦. ભગવત્ પરાયણતા.

૨. ૧. દયાળુ ૨. ક્ષમાવાળા ૩. સર્વજીવનું હિત ઇચ્છનારા ૪. ટાઢ-તડકાદિનું સહન કરનારા ૫. કોઈના પણ ગુણમાં દોષ નહીં જોનારા. ૬. શાંત ૭. જેનો કોઈ શત્રુ નથી થયો એવા. ૮. અદેખાઈ તથા વૈર રહિત. ૯. માન તથા મત્સર રહિત. ૧૦. બીજાને માન આપનારા ૧૧. પ્રિય અને સત્ય બોલનારા ૧૨. કામ, ક્રોધ, લોભ તથા મદ રહિત ૧૩. અહં–મમત્વ રહિત ૧૪. સ્વધર્મમાં દૃઢ રહેનારા ૧૫. દંભ રહિત ૧૬. અંદર અને બહાર પવિત્ર રહેનારા ૧૭. દેહ તથા ઇન્દ્રિયોને દમનારા ૧૮. સરલ સ્વભાવવાળા ૧૯. ઘટિત બોલનારા ૨૦. જીતેન્દ્રિય ૨૧. પ્રમાદ રહિત ૨૨. સુખદુઃખાદિકે રહિત ૨૩. ધીરજવાળા ૨૪. કર્મેન્દ્રિય તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ચપળતા રહિત ૨૫. પદાર્થના સંગ્રહે રહિત ૨૬. બોધ કરવામાં નિપુણ ૨૭. આત્મનિષ્ઠાવાળા ૨૮. સર્વને ઉપકાર કરવાવાળા ૨૯. કોઈ પણ પ્રકારની આશા રહિત ૩૦. વ્યસન રહિત ૩૧. શ્રદ્ધાવાળા ૩૨. ઉદાર ૩૩. તપસ્વી ૩૪. પાપ રહિત ૩૫. ગ્રામ્ય કથા વાર્તા નહીં સાંભળનારા ૩૬. સત્શાસ્ત્રના નિરંતર અભ્યાસવાળા ૩૭. માયિક પંચવિષયે રહિત ૩૮. આસ્તિક બુદ્ધિવાળા ૩૯. સત્અસત્ના વિવેકવાળા ૪૦.

વિષે ધર્મરક્ષાના અધ્યાયમાં બે[1] પ્રકારના સંત કહ્યા છે. તેમાં અલ્પબુદ્ધિવાળાનો સંગ પાપીની પેઠે દૂરથી ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. અને **બહુ બુદ્ધિવાળા સંતના સંગે કરીને ત્રણ અંગે સહિતના જે ભક્તિ તે વૃદ્ધિને પામે છે.** એમ કહીને પછી મુક્તાનંદ સ્વામી તથા સ્વરૂપાનંદ સ્વામી તથા સચ્ચિદાનંદ સ્વામી, એમના પ્રસંગની વાર્તા નીસરી તથા પર્વતભાઈ, તથા ડોડિયા પુંજા ભક્ત એમની વાર્તા વિસ્તારીને બહુ કરી. તેમાં પણ સચ્ચિદાનંદ સ્વામી દેહ મૂકીને બ્રહ્મપુરમાં ગયા ને ત્યાં ચોરની પેઠે છુપાઈ રહ્યા એવી રીતે વાર્તાનો પ્રસંગ બહુ નીસર્યો. પછી સંતે પૂછ્યું જે, 'એવામાં સ્વભાવ હોય કે નહિ ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'મુક્તાનંદ સ્વામી તથા સ્વરૂપાનંદ સ્વામી એ આદિક જે સંત તેમણે તો પુરુષપ્રયત્ને કરીને પોતાના સ્વભાવને ટાળ્યા હોય માટે તેવા સંતને વિષે સ્વભાવ ન હોય.' પછી સંતે પૂછ્યું જે, 'એવાને વિષય તે બંધન કરે કે ન કરે ?' તેનો ઉત્તર જે, 'બહુ ઉપશમરૂપ ઐશ્વર્યને જે પામ્યા હોય તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે વિષયનું ગ્રહણ કરે, પણ તત્કાળ વિષયના બંધનને ટાળી નાખે. ને અતિશે ઉપશમરૂપ સામર્થીને પામ્યા હોય તે તો શાસ્ત્રના રહસ્યને પોતાની મેળે સમજે ને બીજા તો એવાની પાસે શાસ્ત્રના રહસ્યને શીખે તો જાણે.' **॥૨૩૩॥**

મદ્ય માંસાદિના સંસર્ગે રહિત ૪૧. દૃઢ વ્રતવાળા ૪૨. કોઈની ચાડીચૂગલી નહીં કરનારા ૪૩. કપટ રહિત ૪૪. કોઈની છાની વાતને પ્રગટ નહીં કરનારા ૪૫. નિદ્રાજીત ૪૬. આહારજીત ૪૭. સંતોષવાળા ૪૮. સ્થિરબુદ્ધિવાળા ૪૯. હિંસા રહિત વૃત્તિવાળા ૫૦. તૃષ્ણા રહિત ૫૧. સુખદુઃખમાં સમભાવવાળા ૫૨. અકાર્ય કરવામાં લાજવાળા ૫૩. પોતાનાં વખાણ નહી કરનારા ૫૪. બીજાની નિંદા નહી કરનારા ૫૫. યથાર્થ બ્રહ્મચર્ય પાળનારા ૫૬. યમ તથા નિયમવાળા ૫૭. આસનજીત ૫૮. પ્રાણજીત ૫૯. ભગવાનના દૃઢ આશ્રયવાળા ૬૦. ભગવદ્‌ભક્તિ પરાયણ ૬૧. ભગવાન અર્થે જ સર્વ ક્રિયા કરનારા ૬૨. ભગવાનના ચરિત્રનું પ્રેમથી નિરંતર શ્રવણ તથા કીર્તન કરનારા ૬૩. ભગવાનની મૂર્તિમાં ધ્યાનપરાયણ રહેનારા ૬૪. ભગવાનની ભક્તિ વિના એક ક્ષણ પણ વ્યર્થ નહી જવા દેનારા. **(સત્સંગિજીવન પ્ર. ૧અ**-૩૨ ૨૫ થી ૫૭) (હરિગીતા)

૧. સ. જી. પ્ર. ૩ અ. ૨૪ તથા ૨૫.

અને શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'ચાંદ્રાયણ ને ધારણા-પારણાદિક જે વ્રત તેને આવરદા પર્યંત કર્યા કરે તો વાસના ટળે કે નહિ ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એમ કર્યાથી ઉપરથી ટળ્યા જેવું જણાય, પણ કારણ શરીરમાંથી ન ટળે. જુઓને સૌભરી ઋષિને અને ચ્યવન ઋષિને ઉપરથી તો જણાતું નો'તું પણ કારણ શરીરમાં હતું તો પરણ્યા. માટે **વિષયને વિષે દોષબુદ્ધિ થયા વિના વાસના ટળે જ નહિ.** ને જેમ અમારે વિષે તમારે હેત છે, પણ જો દોષ આવે તો અમારો સંગ ગમે નહિ. તેમ નિત્ય પ્રલયાદિકનો વિચાર કરીને માયિક પદાર્થને વિષે દોષબુદ્ધિ સમજીને ને આત્મસત્તારૂપ થઈને શ્રીજી મહારાજનું ધ્યાન કરીને વાસના ટાળે તો ટળે છે. એ પ્રમાણે શૂરવીર તથા સતીનાં દૃષ્ટાંતે[1] કરીને વાર્તા બહુ કરી. **॥૨૩૪॥**

તપે કરીને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ને શ્રીહરિજી પણ પ્રસન્ન થાય છે. એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે; પણ ભક્તિએ કરીને થાય છે એમ કેમ કહેતા નથી ?' તેનો ઉત્તર જે, તપે કરીને પંચવિષયની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે ને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ને વળી ભક્તિમાં તો સકામ ભક્તને પંચવિષયનો સંબંધ રહે છે એટલે એનું અંતઃકરણ શુદ્ધ થાતું નથી; માટે ભક્તિએ કરીને અંતઃકરણની શુદ્ધિ શાસ્ત્રમાં કહેતા નથી. **॥૨૩૫॥**

અને ભક્તિ, તપ અને જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ અને વ્રતાદિક એમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ?' તેનો ઉત્તર જે, નિષ્કામભાવે કરીને કરે તો એ સર્વે

---

૧. **શૂરવીર - સતીનું દૃષ્ટાંત** :- વચ.ગ.મ.પ્ર-૨૨માં વચનામૃતમાં શૂરવીરનું દૃષ્ટાંત આવે છે કે, શૂરવીર પુરૂષને મૃત્યુનો ભય હોતો નથી; તેને તો એકમાત્ર લક્ષ્યસિદ્ધિ-વિજય પ્રાપ્તિનું જ અનુસંધાન હોય છે. તથા વચ.ગ.અં.પ્ર-૧૬માં સતી-પતિવ્રતાનું દૃષ્ટાંત આવે છે જે, તેનો પતિ ગરીબ,કંગાળ, કુરૂપ,રોગી,વૃદ્ધ,નિર્ધન અને પાગલ હોય તોપણ પતિવ્રતાનું મન બીજા કોઈ રૂપવાન-યુવાન પુરૂષમાં ખેંચાતું નથી. તેમ શ્રીહરિના આશ્રિતોએ પતિવ્રતા નારી પોતાના પતિમાં જેવી નિષ્ઠા રાખે છે તેવી નિષ્ઠા શૂરવીરતાની દૃઢતાથી પરમેશ્વરમાં રાખવી જોઈએ.

શ્રેષ્ઠ છે, નહિ તો સર્વે સમાન છે. **॥૨૩૬॥**

અને એક દિવસ જમ્યાની વાત નીસરી ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે 'અમે સર્વે તપાસીને જોયું ત્યારે એમ જણાણું જે, રસે કરીને તો પ્રમાદ થયા વિના રહે જ નહિ.' **॥૨૩૭॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, જેમ છે તેમ સમજતાં પોતાની મેળે સર્વેને આવડતું નથી અને કેટલાકને તો સમજાતું જ નથી; ને કેટલાક સમજે છે પણ વિષયને મૂકી શકતા નથી. કેમ જે, જુવોને સાઠ હજાર વાલખિલ્ય ઋષિ છે તે સમજતા નથી, ને બૃહસ્પતિ, ઈંદ્ર અને દક્ષાદિક તે સર્વે સમજે છે પણ તે વિષયને મૂકી શકતા નથી ને એમ સમજે છે જે, આપણે તો એમ જ રહેવાય. એમ મનમાં આંટી પાડી છે. તેમ આ લોકના ભક્તને વિષે પણ સમજણ છે. ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું જે, 'તે કેમ સમજણ રાખવી ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધને કરીને બ્રહ્મરૂપ થઈને પરબ્રહ્મ જે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તેને અતિશય શુદ્ધ ને અતિશય નિર્વિકાર, સર્વે થકી પર અને સર્વેના અંતર્યામી અને સર્વેના પ્રેરક અને સર્વેના સ્વામી અને સર્વેના કર્તા અને સર્વેના કર્મફળપ્રદાતા એવા અનેક ગુણગણે યુક્ત સમજીને તેમની અતિશે દૃઢ ઉપાસના કરવી.' **॥૨૩૮॥**

જ્ઞાનશક્તિ,[1] ક્રિયાશક્તિ તથા ઈચ્છાશક્તિનાં લક્ષણ કહ્યાં જે, પરમેશ્વર શ્રીહરિજી મહારાજ તે જે તે પોતાની જે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને ઈચ્છાશક્તિ; તેને અનુસારે પ્રેરે છે. તે વ્યાસજીએ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે **बुद्धीन्द्रियमनः प्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः मात्रर्थं च भवार्थं च ह्यात्मने कल्पनाय च** ॥[2] ને નરનારાયણ ભગવાનનું તપ પણ એમ જ છે અને જ્ઞાનશક્તિ આદિક પણ એ પ્રમાણે છે. **॥૨૩૯॥**

---

૧. **જ્ઞાનશક્તિ** = ભગવાન જીવને સુષુપ્તિમાંથી જગાડીને સર્વે ક્રિયાનું જ્ઞાન આપે છે તે. **ક્રિયાશક્તિ** = જીવ જે જે ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે તે ભગવાનની જે ક્રિયાશક્તિ તેનું અવલંબન કરી પ્રવર્તે છે તે અને **ઇચ્છાશક્તિ** = જીવ જે જે પદાર્થની ઈચ્છાને પ્રાપ્ત થાય છે તે પરમેશ્વરની ઈચ્છાશક્તિને અવલંબને કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. તેને ઈચ્છાશક્તિ કહીએ. (વચ.ગ.પ્ર.પ્ર.૬૫)

૨. **अर्थ** : સર્વે જનનાં બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણ તેને ભગવાન જે તે સૃજતા હવા. તે જીવને વિષયભોગને અર્થે તથા જન્મને અર્થે તથા લોકાંતરમાં જવાને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે સૃજ્યાં છે. (ભાગવત ૧૦-૮૭-૨) (વચ.કા.-૧)

અને 'ઉત્તમ ભક્તને સુષુપ્તિની પેઠે વર્તે છે' એમ વચનામૃતનો પ્રસંગ નીસર્યો. ત્યારે હરિભક્તે શંકા કરી જે, 'સુષુપ્તિમાં તો અજ્ઞાન છે ને જ્ઞાની ભક્તને તો તે ન હોય માટે એ કેમ સમજવું ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જ્ઞાની ભક્તને સુષુપ્તિની પેઠે તો વિષયને વિષે વર્તવાપણું છે તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે **या निशा सर्व भूतानां, तस्यां जागर्ति संयमी ॥ यस्यां जाग्रती भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः**[૧] ॥

એમ પાટીદારનાં તેર[૨] ગામના તથા ભંગિયાના ખાડાના[૩] તથા ગૃહસ્થના વ્યવહારના[૪] દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી. **॥૨૪૦॥**

---

૧. **અર્થ** :— સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્રની જે રાત્રિ જે અજ્ઞાનરૂપ અંધકારમય છે, તેમાં સંયમી-જ્ઞાની પુરુષ જાગે છે કહેતા જાણપણે યુક્ત વર્તે છે. અને જેમાં ભૂત-પ્રાણીમાત્ર જાગે છે, સાવધાન વર્તે છે તેમાં આત્મદર્શી-મનનશીલ સંયમી પુરુષની રાત્રિ (તે તરફ અણગમો) છે. (ગીતા ૨-૬૯.)

૨. **તેર ગામ પાટીદારનું દૃષ્ટાંત** :-
ગુજરાતમાં ૧૩ ગામના પાટીદારો ઉચ્ચજ્ઞાતિના કહેવાય છે. તે ૧૩ ગામમાં જ પરસ્પર કન્યાઓની લેવડ-દેવડ કરે છે. ૧૩ ગામની બહાર કન્યાની આપ-લે કરે તેની અપકીર્તિ થાય છે. પાટીદારને ત્યાં જ કન્યા આપવાની અને એ પણ ૧૩ ગામમાં જ. આવું કુળ-દેશનું મિથ્યાભિમાન હોય છે.

૩. **ભંગિયાના ખાડાનું દૃષ્ટાંત** :-
અરે ! ભંગિયા જે પાયખાના પોતે સાફ કરતા હોય તેનું તેને અભિમાન દૃઢ થઈ જાય છે જે આ પાયખાનું મારું છે. તેને બીજો કોઈ નહિ, હું જ સાફ કરીશ. આજીવિકાના સાધન તરીકે તેને પાયખાનામાં પણ પોતાપણાનું મિથ્યાભિમાન થાય છે.

૪. **ગૃહસ્થના વ્યવહારનું દૃષ્ટાંત** :-
એવી જ રીતે મિથ્યા વ્યવહારને વિષે ગૃહસ્થને સત્યપણાની માન્યતા દૃઢ થઈ જાય છે. પછી જેને એક દિવસ ચોક્કસ છોડી દેવાના છે એવા સ્ત્રી,પુત્ર,સસરા,ધન,મેડી,ગાડી અને વાડીમાં પોતાપણાની વિપરીત ભાવના થઈ જાય છે.
માટે આ સર્વે મિથ્યાભિમાનને દેહ-આત્માના વિવેકપૂર્વકના જ્ઞાન દ્વારા નષ્ટ કરવું જોઈએ. જો આ અજ્ઞાન નાશ પામે તો જ યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે. માટે જ્ઞાનસુષુપ્તિએ કરીને સર્વ દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કરવો એવો ભાવાર્થ છે.

અને પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિજી કે તેમના સંત મળ્યા એટલે કલ્યાણ તો થઈ રહ્યું; પણ ત્રણે અંગે સહિત ભક્તિરૂપ સાધન કર્યા વિના કારણ દેહની વાસના નાશ પામતી નથી ને શ્રીજી મહારાજ પણ પ્રસન્ન થાતા નથી. ને તે સાધન તો એકાંતિક ભક્તના સંગે કરીને ને અતિ દૃઢ પુરુષપ્રયત્ને કરીને શીખે તો સિદ્ધ થાય છે એમ સમજ્યા વિના નિષ્કામ ભક્તિ થાતી નથી. ને જે **પોતાના મનને જાણ્યે ભક્તિ કરે છે તે તો સકામ થઈ જાય છે** ને **ભાગવત ધર્મમાં નવધા ભક્તિ સત્પુરુષ પાસેથી શીખ્યાનું** કહ્યું છે ને ગીતામાં કહ્યું છે જે :—

માં ચ યોઽવ્યભિચારેણ ભક્તિયોગેન સેવતે ।
સ ગુણાન્સમતીત્યૈતાન્બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે[૧] ॥

માટે **નિષ્કામપણે શ્રીજી મહારાજની પ્રસન્નતાને અર્થે ત્રણ અંગે સહિત ભક્તિ કરવી; પણ બીજું કાંઈ ઇચ્છવું નહિ એ એકાંતિક ભક્તની સમજણ છે. ને જે સકામ ભક્તિ છે** તે તો દેહને અર્થે છે ને કામ, લોભ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ ને માન ઇત્યાદિકને અર્થે થઈ જાય છે. તે સારુ સમજીને ભક્તિ આદિક સાધન કરવાં. **॥૨૪૧॥**

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, 'શહેરના ને ગામડાના હરિભક્તની સમજણ કેવી છે તે તમે ઓળખો છો' ? ત્યારે સંતે કહ્યું જે, 'નથી ઓળખતા'. પછી તે ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, 'જેમ બ્રહ્માદિકને અને ઇંદ્રાદિકને વિષય વિના ન ચાલે તેમ પરમેશ્વર વિના પણ ન ચાલે. તેમાં એટલો ફેર છે જે, બ્રહ્માદિક છે તે તો દેશકાળાદિકના વિષમપણાને વિષે પણ પરમેશ્વરને મૂકી શકે નહિ ને વિષયને મૂકી દીએ. ને ઇંદ્રાદિકને તો પરમેશ્વર જે તે દેશકાળાદિકની વિષમતાએ કરીને ગૌણ થઈ જાય પણ વિષયને મૂકી શકે નહિ. એવી રીતે ગામડાના તથા શહેરના

---

૧. **અર્થ** :— જે મને અવ્યભિચારી એટલે કે નિશ્ચળ ભક્તિયોગથી નિરંતર સેવે છે, ભજે છે તે પુરુષ આ ત્રણેય ગુણો (સત્વ, રજ અને તમ)ને ઉલ્લંઘીને બ્રહ્મરૂપ થવાને માટે યોગ્ય બને છે. **—(ગીતા** ૧૪-૨૬.)

હરિભક્તની સમજણ છે.' ॥૨૪૨॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, માયા પર દિવ્ય ધામને વિષે એક મોટો ઓરડો છે ને તેને ચારે પાસ નાની નાની ઓરડીયું છે. તેમાં મોટા ઓરડામાં તો પુરુષોત્તમ ભગવાન રહે છે ને એમની દૃઢ ઉપાસનાએ કરીને નક્કી હરિભક્ત થયા હોય ને ભગવાનનાં મનુષ્ય ચરિત્રને વિષે કોઈ દિવસ મોહ ન પામ્યા હોય એવા જે ભક્ત તે તો હજારો જીવનાં કલ્યાણ કરે એવા સમર્થ હોય છે ને જે ધર્મ જ્ઞાનાદિકની પક્વતાએ કરીને એકાંતિકપણાને પામ્યા હોય તેની સામર્થીની વાત જુદી છે અને તે પુરુષોત્તમ ભગવાન ભેગા જ રહે છે. ને જે નાની નાની ઓરડીયું છે તેમને વિષે સર્વે અવતાર રહે છે ને જે એમના ભક્ત છે તે તો પોતાનું કલ્યાણ કરે છે ને બીજાનાં તો માંડ માંડ કરે એવા છે. ને તે તેમની સાથે જ રહે છે. માટે પુરુષોત્તમ અને તેમના ભક્ત તે તો બહુ શ્રેષ્ઠ છે. ॥૨૪૩॥

સદ્‌ગુરુ ને સત્‌શાસ્ત્રે કરીને દૃઢ વૈરાગ્યને પામ્યો હોય અને દૃઢ શ્રદ્ધાવાન હોય ને અષ્ટ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યને અતિશય દૃઢ પાળતો હોય ને અહિંસા ધર્મને વિષે દૃઢ પ્રીતિવાન હોય ને આત્મનિષ્ઠા પણ અતિ પરિપક્વ હોય તેને માથેથી જન્મ મરણની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.' એમ શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતમાં[૧] કહ્યું છે તે સાચું કહ્યું છે કે ફોસલાવવાને[૨] અર્થે કહ્યું છે ?' ત્યારે સંત કહે, 'એ તો સાચું જ કહ્યું છે.' ત્યારે કહે, 'એમ કેમ વર્તાતું નથી ?' ત્યારે સંત કહે, 'એટલી ભૂલ છે' અને એકે કહ્યું જે 'પ્રમાદ છે.' પછી સંતે પૂછ્યું જે, 'એ સાધન કેમ શીખવાં ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'નિત્ય પ્રલયાદિકના વિચારે કરીને વૈરાગ્ય શીખવો ને સત્ અસત્‌ના વિવેકે કરીને આત્મનિષ્ઠા શીખવી અને એમ વર્તવાને વિષે શ્રદ્ધા જે ત્વરા તે શીખવી, એવી રીતે સર્વે ગુણ સત્પુરુષ પાસેથી શીખવા. ॥૨૪૪॥

---

૧. વચ.સા.- ૧૭

૨. મીઠું મીઠું તથા અસત્ય બોલીને પોતાની જાળમાં કોઈને ફસાવવું.

અને શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, ‘‘વૈરાગ્યાદિક ગુણનો અવધિ છે કે નહિ ?’ તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, ‘શ્રીહરિજી મહારાજના ચરણકમળ વિના ક્યાંય અણુમાત્ર પણ પ્રીતિ ન રહે એ વૈરાગ્યનો અવધિ છે, ને ઉર્ધ્વરેતા થવાય એ બ્રહ્મચર્યનો અવધિ છે, ને શ્રીહરિજીની કથા-વાર્તાદિકના શ્રવણ, મનન કે નિદિધ્યાસને વિષે અતિશય ત્વરા વર્તે એ શ્રદ્ધાનો અવધિ છે.’ **॥૨૪૫॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, આ સર્વે ગરીબ જેવા જણાય છે, પણ એક એક બ્રહ્માંડની ક્રિયા કરે એટલી એટલી પ્રવૃત્તિ એ સર્વેને વિષે રહી છે. ને **જેને પંચવિષયની વાસના લગારેય જો રહી હોય તો જ્યારે તેને સ્વતંત્રપણું આવે ત્યારે સર્વે બ્રહ્માંડના શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધને ભોગવે તોપણ પૂર્ણ થવાય નહિ.** માટે ધર્મજ્ઞાનાદિક ગુણને વિષે પક્વ રુચિ જો કરી હોય તો જ્યારે એને સ્વતંત્રપણું આવે ત્યારે તે દત્તાત્રેય કે કપિલજી કે શુકજી કે રામાનુજાચાર્ય જેવા થાય. માટે પુરુષપ્રયત્ને કરીને મહિમાપૂર્વક અંગે સહિત ભક્તિ કરવી ને એને વિષે અતિ દૃઢ રુચિ રાખવી. એ જ સત્સંગ કર્યાનું ફળ છે. **॥૨૪૬॥**

અને વ્યવહારમાં રહીને શ્રીજી મહારાજ કેમ મુખ્ય રહે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજીને વ્યવહાર કરે તો શ્રીજી મહારાજ મુખ્ય રહે. જેમ ચક્રવર્તી રાજા હોય તેના મહિમાને જાણીને તેના જે કામદાર હોય તે કામકાજ કર્યા કરે છે. તેમ શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજીને વ્યવહાર કરે તો પરમેશ્વર મુખ્ય રહે.’ ત્યારે શંકા કરી જે, ‘મહિમા સમજીને વ્યવહાર કરે તોપણ વ્યવહાર મુખ્ય થયા વિના કેમ રહે ?’ ત્યારે સ્વામી કહે, ‘પ્રથમથી જ નિત્ય પ્રલયાદિકનો વિચાર કરીને ને પિંડ બ્રહ્માંડને અતિ અસાર જાણીને સત્-અસત્ના વિવેકે કરીને વ્યવહારના રૂપને સ્વપ્નતુલ્ય અસત્ય યથાર્થ સમજ્યો હોય તો વ્યવહાર મુખ્ય થાય નહિ ને પરમેશ્વર મુખ્ય રહે ને એમ ન સમજ્યો હોય તો સંસાર મુખ્ય થઈ જાય.’ **॥૨૪૭॥**

શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'માણસ સત્સંગી ક્યારે થાય ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'જેણે જ્યારથી વર્તમાન ધાર્યા ત્યારથી તે સત્સંગી તો થયો. ત્યાં દૃષ્ટાંતઃ જેમ કુંભારે ચક્ર ઉપર માટીનો પિંડો ઘડો કરવાને અર્થે મૂક્યો ત્યારથી એનું નામ ઘડો પડ્યું, પણ એ ચક્રથી ઊતરશે ને તડકે સૂકવશે ને ઘડશે ને નિંભાડામાં પકવશે પછી પાણી ભરીને વાપરશે. તે એટલે ઠેકાણે જો નક્કી રહે તો જાણીએ જે હવે આ નિવડ્યો ને નક્કી થયો. તેમ ભગવાનના માહાત્મ્યપૂર્વક અંગે સહિત ભક્તિ કરતે કરતે આત્માને વિષે જ્યારે પરમાત્માનું દર્શન થાય ત્યારે સત્સંગ સંપૂર્ણ થયો જાણવો. તે એકાદશીના વચનામૃતને[1] વિષે કહ્યું છે જે, 'યજ્ઞ કરતે કરતે હૃદયને વિષે પુરુષોત્તમ ભગવાન જ્યારે દર્શન આપે ત્યારે યજ્ઞ પૂરો થયો જાણવો.' **માટે ઇંદ્રિયોની વૃત્તિઓને ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે હોમ્યારૂપ જે યજ્ઞ તે નિરંતર કર્યા કરવો.' ॥૨૪૮॥**

એક દિવસ સ્વામીએ ઉપાસનાની વાત કરી જે, 'આપણે જેમ શ્રીજી મહારાજને પુરુષોત્તમ ભગવાન કહીએ છીએ તેમ રામચંદ્રજી આદિકના ઉપાસક તે પણ પોતપોતાના ઈષ્ટદેવને પુરુષોત્તમ કહે છે. એમ જ આપણે કહીએ છીએ કે બીજી રીતે છે ? એમ પોતાનું મન શંકા કરે કે કોઈક પ્રતિપક્ષી પૂછે ત્યારે જો દૃઢ ઠરાવ ન કર્યો હોય તો પોતાને શંકા થાય ને ઉત્તર પણ નિઃશંકપણે યથાર્થ થાય નહિ. માટે પુરુષોત્તમપણાનો દૃઢ ઠેરાવ કરવો.' ત્યારે સંતે શંકા કરી જે, 'કેમ સમજે તો નિઃશંકપણે પુરુષોત્તમપણાનો દૃઢ ઠેરાવ થાય ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'જ્યારે શ્રીજી મહારાજ પ્રગટ થયા ત્યારે જે જે અવતારના ઉપાસક શ્રીજી મહારાજને દર્શને આવતા તે સર્વેને મહારાજ ભજનમાં બેસારીને પોતપોતાના ઈષ્ટદેવનાં દર્શન કરાવતા. એવી રીતે ચોવીશેય અવતારનાં દર્શન કરાવીને તથા મુસલમાનને અલ્લાનાં અને શ્રાવકને[2] તીર્થંકરનાં દર્શન કરાવીને તે સર્વેને પોતાનો આશ્રય કરાવતા. તથા

---

૧. (વચ.ગ.મ.પ્ર.-૮)
૨. જૈનના ભક્તને

પોતાને વિષે ચોવીશ અવતાર લીન કરીને વ્યાપકાનંદ સ્વામીને[૧] પોતાના પુરુષોત્તમપણાનો નિશ્ચય કરાવ્યો. તથા હરિભક્ત પર્વતભાઈએ[૨] એમ સંકલ્પ કર્યો જે, 'પરમેશ્વરના અવતાર કેવા હશે?' ત્યારે તે ભક્તની આગળ આવીને ચોવીશેય અવતારોએ દર્શન આપ્યાં ને બ્રહ્મપુરને વિશે પોતાનાં દર્શન જેવા તેવા જીવને સહેજે કરાવતા. એવી જાતની અનેક પ્રકારની સામર્થી સત્સંગમાંથી સમજીને શ્રીજી મહારાજને વિશે પુરુષોત્તમપણાની ઉપાસના નિઃશંકપણે અતિ દૃઢ કરવી. ને જે સ્વયં પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે તો આ ફેરે જ[૩] આવ્યા છે એ વાર્તા પરમ સત્ય છે. ને વળી પરમેશ્વરની મરજીને જાણે એવા જે પરમ ભાગવત ભક્ત તેમણે કહી છે.' **॥૨૪૯॥**

અને એક સમે વાર્તાનો પ્રસંગ નીસર્યો તે સમે સ્વામી બોલ્યા જે, સર્વે પોતાની મેળે ઠેરાવ કરી લે છે, પણ શુદ્ધ પરંપરાએ કરીને કરતા નથી.' ત્યારે સંતે પૂછ્યું જે, 'શુદ્ધ પરંપરા કેમ સમજવી?' ત્યારે સ્વામી કહે, પુરુષોત્તમ ભગવાન કે તેમના એકાંતિક ભક્ત તેમની પાસેથી શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજના અવતારોની રીતને સમજે તથા એકાંતિકની સમજણને સમજે તથા બ્રહ્મપુર, ગોલોક આદિક ધામના મહિમાને સમજે તથા તે ધામના પાર્ષદોનો અને મૃત્યુલોકના પાર્ષદોનો મહિમા સમજે તથા આ લોકનાં તીર્થોનો અને ધામોનો મહિમા સમજે તેને શુદ્ધ પરંપરા કહીએ. ને એમ સમજ્યા વિના તો કેટલાક આત્માનંદ સ્વામીને તથા રામાનંદ સ્વામીને તથા નરનારાયણાદિકને પણ પુરુષોત્તમ સમજે છે. માટે એ કહી એવી શુદ્ધ પરંપરાની રીતે કરીને પુરુષોત્તમને સમજવા.' **॥૨૫૦॥**

---

૧. વ્યાપકાનંદ સ્વામી = સુણી બોલ્યા રામાનંદ સ્વામી, ભગવાન તો અક્ષરધામી;।
તમે જોયા ફણેણીમાં જેહ, કરવો આ દીસે પ્રત્યક્ષ એહ.॥
હરિલીલામૃત કળશ-૫,વિશ્રામ-૩

૨. પર્વતભાઈ = એવા ચોવિસે હરિના રૂપ, એક એકથી અતિ અનુપ, ।
દીઠા પર્વતભાઈએ પોતે, આવ્યો અતિ આનંદ તે જો તે ॥
(ભ.ચિ.પ્ર.૧૨૮ - ૯ થી ૧૭)

૩. આ સમયે જ

અને સર્વે સંત શ્રીહરિજીની ભક્તિ કરે છે તેમાં કેટલાક તો જ્ઞાન શીખે છે ને કેટલાક તો વૈરાગ્ય શીખે છે ને કેટલાક ધર્મ અને કેટલાક ભક્તિ શીખે છે, **પણ પરસ્પર ઈર્ષ્યા શા સારુ કરે છે ?'** તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'શ્રીજી મહારાજ તથા તેમને અતિ વહાલા એવા જે એકાંતિક ભક્ત તે પાસેથી નવધા ભક્તિ તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ શીખીને તેનો મર્મ સમજીને નિષ્કામભાવે કરીને કરે તો ઈર્ષ્યા ન આવે. પણ એવી રીતે સત્પુરુષ પાસેથી તો શીખતા નથી ને પોતાની મેળે અહંમમત્ત્વ સોતા કરે છે માટે પરસ્પર ઈર્ષ્યા થાય છે.'**॥૨૫૧॥**

અને એક દિવસ સ્વામીએ ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ પર વર્તતા એવા જે ચાર પ્રકારના પુરુષ; તેમની વાર્તા કરી દેખાડી. જે મોક્ષ પર વર્તતા હોય તેમના મનમાં કોઈ પદાર્થની સ્પૃહા ન હોય; તે ગમે તો સ્ત્રી પુત્રાદિક નાશ પામી જાઓ કે લાખોની દોલત હોય તે જતી રહો કે ગામ ગરાસ હોય તે પણ જતાં રહો પણ તેના અંતરમાં ખટકો કે મૂંઝવણ થાય નહિ ને નરસિંહ મહેતાની પેઠે શ્રીહરિજીનું ભજન સુખેથી કર્યા કરે પણ અંતરમાં બીજાની પેઠે દુઃખિયો થાય નહિ. ને એ મોક્ષાર્થી જે તે અર્થાદિકનો સંગ્રહ કરતા નથી. ને જે કરે છે તે પણ ઉપર કહ્યું એમ સમજીને કરે છે ને કલ્યાણરૂપ ધર્મમાં રહીને અર્થને ઉપજાવે છે. ને તે ધર્મરૂપ જે અર્થ છે તેનું ફળ વિષયભોગ જ છે એમ નથી સમજતાં. ને તે વિષયભોગનું પણ ઈંદ્રિયું ને લડાવવી એ જ ફળ નથી જાણતા; પણ દેહ રહે એટલું જ ફળ સમજે છે. ને તે દેહ રાખ્યાનું ફળ પણ એમ સમજે છે જે, અંગે સહિત ભક્તિ કરીને શ્રીહરિજી મહારાજના એકાંતિક ભક્ત થાવું. ને જે અજ્ઞાની છે તે તો એમ સમજે છે જે ધર્મનું ફળ ધન મળ્યું એ છે, ને ધનનું ફળ વિષય ભોગવવા એ છે, ને તેનું ફળ ઈંદ્રિયું લડાવવી એ છે ને ફરી પણ એમને એમ કર્યા કરવું. એવી અસત્ સમજણની શાસ્ત્રમાં ના પાડી છે. તે ઉપર શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધમાં શ્લોક છે જે :-

धर्मस्य ह्यापवर्ग्यस्य नार्थोऽर्थायोपकल्पते ।
नार्थस्य धर्मैकान्तस्य कामो लाभाय हि स्मृतः ॥
कामस्य नेन्द्रियप्रीतिर्लाभो जीवेत यावता ।
जीवस्य तत्त्वजिज्ञासा नार्थो यश्चेह कर्मभिः[१] ॥

અને જે અર્થ પર વર્તે છે તે પણ ધર્મમાં રહીને અર્થનો સંગ્રહ કરે છે ને જે ધર્મ પર વર્તે છે તે પણ ધર્મ સોતા જ અર્થને ભેગા કરે છે. ને એ બેય જણા અર્થને મોક્ષના માર્ગને વિષે વાવરે છે માટે એ પણ ઠીક સમજે છે. ને જે કામ પર વર્તે છે તે તો અર્થને ને ધર્મને કામ પર કરે છે. માટે એની સમજણ સારી નથી. **॥૨૫૨॥**

અને સંતસભામાં પ્રસંગ નીસર્યો જે, સરલ સ્વભાવ સારો છે. ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'સરલ સ્વભાવને વિષે એ દોષ છે જે સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મજ્ઞાનાદિકે સહિત શ્રીહરિજી મહારાજની ભક્તિ કરતો હોય ને તેને અલ્પબુદ્ધિવાળો ભક્ત મળે ને આડીઅવળી વાર્તા કરીને કોઈક બીજે માર્ગે ચઢાવી દીએ તો ચઢી જાય માટે **સર્વે ઠેકાણે સરલપણું ઠીક નહીં ને જ્યાં રાખવું ઘટે ત્યાં સમજીને રાખે તો સરલપણું ઠીક છે. ને આંટી પણ જ્યાં રાખવી ઘટે ત્યાં ધર્માદિક પાળવામાં સમજીને રાખે ને જ્યાં ન રાખવી ઘટે ત્યાં ન રાખે તો** એ **સમજુ કહેવાય,** નહિ તો સ્વભાવવશ કહેવાય.' **॥૨૫૩॥**

અને 'ધીરજ ખરે ટાણે રહેતી નથી. તે કેમ સમજે તો રહે ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'શ્રીજી મહારાજની ભક્તિ માહાત્મ્યે સહિત હોય ને આત્મનિષ્ઠાનો વિચાર અતિ પક્વ હોય તો ધીરજ રહે. ને તે ધીરજ પણ ત્રણ પ્રકારની છે. તેમાં એકને તો ક્રિયા કરતાં પણ રહે, ને

---

૧. **અર્થ** :– મોક્ષ સંબંધી ધર્મનું પ્રયોજન દ્રવ્ય નથી. મોક્ષ સંબંધી દ્રવ્યનું પ્રયોજન ભોગ પ્રાપ્તિ નથી. મોક્ષ સંબંધી ભોગ, ઈંદ્રિયોની તૃપ્તિ માટે નથી હોતા. મુમુક્ષુ ભોગનો ઉપભોગ એટલી જ માત્રામાં કરે છે કે જેનાથી જીવનનિર્વાહ થાય. અને જીવનનું પ્રયોજન પણ મોક્ષ છે, પરંતુ કર્મોથી પ્રાપ્ત થતાં નાશવંત પદાર્થો નથી. (ભાગ ૧-૨-૯-૧૦.)

બીજાને ક્રિયા કરતાં મધ્યે સાંભરી આવે ને ત્રીજાને ક્રિયા કરી રહે ત્યારે સાંભરે. એ ત્રણેય ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ કહેવાય ને જેને સાંભરે જ નહિ તે તો અધમ કહેવાય. જેમ **મુક્તાનંદ સ્વામીને કોઈક ભક્તજન કાંઈક વાત કહેવા આવે ત્યારે તો પ્રથમ તો તે સામું જોઈ રહેતા ને તપાસ કરતા. પછી કહેવું ઘટે તો કહેતા, નહિ તો અંતદૃષ્ટિ કરીને શ્રીહરિજીના ભજનમાં મંડ્યા રહેતા.** એવી રીતનો બળિયો વિચાર હોય તો ટાણા ઉપર ધીરજ રહે. માટે પિંડબ્રહ્માંડને સ્વપ્ન તુલ્ય, અતિ અસાર ને કાખના મુવાળા જેવાં સમજીને ત્રણ શરીર થકી પૃથક્ જાણપણારૂપે નિરંતર વર્ત્યા કરે તો ટાણા ઉપર ધીરજ રહે છે. તે ઉપર જડભરત[૧] તથા અખંડાનંદ સ્વામીનાં[૨] દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા બહુ કરી. **॥૨૫૪॥**

અને સંતે પૂછ્યું જે, 'અવતાર સર્વે સરખા છે કે કાંઈ ભિન્નભાવ છે ?' ત્યારે બીજા સંત કહે જે 'સરખા છે.' ત્યારે શંકા કરી જે, 'સામર્થીમાં ન્યૂનાધિક કેમ છે ?' ત્યારે તે સંત કહે, 'એ તો જ્યાં જેટલી જણાવવી ઘટે ત્યાં તેટલી જણાવે છે.' તે સાંભળીને સ્વામી કહે, 'અવતાર સર્વે સરખા

---

૧. **જડભરતનું દૃષ્ટાંત** :- જડ ભરતને દેવી ભક્તો નરબલિ આપવા માટે પકડીને લઈ ગયા. બલિના નિયમ પ્રમાણે નરબલિ ચઢાવતા પહેલા તેને સ્નાન કરાવી સારા-સારા મિષ્ટાન્ન જમાડીને પ્રસન્ન કરવામાં આવે છે. પરંતુ જડભરતને તેનાથી કોઈ હર્ષ-આનંદ ન થયો. અને જ્યારે બલિ માટે દેવી આગળ લઈ ગયા અને માથે તલવાર લટકતી જોઈ છતાં દુઃખ પણ ન થયું. કેમકે તે ત્રણ દેહથી પર વર્તતા હતા.

૨. **અખંડાનંદનું દૃષ્ટાંત** :- એક દિવસ અખંડાનંદ સ્વામી એકલા ચાલ્યા જતા હતા. રસ્તામાં ભયંકર જંગલ આવ્યું. થોડા જ આગળ ચાલ્યા ત્યાં તો ચાર-ચાર વાઘ સામા મળ્યા, છતા સ્વામી ડર્યા નહિ, પાછા ફર્યા નહિ. સ્વામીએ મનમાં વિચાર્યું કે, મોડું-વહેલું એક દિવસ આ શરીર પડવાનું જ હતું. આજે સારું થયું. વાઘનું પેટ તો ભરાશે. આમ દેહની પરવા કર્યા વગર તેની સામા ચાલ્યા. પછી મહારાજે રક્ષા કરેલી; પણ જો દેહાતીત સ્થિતિમાં હતા તો ડર ન લાગ્યો.
તેમ જડભરત અને અખંડાનંદ સ્વામીની જેમ દેહાભિમાનનો સર્વથા ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપ થઈને ભજન કરવું. એવો ભાવાર્થ છે.

કહેવાય નહિ. તેમાં કોઈ આવેશાવતાર[૧] ને કોઈ કળાવતાર[૨] પણ હોય. ને એમ ન કહીએ તો પરશુરામજી તથા વ્યાસજી તે ચિરંજીવી રહ્યા છે ને આવતા મન્વંતરને વિષે સપ્તઋષિ થાશે તે કેમ ઘટે ? અને શ્રીજી મહારાજ જ્યારે પ્રગટ થયા ત્યારે જે જે અવતારના ઉપાસક દર્શને આવતા તેને તે તે મૂર્તિઓનાં દર્શન કરાવતા. ને વ્યાપકાનંદ સ્વામીને પોતા વિષે ચોવીશ અવતાર લીન કરી દેખાડ્યા અને તે પર્વતભાઈ પટેલના સાંતીને આગળ ને આગળ ફરતા. ને તો શ્રીજી મહારાજની ઉપર મોટા મોટા અવતાર પણ ચમર ઢોળે છે ને છત્ર ધરે છે એમ આ વિજ્ઞાનદાસજી દેખે છે. માટે સર્વે આવિર્ભાવ તો પુરુષોત્તમ ભગવાનમાં ભક્તને જણાય છે.' એ વાત સાંભળીને કેટલાક તો દિગ્મૂઢ જેવા થઈ ગયા ને ઘડીક પછી બોલ્યા જે, 'એ વાત શાસ્ત્રમાં હશે, કે શ્રીજી મહારાજને મુખેથી શ્રવણ કરી છે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'શ્રીજીને મુખેથી તો ઘણીવાર શ્રવણ કર્યું હોય પણ સમજણમાં આવવું કઠણ છે. ને શાસ્ત્રમાં પણ હોય તે અતિ મોટા પુરુષ પાસેથી સમજાય છે.' ત્યારે સંતે પૂછ્યું જે, 'આજ વર્તમાન કાળે એવા મહત્પુરુષ હશે ને તેમને બ્રહ્મપુરના મુક્તોની પેઠે દર્શન દેતા હશે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'એવા મોટા પુરુષ તો આપણી સમીપમાં બેઠા હોય તોપણ તે ઓળખાવા કઠણ છે ને જેમ બ્રહ્મપુરને વિષે મુક્તોને શ્રીજી મહારાજ દર્શન દીએ છે તેમ જ તે એકાંતિકને પણ પૃથ્વી ઉપર દર્શન આપે છે ને તે સાથે વાર્તા પણ કરે છે ને કોઈ ક્રિયા ન આવડે તો તે ભક્તને શીખવી દીએ છે ને તે ભક્ત પણ કોઈક વાત પૂછવી હોય તો પૂછી લીએ છે. એમ એ સત્પુરુષને ને ભગવાનને અતિ સાધર્મ્યપણું વર્તે છે. **જેમ અતિ હેતવાળા બે મિત્ર હોય તેમને કોઈ વાતનો પરસ્પર અંતરાય રહેતો નથી તેમ એ ભક્ત પણ શ્રીહરિજી મહારાજને વિષે અતિશે હેતે કરીને જોડાઈ જાય છે તેથી તેને પરસ્પર કોઈ રીતનો અંતરાય રહેતો નથી.** ને આજના ભક્તોની સામર્થી તો

---

૧. પરશુરામ, નારદ, સનકાદિક વગેરે.

૨. જ્ઞાન પ્રચાર માટે આવેલા કપિલજી તથા વ્યાસજી વગેરે.

જુઓ ! સંતદાસજી બદરિકાશ્રમમાં જઈને આવ્યા ને સચ્ચિદાનંદ સ્વામીને બેડી તથા તાળાં તથા ભીંત તથા નદી તથા ગઢ આદિક કોઈ આવરણ નડ્યાં નહિ. ને રતના ભક્તને પણ તાળાં ને ભીંત આડ્ય કરી શક્યાં નહિ. અને ભક્ત વશરામ ભક્ત સુતારના સંકલ્પે કરીને લાખો કીડીયું દિવ્ય રૂપ ધરીને વિમાનમાં બેસીને પરમેશ્વરના ધામને પામિયું. એવી અનેક પ્રકારની વાત આ સત્સંગમાં છે.'**॥૨૫૫॥**

અને 'જીવ સર્વે સરખા છે કે નાના મોટા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'જીવ સર્વે જાણપણારૂપે તો સરખા છે, પણ જેમ શ્રીજી મહારાજનો મહિમા સમજાતો જાય ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સાધન અતિ દૃઢ થાતાં જાય તેમ તેમ તેજ, પ્રતાપ ને ઐશ્વર્યાદિક સર્વે એ ભક્તને પ્રાપ્ત થતાં જાય છે. એ વાર્તા શ્રીજી મહારાજે સારંગપુરના મુક્તના ભેદના વચનામૃતમાં[૧] પણ કહી છે.**॥૨૫૬॥**

અને સર્વે સંત તથા હરિભક્તને ઉપાસના અને ભજન સ્મરણાદિક સર્વે સરખાં છે તોપણ તેમાં નાના-મોટા કેમ થઈ જાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જેમ ખેતરમાં ખેડુ બીજ વાવે છે તેમાં પણ નાના મોટા છોડવા થઈ જાય છે તે તો ખાતર કે ધરતીના ફેરથી થાય છે, તેમ હરિજનને પણ **સંગ, સાધન, શ્રદ્ધા, ઉપાસના કે શ્રીજીની શ્રવણાદિક ભક્તિ કરવી તેમાં જેટલો ફેર રહે છે તેટલી હરિભક્તમાં નાનપ-મોટપ રહે છે. ॥૨૫૭॥**

અને 'પૃથ્વી ઉપર ચાલતા હોય તે તો પડે, પણ જે આકાશમાર્ગે ગતિ કરતા હોય તે કેમ પડે છે ? તે આકાશમાર્ગે ગતિ કરનારા તો સમાધિવાળા ભક્ત કહેવાય અને તે તો સર્વે હરિજનને બ્રહ્મપુરને વિષે તેજોમય શરીરવાળા દેખે છે તે કેમ સત્સંગમાંથી પડી જાય છે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, એ વાર્તા તો એમ છે જે, અતિ દૃઢ શ્રીજી મહારાજના ભક્ત ન હોય તે યોગભ્રષ્ટ થાય છે, પણ પડતા નથી. તે ગીતામાં કહ્યું છે જે—

૧. વચનામૃત સારંગપુર ૧૭.મું

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात गच्छति ॥
प्राप्य पुण्यकृताल्लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते[१] ॥

ને વળી **જ્યાં સુધી તે એકાંતિક ભક્ત ન થયો હોય ત્યાં સુધી તેને ઇંદ્રિયો-અંતઃકરણરૂપ માયા જે તે પીડે છે ને એકાંતિક ભક્તને તે માયા સહાય કરે છે.** જેમ ગુણબુદ્ધિવાળા સત્સંગીને કુસંગી ડગાવે છે ને જે નક્કી સત્સંગી છે તેની તો ખુશામત કરે છે. એમ શ્રીજી મહારાજે લોયાના અગિયારમાં વચનામૃતમાં કહ્યું છે. **॥૨૫૮॥**

અને 'દેહ તો નર્કરૂપ છે તેની પૂજા સેવાદિકે કરીને શું ફળ થાય છે ? તેનો ઉત્તર સ્વામી કહે જે, એમ તો મુમુક્ષુએ પોતાના દેહને સમજવો ને સત્પુરુષનાં શરીર છે તે તો નિર્ગુણ છે. જુવોને સચ્ચિદાનંદ સ્વામીના શરીરને બેડી, ભીંત ને તાળાં સોતાં કમાડ એ કોઈ આડાં આવ્યા જ નહિ. ને સંતદાસજીને પણ હિમાળો રોકી શક્યો નહિ. ને વિજ્ઞાનદાસજીને પણ તાળાં સહિત કમાડ ને ભીંત આડાં ન થયાં ને એમના દેહ આકાશમાર્ગે ઊડીને ગોલોકમાં વિરજ્યા નદીને વિષે જળપાન કરીને પાછા જ્યાં હતાં ત્યાં આવ્યા. માટે એ સર્વે બ્રહ્મરૂપ હતા તો આવરણ કોઈ આડું ન આવ્યું. તે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, **'गुणापाये ब्रह्मशरीरमेति'** એવી રીતે જે ભજન-સ્મરણે કરીને તથા ધર્માદિક સાધનની પક્વતાએ કરીને ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે તે તો નિર્ગુણ છે ને વચનામૃતમાં[૧] પણ શ્રીજી મહારાજે કહ્યું છે જે, છ લક્ષણે યુક્ત જે ભક્ત છે તેને પૂજ્યે પરમેશ્વર પૂજાય

---

૧. **અર્થ** : હે પાર્થ ! યોગભ્રષ્ટ આ લોકમાં પોતાનો માર્ગ ક્યારેય ચૂકતો નથી. પરલોકમાં પણ તેની અધોગતિ થતી નથી. હે તાત ! મોક્ષસાધનમાં ઉપયોગી કર્મને કરનારા પુરુષની ક્યારેય પણ અસદ્ગતિ થતી નથી. પુણ્યશાળીઓને પામવા યોગ્ય લોકને પામીને ત્યાં બહુકાળ ભોગ ભોગવીને પવિત્ર શુદ્ધ આચારવાળા મોક્ષોપયોગી સમૃદ્ધિએ યુક્ત શ્રીમંતના ઘેર એ યોગભ્રષ્ટ જન્મે છે. **(ગીતા** ૬-૪૦-૪૧.)

૧. વચ.ગ.અં.પ્ર.-૩૫

છે ને તેનો દ્રોહ કરે તો શ્રીહરિજીનો દ્રોહ થાય છે. એમ કહીને ધર્માદિક ચાર સાધનની તથા સંત-અસંતની અતિશે વાર્તા કરી. **॥૨૫૯॥**

साक्षात्संबंधतो यस्य कर्ता श्रद्धा च कर्म च ।
ज्ञानं स्थानं च द्रव्यादिगुणवच्चापि निर्गुणम्[૧] ॥

'મુક્તબુદ્ધિ શીખવી ને તે તો સત્વગુણી હોય તેનાથી શીખાય છે તેનું લક્ષણ જે–

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च यो वेति बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी[૨] ॥

અને એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, ઈન્દ્રિયોમાં, અંતઃકરણમાં ને કારણ દેહમાં ધ્યાન સર્વે કરીએ છીએ પણ સત્-અસત્નો વિચાર કરીને ત્રણ શરીરથી જુદા પડીને જીવમાં ધ્યાન કરે તો શુદ્ધ થાય છે. તે શ્રીજીએ વચનામૃતમાં[૩] કહ્યું છે જે, 'નાહી ધોઈને પૂજા કરવી. અને વળી જેમ શાહુકાર અન્ન-જળ દેવારૂપ સદાવ્રતની પેઢી કરી જાય છે, તેમ **શ્રીજી મહારાજ કલ્યાણરૂપ સદાવ્રતની પેઢી કરી ગયા છે.** ને જે ધર્મને વિષે દૃઢપણે વર્તતો હોય ને સત્પુરુષનો અતિ દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો તેને ગમે તેવું કઠણ પ્રારબ્ધ હોય તો પણ તે ટળી જાય છે. **॥૨૬૦॥**

પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અક્ષર, મૂળપુરુષ, પ્રધાનપુરુષ ને વિરાટાદિક એ સર્વેને વિષે સાક્ષીરૂપે કેમ રહ્યા છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, જેમ શ્રીજી મહારાજની આજ્ઞા આચાર્યજી મહારાજ ઉપર છે ને તેમની

૧. **અર્થ** :– ભગવાનનો સાક્ષાત સંબંધ થવાથી તે કર્તા, તેમાં રહેલી શ્રદ્ધા, તેણે કરેલા કર્મો, જ્ઞાન, સ્થાન અને દ્રવ્ય વગેરે માયાના ગુણવાળા હોવા છતાં પણ નિર્ગુણ બની જાય છે.
– સત્સંગિજીવન ૧-૩૪-૧૦ (હરિગીતા)

૨. **અર્થ** :– હે પાર્થ ! અર્થ-કામના સાધનભૂત પ્રવૃત્તિ, મોક્ષના ઉપાયભૂત નિવૃત્તિ, કરવા યોગ્ય તથા ન કરવા યોગ્ય એવા કાર્યો, ભય તથા અભય, સંસારનું બંધન તથા મોક્ષનું સ્વરૂપ, એ જે બુદ્ધિથી જાણી શકાય છે તે સાત્વિકી બુદ્ધિ કહેવાય છે. (ગીતા ૧૮-૩૦)

૩. વચ.અ.-૨

INDEX

આજ્ઞા મોટા સાધુ ઉપર હોય ને તેમની આજ્ઞા મંડળના સાધુ ઉપર હોય એવી રીતે રહ્યા છે. ને એમાં જે તારતમ્યપણું તેને શ્રીજી મહારાજ જાણે છે ને જેના ઉપર એમની પ્રસન્નતા હોય છે એવા મોટા સંત જાણે છે, પણ બીજો કોઈ કોટિ ઉપાયે કરીને પણ જાણી શકે નહિ. **॥૨૬૧॥**

અને કાળ-કર્માદિકને વિષે જે કર્તાપણાનો વિશ્વાસ તે તો મોટા ઋષિઓને છે ને કેટલાક આધુનિક પંડિતોને તો તે પણ નથી ને નાસ્તિક જેવા જ છે. ને જે શ્રીજી મહારાજના ભક્ત છે તે તો પુરુષોત્તમ ભગવાનને જ જગતના કર્તા માને છે અને બીજા કોઈને માનતા નથી. **॥૨૬૨॥**

અને નિષ્ઠા ને મહિમા એક છે કે જુદાં છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, નિષ્ઠા તો એને કહીએ જે, એક પુરુષોત્તમને વિષે જ સર્વનું અંતર્યામીપણું તથા સર્વકર્તાપણું તથા આધારપણું તથા સર્વેનું પ્રેરકપણું રહેલું છે એવી રીતે અંતઃકરણમાં નિરંતર દૃઢ વર્ત્યા કરે તેને નિષ્ઠા કહીએ. અને મહિમા તો આવે ને જાય પણ ખરો; પણ એવી વાર્તાનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ નિરંતર કર્યા કરે તો મહિમા નિરંતર રહે ને સાક્ષાત્કાર થાય. જેમ કોઈ શ્લોક કે કીર્તન મુખપાઠ કરેલ હોય તેને વરસ સુધી ખટકો રાખીને સંભાર્યા કરે તો પક્વ થાય. **॥૨૬૩॥**

અને એકાંતિક ભક્તની વૃત્તિમાં ભગવાન રહ્યા છે તે એવા ભક્તનું વર્તન કેવી જાતનું હોય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, એવાની જે ક્રિયા તે આચાર્યજી મહારાજને અર્થે હોય કે મંદિરને અર્થે હોય પણ પોતાને અર્થે ન હોય. અને જે એવા ગૃહસ્થ હરિભક્ત હોય તેને પણ

प्रसंगमजरं पाशमात्मनः कवयो विदुः ।
स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम्[૧] ॥

---

૧. **અર્થ** :–જેવો એ જીવને પોતાના સંબંધીને વિષે દૃઢ પ્રસંગ છે તેવો ને તેવો જ પ્રસંગ જો ભગવાનના એકાંતિક સાધુને વિષે થાય તો એ જીવને મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું થાય છે. (**ભાગવત ૩-૨૫-૨૦**)

INDEX

એ શ્લોકમાં કહ્યું છે, એવી રીતે સત્સંગને વિષે મમત્વ હોય.**॥૨૬૪॥**

અને આજ તો અક્ષરના મુક્ત પણ કથા-વાર્તા સાંભળવા આવે છે. તે એવો અહીંયા શો વિશેષ છે ? એમ શંકા કરીને તેનો ઉત્તર પણ સ્વામીએ પોતે જ કર્યો જે, પ્રથમના કરતાં આજ ઐશ્વર્યનું વિશેષપણું બહુ જણાય છે ને રામાનુજાદિકે પુરુષોત્તમ નિરૂપણ કર્યું છે પણ તે જાણ્યે શીખીને કર્યું હોય ને શું એમ જણાય છે. ને બીજા કવિના કરેલા ગ્રંથને જોઈએ તે જાણ્યે શીખીને કરેલા હોય ને શું એમ જણાય છે. **यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय इश्वरः ॥ पुरुषेणात्मभुतेन[1] वीर्यमाधत्त वीर्यवान्[2] ॥** એવા કાવ્ય છે ને ઐશ્વર્ય પણ વર્તમાનકાળમાં બહુ વિલક્ષણ છે તે કેટલાંક કહી દેખાડીયે ? સર્વે શાસ્ત્રનું સિદ્ધાંત જોયું, પણ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિજી મહારાજ જેવા તો કોઈ કાળે કોઈ પણ થઈ શકે જ નહિ. **॥૨૬૫॥**

એક દિવસ સ્વામીએ, **‘એક વાત સુણો વ્રજવાસીરે, પુરુષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે’** એ કીર્તન ગવરાવીને તે ઉપર વાત કરી જે, આકાશને ઠેકાણે તો અક્ષર છે ને અંધકારને ઠેકાણે માયા છે ને વાદળાને ઠેકાણે તો મહાવિરાટ છે ને પક્ષીને ઠેકાણે તો ક્ષુદ્રવિરાટ છે ને વિજળીને ઠેકાણે અક્ષરના મુક્ત છે. સગુણ-નિર્ગુણ તો અક્ષર થાય છે ને પોતે તો આકાશને વિષે જેમ શબ્દ છે તેની પેઠે અક્ષરમાં રહ્યા છે ને

॥ माया परैत्यभिमुखं च विलज्जमाना ॥

એ શ્લોકમાં કહ્યું છે એમ પુરુષોત્તમ ભગવાન આગળ માયા ઊભી રહેતી નથી ને મહાપુરુષાદિકને તો પાસે જ રહે છે અને વૈરાટ

---

૧. **અર્થ** :— જે મુક્તકોટિ, ઈશ્વરકોટિ અને જીવકોટિ એ ત્રણે લોકમાં અંતર્યામીરૂપે પ્રવેશ કરીને ? ધારણ કરું છું અને જે અવિનાશી અને સર્વનિયંતા છે તે પુરુષોત્તમ એવો હું છું. (ગીતા ૧૫-૧૭.)

૨.**અર્થ** :— પોતે જેના અંતર્યામી છે એવા પુરુષ દ્વારે તે ભગવાને માયામાં વીર્ય ધારણ કર્યું. (ભાગ. ૩-૫-૨૬) (વચ.પં.-૭)

પુરુષના તથા પ્રધાન પુરુષના તથા મૂળપુરુષના તથા અક્ષરના જે ભક્ત છે તે સર્વે પરતંત્ર છે. ને પુરુષોત્તમના જે ભક્ત છે તે તો સ્વતંત્ર છે ને તે જેવો તેવો હોય તો પણ ઈંદ્ર કે બ્રહ્મા કે વૈરાટપુરુષ કે પ્રધાનપુરુષ જેવો થાય છે. ને જેને ઉપાસના અતિશે દૃઢ હોય તે મૂળપુરુષ જેવો થાય ને સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ જ્ઞાનાદિકને અતિ પક્વ કરે તો અક્ષર જેવો એકાંતિક ભક્ત થાય છે. તે વાર્તા સોનાના તથા અંગ્રેજના મહેતાના દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને બહુ કરી. ॥૨૬૬॥

અને **'कर्मात्मकं येन शरीरबन्धः'** એ શ્લોક બોલીને તે ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, 'જીવ જે તે પ્રથમ દેહાભિમાને યુકત થકો પંચ વિષય સંબંધી ક્રિયાને મમત્વે સહિત કરે છે ને પછી સત્સંગ કરીને પોતાને જીવરૂપે માનીને શ્રીજી મહારાજને અર્થે તથા તેમના ભક્તને અર્થે પણ તેવો જ મમત્વ રાખીને નવધા ભક્તિ અતિશે કરે ત્યારે અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે. તે પછી તે સત્તારૂપ થઈને વારંવાર ઉપશમે કરીને જળના ફુવારાની પેઠે અનેક પ્રકારે થયેલી જે ઈંદ્રિયોની વૃત્તિયો તેનું પીંડીકરણ વારંવાર કર્યા કરે ત્યારે એ જીવને અતિશે બંધનરૂપ જે કારણ શરીર તેનો નાશ થઈ જાય છે.' એમ કહીને સ્વામીએ તે ઉપર ત્રણ વચનામૃત વંચાવ્યા તે એક તો રહસ્યનું[૨] ને બીજું સર્વેને ખબડદાર રહેવાનું[૩]ને ત્રીજું નાહી ધોઈને પૂજા કર્યાનુ.[૪] ॥૨૬૭॥

---

૧. **સોનાનું તથા અંગ્રેજના મહેતાનું દૃષ્ટાંત :**
જમીનમાંથી નીકળતી અનેકવિધ ધાતુઓમાં સુવર્ણ શ્રેષ્ઠ છે. તે સોનાને જો જમીનમાં દાટી રાખે તો ઘણા લાંબા સમયે તેનુ વજન રતિભાર વધે છે; પણ કાટ લાગે અને ઓછું થઈ જાય એવું બનતું નથી. આ વાતનો ઉલ્લેખ સ્વયં શ્રીજી મહારાજે ગઢડા મધ્ય પ્રકરણના ચોથા વચનામૃતના ત્રીજા પ્રશ્નમાં પણ કરેલો છે.
અને અંગ્રેજને ત્યાં કોઈ સરકારી નોકરી કરતો હોય તો તેનો પગાર દર વર્ષે થોડો-થોડો વધતો રહે છે.
આ બન્ને દૃષ્ટાંતો દ્વારા સ્વામી કહે છે કે, પુરુષોત્તમના એકાંતિક ભક્ત દિન-પ્રતિદિન વધતા જ જાય છે.

૨. વચ.ગ.મ.પ્ર-૫૦ ૩. વચ.સા.-૧૧ ૪. વચ.અ.-૨

અને સમાધિવાળાને શ્રીજી મહારાજની મરજી જણાય કે નહિ ? તે પ્રશ્ન ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, શ્રીજી મહારાજની સાથે જે અતિશે એકતાને પામી જાય છે તેને ક્યારેક જણાય છે, પણ બીજાને તો ન જણાય. ને જેને ધર્મજ્ઞાનાદિક અતિશે પક્વ હોય એવો જે એકાંતિક ભક્ત છે તેને તો સદાય જણાયા કરે છે. **॥૨૬૮॥**

અને માની[૧] પ્રકૃતિ હોય ને વળી માન મળતું હોય તેનું માન કેમ ટળે ? તેનો ઉત્તર જે, વૈરાટપુરુષની તથા પ્રધાનપુરુષની તથા મૂળપુરુષની સામર્થીને જુવે ને તપાસ કરે જે એમના જેવી સામર્થી મારામાં કેટલી છે જેથી હું માન રાખું છું ? એમ વિચાર કરે તો માન ટળી જાય. ને વળી શ્રીહરિ મહારાજના જે મોટા મોટા સાધુ શતાનંદમુનિ તથા સ્વરૂપાનંદ સ્વામી તથા મુક્તાનંદ સ્વામી તથા હરિભક્ત પર્વતભાઈ, એમના જેવી સામર્થી હુંમાં કેટલી છે ? એમ વિચારે તો પણ માન રહે નહિ. **॥૨૬૯॥**

અને શ્રીજી મહારાજના મહિમાની ને જીવના સ્વરૂપની વાર્તા સમજે છે તોપણ સ્વભાવ ટળતો નથી તેનું કેમ હશે ? તેનો ઉત્તર જે, એ તો શ્રીહરિજીના મહિમાના તથા સ્વરૂપના વારંવાર શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને સ્વભાવને ઘટાડ્યા કરે તો ટળે છે, નહિ તો ન ટળે. તે ઉપર બે વચનામૃત વંચાવ્યા તે એક તો સહજ પ્રકૃતિ ટાળ્યાનું[૨] ને બીજું શત્રુભાવનું.'[૩] **॥૨૭૦॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, નિષ્ઠાના સ્વરૂપને જાણ્યાનું એ લક્ષણ છે જે, **વહાણ બૂડતું હોય તથા દૈવ ઇચ્છાએ કરીને વગડામાં એકલા જ પડી ગયા હોઈએ ને વળી દેહ પણ અતિ માંદો હોય ને પોતાની મેળે ક્રિયા કરવા સમર્થ ન હોય, તોપણ પોતે કાયર ન થાય ને શ્રીજી મહારાજના અંતર્યામીપણાનો જે વિશ્વાસ તે પણ**

---

૧. પોતાને માન-સન્માન મળે તો જ ઠીક રહે એવો સ્વભાવ.
૨. વચ.ગ.મ.પ્ર.-૩૭
૩. વચ.ગ.મ.પ્ર.-૧૫

લેશમાત્ર ગૌણ પડે નહિ તેની પક્વ નિષ્ઠા કહેવાય. તથા શ્રીહરિજી કે સત્પુરુષ તે નાના સાધુનાં વચનમાં વર્તાવે તોપણ જેમ મહારાજની સમીપે તથા મોટા સંતની સમીપે વર્તતો હોય તેમ જ વર્તે, પણ લેશમાત્ર આડુંઅવળું કરે નહિ તેની પણ પક્વ નિષ્ઠા કહેવાય. અને એવી પક્વ નિષ્ઠા કેમ થાય ? તો તેનો ઉત્તર જે, પ્રથમ કહી તેવી બે પ્રકારની પક્વ નિષ્ઠાનાં લક્ષણોની વાર્તા કર્યામાં તથા સાંભળ્યામાં બહુ શ્રદ્ધા રાખે તથા મોટા પુરુષનો સંગ કર્યા કરે તો થાય છે. **॥૨૭૧॥**

અને શ્રીજી મહારાજને દેખે છે પણ પોતાના સ્વરૂપને જુદું દેખતો નથી તે કેમ હશે ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'એ તો સાધનકાળને વિષે જ જો જીવ, ઈશ્વર ને પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ભિન્ન ભિન્ન શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ કર્યો હોય તો દૃઢ સ્થિતિમાં પણ જુદાં જણાય છે, નહિ તો ન જણાય.' **॥૨૭૨॥**

અને માનસી પૂજાને વિષે તથા સ્થૂળ દેહે કરીને પૂજા કરીએ તેને વિષે રસના આદિક ઈંદ્રિયોની વૃત્તિ કેમ કરવી ?' ત્યારે તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'પરમેશ્વરની મૂર્તિને આગળ ધારવી; પછી તેને જીહ્વાદિક દ્વારાએ કરીને અંતરમાં ઉતારવી પછી સત્તારૂપ થઈને તે સામું જોઈ રહેવું. એમ ને એમ કર્યા કરે તો રાગ ઓછા થઈ જાય છે. ને **જે સંકલ્પ-વિકલ્પ કર્યાની વૃત્તિ છે તે વાસનાલિંગ શરીર કહેવાય** ને જે અવ્યક્તપણે રહ્યું છે તે કારણ શરીર છે. ને જ્યારે અતિ રાગ થઈ જાય છે ત્યારે તે સ્થૂળ થઈ આવે છે, જુઓને નેત્રની આગળ સર્વે સંકલ્પની ગાંઠ્યું રહી છે જે આ ઝાડની પંક્તિ છે ને આ મનુષ્યની પંક્તિ છે તે નેત્ર મીંચીને જુઓ તો પણ જણાઈ આવે. અને સ્પર્શનાં સંકલ્પ થાય ત્યારે તે વૃત્તિને મસ્તકને વિષે રાખે તો તે સંકલ્પ ટળી જાય છે. તેમ જ શબ્દની વૃત્તિને નેત્રમાં રાખે તો શ્રોત્રવૃત્તિ ઓછી થઈ જાય છે. એ યોગકળા છે. અને સૌભરી ઋષિને યોગકળા એકલી જ આવડતી હતી, પણ જ્ઞાનકળા આવડતી નહોતી તેથી યોગબળે કરીને જ સર્વે ક્રિયા કરી. અને ભ્રમર

જેમ કમળને વિષે સ્નેહે સોતો ચોટી રહે છે તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે પ્રીતિએ સોતા જોડાઈ જાવું. અને કપિલજીએ દેવહુતિ પ્રત્યે વાર્તા કરી જે, મહિમાએ સહિત ભક્તિ ને ભક્તિએ સોતું જ્ઞાન ને જ્ઞાને સોતો વૈરાગ્ય, ઇત્યાદિકની પક્વતાએ કરીને મોહ ટળી જાય છે અને એ જ્ઞાનાદિકનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ બહુ કરે ત્યારે સાક્ષાત્કાર થાય છે. પણ એ ઉતાવળે થાતું નથી. એમને એમ વૈરાગ્યે સહિત કર્યા કરે તો સિદ્ધિ થાય છે એમ કહીને સ્વામીએ હરજી ઠક્કર સામું જોઈને કહ્યું જે, તમને આંક મેળવતાં જેમ કઠણ પડતા નથી તેમ ધર્મ જ્ઞાનાદિક અભ્યાસે કરીને સરળ થઈ જાય છે. **॥૨૭૩॥**

અને 'બદરિકાશ્રમના તથા શ્વેતદ્વીપના મુક્ત કેમ વર્તે છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'બદરિકાશ્રમના મુક્ત તો જાણપણારૂપ થઈને ઇંદ્રિયો અંતઃકરણને જીતે છે ને શ્વેતદ્વીપના મુક્તો વાસુદેવ ભગવાનનું ધ્યાન કરે છે ને એ તો નિરન્ન કહેવાય છે. કેમ જે બે શરીરની ભાવનાએ રહિત વર્તે છે ને આત્મસત્તારૂપ થઈ ભગવાનનું ધ્યાન કરીને કારણ શરીરના રાગને ટાળે છે માટે નિરન્ન કહેવાય છે.ને શ્રીજી મહારાજ દયાએ કરીને એકવાર તો સર્વે હરિભક્તને બ્રહ્મપુરમાં લઈ જાય છે ને પોતાને વિષે પ્રીતિ પણ અતિશે કરાવે છે ને પોતાનું અલૌકિક સુખ પણ અતિશય આપે છે તે પછી જેને જ્યાં મોકલવા ઘટે ત્યાં તેને મોકલે છે. પછી તે ભક્ત એ સુખને સંભારતો થકો બીજા રાગને ટાળીને પાછો શ્રીજી મહારાજ પાસે આવે છે. **॥૨૭૪॥**

શ્રીજી મહારાજને સર્વે ભજે છે, પણ જેમ છે તેમ જાણવા બહુ કઠણ છે ને આત્માને પણ સર્વે સંત જાણે છે પણ આત્મારૂપે વર્તવું અતિ કઠણ છે. ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું જે, 'કેમ વર્તવું ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'નિત્ય પ્રલયાદિકે કરીને સર્વે ક્રિયાઓને અસત્ય, નાશવંત ને સ્વપ્નતુલ્ય જાણીને ક્યાંય પ્રીતિ ન રાખે ને એમને એમ ઠેરાવ કર્યા કરે તો એવી સ્થિતિ થાય

છે.' એમ પોતાને દૃષ્ટાંતે કરીને[૧] સ્વામીએ વાત કરી. **॥૨૭૫॥**

વિશ્વાસી ભક્તે શ્રીજી મહારાજની લીલાનું ચિંતવન કરવું ને બુદ્ધિવાળાએ ગુણ વિચારવા તે રુક્મિણીજીએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે–

श्रुत्वा गुणान् भुवनसुन्दर श्रुण्वतां ते
निर्विश्य कर्णविवरैर्हरतोऽङ्गतापम् ।

रूपं दृशां दृशिमतामखिलार्थलाभं
त्वय्यच्युताविशति चित्तमपत्रपं मे[२] ॥

અને બુદ્ધિ તો એક જ છે, પણ જે જે ભાવે કરીને ભાવિત થાય છે તેવી કહેવાય છે. જેમ શાસ્ત્રીય, વૈદ્યકીય અને લૌકિક બુદ્ધિ કહેવાય છે ને સત્સંગને યોગે કરીને અલૌકિક પણ કહેવાય છે. એમ બિલોરી કાચના

---

૧. **ગોપાળાનંદ સ્વામીનું પોતાનું દૃષ્ટાંત :-**

ગોપાળાનંદ સ્વામી સ્વયં કથા-વાર્તામાં ઘણીવાર કહેતા કે મને વચ્ચે વચ્ચે પ્રશ્ન પૂછતા રહેવું તો જ હું બાહ્યવૃત્તિ રાખીને કથા-વાર્તા કરી શકું છું. નહિતર તો અંતરદૃષ્ટિ થઈ જાય અને ઉપશમ સ્થિતિમાં પહોંચી જવાય તો કંઈ જ્ઞાન પણ ન રહે અને જડ જેવી સ્થિતિ થઈ જાય.

ભણનારા વિદ્યાર્થી સંતો વારંવાર પ્રશ્ન પૂછતા હતા; ત્યારે પુરુષોત્તમાનંદજીએ કહ્યું, 'વારંવાર પ્રશ્ન ન કરો. ત્યારે પણ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ કહેલું, 'ના, તે ભલે પૂછતા. જો મને કોઈ વચ્ચે વચ્ચે પૂછે જ નહિ' તો મારી અંતરવૃત્તિ થઈ જાય છે. એ પૂછે છે એટલે હું જાગૃત રહું છું. મોટા મુક્તોની આવી સ્થિતિ હોય છે.

૨. **અર્થ** : હે ત્રિભુવન સુંદર ! તમારા ગુણોને સાંભળીને સાંભળનારાના કાન દ્વારા તે ગુણો હૃદયમાં પ્રવેશ કરી, સર્વે તાપોનો નાશ કરે છે. અને તમારા રૂપનું દર્શન કરવું તે જ દૃષ્ટિવાળા પ્રાણીઓને માટે સર્વે પુરુષાર્થની સિદ્ધિ છે. હે અચ્યુત ! મારું મન લાજ-શરમ છોડીને તમારામાં પ્રવેશ કરી રહ્યું છે. (**ભાગવત** ૧૦-૫૨-૩૭)

INDEX

દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને બહુ વાર્તા કરી. **॥૨૭૬॥**

અને બ્રહ્મપુરાદિક ધામના મુક્ત શ્રીજી મહારાજ ભેળા પૃથ્વી ઉપર આવ્યા હોય, તે કેમ ઓળખ્યામાં આવે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'બ્રહ્મપુરના જે મુક્ત હોય તે તો ધર્મ જ્ઞાનાદિક જે એકાંતિક ભક્તનાં લક્ષણ તેણે યુક્ત હોય ને તેમ જ વર્તતા હોય ને વાર્તા પણ તેમ જ કરે ને જે વૈકુંઠના મુક્ત હોય તેને ધર્મ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય ને બીજા ગૌણ હોય. અને જે ગોલોકના મુક્ત હોય તેને તો ભક્તિ પ્રધાન હોય ને બીજા ગૌણ હોય. અને જે શ્વેતદ્વીપના મુક્ત હોય તે તો આત્મસત્તારૂપે વર્તતા થકા શ્રીજીનું ધ્યાન કરીને કારણ શરીરના ભાવને ટાળતા હોય, ને જે બદરિકાશ્રમના મુક્ત હોય તે તો સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ એ બે દેહના ભાવને ટાળતા થકા પ્રધાનપણે ત્યાગને વિષે વર્તતા હોય. ને જે સ્વર્ગલોકના હોય તેને કીર્તિ પ્રધાનપણે વર્તતી હોય. ને જે આધુનિક હોય તેને વિષયની આસક્તિ પ્રધાનપણે વર્તતી હોય. **॥૨૭૭॥**

અને પરમેશ્વર તો પૂર્ણકામ છે, તેને કાંઈ જોઈતું નથી ને ગ્રહણ કરે છે તેનું કેમ જાણવું? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'પરમેશ્વર તો જીવના કલ્યાણને અર્થે અતિશે દયાયે કરીને મનુષ્યભાવનું ગ્રહણ કરે

---

૧. **બિલોરી કાચનું દૃષ્ટાંત :-**
જે બુદ્ધિ બિલોરી કાચ જેવી નિર્મળ હોય તે જ યથાર્થ બુદ્ધિ કહેવાય. કારણ કે ભીષ્મની બુદ્ધિ શાસ્ત્રીય અને નીતિપ્રધાન હતી તો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને ભગવાન માનવા છતા તેની સામે લડ્યા. બ્રાહ્મણ ઋષિઓ વેદિયા-કર્મકાંડી હતા તો શ્રીકૃષ્ણ માટે અન્ન ન આપ્યું ને યજ્ઞમાં હોમ્યું. દશરથની બુદ્ધિ માત્ર લૌકિક બુદ્ધિ જ હતી તો કૈકેયીને આપેલું વચન પાળવા ખાતર રામને વનવાસ આપ્યો.
પણ જો લક્ષ્મીજીની બુદ્ધિ બિલોરી કાચ જેવી સ્વચ્છ હતી તો તેમણે ઘણા પુરૂષ જોયા, પણ જેમાં રૂપ તેમાં ગુણ નહીં ને ગુણ તેમાં રૂપ નહીં અને રૂપ ગુણ હતા ત્યાં આત્મબળ નહીં. પછી એ બધું જ જ્યારે ભગવાનમાં જોયું ત્યારે તેમને વર્યા.
એમ મોક્ષમાર્ગના અનુયાયીની બુદ્ધિ જેવી લક્ષ્મીજીની જેમ બિલોરી કાચ નિર્મળ હોવી જોઈએ એવો ભાવાર્થ છે.

છે. ને જો એ કોઈ પદાર્થને અંગીકાર ન કરે તો આપણું શ્રેય શાણે કરીને થાય ? માટે પોતે એવો સંકલ્પ કર્યો છે જે, 'અમને ભૂખ, તરસ, શીત, ઉષ્ણાદિક મનુષ્યની પેઠે થાઓ' અને એ વાત શ્રીજીએ પંચાળાના ચોથા વચનામૃતમાં કહી છે.' **॥૨૭૮॥**

અને 'લય, વિક્ષેપ, રસાસ્વાદ અને કષાય[1]; એ ચારને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'લય તો ભગવાનની લીલાનાં ચિંતવને કરીને તથા સ્વામિનારાયણ નામના ભજને કરીને ટળે છે. ને વિક્ષેપ તો શ્રીજી મહારાજના માહાત્મ્યના વિચારે કરીને તથા આત્મા-અનાત્માના વિવેકે કરીને ટળે છે ને રસાસ્વાદ તો નિયમને વિષે યથાર્થપણે વર્તવે કરીને ટળે છે. ને કષાય તો સત્તારૂપ થઈને શ્રીજી મહારાજનું ધ્યાન કરવાથી ટળે છે.' **॥૨૭૯॥**

અને પંચવિષયમાં અરુચિ કેમ થાય ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે,'એ પંચવિષય સંબંધી ઉદ્યમને વિષે વારંવાર અતિશે દુઃખ જોયા કરે તો અરુચિ થાય. ને **જો વિષય સહેજે મળે તોપણ એને ભોગવવે કરીને મહારાજની અપ્રસન્નતા** થાય છે એમાં લેશમાત્ર સંશય નથી એમ મનમાં યથાર્થ દૃઢ નિશ્ચય કરે, તો અરુચિ થાય.' **॥૨૮૦॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે, **પરમેશ્વરને યથાર્થ સમજ્યાની જે વાત છે તે જો હરિભક્તોને ન સમજાવે ને છાની રાખે તો તેને વિષે તમોગુણ વૃદ્ધિ પામે છે** ને એ મોટા થાય તોપણ સંકર્ષણ જેવા થાય છે ને શ્રીહરિજીની સેવાને વિષે અખંડ રહી શકે નહિ. કેમજે એને તમોગુણ પ્રધાન છે માટે. **॥૨૮૧॥**

'નિર્વાસનિક ભક્ત અમને ગમે છે એમ શ્રીજીએ કહ્યું છે તે કેમ થવાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે, 'બે પ્રકારના ભક્ત છે તેમાં એક તો સવાસનિક છે ને બીજો નિર્વાસનિક છે ને એ બેયનું કલ્યાણ તો શ્રીજી મહારાજ કરે

---

૧. વાસના. લય-વિક્ષેપ, રસાસ્વાદ અને કષાય; આ ચાર ધ્યાનમાં થતાં વિઘ્નો છે.

છે. પણ સનકાદિક જેવા જે નિર્વાસનિક ભક્ત છે તે ઉપર શ્રીજીનો જેવો રાજીપો જણાય છે તેવો રાજીપો બ્રહ્માદિક જેવા જે સવાસનિક ભક્ત છે તે ઉપર જણાતો નથી. એ વાત મોક્ષધર્મમાં કહી છે જે, ભગવાન બ્રહ્માદિકની પૂજા પગે કરીને ગ્રહણ કરે છે ને એકાંતિક ભક્તની પૂજા તો મસ્તકે કરીને ગ્રહણ કરે છે.' બ્રહ્માદિકની તો બ્રહ્માંડમાં મોટપ બહુ જણાય છે ને સનકાદિક તો ગરીબ જેવા જણાય છે, પણ એ બહુ મોટા છે ને એવાને સંગે કરીને નિર્વાસનિક થવાય છે. ॥૨૮૨॥

અને 'ધર્મ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ ને વિચાર; એમાં શ્રેષ્ઠ કયો હશે ?' એમ પૂછ્યું ત્યારે સર્વે સંતે વિચારને શ્રેષ્ઠ કહ્યો. પછી સ્વામી કહે, 'અમને પણ એ જ જણાય છે. **જુઓને પરમેશ્વરની મોટપ; એમને ભજી ભજીને તો શુક!નારદાદિક પણ ભગવાન કહેવાયા છે.** એવા એ ભગવાન અનેક સામર્થીએ યુક્ત ને પૂર્ણકામ છે ને એમને કોઈ પદાર્થ માત્ર જોઈતું નથી. એ તો કેવળ દયાએ કરીને જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યભાવને ગ્રહણ કરે છે. ને તેમણે ઉત્તમ મુમુક્ષુની શિક્ષાને અર્થે તથા સર્વે આવિર્ભાવની શિક્ષાને અર્થે પ્રથમ વનમાં રહીને અષ્ટાંગ યોગ સાધ્યો ને શરીરમાં રુધિર તો રહેવા દીધું જ નહિ. ને અન્ન તો જમતા જ નહિ ને વાયુભક્ષણ કરીને રહેતા અને સ્ત્રીનો ગંધ ગમતો નહિ. એવા અતિ ત્યાગી જે શ્રીજી મહારાજ તે આપણા કલ્યાણને અર્થે જમવા માંડ્યા ને વસ્ત્ર પણ પહેરવા-ઓઢવા માંડ્યા. પણ આપણ સર્વેથી જેમ ઘટે તેમ યથાર્થ સેવા થઈ નહિ. કેમ જે કોઈ સત્સંગી છ મહિના કે વરસ પર્યંત દહાડી-દહાડી[૧] થાળ કરીને કે કરાવીને શ્રીજી મહારાજને અતિશે પ્રીતિએ કરીને જમાડી શક્યા નહિ ને વસ્ત્ર આભૂષણ પણ વરસો વરસ ભાવે સહિત અર્પણ કરી શક્યા નહિ. એવી રીતે મહિમા સમજ્યામાં ઘણી કસર રહી જાય છે.' ॥૨૮૩॥

અને સત્તારૂપ થઈને માંહી રહીએ તો સુખ રહે છે ને બહાર રહીએ

૧. દરરોજ

તો દુઃખ થાય છે. તે કેમ વર્તીએ તો દુઃખ ન થાય ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'જેમ માંહી વર્તીએ છીએ તેમ જ દેહમાં આવીએ તોપણ વર્તીએ તો દુઃખ થાય જ નહિ ને એમ વર્તવાથી જેમ તેમ બોલી જવાય ને કોઈ કાંઈક કહે તો તેનું દુઃખ લગાડીએ નહિ ને આપણે ક્યાં વિદુરનીતિ ભણ્યા છીએ જે તે પ્રમાણે ન બોલાણું તો લાજ નહિ રહે ? એમ તો કાંઈ નથી. માટે માંહી ને બાહરે જાણપણારૂપે વર્તીએ તો દુઃખ જ નથી. ॥૨૮૪॥

અને વિષયને ભોગવવા ન દઈએ તો મન સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરે ને ભોગવવા દઈએ તો જીવનું ભૂંડું થાય; માટે આહાર-વિહાર યુક્ત રાખવો એ ઠીક છે. ॥૨૮૫॥

'શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અહિંસા-ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો નહિ ને એકલી મારકૂટ જ કેમ કરી ? તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'શિશુપાલ ને જરાસંધાદિક જે આસુરી રાજા હતા તેમણે જ્યારે ભાગવત ધર્મ પૃથ્વી ઉપર પ્રવર્તવા ન દીધો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વિચારીને અર્જુન-ભીમાદિક દ્વારા એ અધર્મરૂપ રાજાઓની સમાપ્તિ કરાવી ને યુધિષ્ઠિર રાજા દ્વારા શ્રીમદ ભાગવત્ તથા શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતારૂપ જે સદ્ધર્મ તે પ્રવર્તાવ્યો.' ॥૨૮૬॥

અને મંડળમાં જે બખેડો થાય છે તેનું એ કારણ જે સરખા રુચિવાળા ન હોય માટે માંહોમાંહી સંપ રહેતો નથી. એકરુચિવાળા હોય છે તેમાં પણ વૈરાગ્યને ભેદે કરીને સરસ-નરસ હોય છે. તે ઉપર **કુટિચક, બહૂદક, હંસ ને પરમહંસને** દૃષ્ટાંતે કરીને સ્વામીએ વાત કરી જે કુટિચકને જ્ઞાન ગૌણ અને આશ્રમધર્મ મુખ્ય હોય; ને બહુદકને આશ્રમધર્મ તથા જ્ઞાન તુલ્ય હોય; ને હંસને આશ્રમધર્મ ગૌણ ને જ્ઞાનાભ્યાસ મુખ્ય હોય; ને પરમહંસને આત્માનો તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર હોય. તેમાં કુટિચક એમ જાણે જે, 'એ ત્રણ મારી જેમ કેમ વર્તતા નથી ? તે એની એવી સમજણ ખોટી છે ને જે સરસ વર્તતો હોય તે એમ જાણે જે, 'બીજા મારી પેઠે વર્તે તો ઠીક' તે એની સમજણ તો શ્રેષ્ઠ છે. ॥૨૮૭॥

અને દિવસ સ્વામીએ સાંજને સમે દયા કરીને પોતાની મેળે વાત કરી જે ભક્તિએ કરીને જીવનું કલ્યાણ તો થાય છે; પણ ત્રણ અંગ વિના યથાર્થ હરિભક્ત થાતા નથી. તે અંગ ક્યા ? તો દાસપણું, પ્રીતિ ને આત્મનિષ્ઠા. એમ કહીને એ ત્રણેય ગુણની વાત વિસ્તારીને કરી ને કહ્યું જે ત્રણ જેને પરિપૂર્ણ હોય છે તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય છે. ને એ ભક્તને ને શ્રીહરિજીને લેશમાત્ર અંતરાય રહેતો નથી ને અતિ હેતે કરીને એક જેવું થઈ જાય છે. ને એ ભક્તને શ્રીજીની મરજી પણ જાણ્યામાં આવે છે તે માટે તેમની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે છે. ને કોઈક વાત ન જણાય તો શ્રીજી તેમને શીખવી દે છે. જેમ બે મિત્ર હોય છે તેમને કોઈ અંતરાય રહેતો નથી ને એક જીવ જેવા થઈ જાય છે તેમ પરમેશ્વરને ને એકાંતિક ભક્તને પણ એક જેવું થઈ જાય છે ને તે પૂર્ણ ભક્ત કહેવાય છે. એમ કહી પતિવ્રતાના અને શૂરવીરના દૃષ્ટાંતે બહુ વાત કરી. **॥૨૮૮॥**

અને એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, જે એકાંતિક ભક્ત હોય તે પોતાને એમ માને જે, માન થાઓ કે અપમાન થાઓ, ને રામપાત્ર[1] લઈને ઘેર ઘેર માંગી ખાઓ કે હાથીએ બેસો, નજે સુખ થાઓ કે દુઃખ થાઓ, ને શરીર રોગી રહો કે નિરોગી રહો; પણ આવા પુરુષોત્તમ ભગવાનની ને મોટા પુરુષની પ્રાપ્તિ થઈ છે માટે મારા મોટાં ભાગ્ય છે. એમ માનીને **અલમસ્ત થકો શ્રીજી મહારાજને ભજ્યા કરે, પણ એ કોઈમાં લેવાય નહિ તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય. ॥૨૮૯॥**

અને પરોક્ષને પ્રત્યક્ષ કેમ કરવા ? તેનું લક્ષણ જે, દશ-વિશ પ્રામાણિક મનુષ્ય હોય ને તે પણ સમીપ સંબંધી હોય તે સર્વે કહે જે, આ વાર્તા તો એમ જ છે ને પરમ સત્ય છે તો તે વાત તરત મનાઈ જાય; પણ લગારેય સંશય ન રહે. તેમ મોટા પુરુષ કહે જે, 'શ્રીજી મહારાજ જેવા બ્રહ્મપુરને વિષે ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ ને સામર્થી સહિત વિરાજે છે તેવા ને તેવા જ આ પૃથ્વી ઉપર વિચરે છે ને તે મનુષ્યરૂપને વિષે એવી ને એવી સામર્થી સોતે સો ને હજારો હજાર

૧. ભિક્ષાપાત્ર

જીવને દેખાઈ આવે છે ને તે કહે છે પણ ખરા.' એ વાત જેને સત્ય મનાય તેને પ્રત્યક્ષ થાય; પણ પરોક્ષ રહ્યા નહિ. ને આવું જે શ્રીહરિના સ્વરૂપ સંબંધી જ્ઞાન તે એકાંતિક થકી જ પમાય છે એમ જાણવું. એમ કહીને સ્વામીએ તે ઉપર સર્પને દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને બહુ વાત કરી. **॥૨૯૦॥**

અને વળી એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે **ડોળિયાં મનુષ્યનો સંગ કરવો નહિ; તેણે કરીને અંતર મલિન થઈ જાય છે.** તે પાછો તપાસીને શુદ્ધ કરે તો થાય; પણ એવી રીતે કરતાં મોટાને જ આવડે છે ને બીજાને તો શુદ્ધ-અશુદ્ધની ખબર જ પડતી નથી. જેમ વહાણને વિષે અલ્પ ભાર હોય ત્યારે તે સરસ ચાલ્યું જતું હોય ને પછી તેને વિષે ઘણો ભાર ભરે તો તેમ ન ચાલે ને ધીરું પડી જાય છે એ તો દૃષ્ટાંત છે. તેનો સિદ્ધાંત જે, તેમ ડોળિયાં મનુષ્યના સંગે કરીને ઈંદ્રિયો અંતઃકરણને વિષે જે રજ તમના વેગ લાગે છે તે પાપરૂપ મેલ પેસે છે તેણે કરીને ભજન-સ્મરણ મંદ પડી જાય છે ને જેમ પ્રથમ હેતે સહિત ભજન સ્મરણ થાતું હોય તેમ ન થાય. તે સારુ તો દત્તાત્રેયાદિક ભગવાન હતા તોપણ બીક રાખીને વર્ત્યા. ને આપણે તો એકલું શાક જ ખાઈએ છીએ ને તેમાં કોઈક તો પેટ ભરીને ખાય છે ને લાડુ તો મુખવાસ જેટલો જ જમે છે ને કોઈ તો અરધો અને કોઈક તો પોણો ખાય છે ને પેટ ભરીને તો અન્ન કોઈક ખાતા હશે. એમ મર્મે કરીને વાત કરી. **॥૨૯૧॥**

અને એક દિવસ સ્વામીએ અર્થારામ[૨] અને ઈંદ્રિયારામના[૩] ગુણાનુધ્યાન[૪] ને દોષાનુધ્યાનની[૫] વાર્તા વિસ્તારીને કરી તે સાંભળીને

---

૧. **સર્પનું દૃષ્ટાંત :-**
સર્પની કાંચળી સર્પના જેવા જ આકારવાળી હોય છે. કાંચળીમાં ફેણ,રેખાઓ, સાંધાઓ, પૂછડું વિગેરે સ્પષ્ટ સર્પ જેવું જ દેખાય છે. તેમ જ અક્ષરધામમાં પણ મુક્તજનોના આકાર પણ શ્રીહરિ જેવા જ હોય છે.
૨. પંચવિષય માટે રાત-દિવસ મહેનત કરનાર.
૩. ઈન્દ્રિયોના સુખમાં રચ્યોપચ્યો રહેનાર.
૪. ગુણોનું અનુસંધાન.
૫. દોષોનું અનુસંધાન.

સંતે પૂછ્યું જે, 'કેમ સમજીને દોષાનુધ્યાન કરે તો બાધ ન આવે ને કેમ કરે તો બાધ આવે? ને ગુણાનુધ્યાન કેમ કરવું ને કેમ ન કરવું ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, **'જેને વિષે કાંઈ દોષ હોય તેને કોઈ પ્રસંગે કરીને કહેવાય તો તેનો દોષ નહિ ને અવગુણ લીધો પણ ન કહેવાય; ને જેને વિષે દોષ ન હોય તેને વિષે દોષ પરઠે તો દોષ લીધો કહેવાય** ને તેનું અતિશે ભૂંડું થાય ને કલ્યાણના માર્ગ થકી પડી જવાય. ને જેમ હોય તેમ કહે તેનો દોષ તો જણાતો નથી. જુઓને બ્રહ્મા નારદાદિકને શાસ્ત્ર કહે છે ને ? અને શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતને વિષે, પણ કહ્યું છે જે 'નારદ સનકાદિક જેવા જે સાધુ છે તે એને રાંક ને પાપી જાણે છે. એ[૧] દોષ લીધો ન કહેવાય. અને મુક્તાનંદ સ્વામી તથા શતાનંદમુનિ પણ જાણતા હતા જે 'આને વિષે આટલો દોષ છે ને આને વિષે એ નથી' ને વચનામૃતમાં[૨] મહારાજે પણ કહ્યું છે જે, 'અમે જોયા કરીએ છઈએ જે, આને આ વર્તમાનમાં આટલી કસર છે ને આને ઠીક છે. એમ મોટા મોટામાં જોયા કરીએ છઈએ.' માટે એવી રીતે જે કહેવું તે દોષાનુધ્યાન ન કહેવાય. ત્યારે હરજી ઠક્કરે પૂછ્યું જે, 'એક હરિભક્ત તો નાનો હોય અને બીજો ભક્ત તો મોટો હોય ને તેમાં દોષ તો હોય તે નક્કી જણાય તો ખરો માટે એ દોષ લીધો કહેવાય કે નહિ ?' ત્યારે સ્વામી કહે, એ દોષ લીધો ન કહેવાય. કેમજે, **જે વિવેકવાન હોય તેને સાચું ખોટું જણાય તો ખરું.' ॥૨૯૨॥**

વળી એક દિવસ સ્વામીએ કહ્યું જે, 'દાસ, પ્રેમી અને જ્ઞાની એ ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે તેમને પરમેશ્વર જ્યારે પોતા સંબંધી કે ભક્ત સંબંધી ક્રિયામાં જોડે ત્યારે દાસ અને પ્રેમી તો ક્રિયા કરતાં થકા તેમાં જોડાઈ જાય. કેમજે એ બેયને તો ક્રિયાનું ધ્યાન અવ્યક્તપણે રહ્યું હતું. ને જ્ઞાની તો ક્રિયા કરતાં થકા તેમાં ન જોડાય. કેમજે એ તો ક્રિયામાત્રનો

---

૧. વચ. ગ.પ્ર.પ્ર.-૩૬
૨. વચ. ગ.અં.પ્ર.-૩૦

નિષેધ કરીને શ્રીજીને વિષે જ પ્રધાનપણે જોડાણો છે, તે ઘટે તેટલી જ ક્રિયા કરીને રહેવા દીએ. ને એકાંતિક તો એ ત્રણેય કહેવાય ખરા. **॥૨૯૩॥**

આ જગતમાં બે પ્રકારના મનુષ્ય છે. તેમાં એકનાં ઈંદ્રિયો-અંતઃકરણ ધર્મ, અર્થ ને કામ પર વર્તે છે ને તેઓ આત્માને તથા સૂક્ષ્મ દેહને જાણે છે, પણ અર્થાદિકને સારુ જ ઉદ્યમ કરે છે; ને ધર્મ કરે છે તે પણ તે સારુ જ કરે છે. ને તે અર્થ કામ વિષે તો અનેક ભેદ રહ્યા છે. તેની વિગત જે, કોઈકને તો ઈંદ્રાદિકના અર્થ કામ જોઈએ છીએ ને કોઈકને તો બ્રહ્માદિકના ને કોઈકને બૃહસ્પતિ આદિકના અને કોઈકને તો વૈરાજપુરુષના ને કોઈકને પ્રધાનપુરુષના ને કોઈકને મૂળપુરુષના અર્થ ને કામ જોઈએ છીએ. તે અર્થાદિક તો લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માન, ક્રોધ, મદ, ઈર્ષ્યા અને મત્સરાદિકે કરીને ભરેલ છે. અને બીજા ભક્તને તો દેહ, ઈંદ્રિયું ને અંતઃકરણ એ સર્વે મોક્ષ પર વર્તે છે ને તે પ્રકૃતિપુરુષને તથા તેનાં સર્વે કાર્યને અસત્ય, અત્યંત અસાર, નાશવંત, તુચ્છ અને સ્વપ્ન તુલ્ય જાણીને પોતાના જીવાત્માને બ્રહ્મ સાથે એકપણાને પમાડીને પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમને ભજે છે. ત્યાં શ્લોક છે જે–

आत्मारामश्च मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थम्भूतगुणो हरिः[૧] ॥
ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्[૨] ॥

---

૧. **અર્થ** : આત્મારામ અને રાગદ્વેષાદિકરૂપ ગ્રંથિએ રહિત એવા મુનિઓ પણ ભગવાનની ફલાનુસંધાને રહિત નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે. કારણ કે એવા મુનિઓ પણ ભક્તિ કરે એવા ભગવાનમાં કારુણ્ય, સૌશીલ્ય, વાત્સલ્યાદિક શ્રેષ્ઠ ગુણો રહ્યા છે. (ભાગ. ૧-૭-૧૦. વચ.પ્રં.-૨, ગ.અં.પ્ર.-૩)

૨. **અર્થ** : જે બ્રહ્મરૂપ થયો છે અને જેનું મન પ્રસન્ન છે એટલે કે ક્લેશાદિક વડે જેનું મન કલુષિત થતું નથી અને અપ્રાપ્ત વસ્તુનો શોક કરતો નથી અને કોઈ પદાર્થને ઈચ્છતો નથી, સર્વે ભૂતમાં સમદૃષ્ટિ એટલે કે પરમેશ્વરની દૃષ્ટિ રાખનારો મારી પરા ભક્તિને પામે છે. અર્થાત્ બ્રહ્મરૂપે આત્માનો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તેને જ પરા ભક્તિનો અધિકાર થાય છે. (ગીતા. ૧૮-૫૪)

INDEX

તથા

ધર્મ સ્થિતૈરુપગતૈર્બૃંહતા નિજૈક્યં
સેવ્યોહરિઃ સિતમહઃ સ્થિતદિવ્યમૂર્તિઃ ।
શબ્દાદ્યરાગિભિરિતિ સ્વમતં વદન્તં
ત્વાં ભક્તિધર્મતનયં શરણ પ્રપદ્યે[૧] ॥

આ ત્રણ શ્લોકમાં જેવી વાત કહી છે તેવી જાતની રુચિ અતિશે પક્વ કરી હોય તો કોઈ કાળે ને કોઈ વિક્ષેપે કરીને તેનો નાશ થાય નહિ. ત્યાં દૃષ્ટાંત જે જીવને જ્યારે અંતસમો આવે છે ત્યારે મૂર્છાવસ્થા થઈ જાય છે. તે સમે કાંઈ ખબર રહેતી નથી ને તે પાછો જ્યાં દેહ ધરે છે ત્યાં પૂર્વની પેઠે જ રાગદ્વેષાદિકને લઈને ઊઠે છે. તેમ જેને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક સંબંધી અતિ પક્વ રુચિ થઈ હોય તો તે જ્યાં જાય ત્યાં તેવી રુચિ લઈને ઉઠે છે માટે **શ્રીજી મહારાજની મૂર્તિને દૃષ્ટિ આગળ ધરીને ઇંદ્રિયું દ્વારાએ કરીને અંતરમાં ઉતારવી ને આત્મસત્તારૂપે રહી, તે મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું. એમ કર્યા કરે તો ઇંદ્રિયુંમાંથી રાગ ઓછા થઈ જાય છે** ને એમ વર્ત્યા વિના તો ધર્મને વિષે રહીને વિષયને ભોગવતો હોય, પણ વિષયને મૂકી શકે નહિ. ને મોર્યે કહ્યું એમ વર્તતો હોય તે તો મૂકી દીએ. કેમજે તેની ઈંદ્રિયુંની વૃત્તિ કોમળ હોય તેથી તેને જેમ ફેરવે તેમ ફરે. જેમ નાનું વડનું વૃક્ષ હોય છે તેને જેમ મરડે તેમ મરડાય છે, પણ બહુ મૂળ ઘાલેલ ને અતિ વિસ્તારવાન જે વડ હોય છે તે મરડ્યો મરડાય નહિ. માટે પુરુષપ્રયત્ને કરીને પ્રતિલોમપણે વર્ત્યાનો આગ્રહ રાખવો. **॥૨૯૪॥**

અને ધર્મ જ્ઞાનાદિકની પક્વતાએ કરીને પંચવિષયને વિષે બંધાય નહિ ત્યારે એકાંતિક થાય. ને પ્રેમી ભક્તને પતિવ્રતાનું અંગ

---

૧. **અર્થ :** જેઓ પોતાના એકાંતિક ધર્મમાં રહેવાથી અક્ષરબ્રહ્મની સમાનતાને પામેલા છે અને જેઓ શબ્દાદી પંચવિષયોમાં દોષદૃષ્ટિ વડે તીવ્ર વૈરાગ્યવાળા છે, તેઓએ પણ અક્ષરબ્રહ્મના શ્વેત પ્રકાશમાં રહેલા દિવ્ય મૂર્તિમાન શ્રી વાસુદેવ ભગવાનને સેવવા જોઈએ એમ પોતાના સ્વતંત્ર સિદ્ધાંતને પોતાના આશ્રિતો આગળ કહેતા એવા, હે શ્રી ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર, તમારો હું આશ્રય લઉં છું. **(સ.જી** ૫--૬૬-૬૧)

INDEX

હોય ને દાસને તો વચનમાં યથાર્થ વર્ત્યાનું અંગ હોય તેણે કરીને વિષયને વિશે અરુચિ હોય છે, પણ **જ્ઞાન વિના મૂળ ઊખડે નહિ. માટે ઉપશમે કરીને રાગ ઓછા કરવા.** જેમ ઝાડને વારંવાર કાપ્યા કરે તો કોટાં નિર્બળ નીસરે. **॥૨૯૫॥**

અને **'सत्वं यद्ब्रह्मदर्शनम्'** સત્ત્વગુણથી બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે એવી જે માયા તે દુઃખરૂપ કેમ કહેવાય છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જેમ પૃથ્વીની ઘટાદિક એવા અનેક પ્રકારની રચના છે તથા કાચ આદિકને વિષે સ્વચ્છપણું છે તે સર્વે કર્તાની શિલ્પતાએ કરીને છે, તેમ શ્રીહરિજી અને તેમના સત્પુરુષના સંબંધે કરીને સત્ત્વગુણને વિષે બ્રહ્મદર્શનપણું છે. ને એમ ન હોય તો આરબ ને કોળી આદિકને વિષે સત્ત્વગુણ તો દેખાય છે તો પણ બ્રહ્મદર્શન તો કહેવાય નહિ. ને નિર્ગુણપણું તો એ બેયના સંગે કરીને આવે છે. ને તેને વિષે બીજો એક ભેદ છે, જેમ આંહીથી વડતાલ તથા ધોલેરે કે જુનાગઢ જવાની કળ્યા હોય તાપણ ગયા કહેવાય, ને હોય તો મારગમાં, તેમ હરિભક્ત નિર્ગુણ કહેવાય. એમ દેવને દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાર્તા કરી. **॥૨૯૬॥**

પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને કેમ સમજવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, જેવી રામકૃષ્ણાદિક ભગવાનની મૂર્તિ છે તેવી જ પુરુષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિ હોય; પણ સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ ને વિભૂતિ આદિકના ઐશ્વર્ય, તથા પ્રકાશ ને શક્તિ આદિકના અનવધિકાતિશયપણાએ[૧] કરીને અત્યંત વિલક્ષણપણું છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત જે, જેમ ચિત્રામણનો સૂર્ય અને પ્રત્યક્ષ સૂર્ય તથા ચિત્રામણની હોળીનો અગ્નિ ને પ્રત્યક્ષ હોળીનો અગ્નિ તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજવું. **॥૨૯૭॥**

અને સાધર્મ્યપણું[૨] કેમ જાણવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ

---

૧. સીમા રહિતપણે - અતિશયપણે
૨. સમાન-ગુણ-ઐશ્વર્ય-રૂપની પ્રાપ્તિપણું

કર્યો જે, જેમ દાવાનળે વનનો એક દેશ બાળ્યો હોય તોપણ વન બાળ્યું કહેવાય. તેમ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે **ભગવાનને માર્ગે ચાલ્યો જે ભક્ત તે ભગવાન ને સત્પુરુષને સંગે કરીને નિર્ગુણપણાને પામ્યો કહેવાય છે.** અને એ નિર્ગુણપણું જ ભગવાનનું સાધર્મ્યપણું છે. તે સાધર્મ્યપણાને આપણે સર્વે પામ્યા છીએ. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે; જેમ એક પર્વત તો સાકરનો જ હોય ને એક પર્વત તો પોણા ભાગનો સાકરનો હોય ને એક તો અર્ધો સાકરનો હોય ને એક તો પા ભાગનો સાકરનો હોય ને એક પર્વતના તો શિખર માથે પચાસ કે સો મણ સાકર પડી હોય ત્યાં જે જીવ જાય તે સર્વેનાં મુખ ગળ્યાં થાય; તેમ સાધર્મ્યપણામાં ભેદ છે. ॥૨૯૮॥

અને આત્માને ને ભગવાનના મહિમાને કેમ જાણવો ? તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, **આત્માને એમ જાણવો જે ચોરાશી લાખ જાત્યના દેહ ધર્યા પણ તે ક્યાંય મર્યો નથી ને જેવો છે તેવો ને તેવો જ રહ્યો છે માટે અજર-અમર છે ને અછેદ્ય-અભેદ્ય આદિક લક્ષણે કરીને તે જીવને સત્તારૂપ જાણવો.** ને પુરુષોત્તમ ભગવાનનો મહિમા તો એમ સમજવો જે, એની બીકે કરીને સમુદ્ર **ચોસઠ ગાઉ ઊંચે જળને ધરી રહ્યો છે ને એની બીકે કરીને વાયુ પણ નિરંતર વાય છે ને એ ભગવાન જળના બિંદુમાંથી આવી કાયા કરી આપે છે. એવી જાતનો મહિમા અપાર** રહ્યો છે. એમ પુરુષોત્તમ ભગવાનનો મહિમા સમજવો. ॥૨૯૯॥

અને એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, જેટલા પદાર્થ બાહેર રહ્યા છે તેટલાં જ જીવમાં રહ્યા છે. ને જીવની અહંવૃત્તિ બહુ બળવાન છે, કેમજે સભામાં અતિશે સરસ ભાગવત વાર્તા થતી હોય ને અહંવૃત્તિ જો બીજે ઠેકાણે જાય તો તે સભામાંથી તુરત ઊઠીને ચાલી નીસરે ને એ અહંવૃત્તિ બહુ વિસ્તારવાળી જણાય છે. જુઓને સાહેબલોક ઘોડાને ને સવારને તોળીને દોડાવે છે અને તેને જો ફરીને તોળે તો જે આગળ નીસર્યો

હોય તેમાં ચાર-પાંચ શેર વધુ ભાર થાય છે. ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું જે, 'એ અહંવૃત્તિ કેમ ટળે' ? તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત અને નિષ્કામશુદ્ધિ એ ત્રણ ગ્રંથ પ્રમાણે નિયમમાં દેહને વર્તાવે ને પ્રમાદ મૂકીને સત્પુરુષના સંગે કરીને ધર્મ, જ્ઞાન વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીહરિજીની ભક્તિ શીખીને તેમ જ વર્તે તો ટળે. અને એ **અહંવૃત્તિ જ જન્મ-મરણનું કારણ છે.' ॥૩૦૦॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, ધર્મ જ્ઞાનાદિકે કરીને બે સરખા હોય તેમાં એક તો શ્રીહરિજી મહારાજની અનુવૃત્તિને વિશે વર્તે છે ને એક નથી વર્તતો તે બેમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ? જે **અનુવૃત્તિમાં વર્તે છે એ જ શ્રેષ્ઠ છે. કેમજે જે યથાર્થ મહિમા સમજતો હોય તે જ અનુવૃત્તિમાં વર્તે છે. ॥૩૦૧॥**

'જે સત્સંગ કરે છે તેને દિવ્ય દેહ કેમ બંધાય છે ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'જેમ મૂર્તિનું બીબું મીણનું કરે છે. તેમાં પાંચ પ્રકારના રસ રેડે છે તે રસની મૂર્તિ બંધાય છે ને મીણનું બીબું ગળી જાય છે પછી તે ઉપર માટીનું ખોખું હોય તેને ભાંગી નાખે છે. તે ધર્મ જ્ઞાનાદિક જેમ જેમ પક્વતાને પામતાં જાય છે તેમ દિવ્ય દેહ બંધાતો જાય છે ને તેમાં પ્રકાશાદિક ઐશ્વર્ય આવતાં જાય છે ને એ ચારેય સાધન જ્યારે જીવને વિષે સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે દિવ્ય દેહ સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ થાય છે ને તે પછી માટીના ખોખાને ઠેકાણે જે સ્થૂલ દેહ તે પડી જાય છે ને જેમ મૂર્તિને ઘસી ભૂંસીને દિવ્ય કરે છે તેમ એ એકાંતિક ભક્તને શ્રીહરિજી મહારાજ અતિ દયાએ કરીને પોતાની દૃષ્ટિ વડે જ સર્વ કસર ટાળી નાખે છે. ને દેહાભિમાન તો સ્થૂલ દેહને વિષે રહે છે ને માન તો સૂક્ષ્મ દેહને વિષે રહે છે તેથી દિવ્ય દેહમાં તે નડતાં નથી.' **॥૩૦૨॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, નર તથા માદા નામે બે પ્રકારના જીવ અસુરમાં ને દેવમાં રહ્યા છે. તે અસુર નર જો પૃથ્વી ઉપર આવેલો હોય તો અનેક જીવને અસુર કરે છે ને જો દેવ નર આવેલો હોય તો હજારો

જીવને દેવ કરે છે ને નર વિના એકલી માદાને ફળ લાગે નહિ તેમ **એકાંતિક ભક્તના પ્રસંગ વિના એકાંતિક થવાય નહિ.** એ પ્રમાણે પપૈયાના વૃક્ષને દૃષ્ટાંતે[1] કરીને વાત બહુ કરી. ॥૩૦૩॥

સ્વામીએ વિષયખંડનના વચનામૃતની[2] વાત કરી જે, સમજીને વિષય ભોગવે તો સુખિયો રહે; નહિ તો દુઃખિયો થાય. ત્યારે સંતે પૂછ્યું જે 'કેમ સમજીને વિષય ભોગવવા ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત ને નિષ્કામશુદ્ધિ એ પ્રમાણે જે વર્તવું તે સમજીને વિષય ભોગવ્યા કહેવાય.'॥૩૦૪॥

અને સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'વાસના બહુ બળવાન છે તે કેમ જીતાય ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, **'સત્પુરુષના સમાગમે કરીને ધર્માદિક ચાર સાધનને પક્વ કરે તો વાસના જીતાય ને શુદ્ધ ભક્ત થવાય.'** ત્યારે ફરી પૂછ્યું જે, 'ભગવાનના ભક્તને વ્યવહારના વિક્ષેપ બાધ કરે કે નહિ ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'જે સમર્થ હોય તે તો વિક્ષેપને અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરવા દીએ નહિ ને ઉપર ઉપરથી તો ખરખરો બહુ કરે. ને જે અસમર્થ હોય તેને તો એ વિક્ષેપ અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરી જાય છે.' ॥૩૦૫॥

અને ભક્તનો ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય છે એ ગઢડા મધ્યનું ૩૮મું વચનામૃત વંચાવ્યું ત્યારે તે સાંભળીને સોમલા ખાચરે પૂછ્યું જે, દેહ મૂકીને પ્રવેશ થાતો હશે કે દેહ છતાં પ્રવેશ થાતો હશે ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'દેહ છતાં પણ પ્રવેશ થાય છે. કેમજે જેનો જેને વિષે અતિ સ્નેહ હોય તેનો તેને વિષે પ્રવેશ કહેવાય છે. તે જ્યારે શ્રીજી મહારાજે

---

૧. **પપૈયાના વૃક્ષનું દૃષ્ટાંત :-**
પપૈયાની ખેતી કરી હોય, તેમાં પપૈયાના હજારો ઝાડ હોય; પણ તેમાં જો એકલા માદાના જ વૃક્ષ હોય તો ફળ લાગતાં નથી. અને જો સાથે નરજાતિના પપૈયાના વૃક્ષ પણ હોય તો જ ફળ લાગે છે. તેમ એકાંતિક ભક્તનો સંગ થયા વિના એકાંતિકપણું આવતું નથી.

૨. વચ.ગ.પ્ર.પ્ર.-૧૮

INDEX

સંતને જુનાગઢ મોકલવા માંડ્યા ત્યારે પ્રવેશ-અપ્રવેશની ખબર પડી. એવી રીતે પાષાણને દૃષ્ટાંતે[૧] વાર્તા બહુ કરી. **॥૩૦૬॥**

અને 'સર્વે જીવનાં કર્મ તો એક સરખાં નથી ને ઉત્પત્તિ તથા પ્રલય એક કાળે કેમ થાય છે ?' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'એ ઉત્પત્તિ આદિક તો વૈરાજપુરુષને લઈને થાય છે. જેમ આપણે જુનાગઢ જાઈએ છીએ ત્યારે મંડળના સાધુને ગમે ન ગમે પણ આવવું પડે છે. એમ ઉત્પત્તિ-પ્રલયની રીત છે.' પછી ફરી પૂછ્યું જે, 'મહત્તત્વાદિક ચોવીશ તત્ત્વ ભિન્ન ભિન્ન ઊપજે છે કે એક કાળે ઊપજે છે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ તો જેમ બાળક ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વે અવયવે સહિત જ થાય છે તેમ સર્વે તત્ત્વ એક કાળેજ ઊપજે છે.' **॥૩૦૭॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે, જીવમાત્ર ક્રિયા કરે છે બહુ; પણ જે કરવાનું છે તે રહી જાય છે. જેમ લહિયા થાવું કે કવિ થાવું એ આદિક સાધન તો આળસ મેલીને કરે છે, પણ એકાંતિક થયાનું સાધન તેવો તત્પર થઈને કરતો નથી. ને **જેવું જીવને પ્રાકૃત વસ્તુમાં હેત થાય છે તેવું હેત ભગવાન કે ભગવાનના મોટા સાધુને વિષે હોય તો કોઈ વાતની મણા[૨] જ ન રહે ને બહુ મોટા થાય.** અને દેહનો ભાર તો જેમ ગોદડાં કે લાકડાં ભેગાં કરી ખડક્યાં હોય તેમ જણાય છે. **॥૩૦૮॥**

અને જીવ પરોક્ષનું ભજન-સ્મરણ તો બહુ કરે છે, પણ જેમ

---

૧. **પાષાણનું દૃષ્ટાંત :-**
કોઈ બળવાન પુરુષ હોય તે જેટલા જોરથી પથ્થર ફેંકે એટલે દૂર જઈને પથ્થર પડે. પથ્થરમાં જેટલું નાંખનારનું બળ આવે એટલો પથ્થર દૂર જાય; નહિ તો ત્યાંનો ત્યાં જ રહે. તેમ જેનામાં જેટલો શ્રીહરિનો પ્રવેશ હોય તેટલી આજ્ઞા-વચન પળે. જ્યારે શ્રીહરિએ જુનાગઢ જવાનું કહ્યું ત્યારે જેનામાં શ્રીહરિનો પ્રવેશ હતો તે તૈયાર થઈ ગયા અને બીજા તો ગુરુઓને પૂછવા ગયા અને ગુરુઓએ પણ ના પાડી દીધી એમ છે.

૨. ખામી-ઉણપ.

પ્રત્યક્ષના ભજનાદિકે કલ્યાણ થાય છે તેમ કેમ થાતું નથી ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'જ્યારે ભગવાન પ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે તો પોતાને જીવનાં કલ્યાણ કરવાનો સંકલ્પ હોય તેથી જે જીવને પોતાનું દર્શન થાય તેણે કરીને જ તેનું કલ્યાણ થાય. એમ અનેક જીવનો મોક્ષ થાય છે ને અવતાર-અવતારીના સંકલ્પમાં પણ ન્યૂનાધિકપણું અતિશે છે. તે **અવતારી તો સંકલ્પ કરે તે માત્રમાં જ તે ક્રિયા સિદ્ધ થાય છે ને અવતાર તો સંકલ્પ કરી તે ક્રિયામાં પોતે ભળે ત્યારે તે સિદ્ધ થાય છે.' ॥૩૦૯॥**

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, અહંવૃત્તિ જે તે સકામ ને નિષ્કામ ભક્તિએ કરીને અતિશે વૃદ્ધિને પામે છે. તેમાં સકામ ભક્તિએ કરીને તો મનુષ્યથી લઈને પ્રકૃતિપુરુષના જેવી મોટપને પામે છે ને નિષ્કામ ભક્તિએ કરીને જીવસત્તા જે તે અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામે છે. **॥૩૧૦॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, કોઈ એમ જાણે જે, 'હું સત્સંગમાં આવતા વેત જ મોટો થાઉં', પણ એમ મોટપ આવે નહિ. તે તો સત્સંગને વિષે દૃઢ નિષ્ઠા રાખવે કરીને તથા ધર્મ જ્ઞાનાદિક જે સાધન તે એકાંતિક પાસેથી શીખીને તે સાધનને પક્વ કરે તો મોટપને પામે છે. તે ઉપર સ્વામીએ પોતાના વૃત્તાંતની વાર્તા બહુ કરી. **॥૩૧૧॥**

અને શક્તિ, ઐશ્વર્ય ને વિભૂતિ એ ત્રણેય એક છે કે ભિન્ન છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'શક્તિ અને ઐશ્વર્ય એ તો એક જ છે ને વિભૂતિ તો જુદી છે.' **॥૩૧૨॥**

સત્સંગી હોય તો પણ જે રાજાના રાજ્યમાં રહેતા હોય તેને અનુસરે છે ને તો તે જેવા થાય છે, તેમ જે બ્રહ્મા, શંકર, સૂર્ય વિગેરેને અનુસરે છે તે તેવા થાય છે. અને **જે પુરુષોત્તમ ભગવાન કે મોટા સાધુની અનુવૃત્તિમાં વર્તે છે તે અક્ષર જેવા થાય છે. ॥૩૧૩॥**

'હેત ને માહાત્મ્ય જેમ પ્રથમ હતાં એમને એમ સદાય કેમ રહેતાં નથી ?' એનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'તે પ્રથમની પેઠે ન રહે પણ ગૂઢ થઈ જાય છે ને ગૂઢપણે રહીને અતિશે વૃદ્ધિને પામે છે.' **॥૩૧૪॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે **'एकोऽहं बहुस्याम्'** એ શ્રુતિનો અર્થ શ્રીજી મહારાજે કર્યો છે જે, 'એક એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અંતર્યામીપણે કરીને અક્ષરબ્રહ્મ તથા પ્રકૃતિપુરુષ આદિકને વિષે તારતમ્યપણે કરીને રહ્યા છે.' તે કાષ્ટમાં રહેલ અગ્નિને દૃષ્ટાંતે[૧] કરીને કહ્યું છે ને તે તેમ જ છે. કેમજે અંતર્યામી સ્વરૂપ જે પ્રકાશ તે રૂપે કરીને પુરુષોત્તમ ભગવાન સર્વેને વિષે રહ્યા છે. એમ પુરુષોત્તમ ભગવાનનું વ્યાપકપણું સમજવું. **॥૩૧૫॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે, પ્રથમ જેને કાંઈક આડુંઅવળું વર્તાણું હોય તે જો ફરી પોતાના ધર્મમાં ખબડદાર થઈને વર્તે તો પાછો શુદ્ધ થઈ જાય છે.**॥૩૧૬॥**

પુરુષોત્તમ ભગવાન, માયા અને જીવ; એ ત્રણેય અનાદિ છે એ વાત યથાર્થ છે; પણ માયા અને જીવ તો ભગવાન આગળ અતિ અસમર્થ અને પશુ જેવાં જણાય છે. એને અનાદિપણું છે એટલું જ સરખાપણું છે; પણ સર્વ ઐશ્વર્યેયુક્ત તો પુરુષોત્તમ ભગવાન એકલા જ છે. એમ સ્વામીએ મનુષ્ય ને પશુના દૃષ્ટાંતે કરીને બહુ વાત કરી. **॥૩૧૭॥**

અને પૂછયું જે, 'મન તો સત્ત્વગુણમાંથી થયું છે તેમાં રજ-તમના વિકાર કેમ રહ્યા હશે ?' ત્યારે સ્વામીએ દીપકના દૃષ્ટાંતે[૨] કરીને કહ્યું જે,

---

૧. **અગ્નિનું દૃષ્ટાંત :-**
જેમ વાંકા કાષ્ઠમાં વાંકો, સીધા કાષ્ઠમાં સીધો અગ્નિ રહ્યો છે; તેમ જે જેવો પાત્ર હોય તેવા તેનામાં શ્રીહરિ નિવાસ કરીને રહે છે. અને જેમ કાષ્ઠને ઘર્ષણ કરવાથી તેમાંથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ સત્સંગ કરવાથી શ્રીહરિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૨. **દીપકનું દૃષ્ટાંત :-**
જેમ અંધારામાં દીપક-દીવો કરીએ એટલે જે પદાર્થ જેવું હોય તેવું દેખાય છે. સારું પદાર્થ દેખાય તો દીપક સારો અને ખરાબ પદાર્થ દેખાય તો દીપક ખરાબ; એવું નથી. દીપક તો માત્ર પ્રકાશ જ કરે છે, તેથી જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી જણાય છે. તેમ મન વિકારવાન નથી. મન તો માત્ર વિષયને પ્રકાશે છે. એવો સ્વામીનો ભાવાર્થ છે.

'મન તો વિષયનું પ્રકાશક છે, પણ પોતે વિકારવાન નથી. ને જો વિકારવાન હોય તો નારદ-સનકાદિકનાં મન વિકારવાન કેમ નથી ?' **॥૩૧૮॥**

'જે સ્થિતિવાન હોય તે ઠીક વર્તતા ન હોય ને જે સ્થિતિવાન ન હોય તે જેમ સંત કહે છે તેમ કરે છે એ કેમ હશે ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'સ્થિતિવાન નથી તેને સાધન છે ને જે સ્થિતિવાન છે તેને સાધન નથી.'**॥૩૧૯॥**

અને અક્ષરબ્રહ્મ સર્વેને વિષે વ્યાપકપણે કેમ રહ્યા છે ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'પોતાના ઐશ્વર્યે કરીને રહ્યા છે. જેમ સૂર્ય પ્રકાશે કરીને સર્વ જગતને વિષે રહ્યા છે તેમ.' **॥૩૨૦॥**

અને ઉપાસ્ય, ઉપાસક ને સ્થાનક એ ત્રણની શુદ્ધતા કહો ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'પુરુષોત્તમ ભગવાનને તુલ્ય ઉપાસ્ય કોઈ નથી એમ સમજવું તે ઉપાસ્યની શુદ્ધતા કહેવાય. ને અક્ષરના સાધર્મ્યપણે વર્તવું તે ઉપાસકની શુદ્ધતા કહેવાય. ને સ્થાનકની શુદ્ધતા તો અક્ષરબ્રહ્મ જ છે એમ જાણવું.' **॥૩૨૧॥**

'સદા સુખિયા કેમ રહેવાય ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'પોતાને કાંઈ જોઈએ જ નહિ એમ સમજીને વર્તે તો સદા સુખી રહેવાય **ને જે પદાર્થ સત્સંગને અર્થે જોતાં હોય તે પોતાનાં ન કહેવાય.' ॥૩૨૨॥**

અને પંચવિષયની અરુચિ કેમ થાય ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'સર્વે વસ્તુને વિષે દોષાનુધ્યાન નિરંતર રહ્યા કરે તો વિષયને વિષે અરુચિ થાય.' **॥૩૨૩॥**

અને પૂછ્યું જે, જેને ઈંદ્રિયોને વિષે, અંતઃકરણને વિષે ને જીવને વિષે ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે ત્રણેયની નોખી નોખી પ્રાપ્તિ કહો ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જેને ઈંદ્રિયોને વિષે ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે તો દેહ મૂક્યા પછી ઈંદ્ર જેવો થાય ને જેને અંતઃકરણને વિષે નિશ્ચય હોય તે બ્રહ્માદિક દેવ જેવો થાય. અને શ્રવણ મનનાદિક જેને જીવને વિષે નિશ્ચય

હોય તે તો અક્ષરના મુક્ત જેવો થાય. ને શ્રવણ-મનનાદિક સાધન કર્યા વિના ઉત્તમ થાતા નથી ને વિષયમાંથી રાગને ટાળતા નથી.' **॥૩૨૪॥**

સંતે કહ્યું જે, 'આ હરજી ઠક્કરને તો મહારાજ મળ્યા એટલે શાંતિ થઈ ગઈ.' ત્યારે સ્વામી કહે જે, 'ઉત્તમ મુમુક્ષુને તો દર્શને કરીને જ શાંતિ થઈ જાય છે ને માની, લોભી એવા જે મુમુક્ષુ હોય તેને તો માન, લોભ સોતો જો સત્સંગ રહે તો શાંતિ રહે; નહિ તો ઉદ્વેગ રહે છે.' **॥૩૨૫॥**

'અક્ષર તો સર્વે ઠેકાણે છે તેમાં પુરુષોત્તમ ભગવાન ક્યાં રહેતા હશે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો જે, 'પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતાના એકાંતિક ભક્તમાં રહે છે ને તેવા ભક્ત પણ અનંત છે. માટે તેમને મધ્યે જે અતિ ઉત્તમ એકાંતિક ભક્ત હોય તેમાં મૂળ સ્વરૂપે રહે છે. જેમ રાસમંડળમાં શ્રીશ્યામાજી[1] પાસે મૂળ સ્વરૂપે રહેતા તેમ રહે છે.' **॥૩૨૬॥**

અને ભગવાનના કેવા ભક્ત કેવા ધામને પામે છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના ને એકાંતિક ધર્મ એ બેય જેમાં સંપૂર્ણ હોય તે તો અક્ષરધામને પામે છે. ને ધર્મને વિષે કસર હોય તો મૂળપુરુષને પામે ને એથી વધુ સવાસનિક હોય તો પ્રધાનપુરુષને તથા વૈરાજપુરુષાદિકને પામે ને જેને એ બેયને વિષે કસર હોય તે બ્રહ્માદિક દેવ જેવો થાય. ને ગુણબુદ્ધિવાળો હોય ને સાધુની સેવા ચાકરી કરતો હોય તો તે ઈંદ્ર જેવો થાય. તે વચનામૃતમાં શ્રીજીએ કહ્યું છે જે, 'પાંચ સાધન સંપૂર્ણ હોય તો અક્ષરધામને પામે; નહિ તો બીજા ધામને પામે ને અતિ સવાસનિક તો દેવલોકને પામે.' **॥૩૨૭॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે, સ્વાદ, માન, ક્રોધ ને ઈર્ષા એ આદિક દોષને ટાળવાનાં સાધન કર્યા કરે ને તેને વિષે દોષ દૃષ્ટિ રાખે તો ધીરે ધીરે એ દોષ નિવૃત્તિ પામી જાય છે. એમ સ્વભાવ ટાળ્યાની રીત છે. **॥૩૨૮॥**

---

૧. રાધાજી

સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દેહના ભાવ ટાળવાના પુરુષપ્રયત્નમાં બદરિકાશ્રમના ઋષિ મંડ્યા છે ને કારણ શરીરના ભાવ ટાળવાના પુરુષપ્રયત્નમાં શ્વેતદ્વીપના મુક્ત મંડ્યા છે. ॥૩૨૯॥

સ્વામીએ વાત કરી જે, 'શ્રદ્ધામાં વૈરાગ્યાદિક આવી જાય છે.' તે સાંભળીને સંતે આશંકા કરી જે, 'ત્યારે તે જુદા શા સારુ કહ્યાં ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'શ્રદ્ધા તો બીજે પણ થાય છે માટે સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષને સંગે કરીને જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિકને શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને શીખે તો સાચી શ્રદ્ધા ઊપજે છે ને તે શ્રદ્ધામાં જ્ઞાન વૈરાગ્યાદિક રહ્યાં છે.' ॥૩૩૦॥

અને સ્વયં, અંશ, કળા ને વિભૂતિ એ ચાર પ્રકારના અવતારનાં ભેદ કેમ સમજવા ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'સગુણ અને નિર્ગુણ એમ બે પ્રકારના ભગવાનના અવતાર છે. તે સગુણમાં પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ ને સંકર્ષણ એ સ્વયં અવતાર છે, ને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવ તે અંશાવતાર છે ને કશ્યપાદિક કળાવતાર છે. અને નિર્ગુણમાં તો શ્રીકૃષ્ણાદિક સ્વયં અવતાર છે ને દત્ત-કપિલાદિક અંશાવતાર છે, ને મચ્છ કચ્છાદિક કળાવતાર છે અને વિભૂતિ તો ઈંદ્રાદિકને જાણવા. તે વિભૂતિ તો ભગવાનની છડી છે ને ગીતામાં તો રાજાને પણ ભગવાનની વિભૂતિ કહેલ છે. માટે છડી તો સર્વને માનવા યોગ્ય છે. તે જુઓને રાજા પરીક્ષિતનું ઋષિએ સન્માન ન કર્યું તો કેટલી ઉપાધિ થઈ ? ને તે રાજાઓને વિષે જે સ્વાભાવિક ગુણ રહે છે તે પોતાનો છે ને જે વિશેષ ઐશ્વર્ય જણાય છે તે પરમેશ્વરનું છે.' ॥૩૩૧॥

અને એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, 'જીવને દેહને વિષે જેવી આત્મબુદ્ધિ અને પૂજ્યબુદ્ધિ છે તેવી આત્મબુદ્ધિ ને પૂજ્યબુદ્ધિ જો મોટા પુરુષને વિષે સમજીને આદરે સહિત રાખે તો તેને વિષે જ્ઞાનાદિક સર્વે સદ્‌ગુણ આવે છે એમાં કાંઈ સંશય નથી. ને **પોતાની મેળે તો જીવ બહુ કરે છે, પણ તે લેખે આવતું નથી. ને જો મોટા પુરુષની આજ્ઞા અને મરજી પ્રમાણે વર્તે, તો અલ્પ કરે તોપણ બહુ થાય છે.** જેમ

રસે યુક્ત અન્ન અલ્પ જમે તો પણ તૃપ્ત થાય છે, ને ભાજી બશેર જમે તથા છાશ બે પતર પીએ તોપણ તેવો સંતોષ ન થાય.' **॥૩૩૨॥**

અને સંતે પૂછ્યું જે, 'માન કેમ ટળે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'પોતાને સત્તારૂપ સમજે ને પોતે ભગવાન કે સત્પુરુષ આગળ તો અતિશે હળવો વર્તે અને પોતાને વિષે જે કાંઈક ગુણ હોય તે તો જેમ કોઈકનાં વસ્ત્ર-આભૂષણ માંગી લાવીને પહેર્યાં હોય તેમ મોટા પુરુષના કે ભગવાનના છે એમ સમજે તો માન ટળી જાય.' **॥૩૩૩॥**

અને એક દિવસ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'વાસનામય જે લિંગશરીર તે નાશ પામ્યું કેમ જણાય ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'ઉત્તમ પંચવિષય પ્રાપ્ત થયા હોય તેને મૂકી દીએ તોપણ ફરી પાછા સાંભરે નહિ; તે જેમ જન્માંતરનાં વિષયસુખ નથી સાંભરતા તેમ ન સાંભરે ત્યારે લિંગદેહનો નાશ થયો જાણવો.' **॥૩૩૪॥**

અને પૂછયું જે, ઉપાસના ને ધર્મ બેય સરસ હોય, ધર્મ ન્યૂન ને ઉપાસના સરસ હોય, ઉપાસના ન્યૂન ને ધર્મ સરસ હોય ને બેય ન્યૂન હોય એ ચાર પ્રકારના ભક્તની પ્રાપ્તિ કહો ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, **'ઉપાસના અને ધર્મ જો સંપૂર્ણ હોય તો તે અક્ષરધામને પામે.** ને ધર્મ ન્યૂન હોય તો પ્રકૃતિપુરુષના ધામની પ્રાપ્તિ થાય ને ધર્મનિષ્ઠા અધિક હોય તો ઋષિના લોકની પ્રાપ્તિ થાય. બેયમાં કસર હોય તો બ્રહ્માદિક ત્રણ દેવના ધામની પ્રાપ્તિ થાય. અને જો ઉપાસના તો હોય, પણ અક્ષરનો મહિમા અધિક સમજતો હોય તો તે ભક્ત અક્ષરમાં લીન થાય છે.' **॥૩૩૫॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, એક દિવસ અમે ત્રણ કે ચાર સંત બેઠા હતા તે સમે શ્રીજીએ વાત કરી જે 'સર્વે આવિર્ભાવ છે તે તો પુરુષોત્તમનારાયણના અંશ અને કળા અવતાર કહેવાય છે. માટે સેવકપણે વર્તે છે. ને ભગવાનના ધામમાં અનંત પ્રકારની વાર્તા

સમજવાની છે. ને જેને દર્શને મોટા મોટા પણ તણાઈને આવે તે અવતારી કહેવાય.' ત્યારે કોઈ કહેશે જે 'એવા અવતારી આવ્યા ને પૃથ્વી ઉપરથી સર્વે કુસંગને કેમ ટાળી ન નાંખ્યો ?' તો એ વાતનું એમ છે જે, આ સમે ભગવાન અહિંસા ધર્મપરાયણ વર્તે છે. માટે સહેજે ટળે એટલો ટાળે છે, પણ બહુ આગ્રહ કરતા નથી. **॥૩૩૬॥**

એક દિવસ સ્વામી ભગવાનની વાત કરતા હતા તે સાંભળવા ત્યાં મનોહરદાસ બેઠા હતા તેને તે વાત શ્રવણ કરતાં લક્ષ[૧] થઈ ગયો. તે જોઈ શાંતાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, 'આમને બહુ સુખ આવતું હશે ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'તમારે સમાધિ જોઈએ છે ?' ત્યારે તે કહે, 'મહારાજનું દર્શન થાય તે તો શ્રેષ્ઠ જ છે તો ?' ત્યારે સ્વામી કહે, 'ઈંદ્રિયોને **વિષયમાંથી રેતી જેવી લખી કરી નાખે ને જીવસત્તાને અક્ષર સાથે એકપણાને પમાડીને પોતે અક્ષરરૂપ થઈ પુરુષોત્તમનારાયણની ઉપાસના કર્યા કરે. એમ જે વર્તવું તેને અમે સમાધિ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ માનીએ છીએ.' ॥૩૩૭॥**

અને ચૈત્યાનંદ સ્વામી કહે કે એક દિવસ સ્વામીએ મારી આગળ એમ વાત કરી જે, પોતાનો જેવો સ્વભાવ હોય તેવો સર્વનો કરવા ઇચ્છીએ તો તે કેમ થાય ? કારણ કે શરીરનાં બીબાં જુદાં જુદાં છે માટે ન થાય. ને તમોગુણ ને રજોગુણના જે મલિન સંકલ્પ છે તે તો શમ દમાદિકે કરીને તથા શ્રીજી મહારાજના ગુણ ચરિત્રનાં કીર્તને કરીને ટળે છે. વિષયની ઉત્પત્તિ તો વિષયમાંથી ને દેહાભિમાનમાંથી છે. અને સૂક્ષ્મભાવ તથા સ્થૂળભાવને ઓળખવા. તે સૂક્ષ્મભાવ શું જે, **મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા સંત તે અનેક જીવનાં કલ્યાણ કરવાને અર્થે સર્વેના સરખા વર્તે છે ને પોતાને વિષે તો વૈરાગ્યાદિકનું બળ અપાર રહ્યું છે તોપણ એમ વર્તે એ સૂક્ષ્મભાવ કહેવાય.** ને સ્થૂળભાવ તો એ પોતાના અંતઃકરણમાં તો બળ અલ્પ હોય ને બાહેર બહુ જણાવે એ સ્થૂળભાવ કહેવાય. **॥૩૩૮॥**

---

૧. સમાધિ

INDEX

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, સર્વે પુસ્તકને અર્થે તથા ચરણારવિંદને અર્થે બહુ દાખડો કરે છે. એ સર્વે છે તો ખરું, પણ મોટા પુરુષના સમાગમમાં રહીને ને ધન, સ્ત્રી આદિક પદાર્થનો ત્યાગ કરીને શ્રીજી મહારાજની અનુવૃત્તિમાં રહીને પોતાનું ઉત્તમ કલ્યાણ કરવું એ શ્રેષ્ઠ સમજણ છે. ને જે એવી બુદ્ધિનું ગ્રહણ નથી કરતા તેનાં પુસ્તકાદિક સર્વે પડ્યાં રહે છે ને પોતે સત્સંગ થકી પડી જાય છે. **॥૩૩૯॥**

અને પૂછયું જે, અમદાવાદના બીજા વચનામૃતમાં સત્તારૂપ થઈને માનસી પૂજા કરવાનું કહ્યું છે તે સત્તારૂપ કેમ થવાય ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'પચવીશ સાધને યુક્ત જે વર્તતા હોય તે સત્તારૂપ કહેવાય.' **॥૩૪૦॥**

ઇતિશ્રી સહજાનંદ સ્વામી શિષ્યાગ્રગણ્ય સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી, તેમણે કરેલી વાતો શ્રવણ કરીને ચૈતન્યાનંદ મુનિએ લખી તેમાં ભગવાનનો મહિમા કહ્યો; એ નામે પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

● ● ●

ૐ

॥ वृत्तालये स भगवान् जयतीह साक्षात् ॥

પ્રકરણ બીજું

ભગવાનનો નિશ્ચય સમજવાની રીત

ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભક્ત ભગવાનને એમ સમજે છે જે, 'ભગવાનને કોઈ દોષ અડતો નથી. કેમજે ભગવાન તો સર્વના કારણ છે, ને જીવની જે જે ક્રિયા પ્રવર્તે છે તે ભગવાનની અંતર્યામીપણે પ્રેરણાએ કરીને પ્રવર્તે છે, પણ તે વિના તો જીવ કાંઈ કરવાને કે ભોગવવાને સમર્થ નથી.' એમ સમજનારામાં એવો શો દોષ આવ્યો જે, ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચય એવો ભેદ પડ્યો ? તે કહીએ છીએ જે, એમ સમજનારો અંતર્યામીપણે સર્વે ક્રિયાને ભગવાન કરે છે એમ સમજે છે તેમાં આ બે દોષ આવે છે જે સર્વજીવપ્રાણીમાત્રને વિષે અંતર્યામીપણે તો મહાપુરુષ છે તે જેવા પુરુષોત્તમને જાણ્યા. એક તો એ દોષ ને બીજો એ જે ભગવાન જે તે સર્વને વિષે અંતર્યામીપણે કરીને રહ્યા થકા સર્વ જીવ પ્રાણીમાત્રના જે વિષય તેને ભોગવે છે, પણ ભગવાન તો અતિ સમર્થ છે તેને કોઈ દોષ અડતો નથી; પણ ભગવાનને એ વિષય ભોગવ્યા વિના ચાલતું નથી એમ ભગવાનને જાણે પણ એમ ન જાણે જે, ભગવાન તો જે જે કાંઈ પદાર્થને તથા જે કાંઈ ગ્રહણ કરે છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે છે એમ ન જાણે.॥૧॥

અને કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને આકાશ જેવા જાણે છે. જેમ આકાશને ચાર ભૂતની ક્રિયા અડતી નથી તેમ ભગવાનને કોઈ દોષ અડતો નથી એમ સમજે. પણ દેશકાળે કરીને કોઈક સમે વૈરાજપુરુષની તથા સંકર્ષણની મોટપ કે ઐશ્વર્યને જોઈને તથા શાસ્ત્રમાંથી સાંભળીને એને એવો ઘાટ થાય જે, ભગવાન આગળ એ પણ છે. તથા

તેના વિષયમાં કોઈ સમે રાગ જેવું જણાય પછી તે સંકલ્પને ટાળીને ખોટો કરી નાખે ને વળી કોઈ સમે એવો ઘાટ થાય તે માટે તેનો કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય એવો ભેદ પડ્યો. ॥૨॥

અને મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને બ્રહ્મરૂપ સમજે જે,ભગવાન તો કોઈને પ્રવૃત્તિને વિષે જોડતા નથી અને વૈરાજપુરુષ તથા મહાવિષ્ણુ આદિક જે કોટાનકોટિ માયાને વિષે જોડાણા છે તે તો પોતાને રાગે કરીને જોડાણા છે પણ ભગવાન તો કોઈને માયાને વિષે કે વિષયને વિષે જોડતા નથી એમ સમજે. માટે એને કોઈને વિષે ભાર ન આવે; પણ મહાપુરુષની મોટપ જોઈને તથા સાંભળીને તથા તેનાં ઐશ્વર્ય જોઈને કોઈક સમે એવો સંકલ્પ થાય જે ભગવાનને પણ આવી વિભૂતિઓ છે. તથા તેના વિષયને વિષે રાગ જેવું જણાય તથા તે વિષયમાં સારપ્ય મનાય પછી વળી તે સંકલ્પને ખોટા કરીને એમ સમજે જે, મહાપુરુષ તથા બીજા જે જે માયાને વિષે જોડાયા છે તથા નિવૃત્તિધર્મને વિષે જોડાયા છે તે પોતાને મોટપ્યનો રાગ છે તે માટે જોડાયા છે પણ ભગવાન તો કોઈને કોઈ સંગાથે તથા મોટપ્યમાં તથા કોઈ વિષયમાં જોડતા નથી; ને જે જોડાય છે તે તો પોતાને રાગે કરીને જોડાય છે એમ સમજીને તે સંકલ્પને ખોટો કરી નાંખે તે માટે એનો મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય એવો ભેદ પડ્યો. ॥૩॥

અને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને એમ સમજે જે, મહારાજ તો કોઈને ક્યાંય જોડતા જ નથી. મહારાજ તો અક્ષરધામને વિષે પોતાના એકાંતિક ભક્તને નિરંતર દર્શન આપે છે પણ પોતાને બીજા પાસે કાંઈ કરાવવું નથી. ને જે મહાપુરુષ તથા જે જે પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિને વિષે જોડાય છે તે તો પોતાને રાગે કરીને જોડાય છે તેને અક્ષર દ્વારે જોડે છે, પણ પોતે તો કોઈને પ્રવૃત્તિને વિષે જોડતા નથી. તે ઉપર મહારાજે વાત કરી હતી જે પ્રથમ સૃષ્ટિ કરવાનો સમય થયો ત્યારે

ભગવાને અક્ષર સામું જોયું ત્યારે અક્ષરમાં અનંત કોટિ મુક્ત બેઠા હતા તેમાંથી જેને સદ્ આશય હતો એવો જે પુરુષ તે આગળ આવીને ઉભો રહ્યો. તેને વૃત્તિએ કરીને માયાને વિષે જોડ્યો ત્યારે માયા થકી અનંત કોટિ મહાવિષ્ણુ થયા, પછી એક એક મહાવિષ્ણુ થકી એક એક બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું. એવી રીતે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયાં. ત્યારે કેટલાકે તો એમ જાણ્યું જે, એને રાગ હતો તે જોડાણો ને કેટલાકે તો એમ જાણ્યું જે એને રાગ તો હતો અને મહારાજે આજ્ઞા કરી એટલે માયા સાથે જોડાણો ને કેટલાકે તો એમ જાણ્યું જે એને જોડાવું નહોતું પણ મહારાજે આજ્ઞા કરી તેથી માયા સાથે જોડાણો. માટે કેડ્યેથી કહ્યા એ બે તેમણે એ કાચપ્ય ટાળી જોઈએ. એમ જે સમજે તેને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ. ॥૪॥

અને વ્યાસસૂત્રમાં એમ વાત છે જે, બીજા અવતાર થાય છે તે જ્યાંથી આવે છે ત્યાં પાછા જાય છે, પણ અક્ષરધામને કોઈ પામતા નથી. ને જ્યારે પુરુષોત્તમ પોતે અક્ષરધામમાંથી આવે છે ત્યારે તે ભેળા બીજા અવતાર તથા મૂળપુરુષ તથા પ્રધાનપુરુષ તથા વૈરાજપુરુષ તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઈંદ્ર, વરુણ, કુબેર, સૂર્ય, ચંદ્રમા, યમરાજા આદિક અવતાર તથા ઐશ્વર્યાર્થી એ સર્વે પૃથ્વી ઉપર દેહ ધારે છે અને પુરુષોત્તમના ભક્ત થાય છે. ત્યારે એ જેને ઉપદેશ કરે ને જે સત્સંગી થાય તથા ત્યાગી થાય ત્યારે જો એને મહારાજની સાથે હેત થાય તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત જો ભક્તિ કરે તો તે સર્વે અક્ષરધામને પામે; પણ બીજા અવતારાદિક આંહી સાધુ તથા સત્સંગી તથા બ્રહ્મચારીરૂપે પુરુષોત્તમના આશ્રિત થયા હોય તે સાથે જે જોડાણો હોય તેને તેઓ પોતાને ત્યાં લઈ જાય છે. કેમજે તે તો જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછા જાય છે ને આંહી આવે છે ત્યારે કાં તો એક દેહને ત્યાં મેલીને બીજે દેહે કરીને આવે છે તથા બીજાને પોતાની ગાદી સોંપીને આવે છે. ને આંહી આવીને પુરુષોત્તમની ઉપાસના દૃઢ કરીને પોતાની ખોટ્ય ટાળીને પછી

પોતે જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછા જાય છે. ને પોતાની આવરદામાં જેટલાં વરસ બાકી રહ્યાં હોય તેને પૂરાં કરીને પછી ત્યાંથી અક્ષરધામમાં જાય છે. પણ તે આવરદાને ભોગવ્યા વિના પાધરા આંહીથી અક્ષરધામમાં ન જવાય. માટે જે **મુમુક્ષુ હોય તેણે ભગવાનના જેવું હેત કોઈ મુક્ત કે સાધુને વિષે ન કરવું.** ને જો તેવું હેત તેને વિષે કરે તો તેને પણ પોતાને વિષે જોડે. માટે વિચારીને હેત કરવું. આ વાત અવશ્ય સમજવાની છે. ॥૫॥

અને જેમ સમુદ્રને વિષે જીવ રહે છે તે જે થકી જે મોટો હોય તે થકી તે બળે કરીને અધિક હોય; તેમ મુક્ત પણ જે થકી જે મોટા હોય તે થકી તે સામર્થ્ય, બળ તથા ઐશ્વર્યે કરીને અધિક હોય. ને દીવા થકી મહાતેજ પર્યંત જે ભેદકહ્યા છે તે મુક્તના કહ્યા છે. તેમાં જે વીજળી જેવા મુક્ત છે તે તો વિષયરૂપી મેઘમાં રહે તોપણ વિષય એને લોપી શકે નહિ; પણ દેશકાળે કરીને ધન તથા સ્ત્રી તેને વિષે એને લોભ જેવું જણાય, તથા અહંમમત્ત્વ જેવું જણાય, પણ મૂકે ત્યારે ન સાંભરે. અને જે ચંદ્રમા જેવા મુક્ત છે તે તો જેમ ચંદ્રમા ઉગે ત્યારે રાત્રીનું અંધારું ન રહે; પણ જ્યારે વાદળાં આડાં આવે ત્યારે તેનો પ્રકાશ ઢંકાઈ જાય, પણ સૂઝે ખરું. તેમ તે મુક્તને ગમે તેવા વિષય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેમાં લેવાય નહિ પણ દેશકાળે કરીને કોઈ સમે રાગ જેવું જણાય પછી તેની તુચ્છતા જણાઈ જાય. અને જે સૂર્ય જેવા મુક્ત છે તે તો જેમ સૂર્ય ઉગે ત્યારે રાત્રી ન રહે; પણ વાદળાં આડાં આવે ત્યારે પ્રકાશ ઢંકાઈ જાય, પણ રાત્રી ન કહેવાય. તેમ તેવા ભક્તને તો સૂઝે તેવા વિષય પ્રાપ્ત થાય તથા ગમે તેટલી મોટપ મળે તોપણ તેમાં રાગ ન થાય તથા બંધાય નહિ; પણ કોઈક દેશકાળે કરીને સારપ્ય જેવું જણાય ને પછી વળી અસત્ય થઈ જાય. ને જે પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવા મુક્ત છે તે તો જેમ પ્રલયકાળે પંચભૂત તથા દેહધારી માત્રનો નાશ કરીને એક પોતે અગ્નિ તથા વાયુ તથા આકાશ એ ત્રણ્ય રહે છે, પણ બીજું કાંઈ નથી રહેતું; તેમ તેવા મુક્તને તો એક

INDEX

પોતાનો આત્મા તથા અક્ષર તથા પુરુષોત્તમ એ ત્રણ્ય વિના બીજું કાંઈ પંચવિષય કે લોકભોગ સંબંધી સુખ તે ટકી શકે નહિ. અને મહાતેજ જેવા જે મુક્ત છે તેને તો કાંઈ ટકી શકે નહિ. કેમ જે પ્રલયકાળનો જે અગ્નિ છે તેને વિષે તો રાખ પણ રહે છે ને મહાતેજને વિષે તો કાંઈ ટકે નહિ. તેમ પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવા જે મુક્ત છે તેને તો કાંઈક વિષયના આભાસ જેવું જણાય છે, પણ જે મહાતેજ જેવા મુક્ત છે તેને તો જેમ મહાતેજના પ્રકાશમાં જીવ, માયા ને ઐશ્વર્યાર્થી એ સર્વે લીન થઈ જાય છે તેમ તેની દૃષ્ટિમાં માયાનું આવરણ કાંઈ ન રહે ને પુરુષોત્તમ તથા અક્ષરના મુક્ત તે વિના બીજું કાંઈ એની દૃષ્ટિમાં ન આવે. તેમાં સૂર્ય જેવા તો બદરિકાશ્રમના મુક્ત છે ને પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવા તો શ્વેતદ્વીપના મુક્ત છે ને મહાતેજ જેવા તો અક્ષરના મુક્ત છે અને એ જે ત્રણ પ્રકારના મુક્તના ભેદ કહ્યા તે આપણા સત્સંગમાં છે ને બીજા મુક્તના ભેદ કહ્યા તે પણ સત્સંગમાં છે એમ જાણવું. એવી રીતે મુક્તની તારતમ્યતા છે. તે આ વાતને પોતે વિચારે તો પોતે જેવો હોય તેમ માલુમ પડે. ॥૬॥

અને ચોખ્ખી ઉપાસના કરવી; પણ તેમાં લોચો ન રાખવો. ને જે ઉપાસનામાં ભેદ પડે છે તે પક્ષપાતે કરીને પડે છે. કેમજે પોતાનો પક્ષ રાખ્યા સારુ પોતાના જે સેવક હોય તેને કહે જે 'લક્ષ્મીનારાયણ છે તથા નરનારાયણ છે તે જ મહારાજ છે' એમ સમજાવે ને પોતે તો જેમ સમજતા હોય તેમ સમજે. માટે આપણે તો કોઈ અવતાર વિષે મોટપ ન સમજવી. ને મહારાજ સર્વે અવતારના અવતારી પોતે એક જ છે અને અવતારમાત્રના ધરતલ છે ને બીજા સર્વે અવતાર છે તે તો તેમના ભક્ત છે એમ સમજવું ને બીજાને પણ એમ સમજાવવું. તે કેમ જાણીએ? તો એકવાર અમને મહારાજના ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના દર્શન થયાં ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ, મહારાજની સેવામાં દેખાણા. ને રામચંદ્રજીના તથા મહારાજના દર્શન થયા ત્યારે પણ રામચંદ્રજી, મહારાજની સેવામાં દેખાણા. ને

નરનારાયણના તથા મહારાજના દર્શન થયાં ત્યારે પણ નરનારાયણ મહારાજની સેવામાં દેખાણા. ને મહારાજે વ્યાપકાનંદ સ્વામીને પણ પોતાના સ્વરૂપને વિષે ચોવીસ અવતાર લીન કરી દેખાડ્યા ને પર્વતભાઈને પણ ચોવીસ અવતારના મહારાજની મૂર્તિમાંથી દર્શન થયેલ. અને વળી એકને સમાધિ થઈ ત્યારે તેમણે એમ કહ્યું જે, 'હું બ્રહ્મમહોલને દરવાજે ગયો ત્યારે માંહીથી મહારાજે કહ્યું જે, નરનારાયણને કહીએ જે એને માંહી આવવા દીઓ'. તથા એક વખત વિજ્ઞાનદાસજી અમારે દર્શને આવ્યા હતા. પછી તેણે કહ્યું જે,'મારે નરનારાયણના દર્શન કરવા જાવું છે. ત્યારે અમે તેને કહ્યું જે, 'સમાધિ કરીને મહારાજ પાસે જ જાઓ.' ત્યારે તે સમાધિ કરીને અક્ષરધામમાં ગયા. તે સમે ત્યાં નરનારાયણ તો મહારાજનાં દર્શન કરવા આવ્યા હતા. પછી તેને મહારાજે આજ્ઞા કરી જે, 'તમે બદરિકાશ્રમમાં જાઓ.' ત્યારે નરનારાયણ ત્યાંથી ચાલી નીસર્યા તે પોતાને સ્થાનકે ગયા. એવા એવા હજારુંવાર ચમત્કાર મહારાજે જણાવ્યા છે ને હમણાં પણ જણાવે છે. તેથી બીજા અવતાર જેવા આપણે મહારાજને કેમ સમજીએ ? માટે આપણે તો એમ ચોખ્ખી ઉપાસના સમજવી જે બીજા અવતાર તથા અક્ષરના મુક્ત તથા અક્ષર અને પૂર્વે જે જે અવતાર થઈ ગયા છે તથા આગળ થાશે એ સર્વેના અવતારી શ્રીજી મહારાજ છે ને એ સર્વે અવતાર તો મહારાજના ભક્ત જ છે એમ સમજવું. ને એ સર્વેને નિયમમાં રાખનારા પોતે એક જ છે, પણ એ વિના બીજો કોઈ નથી. એ મોટા સંતનો સિદ્ધાંત છે. **॥૭॥**

સ્વામીએ વાત કરી જે કળવું, કહેવું ને રહેવું. તે કળવું તે શું ? તો ભગવાનને કળવા. તે કેમ કળવા ? તો મહારાજનો ચમત્કાર જોવો ને શ્રીકૃષ્ણની સામર્થી જોવી ને રામચંદ્રજીની સામર્થી જોવી ને ઋષભદેવની સામર્થી જોવી ને કપિલ તથા દત્તાત્રેયની સામર્થી જોવી ને પછી પૂર્વાપર વિચારીને જુએ ત્યારે બીજા અવતાર કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની

સામર્થીમાં બહુ ફેર છે તે જ્યારે તપાસીને જુએ ત્યારે ખબર પડે. કેમજે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાને વિષે બીજા અવતારને પૃથક પૃથક દેખાડ્યા. તે જોતાં એમ જણાય છે જે બીજા અવતારના અવતારી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે ને મહારાજ ને શ્રીકૃષ્ણની સામર્થી જોઈએ તો મહારાજે પોતાને વિષે ચોવીશેય અવતારને પૃથક પૃથક દેખાડ્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણના અવતારી શ્રીજી મહારાજ છે એમ પોતાની બુદ્ધિમાં તપાસ કરીને સર્વે અવતારના અવતારી શ્રીજી મહારાજ છે એમ જે જાણવું તેને કળવું કહીએ. ને એવા જે મહારાજ તેના જે એકાંતિક મોટા સાધુ હોય તેને ઓળખવાને તે સાથે હેત કરવું તેને કહેવું કહીએ અને એવા જે મોટા સાધુ તેની અનુવૃત્તિ રાખવી તથા એમની સેવા કરવી ને ભગવાનની આજ્ઞામાં ફેર ન પાડવો ને માથા સાટે સત્સંગનો પક્ષ રાખવો. એ આદિક જે જે એકાંતિક સાધુ કહે તેમ કરવું તેને કરવું કહીએ. ॥૮॥

મહારાજ તથા સાધુ તેડવા આવે ત્યારે કેના ભેગું જાવું ? કેમ જે, મહારાજ એમ કહે કે, 'તમારે આ સાધુ સાથે હેત છે. ને અમે આમ ફરીને આવીએ છીએ તે તમારી નજરમાં આવે તો અમ ભેળા આવો કે તે સાધુ ભેળા જાઓ', ત્યારે કેના ભેગા જાવું ? તે વાસ્તે મહારાજના જેવું કોઈ મુક્તને વિષે હેત ન રાખવું. ને જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તેને તો એક ભગવાનને વિષે જ પ્રીતિ રાખવી, પણ બીજા કોઈ મુક્તને વિષે ન રાખવી ને જેને ધર્મ, જ્ઞાન વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તે અતિ દૃઢ ન હોય તેણે તો કોઈ મોટા એકાંતિક સાધુ હોય તે સાથે હેત કરવું. અને **સત્સંગીની સભા બેઠી હોય ત્યારે તો પર્વતભાઈ જેવા પાસે બેસવું. ને સત્સંગી તથા સાધુની સભા બેઠી હોય ત્યારે તો મુક્તાનંદ સ્વામી જેવા સંત પાસે બેસવું. ને મહારાજે સહિત સભા બેઠી હોય ત્યારે તો મહારાજની પાસે બેસવું** તથા હેત પણ મહારાજ સાથે રાખવું ; પણ બીજા કોઈને વિષે હેત તથા સંગ તે મહારાજના જેવું ન રાખવું. ॥૯॥

અને મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બીજા સદ્‌ગુરુ બેઠા હોય ત્યારે તેમાં

જે સરસ જણાય તે પાસે બેસવું. એવી રીતે **સત્સંગ કરવામાં વિવેક તો રાખવો; પણ એ વાત ભૂલવી નહિ. ॥૧૦॥**

અને જેને આત્મા તથા પરમાત્મા અખંડ દેખાતા હોય તેમણે પણ શબ્દાદિક પંચવિષયમાં ન લોભાવું. અને જે પુરુષના **ઇંદ્રિયો શબ્દાદિક પંચવિષયમાં આસક્ત હોય તે ભગવાનના સુખને ક્યારેય ન પામે. ॥૧૧॥**

અને રસના આદિક સર્વે ઈંદ્રિયોને નિયમમાં રાખે ને રસે રહિત તથા માપે યુક્ત જમે કહેતાં બે ભાગ અન્ને કરીને ને એક ભાગ જળે કરીને પૂરે ને એક ભાગ ખાલી રાખે. એવી રીતે સર્વે ઈંદ્રિયોને નિયમમાં રાખે એવો જે પુરુષ તે કામે કરીને ક્યારેય પણ ન પડે. **॥૧૨॥**

અને જે પુરુષમાં બે વાનાં હોય, તે કયા ? તો એક તો જાણીને વીર્યપાત કરે તથા ધન રાખે. એવો જે પુરુષ તે સત્સંગમાંથી જરૂર પડી જાય. **॥૧૩॥**

અને ત્યાગી થઈને ધન રાખે તે પુરુષને દિવસ દિવસ પ્રત્યે હજાર ગાયું માર્યાનું પાપ થાય. એમ સનાતન જે જૂની શ્રુતિ તેમાં કહ્યું છે. **॥૧૪॥**

અને સ્વભાવ ટાળવા તે સર્વથી કઠણ છે. તે તો કલ્યાણનો અતિ ખપ હોય, તથા દૃઢ શ્રદ્ધાવાળો હોય તથા અતિ શૂરવીર હોય તથા કોઈ એક કહેનારો હોય તથા પોતે પણ નિરંતર ખટકો રાખે તથા નિરંતર જાણપણામાં રહે. જો અતિશે ખપવાળો હોય તો આ કહ્યા એ ઉપાય કરતા કરતા સાત આઠ વરસે કરીને સ્વભાવને ટાળે; નહિતો ત્રણ જન્મે કરીને ટળે. તે માટે જેને પોતાના સ્વભાવ ટાળવા હોય તેણે પ્રથમ તો મોટા સાધુ સાથે અતિશે હેત કરવું ને તે સાધુ નિરંતર કઠણ વચન કહેતા રહે તથા પોતે પણ નિરંતર તે સ્વભાવ ઉપર ખટકો રાખે તથા નિરંતર જાણપણામાં રહે તો ધીરે ધીરે સ્વભાવ ટળે; નહિ તો ન ટળે. તે ઉપર

INDEX

બિલાડીનું દૃષ્ટાંત[1] દીધું. ॥૧૫॥

અને જે માની હોય તેને કોઈક વખાણે ત્યારે ફૂલી જાય ને પોતાને બરોબરિયા જે સાધુ હોય તેની કોઈ પૂજા કરે તથા વસ્ત્ર ઓઢાડે ઇત્યાદિક સન્માન કરે ને પોતાનું ન કરે ત્યારે તે લજામણીનાં[2] ઝાડ પેઠે કરમાઈ જાય ને મૂવા જેવો થઈ જાય. માટે વ્રત, તપ, ત્યાગ, જ્ઞાન, કથા, વાર્તા, ધ્યાન, ભક્તિ ઇત્યાદિક જે જે સાધન કરે છે તે માન વધે તે વાસ્તે કરે છે; પણ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ન કરે. ને માન તથા કામ એ બે દોષ તો જીવમાં રહ્યા છે તે ટળવા મહા કઠણ છે. તે એ બે દોષ તો ત્યારે ટળે જ્યારે દેહ, ઇંદ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને પંચવિષય એ સર્વેનો વારંવાર નિષેધ કરે અને નિરંતર આત્મસત્તારૂપે વર્તે ત્યારે ટળે. તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તો પણ માન તથા કામ એ બે દોષ ન ટળે. ॥૧૬॥

અને વિષયમાં રાગ છે તે તો ત્યારે ટળે, જ્યારે ઇંદ્રિયો-અંતઃકરણ એ સર્વેનો નિષેધ કરીને **આત્મસત્તારૂપ થઈને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ ધારે તો ધીરે ધીરે એ રાગ ટળી જાય, પણ તે વિના ન ટળે.** તે ઉપર વિજ્ઞાનદાસજીની વાત કરી જે તે બાહેર ભગવાનની

૧. **બિલાડીનું દૃષ્ટાંત :-**
એક બિલાડીએ દૂધના માટલામાં જોર કરીને પરાણે મોઢું નાંખ્યુ અને દૂધ પીધું; પણ પછી મોઢું બહાર ન નીકળતા મૂંઝવણ થઈ. આમ-તેમ દોડાદોડી કરતા દિવાલમાં અથડાણી તે માટલું ફૂટી ગયું; પણ તેનો કાંઠો ગળામાં જ રહી ગયો તેથી ચાલવામાં ઘણી તકલીફ પડતી. તેથી શાંતિથી નિરાશ થઈને બેસી રહેતી. એક દિવસ તે બિલાડીને ઉંદરે પૂછ્યું., 'આ શું છે ?' ત્યારે બિલાડી કહે, 'હું કેદારનાથના દર્શને ગઈ હતી; આ કેદારકંકણ પહેર્યું છે.' અહિંસાવ્રત લીધુ છે. વાનપ્રસ્થ ઋષિની જેવું જીવન જીવું છું. જે મને પગે લાગે તેને કેદારયાત્રાનું ફળ મળે છે. તેથી ઉંદરો ધીરે ધીરે બિલાડીના પગમાં પડવા લાગ્યા. પણ જે ઉંદર છેલ્લો રહી જાય તેને બિલાડી મારી ખાય. કોઈ એકલો આવે તો તેને પણ મારી ખાય. આમ સ્વભાવ ટળતા નથી. માટે સત્પુરુષોનો સમાગમ કરીને અવળા સ્વભાવ ટાળવા.

૨. જેના પાનનો સ્પર્શ કરવાથી કરમાઈ જતો એક છોડ.

મૂર્તિનું ધ્યાન કરતા ત્યારે તેને વિષયમાં રાગ રહેતો ને જ્યારે જીવમાં ધ્યાન કરવા માંડ્યું ત્યારે રાગ માત્ર ટળી ગયા.**॥૧૭॥**

અને જગત તે શું? તો, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ **જે પંચવિષય તે જગત છે. તેમાં પણ માન, સ્ત્રી અને ધન એ ત્રણ તો વિશેષે જગત છે.** માટે ત્યાગીને તો બાળકની પેઠે કોઈ માન કરે તથા કોઈ અપમાન કરે તથા પૂજા કરે તથા ધૂળ નાખે તે બેયને વિષે સમભાવ રહે તો જગતમાં ન લેવાણો કહેવાય ને જો હર્ષ-શોકને પામે તો જગતમાં લેવાણો કહેવાય તેમજ ત્યાગીને ધન ને સ્ત્રી એ બે તો ન હોય; પણ જો ભગવાનના મંદિરને વિષે કોઈક ધૂળ નાખીને ખાડા પૂરે તથા પાણા ફેરવે તથા મંદિરમાં ગાર્ય કરે તથા સંતની સેવા કરે,ને કોઈક તો રજોગુણી મનુષ્યને સત્સંગ કરાવીને ને તેને ઉપદેશ કરીને બે-ત્રણ હજાર તથા ચાર હજાર રૂપિયા લાવે ત્યારે જો એ બેયની ઉપર સમભાવ રહે તો જાણવું જે એ જગતને વિષે ન લેવાણો. ને જો કોઈ ભગવાનના મંદિરની સેવા કરે, તેનાથી કોઈ ધન લાવે તે ઉપર મનમાં બહુ રાજી થાય તો જાણવું જે એ જગતમાં લેવાણો.માટે ત્યાગીને તો ભગવાનના મંદિરને વિષે કોઈ ગાર્ય કરે તથા જગ્યામાં ખાડા પૂરે તથા પાણા ફેરવે તથા કોઈ રૂપિયા લાવે તે બેયને વિષે સમભાવ રાખવો. ને જો એમ ન કરે ને અધિક-ન્યૂનભાવ રખાય તો જાણવું જે એ જગતમાં લેવાણો. **॥૧૮॥**

અને માવા ભક્તે કહ્યું જે 'ત્યાગીને સ્ત્રી અને ધન એ બે નથી જણાતાં; પણ દેહ અને સ્વભાવ એ બે તો જણાય છે.' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, **'દેહમાં ધન રહ્યું છે ને સ્વભાવમાં સ્ત્રી રહી છે.** તે કેમ રહી છે ? તો ઉપરથી તો ત્યાગ કરીને બેઠો છે; પણ જો દેશકાળે કરીને સ્ત્રીનો યોગ થાય ત્યારે તેને ભોગવવાની આસક્તિ થાય તથા ભોગવે. તે માટે સ્ત્રી તે સ્વભાવમાં રહી છે ને દેહમાં ધન તો એમ છે જે, દેહમાં મંદવાડ થાય તથા કોઈક જાતનો સ્વભાવ પડે તથા વસ્ત્રાદિક પદાર્થ જોઈએ ત્યારે ધનમાં આસક્તિ થાય. તે માટે ધન તે દેહમાં છે. ને સ્વભાવમાં સ્ત્રી તો આમ રહી છે જે જુઓ, ચ્યવન ઋષિ એવા સમર્થ

હતા જે બીજાની દેહની નાડીયુંને બંધ કરે, તોપણ તે સ્ત્રીને પરણ્યા. ને સૌભરી ઋષિએ પણ સાંઠ્ય હજાર વર્ષ પર્યંત તપ કર્યું હતું તો પણ તે સ્ત્રીને પરણ્યા. માટે સ્ત્રી તો સ્વભાવમાં રહી છે. ને આપણે આંહી સંકલ્પ થાય તો ઉપવાસ કરે ત્યારે દોષ ટળે ને દેહે કરીને સ્ત્રીનો સંગ થાય તો સત્સંગમાં ન રખાય; પણ સંકલ્પે કરીને સત્સંગમાંથી ન કઢાય.ને બદરિકાશ્રમમાં સંકલ્પ થાય તો ત્યાંથી દેવલોકમાં કાઢેને ત્યાં સ્ત્રી ભોગવીને પછી તે સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને સ્ત્રીનો પોતાના જીવમાંથી રાગ ટાળીને બદરિકાશ્રમમાં જાય ત્યારે રાખે. શ્વેતદ્વીપમાં તો સ્ત્રીનો અવ્યક્ત રાગ લગારેક થાય તો ત્યાંથી બદરિકાશ્રમમાં કાઢી મૂકે.માટે બદરિકાશ્રમવાળાને શ્વેતદ્વીપવાળા જેવું થાવું છે ને શ્વેતદ્વીપવાળાને અક્ષરના મુક્ત જેવું થાવું છે. શ્વેતદ્વીપમાં ભગવાન પાંચ વખત દર્શન દીએ છે. ને ત્યાંથી અક્ષરધામમાં જાવું હોય તો જાય ને ત્યાં દર્શન કરીને પાછા શ્વેતદ્વીપમાં આવે પણ ત્યાં રહેવાય નહિ. શ્વેતદ્વીપવાળાને વૈરાજની મોટપ જોઈને તથા મહાવિષ્ણુની મોટપ જોઈને તેમાં મોહ ન થાય, પણ દેશકાળે કરીને કોઈક સમે રાગ જેવું જણાય અને પછી તે સંકલ્પને ખોટો કરી નાખે. ને અક્ષરના મુક્તને તો સૂઝે તેટલી સ્ત્રીનો જોગ થાય તથા કોઈક મહાપુરુષના જેવો અધિકાર આવે તથા દેશકાળ વિષમ થાય તોપણ મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે ને તેમાં બંધાય નહિ ને તે વિષય એને કાંઈ બાધ ન કરે ને આજ્ઞા પ્રમાણે રહેવા દીએ. માટે જે અક્ષરભાવને પામ્યો હોય તેને સૂઝે તેટલો વિષયનો યોગ થાય તથા માન થાય ને પોતે સૂઝે તેટલી પ્રવૃત્તિમાં જોડાણો હોય તોપણ તેમાં બંધાય નહિ તથા તેમાં હર્ષશોકને ન પામે. તે માટે જે શુદ્ધ અક્ષરભાવને પામ્યો હોય તે પુરુષોત્તમની સેવાનો અધિકારી થયો. ને ભગવાન જેમ કાળ, કર્મ, માયા અને આવરણે રહિત છે તેવો તેને પણ કરે છે ને અખંડ પોતાની સેવામાં રાખે છે. તે માટે એવા સાધુ થાવું તે સૌથી અતિ કઠણ છે. ને જે એવો સાધુ થયો તેને ને ભગવાનને અંતરાય

નથી રહેતો. તે જ્યારે સાધુની સભા થઈ ત્યારે સનકાદિકનું પ્રમાણ ન થયું, કેમજે તેને ક્રોધ થયો. ત્યાં તો નરનારાયણ ઋષિનું પ્રમાણ થયું[૧]. કેમજે તેને ક્રોધ ન ઊપજ્યો. તો કામ તો ક્યાંથી જ ઊપજે ? તે ઉપર ઈંદ્રનું આખ્યાન કહી દેખાડ્યું ને કહ્યું જે તે માટે એવા સાધુ થાવું. **ને સ્વભાવ માત્રને ટાળીને જ્યારે શુદ્ધ અક્ષરભાવને પામે ત્યારે ભગવાનની સેવામાં રહેવાય.** ને જો આંહી લગારેક વચન લોપ્યું હોય તો બહુ અપમાન થાય. તે ઉપર શાહુકારની શાહુકારીનું દૃષ્ટાંત[૨] લીધું. **॥૧૯॥**

અને જ્ઞાનની પક્વતા ન હોય તો પોતાને બંધન થાય તથા પોતાના આશ્રિતને બંધન થાય તેની આગળથી ખબર ન પડે. તે જ્ઞાનની પક્વતા કાળે કરીને ધીરે ધીરે થાય છે. **॥૨૦॥**

અને અતિશે દીન થાય તોપણ દેહભાવ રહે છે અને અતિશે આકરાઈ[૩] કરે તો પણ દેહભાવ રહે છે. તે માટે એ બેયને મૂકીને કેવળ

---

૧. દેવરાજ ઈન્દ્ર પોતાની સૌંદર્યવાન અપ્સરાઓ,ઋતુઓનો કંથ-વસંત અને સાક્ષાત્ કામદેવને સાથે લઈને બદરિકાશ્રમમાં જ્યાં ભગવાન નારાયણ તપ કરતા હતા ત્યાં આવ્યો. અને તપશ્ચર્યામાં વિઘ્ન નાંખવા અનેક નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ત્યારે ભગવાનથી નારાયણને સ્વયં શ્રીનર ભગવાનને કહ્યું આ આંબાના વૃક્ષનો મોર લઈ જાવ અને તે પુરૂષોની જાંઘમાં મર્દન કરો. એમ કરવાથી એટલે એક સ્વરૂપમતી સુંદરી ઉત્પન્ન થઈ. એ ઉસ= જાંઘમાંથી થઈ હતી માટે તેનું ઉર્વશી એવું નામ પડ્યું. અને તે ઉર્વશી ઈન્દ્રે અર્પણ કરી ત્યારે ઈન્દ્રનો ગર્વ ઊતરી ગયો. આમ ભગવાન શ્રીનારાયણને તપમાં વિઘ્ન કરનાર પર પણ ક્રોધ જ ન ઊપજ્યો તો કામ તો ક્યાંથી ઊપજે.

૨. **શાહુકારનું દૃષ્ટાંત :-**
કોઈ મોટો લખેશ્વરી શાહુકાર હોય અને તે દેવાળું ફૂંકે તો જ્યાં જાય ત્યાં તેનું અપમાન થાય, શાહુકારમાંથી તેનું નામ નીકળી જાય અને લોકો તેને તિરસ્કારભરી નજરે જોવે છે. તેમ જે આજ્ઞા પાલનમાં દેવાળું કાઢે છે. કે હવે મારાથી નહિ પાળી શકાય તે અક્ષરધામમાં જઈ શકતો નથી અને ભક્તોમાં તેનું અપમાન થાય છે.

૩. આકરાપણું, સખ્તાઈ, કડકાઈ.

સત્તારૂપે વર્તે તો તેમાં કોઈ રીત્યે કરીને ખોટ ન રહે. ॥૨૧॥

અને મહારાજ આજ્ઞા કરે જે, 'તમારી નજરમાં આવે ત્યાં અવતાર ધરીને જીવનાં કલ્યાણ કરી આવો'. ત્યારે 'જે ગરીબ બ્રાહ્મણ હોય ને માંગીને પેટ ભરતો હોય ને વેદનો ભણેલો ને ધર્મવાળો હોય તેને ઘેર દેહ ધરવો. તે કન્યા પણ ન મળે એટલે તરત ઘરનો ત્યાગ કરીને ત્યાગી થવાય. અને જો ભારે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થને ઘેર જન્મ ધરે તો નાનો હોય ત્યાંથી જ એવા માર્ગમાં ચડાવી દીએ જે માન, મોટપ, સ્ત્રી, ધન, અને લોકની આબરૂ તથા પોતાનાં જે સંબંધી તેમાં સ્નેહ થાય પછી તે મૂકીને નીકળાય નહિ તે માટે દેહ ધરવો પડે તો એમ સમજી વિચારી તપાસ કરીને દેહ ધરવો, એ વાત અવશ્ય સમજવાની છે. ॥૨૨॥

અને ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'દેશકાળાદિકે કરીને એક નિર્ધાર રહે એમ જણાતું નથી. માટે કેમ કરે તો મતિ ન ફરે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ તો એક ભગવાનને વિષે મોટપ સમજે, પણ બીજા કોઈનો ભાર ન આવે ને સત્સંગનો વધારો થાય તથા ઘટી જાય તો પણ એમ સમજે જે ભગવાન મળ્યા છે તે તો ક્યાંય જાતા રહે એમ નથી તથા કોઈ લઈ લે એમ પણ નથી. ને જો સત્સંગનો વધારો થાશે ને લોક બહુ માનશે તો સામો ભગવાનને ભજતાં એટલો વિક્ષેપ થાશે. ને જો રજોગુણી મનુષ્ય સત્સંગી થાશે ને બહુ માનશે તો સામા આપણને પણ રજોગુણી કરશે. માટે એમ ચોખ્ખું સમજે જે, ભગવાન કરતા હશે તે ઠીક કરતા હશે. એમ સમજે તો કોઈ રીતે મતિ ન ફરે.' ॥૨૩॥

અને પંચ ઇંદ્રિયોએ કરીને જે જે ક્રિયા કરે તે કર્મયોગ કહેવાય ને ભગવાન સંબંધી જે જે ક્રિયા કરે તે ભક્તિયોગ કહેવાય ને આત્મામાં તથા પરમાત્મામાં મન અખંડ રહે ત્યારે સાંખ્યયોગ કહેવાય. ॥૨૪॥

અને માવા ભક્તે પૂછ્યું જે, 'કરી રહ્યા તે કેમ જણાય ?' સ્વામીએ

કહ્યું જે, 'આત્મામાં પરમાત્માને અખંડ જોઈ રહે ત્યારે કાંઈ કરવું ન રહ્યું એમ જાણવું.' **॥૨૫॥**

અને પૂછયું જે 'ગુણની પ્રવૃત્તિ તો રજોગુણ, તમોગુણ ને સત્ત્વગુણે કરીને છે તે કેમ ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જ્યારે સત્ત્વગુણ વર્તે ત્યારે શમદમાદિક ધર્મસર્ગ વર્તે ને રજોગુણ વર્તે; ત્યારે અનેક પ્રકારે સંકલ્પ થાય ને તમોગુણ વર્તે ત્યારે ચાર દોષ વર્તે તે કયા ? તો એક તો પ્રમાદ, બીજો મોહ, ત્રીજી આળસ, અને ચોથી નિદ્રા. હવે તેને જીતવાના ઉપાય કહીએ છીએ જે, પ્રમાદ તો જો શુદ્ધ જ્ઞાન થાય તો ટળે ને મોહ તો ત્યારે ટળે જે જ્યારે શુદ્ધ જ્ઞાન થાય ને જાણપણું નિરંતર રહે ત્યારે. ને આળસ તો એમ ટળે જે, જ્યારે આળસ આવે ત્યારે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણીને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરે તો. ને નિંદ્રા તો ત્યારે ટળે જે જ્યારે નિંદ્રા આવે ત્યારે ઊભા થાવું તથા કીર્તન ગાવાં તથા કથા વાંચવી ને સાંભળવી એ આદિક ક્રિયા કરે ત્યારે નિદ્રા જીતાય. એમ એ ચાર ઉપાય સિદ્ધ કરે ત્યારે તમોગુણ જીતાય. ને મલિન સત્વે કરીને રજોગુણને જીતે ને શુદ્ધ સત્વે કરીને મલિન સત્વને જીતે ને શુદ્ધ સત્વને ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન ને ઉપશમ તેણે કરીને જીતે ત્યારે સિદ્ધ થયો કહેવાય.' **॥૨૬॥**

પછી સંતે પૂછયું જે, 'ભગવાનનો અખંડ સંબંધ થયો તે કેમ જાણવો?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'ભગવાનનો સંબંધ તો તેને કહીએ જે જેમાં અંતરાય ન રહે. ને ભગવાનને સર્વોપરી સમજે ને ભગવાન જે જે વચન કહે તે સત્ય માને જ્યાં મૂકે ત્યાં રાજી થકો જાય, પણ મૂંઝાય નહિ. તથા કોઈ વિષયને વિષે બંધાય નહિ ને તે વિષયને વિષે રાગ પણ ન થાય ને નિરંતર વિષયને વિષે દોષને દેખે. એમ વર્તે ત્યારે જાણીએ જે તેને ભગવાનનો સંબંધ અખંડ થયો છે.' **॥૨૭॥**

એક તો ત્યાગીને ત્યાગીનો ધર્મ દૃઢ પાળવો ને ગૃહસ્થને ગૃહસ્થનો ધર્મ દૃઢ પાળવો. ને શ્વેત તેજને વિષે ભગવાન સદાય મૂર્તિમાન વિરાજમાન છે એમ જાણીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય ને પોતાને

ને અક્ષરને એક કરીને ભગવાન વિના બીજે એક અણુમાત્ર પણ પ્રીતિ રાખતો ન હોય એવી રીતનો પોતે થયો હોય તોપણ તેણે **ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યાને અર્થે એકાંતિક સાધુનો મન, કર્મ, વચને કરીને સંગ નિરંતર રાખવો. ॥૨૮॥**

અને દેહ છે **તે સ્ત્રી છે ને સંકલ્પ થાય છે તે છોકરા થાય છે.** તે જ્યારે દેહને સાંખ્યવિચારે કરીને ખોટો કરીને તેથી નોખો સત્તારૂપે વર્તે ત્યારે સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય. ને સંકલ્પને ખોટા કરીને અખંડ ભગવાનની મૂર્તિને સંભારે ત્યારે દીકરાનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય; નહિ તો સ્ત્રી ને દીકરારૂપે દેહને સંકલ્પ વળગ્યા છે એમ જાણવું. માટે **દેહાભિમાનનો અને સંકલ્પનો ત્યાગ કરીને કેવળ સત્તારૂપે નિરંતર વર્તે ત્યારે સ્ત્રીનો અને દીકરાનો ત્યાગ કર્યો કહેવાય.** આ વાત અવશ્ય સમજવાની છે અને સમજીને એમ વર્તવું. **॥૨૯॥**

અને ભગવાનનું ધ્યાન કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે તથા ભક્તિ કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે તથા જ્ઞાન કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે તથા વૈરાગ્ય રાખે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે રાખે તથા ધર્મ પાળે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે પાળે તથા સેવા કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે કરે તથા કથા-વાર્તા વગેરે જે જે ક્રિયા કરે તે લોક જાણે તથા પોતાની મોટપ વધે તથા માન વધે તેને અર્થે તથા દેખાડ્યાને અર્થે ઉપરથી કરે તેને કનિષ્ઠ ભક્ત જાણવો. અને જે દેખાડ્યાને અર્થે તથા ભગવાન પ્રસન્ન થાય એ બેયને અર્થે કરે તેને મધ્યમ કહીએ. ને જે ધર્મ પાળે તથા તપ કરે તથા ત્યાગ કરે તથા જ્ઞાન કરે તથા વૈરાગ્ય રાખે તથા ભક્તિ કરે તથા ભગવાનમાં હેત કરે તથા સેવા કરે તથા ધ્યાન ધરે તથા કથા, વાર્તા, કીર્તન વગેરે જે જે કરે તે કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરે ને ભગવાનને અર્પણ કરે પણ લોક વખાણે તથા માન આપે તથા અપમાન કરે તથા તિરસ્કાર કરે તોપણ હર્ષ શોકને ન પામે ને માન કરે તેમાં રાજી ન થાય ને તિરસ્કાર કરે તેમાં શોક ન કરે પણ રાજી રહે ને **જે જે કરે**

તે ભગવાનને અર્પણ કરે એવો જે હોય તેને ઉત્તમ ભક્ત જાણવો. તે સારુ જે જે કરવું તે ભગવાનને રાજી કર્યાને અર્થે કરવું, પણ કોઈક વખાણે તે સારુ ન કરવું. ॥૩૦॥

અને જોગી એવો જે પુરુષ તેને કામ જે તે ભયાનક છે કહેતાં દાવાનળની પેઠે બાળે છે. તે કામ તે શું ? તો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ જે પંચ વિષય તેની જે ઈચ્છા વર્તે તે કામ છે ને તે જીતવો અતિ દુર્જય છે. તે જો દેહને બળહીન કરે તો ઈંદ્રિયોમાં રાગ રહે, ને દેહ તથા ઈંદ્રિયો એ બેયને બળહીન કરે તો મનમાં રાગ રહે છે, ને મનમાં સંકલ્પ બંધ કરે તો બુદ્ધિમાં કામ રહે છે. તે માટે કામ તો બુદ્ધિ થકી પર એવો ને અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ જે કારણ શરીર તેણે યુક્ત એવો જે જીવ તેને વિષે છે. માટે કામ જીતવો અતિ દુર્જય છે. ॥૩૧॥

અને પ્રકૃતિએ યુક્ત એવો જે પુરુષ તે જે તે કર્મયોગ કરે. તે કર્મયોગ શું ? **તો ભગવાનની શ્રવણ કીર્તનાદિક જે જે ભગવાનને અર્થે ક્રિયા કરવી તે ક્રિયાયોગ અને તે ક્રિયા કરતાં જે સુખદુઃખ આવે તેનું સહન કરવું તે જ્ઞાનયોગ.** અને તે જ્ઞાનયોગ, ક્રિયાયોગને વિષે ભળ્યો એવો જે કર્મયોગ તેને પ્રકૃતિએ યુક્ત એવો જે પુરુષ તે જે તે કરે.અને એવો જે કર્મયોગ તે તો જ્ઞાનયોગનો અધિકારી હોય તેણે પણ કરવો. તો કર્મયોગના અધિકારીએ તો જરૂર કરવો. અને જે આત્માને અને પરમાત્માને સાક્ષાત્કાર દેખતો હોય તે ન કરે તો બાધ નહિ; પણ તેણેય કર્મયોગ કરવો તો જોઈએ. કેમજે તે જો કર્મયોગ કરે તો તેને દેખીને બીજા પણ ક્રિયાયોગમાં પ્રવર્તે. ॥૩૨॥

અને જે નવ વાનાં રાખે તેને કલ્યાણના માર્ગમાં કોઈ રીતે વિઘ્ન ન આવે. તે નવ વાનાં કયા ? જે, એક તો કોઈ રીતે ફરે નહિ એવી ભગવાનની દૃઢ **ઉપાસના** કરવી. અને બીજું, ભગવાનના જે જે **નિયમ** છે તેમાં દૃઢપણે રહેવું,પણ કોઈ રીતે નિયમનો ભંગ ન કરવો, અને ત્રીજું, **શુભ દેશ** સેવવો પણ અશુભ દેશ ન સેવવો. અને ચોથુ, **શુભ**

કાળ સેવવો પણ ભૂંડો કાળ ન સેવવો. અને પાંચમો **સત્પુરુષનો સંગ** મન-કર્મ-વચને કરવો; પણ તે સત્પુરુષનો સંગ કરતાં જો કોઈક સ્વભાવ આડો આવે તો તે સ્વભાવનો ત્યાગ કરવો પણ સત્પુરુષના સંગનો ત્યાગ ન કરવો અને છટ્ઠો તે પોતાને **ઉત્તમ શ્રદ્ધા** રાખવી, પણ તેમાં પ્રમાદ ન રાખવો. અને સાતમો આચાર્યજીનો તથા સાધુનો તથા બ્રહ્મચારીનો તથા પાળાનો તથા સત્સંગીનો ઇત્યાદિક કોઈ ભગવાનના ભક્તનો **અવગુણ ન લેવો.** અને આઠમું **દેહાભિમાનનો ત્યાગ** કરવો. અને નવમું તે કોઈ મંડળના તથા મંદિરના થઈને રહેવું પણ **અધરિયા ન રહેવું.** આ નવ વાનાંમાંથી જો એકેય ન હોય તો તેને સત્સંગમાં જરૂર વિઘ્ન પડે. માટે જેને પોતાનો સત્સંગ નિર્વિઘ્ન રાખવો હોય તેણે આ નવ વાનાં અતિશે દૃઢ કરીને રાખવાં. ॥૩૩॥

અને જીવમાં પંચવિષયરૂપી રાગ રહ્યા છે તે ક્યારે ટળે ? તો જ્યારે આત્મસત્તારૂપ થઈને વારંવાર પ્રતિલોમ દૃષ્ટિ કરે તથા ભગવાનની મૂર્તિને વારંવાર ધારે. તે કેમ ધારે ? તો, જાણીએ જે આગળ ભગવાન ચાલ્યા આવે છે તે ભગવાનની મૂર્તિને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શ કરે. તે કરતે કરતે દેહને સાંખ્ય વિચારે કરીને ખોટો કરતો જાય ને ભગવાનની મૂર્તિને જીવમાં ધારે. પછી એમને એમ ધારતે ધારતે જ્યારે દેહના ભાવ ખોટા થઈને કેવળ જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહે ત્યારે વળી તે મૂર્તિને બહાર લાવે. પછી જાણીએ ભગવાન ભારે ભારે શણગાર પહેરીને આગળ સામા ચાલ્યા આવે છે. પછી તે ભગવાનનાં નેત્રે કરીને દર્શન કરતે કરતે મૂર્તિને પ્રતિલોમપણે કરીને જીવમાં ઉતારતા જાવું ને દેહના તથા ઇંદ્રિયોના ભાવને ખોટા કરતા જાવું. પછી જ્યારે કેવળ જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ જ રહે; પણ બીજો કોઈ આકાર ન રહે ત્યારે વળી તે ભગવાનની મૂર્તિને બહાર લાવે. પછી જાણીએ ભગવાન ગાતાં ગાતાં ચાલ્યા આવે છે. પછી શ્રવણ ઇંદ્રિયની વૃત્તિ દ્વારા મૂર્તિને જીવમાં ઉતારતા જાવું ને દેહ ઇંદ્રિયુંના ભાવને ખોટા કરતે કરતે જ્યારે જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહે ત્યારે વળી તે મૂર્તિને બહાર લાવે પછી

જાણીએ જે, ભારે ભારે અત્તર-ચંદનાદિકની સુગંધીએ યુક્ત થકા ભગવાન ચાલ્યા આવે છે. પછી નાસિકા ઈંદ્રિય દ્વારા ભગવાનનો સુગંધ લેતા જાવું ને દેહ,ઈંદ્રિયું તથા અંતઃકરણના ભાવને ખોટા કરતાં જાવું. પછી જ્યારે માયાના ભાવમાત્ર ટળી જાય અને સત્તામાત્ર જે જીવાત્મા તેમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહે, પણ બીજો કોઈ પંચવિષય સંબંધી ઘાટ ન થાય ત્યારે તે જે કેવળ જીવાત્મા તેમાં ભગવાનની મૂર્તિને જોઈ રહેવું. પછી એમ માનવું જે, મારો જીવાત્મા છે તે જ અક્ષરબ્રહ્મ છે. કેમ જે અક્ષરમાં પણ પુરુષોત્તમ ભગવાન રહ્યા છે, તેના તે જ મારા જીવાત્માને વિષે રહ્યા છે. એમ ને એમ પંચ ઈંદ્રિયું તથા ચાર અંતઃકરણ સંબંધી જે ભાવ તેને ખોટા કરતા જાવું.એમ **વારંવાર લોમ-પ્રતિલોમપણે કરીને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિને ધારે ત્યારે જીવમાં રાગ રહ્યા છે તે ટળે;પણ તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોપણ જે જીવમાં રાગ છે તે ન ટળે.** ને સમાધિનિષ્ઠ હોય તથા જ્ઞાની હોય તથા વિચારવાન હોય તોપણ જીવમાંથી રાગ ન ટળે. જીવમાંથી તો જ્યારે પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે વારંવાર લોમ પ્રતિલોમપણે કરીને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિને જોઈ રહે તો જીવમાં પંચવિષયની વાસના છે તે ટળે અને આ ધ્યાનનો ઉપાય કીધો એમ કરે તો જીવમાંથી રાગ ટળે.માટે લિંગદેહ ટાળ્યાનો એ જ ઉપાય છે. **॥૩૪॥**

અને આત્મનિષ્ઠાની તો એમ રીત છે જે, આપણામાં જે ત્યાગી ખરેખરા છે તે આત્મનિષ્ઠાએ કરીને દેહસંબંધી પદાર્થ તથા દેહના સંબંધી એ સર્વેને નાશવંત જાણીને એનો અતિશે નિષેધ કરે તથા પોતાને વસમાં લાગે એવાં વચન કહે તથા પોતાના સંબંધીનું કોઈક ખોદે તોપણ તેનો અવગુણ ન આવે; શા માટે જે, એણે આગળથી જ એવો નિરધાર કરી રાખ્યો છે જે આ દેહ ને દેહનાં સંબંધી તો જેવાં પૂર્વ જન્મનાં છે તેવાં જ છે. માટે તેણે કરીને મનમાં હર્ષ-શોક ન કરે તથા મનમાં પણ વસમું ન લાગે પણ દેહે કરીને ગૃહસ્થની પેઠે ટાઢ-તડકો તથા ભૂખ-તરસ તે ખમાય નહિ. શા માટે તો એનો અભ્યાસ નથી કર્યો. ને ગૃહસ્થે તો તેનો અભ્યાસ

કરી રાખ્યો છે માટે દેહના કષ્ટને ખમે છે. પણ, જો કોઈક દેહ ને દેહનાં સંબંધીનું ખોદે તો મુવાથી પણ વધુ વસમું[૧] લાગે. ॥૩૫॥

અને વળી એકાંતિક ધર્મને વિષે વર્તાવવું તે તો પંડે ભગવાન હોય તો વરતાવે તથા તે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય તથા ભગવાનની મરજી જાણીને તે ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તતા હોય તથા પોતે ઐશ્વર્યે કરીને સર્વેને દાબે એવા સમર્થ હોય તે પણ એકાંતિક ધર્મને વિષે વરતાવે. પણ તે વિના બીજો તો એમ મનમાં જાણે જે, 'હું પણ બીજાને એકાંતિક ધર્મને વિષે વરતાવીશ' એમ જાણીને વરતાવવા જાય તો પોતે પણ જે જે ક્રિયા કરે તેમાં મમતે કરીને બંધાઈ જાય. માટે જ્યારે ભગવાનનું તથા એકાંતિક સાધુનું પરોક્ષપણું હોય ત્યારે તો એમ રહેવું જે, પોતપોતાનાં અંગમાં મળતા આવે એવા દશ હોય તો દશેયને ભેગા થાવું અને પાંચ તથા ચાર તથા બે હોય તો પણ એકસરખા અંગવાળાએ ભેગા થાવું. ને આચાર્ય મહારાજની તથા ભગવાનની સેવા કરવી ને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું.ને એકબીજાને ગમતું કહેવું જે, 'મારે આજ્ઞામાં ફેર પડે તો તમારે ટોકવું ને તમારે ફેર પડે તો મારે ટોકવું.' એમ બેયને એકએકની ખોટ્ય કહેવી. પછી તે દોષ પોતાની બુદ્ધિએ કરી તેને તપાસીને તેનો ત્યાગ કરવો. એવી રીતે વરતે તો વિષમ દેશકાળાદિકમાં પણ એકાંતિક ધર્મને વિષે વરતાય; પણ તે વિના વિષમ દેશકાળાદિકમાં એકાંતિક ધર્મને વિષે રહેવાનો બીજો ઉપાય નથી.॥૩૬॥

અને સપ્ત પ્રકારના મુક્તનાં લક્ષણ કહીએ છીએ. તેમાં જો આલોકનો મુક્ત હોય તેને એમ ઓળખવો જે, તે આ લોકમાં વિખ્યાતિ થાય તથા માન વધે એવી ક્રિયા કરે. તથા તપ કરવું તથા ધર્મ પાળવો તથા જ્ઞાન શીખવું તથા વૈરાગ્ય શીખવો તથા સત્સંગ કરાવવો તથા વાર્તા કરવી વગેરે જે જે ક્રિયા કરે તે આ લોકમાં વિખ્યાતિ થાય તથા કીર્તિ

૧. કઠણ

થાય તેને અર્થે ને પોતાની મોટપ વધારવાને અર્થે કરે, પણ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ન કરે જે હું આવી રીતે ધર્માદિકને દૃઢપણે પાળીશ તો ભગવાનનો મારી ઉપર રાજીપો થાશે. ઈત્યાદિક ભગવત્પ્રસન્નતા વિના કેવળ આ લોકની વિખ્યાતિને અર્થે કરે. આવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિષે જણાય તે પ્રગટ ભગવાનનો ઉપાસક હોય તોપણ તેને એમ જાણવો જે એ આ લોકનો મુક્ત છે. અને દેવલોકના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને એવી ક્રિયા ગમે જે સારા રમણીક પદાર્થ ભોગવવા તથા વાજીંત્ર વગાડવા ને ગાવણું શીખવું તથા ગવરાવીને સાંભળવું તથા ભારે ભારે કાવ્યો રચવાં તથા ભારે રાગવાળા શ્લોક રચવા તથા સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર રાખવાં તથા છોકરાની અને બરોબરીયાની સોબત રાખવી તથા રજોગુણી મનુષ્યમાં માગ કરીને તે સાથે હેત કરવું. ઈત્યાદિક જે ક્રિયા તેનું મુખ્યપણું હોય ને ભગવાનનું ગૌણપણું હોય એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિષે જણાય ત્યારે તેને જાણવો જે આ દેવલોકનો મુક્ત છે. અને વૈકુંઠના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, કેવળ ધર્મ પાળવો તે ઉપર જ તેની દૃષ્ટિ હોય ને જો તેને ભગવાન કહે જે, 'તમે એ ધર્મને મોળો પાડીને અમે કહીએ એમ વરતો' ત્યારે જો પોતાના અંગમાં મળતું આવે એવું વચન હોય તો માને, અને જો ધર્મવિરુદ્ધ વચન હોય તો તે વચનનો ત્યાગ કરે,પણ ધર્મને મોળો પાડીને ભગવાનનું વચન મનાય નહિ. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિષે જણાય ત્યારે જાણવું જે, એ વૈકુંઠનો મુક્ત છે. અને ગોલોકના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને એવી જાતની ઈચ્છા હોય જે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તથા ભગવાનને થાળ ધરવા તથા ભગવાનને અર્થે ભારે વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં કરાવવાં તથા ભગવાનનાં મંદિર કરાવવાં તથા ભગવાનને અર્થે ભારે ભારે બાગબગીચા કરાવવા તથા ફરીને ગાવું ઈત્યાદિક ક્રિયાએ કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે. ને જો એનું ભગવાન ખંડન કરીને એમ કહે જે 'તમારે હવે એ ક્રિયા ન કરવી ને આ અમે કહીએ છીએ એમ કરો.' ત્યારે તે ભગવાનનાં વચન પણ મનાય નહિ ને તે ભગવાનનાં વચનનો

ત્યાગ કરે, પણ પોતાના અંગને ઘસારો ન લગાડે. એવાં લક્ષણ જેને વિષે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, 'એ ગોલોકનો મુક્ત છે. અને બદરિકાશ્રમના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને કેવળ તપ કરવાને વિષે રુચિ હોય, પણ તે તપને ઘસારો આવે એવી કોઈક ક્રિયા હોય ને તે તપને મોળું પાડીને પંડે ભગવાન કહે જે, 'આ પ્રવૃત્તિની ક્રિયા કરો' ત્યારે તે ભગવાનનું વચન પણ જો પોતાના અંગમાં મળતું આવે એવું હોય તો માને, ને જો પોતાના અંગને ઘસારો આવે એવું હોય તો પોતાનું તપનું અંગ હોય તે રાખે, પણ ભગવાનનું વચન મનાય નહિ. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિષે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, એ મુક્ત બદરિકાશ્રમનો છે. અને શ્વેતદ્વીપના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, તેને દેહ, ઈંદ્રિયો તથા અંતઃકરણ થકી પ્રતિલોમપણે વરતવું તથા મનમાં કોઈ વિષયના ઘાટ-સંકલ્પ તથા કોઈ માયિક પદાર્થના ઘાટ-સંકલ્પ ન થાવા દેવા; તથા મનમાં સંકલ્પ થાય તેને જીતવા સારુ નિરંતર જાણપણામાં વૃત્તિ રાખે. ને જો પોતેના અંગને મુકાવીને ભગવાન કહે જે, 'આ પ્રવૃત્તિની ક્રિયા કરો' ત્યારે તે પોતાના અંગમાં મળતું આવે એવું વચન હોય તો માને ને જો પોતાના અંગને ઘસારો આવતો હોય તો તે વચનને મૂકે; પણ પોતાના અંગને મોળું ન પાડે. એવી રીતનાં લક્ષણ જેને વિષે જણાય ત્યારે તેને એમ જાણવું જે, એ મુક્ત શ્વેતદ્વીપનો છે. હવે અક્ષરના મુક્તને એમ ઓળખવો જે, સાધારણપણે તો પોતાના વિષે અતિ દૃઢ ધર્મ હોય તથા ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત અતિ પરિપક્વ જ્ઞાન હોય તથા અતિ દૃઢ વૈરાગ્ય હોય તથા ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત એકાંતિકી ભક્તિ પોતે કરતો હોય ને જો તેને પ્રગટ ભગવાન એમ આજ્ઞા કરે જે, 'તમે ધર્મ તથા જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય તથા ભક્તિ ઇત્યાદિક જે સાધન તેને મોળાં પાડી આ અમે કહીએ છીએ એમ કરો.' ત્યારે તે જેમ ભગવાન આજ્ઞા કરે એમ જ વર્તે ને વળી એમ કહે જે, 'હે મહારાજ ! જેમ તમે કહેશો તેમ જ હું કરીશ એમ કહીને તે ભગવાનનાં વચનને ઉત્સાહે સહિત થકો પાળે, પણ તેમાં લેશમાત્ર

સંશય ન કરે. અને જ્યારે ભગવાનનું પરોક્ષપણું હોય ત્યારે તો જેમ ભગવાને આજ્ઞા કરી હોય તથા જેમ ભગવાને મર્યાદા બાંધી હોય તે ધર્મમર્યાદા પ્રમાણે પોતે વર્તે, પણ તેને મૂકીને લગારેય આડાઅવળો ચાલે નહિ.આવી રીતનાં લક્ષણ જણાય ત્યારે જાણવું જે એ અક્ષરધામનો મુક્ત છે. આ સાત પ્રકારના મુક્તનાં લક્ષણ કહ્યાં તે પ્રગટ ભગવાનના મળેલા જે સાધુ તેમાં એ સાત પ્રકારના હોય. તે માટે જે મુમુક્ષુ હોય તેણે આ વાત વિચારીને હેત કરવું. અને પૂર્વે કહ્યા જે છ પ્રકારના મુક્ત તેમાંથી જો કોઈકની હારે હેત થાય તો જેમ પોતે સંસારરૂપી સમુદ્રમાં તરે છે તેમ જે પોતા સાથે જોડાણો હોય તેને પણ સંસારને વિષે તારે છે,પણ પૃથ્વીને દૃષ્ટાંતે જે ભગવાનની મૂર્તિ તેને વિષે ચોટવા દીએ નહિ. ને જો અક્ષરના મુક્ત સાથે હેત કર્યું હોય તે તો કેમ ભગવાનમાં ચોટાડે ? તો જેમ હજાર મણનો પાણો હોય તે ભેળું મણનું લાકડું બાંધ્યું હોય તે તત્કાળ પૃથ્વીમાં ચોટાડે તેમ અક્ષરના મુક્ત સાથે જે જોડાણો હોય તેને તો સૂઝે એવું આવરણ હોય તોપણ તેને તોડીને ભગવાનની મૂર્તિમાં જોડે છે.ને પૂર્વે કહ્યા જે છ પ્રકારના મુક્ત તેની સાથે જોડાણો હોય તો તે કેવી રીતે સંસારમાં તારે ? તો જેમ હજાર મણનું લાકડું હોય તે ભેળો મણનો પાણો બાંધ્યો હોય ને તે પાણાને તો ઘણોય બુડવાનો સ્વભાવ છે, તોપણ તે લાકડું પાણાને તારે છે તેમ તે પણ સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે તારે છે. પણ ભગવાનની મૂર્તિને વિષે ચોટવા દીએ નહિ. તે માટે મુમુક્ષુએ આ વાતને વિચારીને હેત કરવું. **॥૩૭॥**

અને સંબંધીમાં હેત ન રાખવું ને તેને બોલાવવો નહિ ને રસના ઈંદ્રિયને જીતવી ને વસ્ત્ર ઝીણાં ન રાખવાં ને બરોબરીયાનો સંગ ન કરવો ને મનને સારું લાગે તે ન આપવું ને પોતાને કરવાનું શું છે તેનો તપાસ કરવો. ને ટાઢ્ય, તડકો, ભૂખ, તરસ તેનું સહન કરવું ને ખાધાની તૃષ્ણા ન રાખવી અને કોઈને કઠણ વચન ન કહેવું. ને સાધુનાં લક્ષણ વાર્તાવિવેકમાં તથા હરિગીતામાં કહ્યાં છે તે શીખવાં ને અધર્મથી છેટે રહેવું

અને જેનો સંગ કરવાથી ન્યૂનતા આવે તેનો સંગ ન રાખવો ને ઈંદ્રિયોને જીતવી ને મોટાની અનુવૃત્તિ રાખવી ને અસત્‌વાસના રાખવી નહિ. અને એક હરિ, બીજા તેના સંત અને ત્રીજા તેના હરિભક્ત, એ ત્રણ ઠેકાણે આ આઠ વાનાં ન રાખવાં; તેનાં નામ જે એક કપટ, બીજું માન, ત્રીજો લોભ, ચોથું છળ, પાંચમી ઈર્ષ્યા, છઠ્ઠી હાંસી, સાતમી નિંદા ને આઠમો દ્રોહ અને **દેહમાંથી હેત તોડીને જીવમાં હેત કરવું તથા દેહના સંબંધીમાંથી હેત તોડીને ભગવાનના જે એકાંતિક સાધુ તેમાં હેત કરવું. તથા આ લોકમાંથી પ્રીતિ તોડીને ભગવાનના ધામમાં પ્રીતિ કરવી ને પ્રકૃતિમાંથી થયું જે યત્‌કિંચિત્‌ માયિક પદાર્થમાત્ર તેમાંથી પ્રીતિને તોડીને ભગવાનની મૂર્તિમાં હેત કરવું.** આ ચાર વાતને વિચારીને નિત્ય પ્રત્યે એમ કરે તો તત્કાળ પંચવિષય થકી મુક્ત થાય ને આ વાત ભગવાનના ભક્તે નિત્ય પ્રત્યે કરવાની છે. **॥૩૮॥**

અને મુક્તની તારતમ્યતાના ભેદ કહ્યા છે જે અનંત કોટી વૈરાજપુરુષનું તેજ ભેળું કરીએ ત્યારે મહાવિષ્ણુના એક રોમના કોટિમાં ભાગની બરોબર થાય. અને એવા અનંત કોટી મહાવિષ્ણુનું તેજ ભેળું કરીએ તે મહાપુરુષના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થાય છે. અને એવા અનંત કોટી મહાપુરુષનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરના જે સાધારણ મુક્ત તેના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે. અને એવા અનંતકોટી મુક્તનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરને વિષે રહ્યા જે મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા મુક્ત તેના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે.અને એવા અનંત કોટી મુક્તનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરના જે મહા મુક્ત છે તેના એક રોમના કોટિમા ભાગમાં લીન થઈ જાય છે. અને એ સર્વે જે અક્ષરના મુક્ત તે સર્વેનું તેજ ભેળું કરીએ તે અક્ષરના એક રોમના કોટિમાં ભાગમાં લીન થઈ જાય છે. અને એવા અનંત કોટી અક્ષરનું તેજ ભેળું કરીએ તો પુરુષોત્તમનારાયણના એક રોમના કોટિમાં ભાગમાં લીન થઈ જાય છે. તે પુરુષોત્તમનારાયણ તે ભક્તિધર્મના પુત્ર

શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ આ પ્રગટ પ્રમાણ છે એમ જાણવું. ॥૩૯॥

અને શ્રીજી મહારાજની નજરમાં આવે તો અનંત કોટી મુક્ત તથા અક્ષર એ સર્વેની સેવાને અંગીકાર કરતા થકા બિરાજમાન રહે, અને એ શ્રીજી મહારાજની નજરમાં આવે તો એ અક્ષરને પોતાને વિષે લીન કરીને અનંત કોટી મુક્તને પોતાના ઐશ્વર્યે કરીને ધારીને તે મુક્તની સેવાને અંગીકાર કરતા થકા બિરાજમાન રહે છે અને તે શ્રીજી મહારાજની નજરમાં આવે તો મુક્તે સહિત અક્ષરને પણ પોતાને વિષે લીન કરીને પોતે એકલા જ સ્વરાટ થકા બિરાજમાન રહે છે; અને જો એ શ્રીજી મહારાજની નજરમાં આવે તો એ અક્ષરે સહિત મુક્તની સેવાને અંગીકાર કરતા થકા ને તેમને આનંદ ઉપજાવતા થકા તેમની ભક્તિને અંગીકાર કરે છે. આવી રીતે શ્રીજી મહારાજના સ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય કરવો. ॥૪૦॥

અને 'શાસ્ત્રમાં મહાપુરુષાદિકના અવતાર થયા હોય તેને પણ અક્ષર અને પુરુષોત્તમ કહ્યા હોય; તે કેમ સમજવું ? એ વાત સમજાતી નથી તે કહો.' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ વાત યથાર્થ સમજાય એમ કહીએ છીએ જે, જ્યારે અક્ષરનો અવતાર પૃથ્વી ઉપર થયો હોય ત્યારે અક્ષરને પુરુષોત્તમ કહ્યા હોય ને ત્યારે અક્ષર તે મહાપુરુષને સમજવા. તેમ જે જે ઉતરતા તેને અક્ષર સમજવા અને તેથી પરને પુરુષોત્તમ સમજવા. તે ઈંદ્ર તે અક્ષર ને બ્રહ્મા તે પુરુષોત્તમ.બ્રહ્મા તે અક્ષર ને વૈરાજ તે પુરુષોત્તમ.વૈરાજ તે અક્ષર ને પ્રધાનપુરુષ તે પુરુષોત્તમ. પ્રધાનપુરુષ અક્ષર ને તેથી પર મહાપુરુષ તે પુરુષોત્તમ. મહાપુરુષ તેઅક્ષર ને અક્ષર તે પુરુષોત્તમ અને તેથી પર અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ છે. તે જ આ શ્રીજી મહારાજ આપણને દયા કરીને મળ્યા. એમ અક્ષર તથા પુરુષોત્તમ તે જ્યાં જેનું પ્રકરણ હોય ત્યાં તેને કહ્યા હોય તે વાતને સમજ્યા વિના મતિ ભ્રમી જાય છે.ને ઈંદ્રનો પૃથ્વી ઉપર અવતાર થયો હોય ને તેને પુરુષોત્તમ કહ્યા હોય પણ તે પોતાનું ઐશ્વર્ય હોય તેટલું જ દેખાડે;પણ તેથી અધિક ન દેખાડાય.તે ઈંદ્રથી લઈને બ્રહ્મા, વૈરાજ, પ્રધાનપુરુષ, પ્રકૃતિપુરુષ ને

અક્ષર પર્યંત સર્વે પોતપોતાનું સામર્થ્ય દેખાડે; પણ તેથી અધિક ન દેખાડે. ને પુરુષોત્તમ તો અક્ષર ને તેથી ઉતરતા ઈંદ્ર સુધી સર્વેનું સામર્થ્ય, લોક, ભોગ ને ઐશ્વર્ય તે પંડે દેખાડે તથા ભક્ત દ્વારા દેખાડે તથા પોતાના સંબંધને પામ્યું જે પદાર્થ તેનાં દર્શન તથા સ્પર્શથી પણ ભક્તને દેખાઈ આવે ત્યારે પુરુષોત્તમ સર્વ અવતારના અવતારી એ જ છે એમ જાણવું. અને આ વાત પંડે પુરુષોત્તમ થકી ને તેના એકાંતિક સાધુ થકી સમજાય છે ને તે વિના તો શાસ્ત્ર ભણ્યે તથા સાંભળ્યે પણ ન સમજાય.' **॥૪૧॥**

અને ઈંદ્ર થકી મહાપુરુષ પર્યંત અવતાર થાય છે તેના ભક્તના ઐશ્વર્યના ભેદ કહીએ છીએ. ઈંદ્રનો અવતાર પૃથ્વીને વિષે થયો હોય તેને પુરુષોત્તમ જાણીને જો ઉપાસના કરી હોય તો એ બહુ મોટો થાય તો દેવતા જેવો થાય. અને બ્રહ્માનો અવતાર થયો હોય તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તો બહુ મોટો થાય તો ઈંદ્ર જેવો થાય. અને વૈરાજનો અવતાર થયો હોય તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તો એનો ભક્ત બહુ મોટો થાય તો બ્રહ્મા જેવો થાય.અને મહાવિષ્ણુનો અવતાર થયો હોય ને તેને જો પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તો તેનો ભક્ત બહુ મોટો થાય તો વૈરાજ જેવો થાય. પણ એથી મોટો ન થાય અને મહાપુરુષનો અવતાર થયો હોય તેને પુરુષોત્તમ જાણીને ઉપાસના કરી હોય તો તેનો ભક્ત બહુ મોટો થાય તો મહાવિષ્ણુ જેવો થાય અને પુરુષોત્તમ પોતે પધાર્યા હોય ત્યારે તે પુરુષોત્તમનો આશ્રયમાત્ર કર્યો હોય ને તેને વિષયને વિષે રાગ હોય તે મરે ત્યારે મહાપુરુષ જેવો તો તે પણ થાય. ને એ પુરુષોત્તમના જે ખરેખરા ભક્ત હોય તે દેહનો ત્યાગ કરીને અર્ચિમાર્ગે કરીને અક્ષરધામને પામે છે ને અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામે છે અને અખંડ ભગવાનની સેવામાં રહે છે. **॥૪૨॥**

અને તે પુરુષોત્તમને કેમ ઓળખવા ? તો મહાપુરુષાદિક અવતાર ધરીને આવ્યા હોય ત્યારે પોતાનું ઐશ્વર્ય હોય તેટલું જ દેખાડે; પણ

અધિક ન દેખાડે કેમજે જેટલું પોતાનું હોય તેટલું દેખાડી શકે; પણ વધુ ક્યાંથી દેખાડે ? ને પુરુષોત્તમ પોતે પધાર્યા હોય ત્યારે તે અક્ષરધામ તથા અનંત કોટિ બીજાં ધામ તથા પોતાનાં અનંત ઐશ્વર્ય તે સર્વે જેને જેને પોતાની મૂર્તિનો સંબંધ થયો હોય એવા જે સત્સંગી તથા કુસંગી તે સર્વેને દેખાડે છે; પણ પાત્ર-કુપાત્ર કાંઈ ગણે નહિ. **॥૪૩॥**

અને હવે એ પુરુષોત્તમને મળેલા જે ભક્ત, તેને ભજ્યાની જે રીતિ તે કહીએ છીએ જે,એક ભક્ત ભગવાનને ભજે પણ તેને ઐશ્વર્ય પામવાની ઈચ્છા હોય,ને બીજાને પ્રથમ આત્માને જોઈને પછી તે આત્માને વિષે ભગવાનની મૂર્તિને જોયાની ઈચ્છા હોય ને ત્રીજાને એમ વર્તે જે, ભગવાનની મૂર્તિને વિષે હેત કરવું તથા સ્પર્શ કરવો તથા ધ્યાન કરવું તેને વિષે ત્વરા વર્તે અને ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરતાં કરતાં આત્મા દેખાય તો ભલે; પણ કેવળ આત્માને જોવા ન ઈચ્છે. હવે જેને ઐશ્વર્યની ઈચ્છા હોય તે તો મહાપુરુષાદિકના ઐશ્વર્યમાં જોડાઈ જાય ને જેને આત્માને જોવાની ઈચ્છા હોય તેને તો અક્ષર લીન કરી નાખે અને **ભગવત્‌નિષ્ઠને તો અક્ષર લીન કરે તો પણ અક્ષરનો લીન કર્યો લીન થાય નહિ ને તે તો ભગવાનની સેવામાં રહે છે. ॥૪૪॥**

અને ગોલોકમાં જે ભગવાનની સેવા કરે છે તેમાં કોઈક મુક્ત ઢોલિયો તથા તળાઈ તથા તકિયો તથા ચમર, ઝારી, વીંજણો, ચાખડીયું તથા ઘોડો તથા પલાણ, છત્ર વિગેરે પદાર્થરૂપે તથા સેવકરૂપે થાય છે. ને ભગવાન જ્યારે ચાલે છે ત્યારે મુક્ત છે તે આગળથી રસ્તાની બેય કોરે વૃક્ષ થઈને પુષ્પ તથા ફળે સહિત ભગવાનની ઉપર છાંયો કરે છે. ને જ્યારે ભગવાન આગળ ચાલ્યા જાય ત્યારે પાછા ઊઠીને આગળ જઈ છાંયો કરે છે. **॥૪૫॥**

અને અક્ષરના મુક્તના સુખનું તારતમ્યપણું કહીએ છીએ. તે ચાર પ્રકારના મુક્ત છે. તેમાં એક તો ભગવાનના દર્શન કરે ને બીજા મુક્તનાં પણ દર્શન કરે. અને બીજા જે મુક્ત છે તે ભગવાનને મેષોન્મેષ

જોઈ રહે પણ સન્મુખ બેઠા જે મુક્ત તેને પણ દેખે. તેમાં પ્રથમ કહ્યા તેથી બીજાને અનંતગણું સુખ આવે. અને ત્રીજા જે મુક્ત છે તે તો કેવળ ભગવાનને જ દેખે છે પણ બીજા કોઈને ન દેખે; પણ પોતાના દેહની સ્મૃતિ રહે છે અને તેને ભગવાનનું સુખ બીજા મુક્ત કરતાં કોટિગણું આવે છે. અને ચોથા જે અતિ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મુક્ત છે તેને તો કેવળ ભગવાનની મૂર્તિ વિના કોઈ મુક્તની તથા પોતાના દેહની ખબર ન રહે. ને **તેને ભગવાનનું સુખ કેવું આવે તો જેમ ભગવાનને પોતાની મૂર્તિનું સુખ પોતાને આવે છે તેવું ભગવાનનું સુખ એને આવે છે.** માટે તેના સુખનું વર્ણન કેમ કરાય જે આવું સુખ એને છે? તે તો શેષજી પર્યંત કોઈ કહેવાને સમર્થ થાય નહિ. **॥૪૬॥**

અને એ અક્ષરધામને ક્યારે પમાય ? તો જ્યારે પુરુષોત્તમ ભગવાન એવો સંકલ્પ ધારીને આંહી પધારે જે, 'મારી મૂર્તિનો સંબંધ થઈને મારા સ્વરૂપનો નિશ્ચય જેને થાય તે સર્વેને મારા અક્ષરધામમાં લાવવા છે.' એવો સંકલ્પ ધારીને જ્યારે આંહી પધારીને જેને પોતે લઈ જાય છે તે થકી જ અક્ષરધામમાં જવાય છે, પણ બીજા અવતારથી અક્ષરધામમાં ન લઈ જવાય.તો પોતાના સાધને તો ક્યાંથી પામે? **॥૪૭॥**

અને અક્ષરધામમાં સ્ત્રી-પુરુષ એવો ભેદ નથી. કેમ જે સ્ત્રીના દેહનાં જે યોનિ આદિક ચિહ્ન તેણે રહિત સ્ત્રીનો દેહ છે ને પુરુષના દેહમાં જે શિશ્ન આદિક ચિહ્ન તેણે રહિત ત્યાં પુરુષનો દેહ છે. માટે એ અક્ષરધામને વિષે યોનિ, શિશ્ન ને ગુદા એ ત્રણે રહિત મુક્તનો દેહ છે. ને એ અક્ષરધામને વિષે તો એક પુરુષોત્તમની મૂર્તિને સંગાથે જ રમણ છે ને એક પુરુષોત્તમના બે ચરણારવિંદની જ ઉપાસના છે. અને બીજા ધામમાં તો ચાર ચરણારવિંદની ઉપાસના છે. માટે પુરુષ મુક્ત હોય ને જો તેને સ્ત્રીની ઇચ્છા હોય તો તે અક્ષરધામને સ્વપ્નમાં પણ ન દેખે તો બીજો તો ક્યાંથી દેખે ? ને સ્ત્રી પણ મુક્ત હોય તેને જો પુરુષને વિષે ભોગબુદ્ધિ હોય તો તે પણ અક્ષરધામને તો સ્વપ્નમાં પણ ન દેખે તો

બીજા તો ક્યાંથી પામે ? માટે આપણે પણ જો સ્ત્રી તથા ધનની વાસના રહી હોય તો અક્ષરધામને ન પમાય. માટે સ્ત્રી અને ધન એ બેનો રાગ દેહ થકી પર ઈંદ્રિયો, ને ઈંદ્રિયો થકી પર મન, ને મન થકી પર બુદ્ધિ, ને બુદ્ધિ થકી પર જે કારણ શરીર, તે શરીરે સહિત જે જીવ તેમાં છે. તેને વારંવાર ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્યના ડંખ લગાડીને તે સ્ત્રી-ધનનાં મૂળ ઉખાડી નાખવાં ને વારંવાર દેહ ઈંદ્રિય ને અંતઃકરણનો નિષેધ કરીને આત્મસત્તારૂપ થઈને જીવમાં ભગવાનની મૂર્તિને ધારે તો ધીરે ધીરે સ્ત્રી-ધનનો રાગ ટળે છે. ને તે રાગને ટાળે ત્યારે અક્ષરધામમાં રહેવાય છે. અને તેનાં મૂળ ઉખેડીને સત્તારૂપ થયો તોપણ ગાફલપણું ન રાખે તથા **ઉતરતાનો સંગ તથા પંચવિષય તથા વિષમ દેશકાળ તથા સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર તથા છોકરાં સંગાથે ભાઈબંધાઈ તેમના થકી તો હરણની પેઠે બીતો રહે. ને સંગ તો પોતાથી ઉત્કૃષ્ટ અંગવાળા હોય તેનો કરવો ને આ વાત જેવા તેવા આગળ ન કહેવી. ॥૪૮॥**

અને વળી ચાર જે મુક્ત, મુમુક્ષુ, વિષયી ને પામર તેનાં લક્ષણ જાણવાં. તેમાં પામરનું તો એ લક્ષણ છે જે, પામર છે તે પંચવિષયને મૂઢપણે ભોગવે ; પણ સાર -અસારને ન જાણે તથા ધર્મ-અધર્મને ન જાણે તથા પાપ-પુણ્યને ન જાણે તથા સત્ય -અસત્યને ન જાણે તથા ન્યાય-અન્યાયને ન જાણે. તથા આમ કરીશ તો મારું સારું થાશે ને આમ કરીશ તો મારું સારું નહિ થાય ઈત્યાદિક કોઈ જાતનો વિવેક ન હોય ને કેવળ વિષય ભોગવ્યાને વિષે જ આસક્તિ હોય એવી રીતનાં લક્ષણ જેમાં જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે એ પામર છે. અને વિષયીને એમ જાણવો જે, શાસ્ત્રમાં જેવી રીતે વિષય ભોગવ્યાનું કહ્યું છે તેવી રીતે લોકમાં વિહિત એવા પંચવિષયને ભોગવી ને વળી એમ જાણે જે, 'આમ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વર્તશું તો પરલોકમાં સ્ત્રી આદિક પંચવિષયને પામશું.' એવી રીતનાં લક્ષણ જણાય ત્યારે જાણવું જે, એ વિષયી છે. ને મુમુક્ષુને એમ વર્તે જે, ધર્મ પાળવો તથા જ્ઞાન શીખવું તથા વૈરાગ્ય શીખીને સંસાર થકી

મુકાવું તથા પોતાના આત્માને અને ભગવાનને પામવાની મનને વિષે ત્વરા વર્તે. તથા આત્માને પામ્યાનાં સાધન કહ્યા હોય તેને શીખે તથા ભગવાનને પામ્યાના જે સાધન તેને શીખીને પછી તે ભગવાનને પામીને પછી ભગવાનને રાજી કરવાની મનમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા વર્ત્યા કરે. તથા ભગવાનની એકાંતિક માહાત્મ્યે સહિત જે ભક્તિ તે કર્યાનાં જે સાધન તેને શીખ્યાની તથા તે ભક્તિ કર્યાની પોતાના મનમાં તીવ્ર શ્રદ્ધા વર્ત્યા કરે.આવી રીતે જે વર્તે તેને જાણીએ જે એ મુમુક્ષુ છે. અને જે પુરુષ પંચવિષયને તથા દેહ ઈંદ્રિયાદિકને તથા ત્રણ ગુણ, ત્રણ અવસ્થા અને ત્રણ દેહ એ સર્વેની ક્રિયાને પોતે દબાવીને વર્તે,પણ એ એકેયને વિષે દબાય નહિ ને એકેયના પેચમાં ન આવે. ને અતિ વિરક્ત વર્તે ને દેહનો કુસંગ તથા સત્સંગમાં કુસંગ તથા બહારનો કુસંગ એ સર્વેને પોતે દબાવીને વર્તે, પણ તેને કોઈ દબાવી શકે નહિ તથા કોઈની મોબતમાં લેવાય નહિ તથા કોઈના કળ્યામાં આવે નહિ. એવી રીતે વર્તતો હોય ત્યારે જાણીએ જે આ મુક્ત છે. માટે મુમુક્ષુ હોય તેમણે આ ચાર જાતના જે પુરુષ તેનાં લક્ષણ જાણવાં. **॥૪૯॥**

અને મહારાજે કહ્યું જે, 'બીજા અવતાર કરતાં ઋષભદેવજી બહુ ગમે છે'. તેનો શો હેતુ છે ? તો ઋષભદેવજી ભગવાન તો વાસુદેવ ભગવાન સંગાથે એકત્વને પામ્યા હતા તોપણ બીજા ત્યાગીની શિક્ષાને અર્થે તે સિદ્ધિયુંને ન ગ્રહણ કરતા હવા. એવી રીતે અસંગીપણું છે.તથા જે જીવ જેવો હોય તેને તેવી રીતે ધીરે રહીને સમજાવવું એવી રીતે દયાળુ સ્વભાવ છે. એ હેતુ માટે કપિલ તથા દત્તાત્રેય તો ત્યાગી છે તથા એમને વિષે અસંગીપણું છે એ માટે એથી ઉતરતા ગમે છે. અને એથી કોટિગણું શ્રીકૃષ્ણને વિષે હેત છે તેનું કારણ એ છે જે શ્રીકૃષ્ણને વિષે જે જે ભાવે કરીને જે જોડાણા તે સર્વે જીવનો મોક્ષ કર્યો. તે માટે એવી રીતે મહારાજે પોતાની રુચિ કહી. તેમાંથી આપણે એમ સમજવું જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને તો પોતાની મૂર્તિનો સંબંધ જેને થયો ને જે સ્નેહભાવ તથા દ્વેષભાવ

આદિકથી પોતાના સંબંધને પામયા તેનું કલ્યાણ કર્યું. જેમ પારસમણિને લોઢું અડે ત્યારે સોનું થાય તેમ આ કહ્યા જે અવતાર તેના જોગમાં આવે ત્યારે તેનું કલ્યાણ થાય તથા વ્રજવાસીઓએ કહ્યું જે, 'તમે ભગવાન છો માટે અમને તમારું ધામ દેખાડો.' ત્યારે તેને એક વાર પોતાનું ધામ દેખાડ્યું.અને મહારાજે પોતાનું કીર્તન ગાયું તેનું તથા કોઈ સત્સંગીનો ગુણ લીધો તેનું તથા જે જે સંતના જોગમાં આવ્યા તે સર્વેનું કલ્યાણ કર્યું તો પોતાના સંબંધને પામ્યા હોય તેના મોક્ષમાં તો શું કહેવું? તથા સાધુ દ્વારે તથા સત્સંગી દ્વારે તથા સોટી અને લાકડી દ્વારે કરીને સમાધિ કરાવી તો પોતાને જોઈને સમાધિ થાય તેમાં શી મોટી વાત કહેવી ? એવી રીતે મહારાજની સામર્થી જોઈને વિચારીએ તો એ પૂર્વના અવતાર કરતાં લાખગણું હેત મહારાજને વિષે કર્યું જોઈએ. તથા પોતાના દર્શનમાત્રે કરીને હજારું ને લાખું સત્સંગી તથા કુસંગી તે સર્વેને સમાધિ થઈ ને બ્રહ્મપુરાદિક ધામ દેખાડ્યા. તે તો જેમ ચિંતામણિ હોય તેને વિષે જે ચિંતવે તે મળે તેમ મહારાજનો જેને સંબંધ થયો તથા સંતનો તથા સત્સંગીનો સંબંધ થયો તે સર્વેનું કલ્યાણ મહારાજે કર્યું. તે એવું સમર્થપણું તો પુરુષોત્તમ વિના બીજા અવતારમાં ન હોય. અને શ્વેત તેજને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ છે તે મૂર્તિને જોઈને આનંદ પામવો; પણ તે મૂર્તિ વિના અક્ષરનું તેજ દેખાય તોપણ તેણે કરીને શાંતિ પામવી નહિ ને અતિશે તપી જવાય. **॥૫૦॥**

અને ભગવાનને વિષે અતિશે હેત કરવું અને તે હેત કરતા કાંઈ વિકાર થાય તો તેનો એમ વિચાર કરવો જે, 'મારે આ વિકાર ઈંદ્રિયોમાં થયો તે રાગે કરીને થયો કે સહેજે થયો ?' તે સહેજે તથા રાગે થયો કેમ જાણીએ ? તો પૂર્વે જે જે વિષય ભોગવ્યા હોય તેની સ્મૃતિ થાય, પણ ભોગબુદ્ધિ ન થાય ત્યારે એમ જાણવું જે, 'અમથા એ વિષય સ્ફુરી આવ્યા છે, પણ મારે તો એનો રાગ નથી.' ને તે વિષયના સંકલ્પરૂપી સ્મૃતિ થાય છે તે ક્યારે ટળે ? તો ભગવાને ગીતામાં જ્ઞાનીને ક્રિયાયોગ કહ્યો છે તેવી

રીતે ક્રિયાયોગ કરે તો ટળે. ને એ વિષયમાં સ્મૃતિરૂપ જે રાગ છે તે ટાળ્યા વિના જ્ઞાનીને પણ વિષયને વિષે સહજ સ્મૃતિરૂપ રાગ ન ટળે, અને જેને વિષયને વિષે ભોગબુદ્ધિ થાય ત્યારે એમ જાણવું જે, 'મારે વિષયને વિષે રાગ છે.' તે રાગ કેમ ટાળવો ? તો સ્ત્રી આદિક પંચવિષયને વિષે દોષ રહ્યા છે તે વિચારીને તેના દોષને મોટા સંત પાસેથી શીખે પછી તેનો અભ્યાસ કરીને તે રાગને ટાળ્યાનો અભ્યાસ નિત્યે તીવ્ર શ્રદ્ધા રાખીને કરે તો ધીરે ધીરે રાગ ટળે; નહિ તો ન ટળે. **॥૫૧॥**

અને મહારાજે પોતાની રુચિ કહી તેના ઉપર સ્વામીએ વાત કરી જે, ભક્તિસિદ્ધિમાં[૧] ઓગણપચાસ અધર્મનો સર્ગ[૨] કહેલ છે તેણે રહિત જે સંત હોય અને તેને વિષે કહ્યો જે ઓગણસાઠ ધર્મનો સર્ગ તેણે સહિત જે સંત હોય તથા ધર્મામૃતમાં જે ધર્મ કહ્યા છે તેને અતિશે દૃઢ પાળતો હોય તથા ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય એવાનો સંગ આપણે કરવો; પણ દોષે યુક્ત હોય તેનો સંગ તો ક્યારેય ન કરવો. ને જો તેનો સંગ કરે તો તેના દોષ પોતામાં આવે. તે માટે વિચારીને સંગ કરવો. **॥૫૨॥**

અને ભગવાનને અર્થે જે કરવું તેને ભક્તિ કહી છે. ને નિરંતર ભગવાનનો સંબંધ રાખવો; પણ તેમાં જો કોઈક અંતરાય આવે તોપણ તે અંતરાયનો રોક્યો રોકાય નહિ ને નિરંતર ભગવાનનું સમીપપણું રાખે તેને ઉપાસના કહીએ.**॥૫૩॥**

અને મનને વિષે સંકલ્પ-વિકલ્પનો વેગ વર્તતો હોય ત્યારે આત્મા અનાત્માનો જે વિચાર તે સંબંધી સંકલ્પ કરવા તથા ભગવાનના માહાત્મ્યના વિચાર સંબંધી સંકલ્પ કરવા. ને ઉદાસીપણું હોય ત્યારે ચાર પ્રકારના પ્રલયનો વિચાર કરીને વૈરાગ્ય સંબંધી સંકલ્પ કરીને પદાર્થની તુચ્છતા જાણવી. ને આનંદ વર્તતો હોય ત્યારે ઉપશમ કરીને ભગવાનના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું, ને રાગ વર્તે ત્યારે ભગવાનનાં કીર્તન ગાવવાં. ને

૧. એ નામના ગ્રંથમાં.
૨. પ્રકરણ, અધ્યાય,ઉત્પત્તિ.

ઈંદ્રિયોની ક્રિયામાં મન વર્તે ત્યારે ભગવાનની ભક્તિ, સેવા-ચાકરી કરવી. એવી રીતે એ પાંચ વિષયને વિષે પાંચ વાનાં કરે તો તત્કાળ સિદ્ધ થાય. ને એમ ન કરે તો તત્કાળ સિદ્ધ ન થાય. **॥૫૪॥**

અને એક વેગ રાખીએ તો સર્વે વેગ રહે એવો કયો વેગ છે ? તો, **ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત જે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ તેનો વેગ તે નિરંતર રાખવો. ને** એ વેગના વિરોધને કરવાવાળા જે બીજા સંકલ્પ તેને ટાળવાને કાજે વૈરાગ્ય, ધર્મ અને આત્મજ્ઞાનાદિક સંબંધી વિચાર કરવા ને તેણે કરીને પ્રથમના વેગને પુષ્ટ કરવો. **॥૫૫॥**

અને ભગવત્જ્ઞાન સંબંધી શાસ્ત્રે કરીને હરિના માહાત્મ્યની વૃદ્ધિ થાય ને તે માહાત્મ્યજ્ઞાને કરીને પ્રીતિની વૃદ્ધિ થાય. ને ભગવાનના ગુણ, સ્વભાવ, વિભૂતિ, સુખ, ઐશ્વર્ય તેને જાણીને જે પ્રીતિ થાય છે તે અચળ છે ને તે વિના જે કેવળ બોલાવવે કે દીધે-લીધે પ્રીતિ થાય તેનો નિર્ધાર નહિ. કેમ જે વિષમ દેશ-કાળ આવે ત્યારે એ પ્રીતિ ટકે નહિ.ને પ્રથમની જે પ્રીતિ તે કોઈ પ્રકારે જાય નહિ.**॥૫૬॥**

અને સત્પુરુષ ને સત્શાસ્ત્રનાં વચન વિના પોતાના મનને જાણે જીવ જે કાંઈ કરવાનું ધારે તેને દેહાભિમાન કહેવાય ને તેને કોઈ ટાળવાનું કરે ત્યારે તેને બહુ દુઃખ થાય. **॥૫૭॥**

અને જેને કોઈક જાતનો અયોગ્ય સ્વભાવ હોય ને તેમાંથી તેના જીવનું ભૂંડું થાય એવું હોય તેને ભગવાન કે કોઈક સાધુ ટોકે ત્યારે તે સવળું ન લેવાય ને અવળું લેવાય અને તેની આંટી બંધાય એવો જે હોય તેના સત્સંગનો નિરધાર ન જાણવો. એ તો જ્યારે ત્યારે જરૂર વિમુખ થાય. અને જો કોઈ એને નભાવનારો હોય ને એના સ્વભાવ પ્રમાણે કાંઈક વર્તવા દીએ તો એ માંડ માંડ સત્સંગમાં નભે ને એવો નભાવનારો ન હોય તો એ જરૂર સત્સંગમાંથી પડી જાય. માટે સ્વભાવને ટાળવા સારુ મોટા પુરુષ વચન કહે તેને હિતકારી માનીને તે પ્રમાણે વર્તવું; પણ આંટી ન બાંધવી. **॥૫૮॥**

અને ઈંદ્રિયોની વૃત્તિને અંતર સન્મુખ રાખે ત્યારે તે વૃત્તિઓ સૂક્ષ્મભાવને પામી ને એમાં યથાર્થ જ્ઞાન થાય. ને પછી શાસ્ત્રનો અર્થ પણ એને યથાર્થ સૂઝે ને વિષયની વાસના ધીરે ધીરે ટળતી જાય. માટે જ્ઞાન-વૈરાગ્યનો વિચાર રાખીને ઈંદ્રિયોની વૃત્તિને આત્મા સન્મુખ રાખવાનો અભ્યાસ રાખવો ને તેમાં ભગવાનનું ધ્યાન કરવું. ને એમ ન કરે ને વૃત્તિઓને બાહેર જ પ્રવર્તવા દીયે તો તેમાં સ્થૂળભાવ આવી જાય ને ગુણ-દોષ યથાર્થ સૂઝે નહીં. **॥૫૯॥**

અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય તોપણ જો વૈરાગ્યનો વિચાર એને આવડતો ન હોય, તો એ માહાત્મ્ય એમાં ટકે નહિ. અને વૈરાગ્યને વિચારે કરીને માયિક સર્વે પદાર્થની તુચ્છતા ને નાશવંતપણું જાણ્યું હોય તો એનું મન કોઈ પદાર્થમાં અટકે નહિ ને એને તે માહાત્મ્યજ્ઞાન દૃઢ થાય. માટે ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને વૈરાગ્યની દૃઢતા કરવી. **॥૬૦॥**

અને ભક્તિ તે હેતને કહીએ ને અનુવૃત્તિ તે ભગવાનના ગમતાં પ્રમાણે કરવું તેને કહેવાય. ને ગમતાં પ્રમાણે થોડુંક ભજન કરે તો ભગવાન બહુ માને ને ગમતાં પ્રમાણે ન કરે ને પોતાના ગમતાં પ્રમાણે ઘણું કરે તોપણ તેને થોડું માને.**॥૬૧॥**

અને ભગવાનના ભક્તમાં ત્રણ ભેદ છેઃ એક તો નિષ્કામભાવે ભગવાનના ગમતાં પ્રમાણે જ કરે, ને બીજો નિષ્કામપણે કરે પણ પોતાના ગમતા પ્રમાણે ભગવાનને કરાવે, ને ત્રીજો સકામપણે કરે ને પોતાના ગમતા પ્રમાણે કરે ને એ ભગવાનને સર્વ દેવ થકી સમર્થ જાણે ને સર્વથી શ્રેષ્ઠ મોટા ભોગ આપવાને વિષે મહાસમર્થ માને. માટે એ ભગવાનને ભજે પછી તે ભોગને ભગવાનથી પામે ને ભજ્યા કરે. એ ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે. **॥૬૨॥**

ધન અને સ્ત્રીનો પ્રસંગ કોઈ રીતે ન કરવો તથા શહેરમાં ન જાવું તથા સત્સંગને મેલીને પરદેશમાં જાવું નહિ. તથા એકાંતિક સાધુનો સંગ

રાખવો ને એમનો વિશ્વાસ રાખવો. એવી રીતે પરમહંસને શિક્ષા કહી. **॥૬૩॥**

અને કોઈક હરિભક્તનો અવગુણ લેવો તેમાં આ ત્રણ વિચાર કરવા જે, એનો મને અવગુણ આવે છે તે એની ઉપર મારે ઈર્ષા છે તેણે કરીને આવે છે ? કે એણે મને મારા કોઈ સ્વભાવ ઉપર ટોક્યો છે તેણે કરીને મને એનો અવગુણ આવે છે ? કે એ દોષ તે એમાં છે જ તેણે કરીને અવગુણ આવે છે ? એમ વિચારીને ઈર્ષાએ કે ટોકાવે કરીને જો અવગુણ આવતો હોય, તો ન લેવો. ને એમાં એ દોષ ખરેખરો હોય તો લેવો; પણ આવી રીતે વિચાર્યા વિના કોઈનો અવગુણ ન લેવો. **॥૬૪॥**

અને મહારાજ પધાર્યા પછી સાંપ્રત આટલું કાર્ય અવશ્ય વિચારીને કરવાનું છે. તે કેવી રીતે તો મહારાજ બિરાજતા હતા ત્યારે આપણી વતે કોઈ અવળી ક્રિયા થઈ જાય ત્યારે મહારાજ કોઈ પ્રકરણ ફેરવે એટલે તે સર્વે મટી જાય ને પાછું સવળે માર્ગે ચલાય તથા મહારાજ પંડે ઠબકો દઈને આપણને સવળે માર્ગે ચલાવે. ને હમણાં તો સત્સંગનું કામકાજ આચાર્યની આજ્ઞાએ અથવા મોટા સાધુની આજ્ઞાએ કરવું. પણ તેમાં પોતાને સ્ત્રી-ધનાદિક વિષયનો સંબંધ થઈ જાય ને વચનનું ઉલ્લંઘન થઈ જાય ને અંતે કોઈ પદાર્થમાં આસક્ત થઈ જવાય ને વિમુખ થઈ જવાય એવું વચન ન માનવું. એટલો તો પોતાને જાણે પોતે વિચાર કરવો; પણ તેમાં મોટેરાનો વિશ્વાસ ન રાખવો. કેમ જે મોટેરા તો પોતાના કામ કરવાના સ્વાર્થપરાયણ હોય. પણ 'આ જીવ આવો છે તે એને આનો સમાગમ થાય તો વધે ને આનો સમાગમ થાય તો ઘટી જાય એવી રીતે સર્વ પ્રકારે જીવનું પરલોકમાં હિત થાય એમ કરતા આવડે એવો મોટેરો તો હોય કે ન હોય; માટે આટલો તો પોતાને જ વિચાર રાખવો. **॥૬૫॥**

અને શ્રીજી મહારાજનાં વચન પ્રમાણે જ જે સંતને પોતાના આત્માનું હિત કરતા આવડે ને તે વચન પ્રમાણે રહીને મહારાજની પ્રસન્નતા કરવી તેનો ખટકો હોય ને તે પ્રમાણે જ વર્તતો હોય ને સર્વ

પ્રકારે બુદ્ધિ પહોંચતી હોય ને બીજાના જીવને પણ જાણતો હોય ને તેના જીવનું પરલોક સંબંધી જે હિત તે સર્વ પ્રકારે કરતા આવડતું હોય એવા જે સંત પોતાને જણાય તેના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને તે પ્રમાણે વર્તે તો તે પણ ઠીક છે. ને એ વિના જે બીજો માર્ગ તે તો પડવાનો છે. **॥૬૬॥**

અને દેશકાળાદિક આઠ છે તેમાં સર્વ કરતાં સંગનું બળ અધિક છે કેમ જે સત્પુરુષનો સંગ હોય તો દેશકાળાદિક સારા જ થાય છે અને અસત્પુરુષનો સંગ થાય તો દેશકાળાદિક અસત્ થાય છે. ને **પુરુષ પણ જો રૂડા સત્પુરુષનો નિરંતર સંગ કરે તો જ એ સારો ને સારો રહે; ને જો દેહાભિમાની એવા અસત્પુરુષનો સંગ કરે તો તે બગડી જાય છે.** ત્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, 'એ પુરુષનો ક્યાં સુધી સત્સંગ કરવો ?' ત્યારે તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'એ પુરુષનો સત્સંગ કરતે કરતે એવો સ્વભાવ થઈ જાય જે રૂડું ખાવું, રૂડું વસ્ત્ર, રૂડી પથારી, માન ઈત્યાદિક જે પંચવિષય સંબંધી રૂડા પદાર્થના ભોગ તેનો સહજ સ્વભાવે અરુચિનો સ્વભાવ થઈ જાય. અને એ સારા પદાર્થનો જોગ થાય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો તે જ ગમે, પણ તેનો ભોગ તો ગમે જ નહિ. ને જેવે તેવે અન્ન વસ્ત્રાદિકને ભોગે કરીને દેહ નિર્વાહ કરે એવો સ્વભાવ થાય ત્યારે જાણીએ જે એ સત્સંગ કરીને પક્વ થયો. ને જ્યાં સુધી એવો નથી થયો ત્યાં સુધી તો એનો એને ભય છે. ને તેને જો સત્સંગનો જોગ રહે તો એ સારો રહે ને સત્સંગ ન કરે ને પોતે પોતાને જાણે જે, 'હું તો હવે સારો થઈ ગયો;માટે મારે હવે શો ભય છે ?' એમ પ્રમાદ રાખે તો એનું ઠેકાણું ન રહે. અને એ પક્વ થયો હોય તો એ જ્યાં જાય ત્યાં એને એવું બળ હોય જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ, ભક્તિ તે સંબંધી વાત કરીને કેટલાક પુરુષનો પોતાના જેવો સ્વભાવ કરે; પણ પોતે કોઈ વિષયને ચાળે ચડી જાય નહિ. આ વાર્તા નિશ્ચિત છે, પણ એમાં કાંઈ સંશય નથી. **॥૬૭॥**

અને એકવાર પોતાના જીવને શુદ્ધ કરીને પછી ભક્તિ કરવી,

બીજાને સત્સંગ કરાવવો, સત્સંગનું મમત્વ રાખવું. ઈત્યાદિક જે જે કરવું તે તે પછી કરવું તે જીવ શુદ્ધ કેમ કરવો ? તો સ્ત્રી ને ધન એ બેમાં કોઈ રીતે જીવ ભળી જાય નહિ તેવો દૃઢ વિચાર કરવો. તથા આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્યની રીત સારી પેઠે જાણવી તથા ભગવાનના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણવું ને તેનું માહાત્મ્ય જાણીને ભક્તિ કરવાની રીત જાણવી એટલાએ કરીને જીવ શુદ્ધ કરવો. ને એમ શુદ્ધ ન કરે ને કદાચિત્ જો સ્ત્રી આદિકમાં આસક્ત થઈ જાય તો તે ભક્તિ ભગવાનને ગમે નહિ. જેમ અપવિત્ર થકો હરિને અર્થે થાળ લઈને આવે તો તે હરિને ગમે નહિ તેમ તે ભક્તિ પણ ગમે નહિ એકલી ભક્તિમાં કાંઈક દૈવત છે. ને જીવને શુદ્ધ કરીને થોડીક ભક્તિ કરી હોય તો જેટલી કરી એટલી જાય નહિ. **॥૬૮॥**

અને પોતામાં કોઈ દોષ હોય તે જો પોતામાં ને પોતામાં રાખે તો તે મોટેરાની ઉપર હરિનો કુરાજીપો બહુ થાય નહિ ને એ દોષ બીજામાં પ્રવર્તાવે તો તેથી ઘણા જીવનું ભૂંડું થાય તેનું પાપ એને લાગે ને તે દોષનું ફળ તે એ મરીને મુક્ત થાય તોપણ એનું બહુ ભૂંડું કરે. **॥૬૯॥**

અને હરિભક્તને આ ત્રણ વાતું અતિશે સિદ્ધ કરવી. તે કઈ ?તો એક તો ભગવાનનું સ્વરૂપ યથાર્થ માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક જાણીને તે હરિમાં ને હરિના ખરેખરા ભક્તમાં હેત કરવું અથવા તે હરિ ને હરિભક્ત ભેળા રહેવે, લીધે દીધે, બોલાવ્યે ચલાવ્યે સહેજે હેત કરવું. અને બીજું, પોતાના જીવને શોધવો; કહેતાં કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, દંભ, ઈર્ષ્યા, મત્સર, સ્નેહ આદિક જે આસુરી સંપત્તિરૂપ અધર્મનો સર્ગ તેણે કરીને તથા કોઈક માયિક ભાવે કરીને જીવ પરાભવ ન પામે ને દોષે રહિત થકો ને કેવળ સત્તાપણે રહ્યો થકો બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનની સેવામાં રહે ને એવો બ્રહ્મરૂપ થાય ત્યારે હરિને વરણીય થાય. માટે આ તો અવશ્યપણે નિરંતર અનુસંધાન રાખીને ને સત્શાસ્ત્ર થકી જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો વિચાર પામીને તથા સત્સંગ કરીને એ વાત દૃઢ કરવી. અને ત્રીજી કોઈ ઉપર દયા કરીને તેના જીવનું પરલોક સંબંધી હિત કરવું ને તેના જીવ અન્ય વાસનાએ

રહિત થઈને ભગવાનને પામે ને એવી દયા કરે તો એની ઉપર ભગવાનની પ્રસન્નતા થાય. કેમ જે પોતાના ધામથી અહીંયા શ્રીહરિ આવે છે તે જીવની ઉપર દયાયે કરીને તેમનાં કલ્યાણ કરવાને કાજે આવે છે. તે ભગવાનના સંકલ્પ ભેળી એની ક્રિયા ભળી માટે ભગવાન પ્રસન્ન થાય. તથા હરિમંદિર પોતે કરાવ્યાં છે તે બીજા જીવ ઉપર દયા કરીને તેના કલ્યાણને અર્થે કરાવ્યાં છે એમ ધારીને હરિપ્રસન્નતાને અર્થે મંદિરનો પક્ષ રાખીને તે સંબંધી કામકાજ કરવું. ને **કોઈ જીવ ઉપર દયા કરીને કલ્યાણની વાત કરવી; પણ તેના ગુણ દોષમાં પોતાના જીવને બાધ પામવા દેવો નહીં. વાત કરીને છેટે રહેવું, પણ દયાએ કરીને તે ભેળું તેના ડોળમાં ભળવું નહિ.** એ ત્રણ વાત સિદ્ધ કરવી. **॥૭૦॥**

અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ ને માહાત્મ્યજ્ઞાને યુક્ત ભક્તિ એ ચાર ગુણવાળા જે ઉત્તમ પુરુષ સાધુ તે એક પ્રકૃતિવાળા જ્યારે એકાંતમાં ભેળા થયા હોય ત્યારે અતિશે શ્રેષ્ઠ જે ભગવદ્વાર્તા તથા જેના જે ગુણદોષ હોય તેને નામ ને વિષે જુક્ત કહી દેખાડીને યથાર્થ વાર્તા થાય. કેમ જે એકાંતમાં જેમ હોય તેમ યથાર્થ કહેવાય ને કોઈકને અવગુણ આવે એમ ન હોય. ને તે શ્રેષ્ઠ પ્રકૃતિવાળા જ્યારે સભામાં વાર્તા કરે ત્યારે તે સભામાં તો ઘણી જાતનાં મનુષ્ય હોય તેમાંથી કોઈને અવળી લાગે;માટે યથાર્થ વાર્તા ન થાય.અને મધ્યમ ને કનિષ્ઠ પુરુષ તે તો સભામાં તો શ્રેષ્ઠ વાર્તા કરે ને જ્યારે એક પ્રકૃતિવાળા ભેગા થાય ને એકાંતમાં બેસે ત્યારે તો તે મધ્યમથી મધ્યમ ને કનિષ્ઠથી કનિષ્ઠ એવી વાર્તા કરે તેને જાણવી. **॥૭૧॥**

અને ખરેખરા સાધુ હોય તેને પોતાને કોઈ જાતનો સ્વાર્થ ન હોય ને પોતાથી જેની શ્રેષ્ઠ પ્રકૃતિ હોય તેની પાસે પોતાનો શિષ્ય જાય ત્યારે રાજી થાય. કેમ જે, તેને તો તેના જીવનું હિત કરવું હોય. ને ઉતરતી પ્રકૃતિવાળા પાસે જાય તો તો કુરાજી થાય. કેમ જે, એનો જીવ બગડી જાશે એમ જાણે. અને સાધુ હોય તેને તો તેના જીવનું ભગવાનમાં હેત કરાવવાનું હોય. ને સ્વાર્થી હોય તેને તો પોતાની ઉપર તેનું હેત કરવાનું

હોય. માટે સ્વાર્થી સાધુ હોય તેને તો ઈંદ્ર-બ્રહ્માદિક દેવ જેવો ભગવદ્ ભક્ત જાણવો; અને જે સ્વાર્થ રહિત હોય તેને નારદ, સનકાદિક, શુકદેવ ને જડભરતાદિક જેવો સાધુ જાણવો. ॥૭૨॥

અને શ્રીહરિના ધ્યાન કરતાં પણ જ્ઞાન અધિક છે. તે જ્ઞાન તે શું જે, ભગવાન જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવા, ને ભગવાનને અર્થે જે જે કરવાનું છે તેને જાણવું; તથા જીવ, ઈશ્વર, પ્રકૃતિ, પુરુષ, અક્ષર એમના સ્વરૂપને અને ધર્મ, વૈરાગ્યના સ્વરૂપને જાણવું; તથા ભગવાનના ભક્ત જેવા હોય જે આને તો સર્વથી ભગવાન જ અધિકપણે છે,અને જે ભગવાનના ગમતાં પ્રમાણે જ વર્તતો હોય તથા વર્તવાનું હોય ને પોતાનું ગમતું કરવાનો સ્વભાવ ન હોય ને તે હોય તો તેને ટાળ્યાનો આગ્રહ હોય, ને જેને ભગવાનમાં પ્રીતિ હોય ને કાંઈક પોતાનું મનગમતું કરવાનું પણ હોય એવો હોય તેને પણ જાણવો, ઈત્યાદિક જ્ઞાન કહેવાય. ને એવું જ્ઞાન હોય તો તેમાં સહેજે ભગવાનનું ધ્યાન થાશે. માટે એ સર્વે વાતને જાણવી ને જરૂર પોતાને મુખે કરીને કહેવી. તે જેટલી યોગ્ય હોય તેટલી કહેવી અથવા ન કહેવી, તેમાં તો દેશકાળને અનુસાર જાણવું. ને એ સર્વે વાતને ન જાણે તો ભગવાનનો શ્રેષ્ઠ ભક્ત હોય તેને મધ્યમ ને કનિષ્ઠ જેવો જાણે, ને મધ્યમને ને કનિષ્ઠને શ્રેષ્ઠ જેવો જાણે. પછી એ ભક્ત વૃદ્ધિને ન પામે. કેમ જે એ જાણે નહિ માટે **જેવા તેવાનો સંગ કરે; પણ શ્રેષ્ઠનો સંગ ન કરે. ને પોતે સારા જેવો હોય પણ ઉતરતાને સંગે ઉતરતો થાય ને ઉતરતાને હેતે કરીને પક્ષ લઈને મોટાનો અભાવ લે ને તેના પક્ષ તથા મોબતમાં દબાઈ રહે.** એવી રીતે જાણવા ન જાણવામાં ગુણ-દોષ છે. ॥૭૩॥

અને વિષય છે તેના દોષને વારંવાર વિચાર્યા કરવા ને તે વિષયનો ત્યાગ કરવો ને એવી વાર્તા કરવા-સાંભળવાનો અભ્યાસ રાખવો તો એ વિષય જીવમાં પેસી ન જાય ને એમ ન કરે તો જરૂર વિષય જીવમાં પેસી જાય ને એના જીવને બાધ પમાડી દે એવા એ વિષય ભૂંડા છે એમ જાણવું.

અને એમ વિચાર કરતાં કરતાં જ્યારે એને સ્ત્રી, ધન, માન, સ્વાદ, કામ, ક્રોધાદિક જે જે આ લોક-પરલોક સંબંધી પંચવિષયનું માયિક સુખ છે તેને વિષે સહજ સ્વભાવે લાખો ક્લેશ જણાયા કરે ને દોષ, દુઃખ, ભય જણાયા કરે અને 'એમાં સુખ છે' એવો તો મનમાં સંકલ્પ પણ ક્યારેય ન થાય ને કેવળ આત્મારૂપ થઈને પરમાત્માનું ચિંતવન કરવું તેમાં જ એક સુખ જણાય એવી રીતે તે ભક્તનો સહજ સ્વભાવ થઈ જાય ત્યારે જાણીએ જે, તે ભક્તને જે કરવાનું હતું તે સિદ્ધ થયું ને એ સંતનો જ્યારે એવો સ્વભાવ થઈ જાય ત્યારે કોઈ વિષયસુખ પામવાનું એ જતન કરે જ નહિ ને સહેજે મળે એવે અન્નવસ્ત્રાદિકે કરીને એ દેહ નિર્વાહ કરે.**॥૭૪॥**

અને સંતને મનગમતું કરવામાં ભેદ છે. તે કઈ રીતે જે, એક તો ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે ત્યાગ-વૈરાગ્ય રાખે તથા રૂડા સાધુનો સંગ રાખે તથા આત્મનિષ્ઠા, ભગવાનનું માહાત્મ્ય અને પંચવર્તમાનના નિયમ પ્રમાણે વર્તવું ને નવ પ્રકારે ભક્તિ કરવી; ઇત્યાદિક ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે મનગમતું કરવું તે બીજા કોઈ તેને મુકાવે તો મૂકે જ નહિ એવું પણ એ મનગમતું કહેવાય. પણ એ મનગમતું તે ઠીક છે; એમાં બાધ નથી. ને એવા મનગમતા તો મોટા સંત કોઈ રીતે મૂકે જ નહિ. ને કોઈક સ્વાર્થને અર્થે મુકાવે તો તેને સ્વાર્થી જાણીને મૂકે નહીં. ને તેને દુઃખ ન લાગે એવી કળા કરીને જેમ પોતાને દુઃખ ન થાય તેમ વર્તવું; પણ એ મનગમતાને મૂકવું નહીં. અને બીજું મનગમતું જે ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે તો અતિશેય ન હોય ને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તવું ને તેવાનો સંગ કરવો ને તેવે ઠેકાણે રહેવું ને તેવી ક્રિયા કરવી; ઇત્યાદિક મનગમતું તે ખોટું છે. ને એ બેયને જે સમાન જાણે તે મૂર્ખ છે. **॥૭૫॥**

અને ક્રોધ પણ બે પ્રકારના છે. એક તો કોઈક બીજો પોતાને વિષયનો સંબંધ કરાવવા આવે તો તેની ઉપર ક્રોધ કરે તથા કોઈક અવળે માર્ગે ચાલતો હોય તો તેને સવળે માર્ગે ચલાવવાને અર્થે ક્રોધ કરે ને તેને શિક્ષાનાં વચન કહે. તથા કોઈક પોતાને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા થકી

કાંઈક નિષેધ કરે ત્યારે તેની ઉપર રીસ કરીને તેને કઠણ વચન કહે ને એને વિષે ક્રોધ કરીને કહે તો તેને માને નહિ. ને નરમ થઈ જાય ને આકરપ[1] ન રાખે તો ત્યાગ વૈરાગ્યાદિક પ્રમાણે વરતાય નહીં ને કોઈની મોબતમાં લેવાઈ જાય તો મૂળગો ઉતરતો સ્વભાવ થઈ જાય તો તેમાં શો સાર છે ? અને બીજો તો પોતાને મનગમતો વિષય ન મળે તથા મનગમતું ખાન, પાન, સ્થાનક, વસ્ત્ર, શિષ્યાદિક ન મળે તેને અર્થે ક્રોધ કરે ત્યારે એ ક્રોધ તે ભૂંડો છે. અને એ બે પ્રકારના ક્રોધને વિષે સમાનપણું જાણે છે તે વિવેકરહિત છે ને મૂર્ખ છે. **॥૭૬॥**

અને જેને કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા નહિ તે હરિનો એકાંતિક ભક્ત થયો, તેને પણ હરિ ને હરિના ભક્તની સેવા તો કરવી. કેમજે એ તો સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે ને બીજા સર્વે સાધન તો એને અર્થે છે. તથા એવાને પણ ભગવાનના ખરેખરા ભક્તોનો સંગ રાખવો. **॥૭૭॥**

અને જે બાળપણામાંથી ત્યાગી થયો છે તેણે તો સ્ત્રી આદિક વિષય ભોગવ્યા નથી ને તેને વિષયભોગની વાસના ઉદય થાય છે તે શાણે કરીને થાય છે ? તો બીજા તે વિષયને ભોગવતા હોય તેને દેખે તથા તે જાત્યની વાર્તા સાંભળે તેણે કરીને તેના મનમાં તે વિષયને વિષે સુખની ભાવના થઈ આવે છે. માટે તે વિષયનો ત્યાગ રાખે તો ઠીક ને વિષયનો જોગ કરે તો તેને મૂકી શકે નહીં. અને જે વિષયને સેવતો હોય, પણ જો તે વિષયના અભાવે સહિત સેવતો હોય ને તે વિષયનો ત્યાગ કરે તો થોડાક દિવસ સુધી તો તે વિષય સાંભરે, પણ પછી તેની વિસ્મૃતિ થઈ જાય. ને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને હરિનું માહાત્મ્ય તેનો નિરંતર આગ્રહપૂર્વક દૃઢ અભ્યાસ કરીને, તે વિષયને વિષે ક્લેશ, દુઃખ ને દોષની જ દૃઢ ભાવના થઈ જાય ને કોઈ કાળે એમાં સુખની ભાવના તો થાય જ નહિ ને એની અતિ તુચ્છતા જણાઈ જાય. જેમ કોઈક પદાર્થ હોય તેમાં માલ જેવો છે તેવો જાણ્યો પછી તેમાં એવો ભાવ થાય જે, 'આ પદાર્થ તે આવું છે એની

૧. કડકાઈ

વારંવાર શી તથ્યા[૧] કરવી?' જેમ પોતાના ભૂંડાનો કરનારો માણસ હોય અથવા શત્રુ હોય તેને દેખીને અથવા તે ભેળો રહીએ પણ તેના અભાવની મનમાં ભાવના છે તેણે કરીને તેમની ઉપર હેત થાય જ નહીં. તેમ વિષયનો અભાવ થયો હોય જે, એ વિષય તો દુઃખરૂપ જ છે. ને એમાં કાંઈક સુખની ભાવના રહી જાય છે તે એવા અભ્યાસની દૃઢતા વિના રહી જાય છે માટે નિરંતર દૃઢ અભ્યાસ કરવો. ॥૭૮॥

અને જેમ થોડી બુદ્ધિવાળો પુરુષ હોય પણ તે જો વિદ્યા ભણ્યાનો અભ્યાસ અતિશે મન, કર્મ, વચને કરીને વેગે સહિત કરે તો તેને વિદ્યા આવડે ને બુદ્ધિવાન હોય, પણ અભ્યાસ ન કરે તો કોઈ વિદ્યા પણ ન આવડે. તેમ જો એ વિષયનો અભાવ કર્યાનો દૃઢ અભ્યાસ રાખે તો તે જરૂર થાય. ને જેને એવો અભ્યાસ નથી થાતો તો એને એનો શુધ્ધો[૨] ખપ જ નથી,ને જો ખપ થાય તો જરૂર અભ્યાસ કરે. કેમ જે જગતમાં દેખાય છે જે જેને સ્ત્રી, ધન, રાજ્ય, માન, સ્વાદ, તેનો ખપ છે તો તેનો અભ્યાસ કરીને તેને સિદ્ધ કરે છે ને તેમાં દૈહિક દુઃખ થાય છે તેને ગણતા નથી. રાત-દિવસ તેના જ મનસુબા કરે છે તેમ અભ્યાસ રાખવો. અને એવો અભ્યાસ નથી કર્યો ને સહજ સ્વભાવે સાત્વિકપણાની પ્રકૃતિ થકી અથવા થોડુંક હરિનું માહાત્મ્ય જાણીને નિયમમાં રહીને જે વિષયના ત્યાગી જણાય છે તે જો વિષયનો ત્યાગ જ રાખે ને તેનો સંબંધ જ થાવા ન દે તો તો એ પાર પડે. ને જો વિષયનો સંબંધ એને વિષમ દેશ,કાળ,સંગે કરીને થઈ જાય તો તે વિષયને મૂકી શકે નહિ. કેમ જે આવો અભ્યાસ કરીને એણે વિષયની તુચ્છતા જાણી નથી ને જેણે અભ્યાસે કરીને વિષયની તુચ્છતા જાણી છે તે તો વિષયને ગ્રહણ કરે પણ મૂકવા ઘટે તો મૂકી દે ને તેના ગ્રહણ-ત્યાગને વિષે સ્વતંત્ર થાય, પણ બંધાઈ રહે નહિ. માટે એને એનો ભય નથી. ને જેણે આવો અભ્યાસ નથી કર્યો તેને ભય છે.

---

૧. સાચા-ખોટાની ચોખવટ કરવી.
૨. બિલકુલ

માટે નિરંતર વિષયના દુઃખપણાની ભાવનાનો અભ્યાસ રાખવો. ॥૭૯॥

અને જેમ કામાદિક દોષ છે તે ભક્તને ભગવાન સાથે અંતરાય કરે છે તેમ જ એ **દોષ ન હોય તોપણ જો એને ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તતા એવા જે એકાંતિક ભક્ત તેનો સમાગમ ન હોય તો એને ભગવાન સાથે અંતરાય રહી જાય.** કેમ જે એકાંતિક ન હોય તેથી તેને ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તવાની રીત યથાર્થ આવડતી ન હોય ત્યારે એના સંગના કરવાવાળાને તે રીત ક્યાંથી શીખવે ? માટે એને ભગવાન સાથે અંતરાય રહી જાય છે. માટે જેને અંતરાય ન રાખવો હોય તેને એકાંતિક ભક્ત સાથે હેત ને સંગ કરવો.॥૮૦॥

અને એક તો જે ભક્તને જ્ઞાનાંશની યથાર્થ દૃઢતા હોય તેમાં કોઈ જાતની કસર રહેતી નથી. અને બીજો જેને ભગવાન ને ભગવાનના ખરેખરા એકાંતિક ભક્તનો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તેણે કરીને જેમ એ કહે તેમ જ એ મન, કર્મ, વચને વર્તે તો તેમાં પણ કોઈ જાતની કસર ન રહે. ને પ્રથમ કહેલ તેનો જે સંગ કરે તેને તો પોતા જેવો કરે. ને બીજો તે પોતાના જીવાત્માનું જ રૂડું કરે પણ બીજાને સમજાવી શકે નહિ એટલો એ બેમાં ભેદ છે. ॥૮૧॥

શ્રીજી મહારાજે પોતાની રુચિ પોતાના મુખવચને કરીને પોતે કહી છે તે રુચિને યથાર્થ જાણીને તે પ્રમાણે જ જે ભક્તે પોતાની રુચિ કરી હોય તેને જ શાસ્ત્રનો અર્થ યથાર્થ સમજાય ને જે એવો ન હોય તેને તો પોતાની રુચિ પ્રમાણે શાસ્ત્રનો અર્થ સમજાય છે. ॥૮૨॥

અને કોઈક ભક્ત થોડું કરે છે તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાય છે ને કોઈક ભક્ત ઝાઝું કરે છે પણ તેની ઉપર ભગવાન રાજી નથી થાતા. તેનો અભિપ્રાય છે જે થોડું કરે છે પણ તે ભગવાનની મરજી પ્રમાણે કરે છે; માટે રાજી થાય છે. ને ઝાઝું કરે છે, પણ તે પોતાના મનગમતા પ્રમાણે કરે છે; માટે તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાતા નથી. ॥૮૩॥

અને ભગવાનના ભક્તને આ ત્રણ વાનાં નિરંતર કરવાનાં છે. એક તો, **ભગવાનના ખરેખરા ભક્ત હોય તેની ઉપર એવું હેત કરવું જે એથી કાંઈ અધિક ન રહે એવું નક્કી હેત કરવું.** ને બીજું, કામ લોભાદિક શત્રુ તથા દેહાભિમાન તેને ટાળી નાખીને ધર્મ, વૈરાગ્યે સહિત આત્મનિષ્ઠા ખચિત સિદ્ધ કરવી. અને ત્રીજું, કોઈ જીવને એના મોક્ષની વાત ખરેખરી સમજાવવી એવી દયા રાખવી; પણ તેમાં પોતાને બંધન કોઈ જાતનું ન થાય એવી કળા રાખવી. એ ત્રણ વાર્તા ખટકો રાખીને નિરંતર કરવાની છે. **॥૮૪॥**

અને ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા ને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ; એ બેનું શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસ તે કર્યા કરવાં; પણ એ નિષ્ઠા જ્યાં સુધી ન થાય ત્યાં સુધી સંતોષ ન પામવો. અને તે આત્મનિષ્ઠા કેવી સિદ્ધ કરવી? તો એક આત્માને વિષે જ સુખપણાની ભાવના રહે અને તે આત્મા વિના જે બીજા માયિક આકારમાત્ર તેને વિષે કેવળ દુઃખ જ જણાયા કરે. અને ચાર પ્રકારના પ્રલયમાં જે જે આકારનો વિનાશ થાય છે તેને વિષે કેવળ દુઃખની જ ભાવના જણાયા કરે. ને પ્રીતિ તો બે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી જે **'कामार्ततस्कर'**[૧] એ શ્લોકમાં જેમ કહ્યું છે તેમ અંતઃકરણે કરીને પ્રીતિ સિદ્ધ કરવી. તથા **'साध्वी चकोरशलभा:'**[૨] એમાં કહ્યું છે તેમ દેહે કરીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી. એવી રીતે એ બે પ્રકારની નિષ્ઠાને શ્રવણ, મનન ને નિદિધ્યાસે કરીને સિદ્ધ કરવી. **॥૮૫॥**

અને ઉપાસક, ઉપાસ્ય ને ધામ એ ત્રણની જે શુદ્ધિ તેને યથાર્થ જાણીને ભગવાનને ભજે તો તેને કોઈ જાતની કસર ન રહે. તે માટે તે ત્રણ્યનાં સ્વરૂપ કહીએ છીએ. ઉપાસક જે ભગવાનની ઉપાસનાનો કરનારો જીવાત્મા તેને વિષે અક્ષરની ભાવના દૃઢ કરવી ને તે અક્ષર વિના જે પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક ભાવ તે કોઈમાં એનું મન સ્થિરતાને પામે નહીં ને એક અક્ષરભાવને વિષે સ્થિર થાય, એ ઉપાસકની શુદ્ધિ કહેવાય.

૧. કામી પુરૂષ સ્ત્રી મેળવવા-ચોર ધન મેળવવા જ મથે છે તેમ
૨. પતિવ્રતા સ્ત્રી,ચકોર પક્ષી-પતંગીયુ વિગેરે જેમ પોતપોતાના પ્રિય વિષયમાં જ લાગેલા રહે છે તેમ.

અને ઉપાસ્યમૂર્તિ જે શ્રીહરિ તેનું જેવું સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ, વિભૂતિ, ઐશ્વર્યાદિક છે તેવું અક્ષરાદિક કોઈને વિષે નથી ને એ ભગવાનનાં સ્વરૂપાદિક તે અપરિમિત છે ને અક્ષરાદિક સર્વેથી વિલક્ષણ છે. એવી રીતે શ્રીહરિ જે ઉપાસ્ય તેની શુદ્ધિ જાણવી. અને એ શ્રીહરિનું ધામ અક્ષર છે ને પોતે પોતાને અનુરૂપ તે અક્ષરધામ માન્યું છે ને બીજાં જે ધામ છે તેમાં પોતે દેખાય છે તે તો તે ધામના નિવાસી ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે તે ભક્તની રુચિ અનુસારે દેખાય છે. જેમ પૃથ્વીને વિષે ભગવાન દેખાય છે તે મનુષ્યરૂપ ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે તેની રુચિ અનુસાર દેખાય છે. તેમ બીજાં ધામમાં દેખાય છે એવી રીતે ધામની શુદ્ધિ જાણવી. **॥૮૬॥**

અને ઉપાસક, ઉપાસ્ય ને ધામ એ ત્રણ પ્રકારને જાણતો જે ભક્ત તેણે કેવા ભક્ત સાથે પ્રીતિ રાખવી ? તો જે ભક્ત પોતે અક્ષરભાવને પામીને એ અક્ષરધામને વિષે રહ્યા જે એ પુરુષોત્તમ તેને વિષે અત્યંતપણે જોડાણો હોય ને તેથી ઓરા જે ભાવ છે તે કોઈને વિષે ન જોડાય ને બીજાં ધામમાં જે ભગવાનની મૂર્તિઓ રહી છે તથા સુખ-ઐશ્વર્ય રહ્યાં છે તે કોઈને વિષે આનંદ ન પામે એવી રીતનો જે હોય તેની સાથે જ ગુરુભાવ ને મિત્રભાવ રાખવો. ને જે ભક્ત એવો ન હોય તેને વિષે શિષ્યભાવ રાખવો ને તેને તો એમ જાણવો જે જેવી રીતે જે જે ભક્ત ભગવાનને ભજે છે તે રૂડા છે ને ધીરે ધીરે કાળે કરીને પ્રથમના જેવા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવને પામશે, માટે એ પણ ઠીક છે ને નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે એમ સમજવું. **॥૮૭॥**

અને ભગવાનના ભક્તને વિષે કોઈ જાતનો દોષ કેમ રહી જાય છે ? તો એ દોષ મોટો છે પણ તેને વિષે એને અલ્પપણું જણાય છે તથા એ દોષને વિષે એને કોઈક જાતનો ગુણભાવ રહે છે તેણે કરીને એ દોષ રહે છે. ને એ દોષને વિષે અલ્પપણું ને ગુણભાવ રહે છે તેના ચાર હેતુ છેઃ એક અજ્ઞાન, બીજો મોહ, ત્રીજો પ્રમાદ, ચોથું આળસ. તે એ ચાર જાય તો એ

બે વાનાં જાય એમ સમજવું.॥૮૮॥

અને વિષય છે તે બે પ્રકારના છે : એક સ્થૂળ અને બીજા સૂક્ષ્મ. તેમાં સ્થૂળ કયા તો જેની ઉપર પોતાને અતિશે ભાવ ન હોય ને અભાવ પણ ન હોય ને ન જોઈતા હોય ને સહેજે આવે એવા જે વિષય તેને સ્થૂળ કહેવાય. તે ત્યાગ કરવા અતિશે કઠણ નથી. ને સૂક્ષ્મ વિષય કયા? તો જેની ઉપર પોતાના મનને અતિશે રુચિ હોય ને પોતાના મનને અતિશે ગમતા હોય એવા જે વિષય તે સુક્ષ્મ કહેવાય. તે વિષય ત્યાગ કરવા ઘણા કઠણ છે. ને એમને ટાળ્યાનો તો એ મોટો ઉપાય છે જે સ્ત્રી, ધન, સ્વાદ, માન, આદિક જે જે ઉપર પોતાના મનને રુચિ હોય તે વિષયને વિષે દોષબુદ્ધિનો અતિશે વિચાર થાવા લાગે ને તે મનગમતા વિષયનો ત્યાગ કરે તે દોષબુદ્ધિએ યુક્ત ત્યાગ કરે. ને મનમાં એ વિષયની દોષબુદ્ધિની ગ્રંથિ પડે ત્યારે ટળે. ને ઉપરથી ત્યાગ કર્યો હોય તો એ વિષયનો જોગ ન હોય તો તો ત્યાગ રહે ને જ્યારે એનો જોગ થાય ત્યારે એમાં બંધાય. અને દોષબુદ્ધિની દૃઢતા થઈ હોય તો જ્યારે એ વિષય સાંભરે તે ભેળે દોષબુદ્ધિની પણ સ્મૃતિ થઈ આવે; માટે એ વિષયમાં જોડાય જ નહીં અને એમાં એમ દોષદૃષ્ટિ કરવી જે, એ સ્ત્રી-ધનાદિકને વિષે અનેક દુઃખ, ક્લેશ, પ્રયાસ, શોક, મોહાદિક રહ્યાં છે ને એમાં ત્રિકાળે સુખનો તો ગંધ પણ નથી અને પોતાને આત્મારૂપ માનીને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તથા કીર્તન ગુણવર્ણન કરવા તેમાં જ પરમ સુખ રહ્યું છે. એ આદિક ભગવાનનું માહાત્મ્ય વિચારીને બીજાં જેટલાં માયિક સુખ, ભોગ, લોક ને દેહ તેમાં કેવળ દુઃખના સમૂહ નજરે આવે ત્યારે એ સૂક્ષ્મ વિષય ટળી જાય છે. ॥૮૯॥

અને વિષયાસક્તિ તથા દેહાભિમાન તથા કામ, ક્રોધ માનાદિક દુષ્ટ સ્વભાવ તે કેના ટળે ? તો જે ભક્ત જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય એ આદિક સાધનને અભ્યાસે કરીને ધીરે ધીરે તે સ્વભાવને ટાળતો જાય ને થોડો થોડો તે સ્વભાવ ટાળવાનો જે આગ્રહ તે રાખવા ઉપર નજર હોય તો તે સર્વે ધીરે ધીરે કાળે કરીને ટળી જાય. જેમ

ઘટગામીની તિથિ[૧] તે ધીરે ધીરે ઘટતી ક્ષય પામી જાય છે તેમ તે દોષ મૂળમાંથી ઊખડી જાય. અને તે દોષ કેના ન ટળે ? તો તે દોષને ઘટાડે તો નહિ અને મૂળગો વધારતો જાય ને તે દોષ જેમ જેમ વધે તેવા સ્થાનક, પદાર્થ ને સંગ તેનું સેવન કરતો જાય તેને તો તે દોષ વધતા જાય ને તેથી અંતે તે સત્સંગમાંથી વિમુખ પણ થાય. જેમ વૃદ્ધિ તિથિ છે તે થોડી થોડી વધતી વધતી વધીને સાઠ ઘડીની થાય છે તેમ તે દોષ વધતા જાય છે. માટે જેને પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છવું તેને તે દોષ વધે એવું આચરણ ન કરવું ને જેવી રીતે તે દોષ ઘટે તેવી રીતના વિચારમાં રહેવું તથા તેવું આચરણ કરવું. ॥૬૦॥

અને જગતમાં મોટા માણસને તથા રાજાને સત્સંગ થાય તથા ઘણા માણસને સત્સંગ થાય તથા મંદિરમાં ને આચાર્યના ઘરમાં ઘણી ઊપજ વધે તથા મોટી આબરૂ થાય; પણ જો પોતાનો કોઈક સ્વભાવ વધી જાય ને સત્સંગમાંથી પાછું પડી જવાય તો તે સર્વે આપણા જીવના કલ્યાણને અર્થે શા પ્રયોજનમાં આવ્યા ? એણે કરીને પોતાનું કાંઈ કલ્યાણરૂપ કાર્ય સિદ્ધ ન થયું. જેમ કોઈક માંદો પડ્યો તેને સારાં સારાં ભોજન, દૂધ, સાકર, ઘી હોય તે શા કામમાં આવે ? તેમાંથી લગારેય પણ ખવાય નહિ. તેમ તે સર્વે તેના કામમાં ન આવે. તે માટે પ્રથમ તો પોતાનો સત્સંગમાં અચળ પાયો થાય ને દેશકાળાદિક વિષમ થાય તોપણ કોઈ રીતે પાછું પડાય નહિ એવો પોતાનો જીવ સાધના કરીને સિદ્ધ કરવો ને પોતાનો કોઈ અયોગ્ય સ્વભાવ હોય તેની ઉપર દોષદૃષ્ટિ રાખીને તેને ટાળવાનો નિરંતર આગ્રહ રાખવો ને એને ઘણો ખટકો રાખવો. ને એમ કરતાં કરતાં સત્સંગ કરાવવો ને સત્સંગનો મમત્વ રાખવો ને ઉત્કર્ષ પણ યથાશક્તિ કરવો; પણ સ્વભાવની ઉપર તો દૃષ્ટિ નહિ ને કેવળ સત્સંગ કરાવવા ઉપર તથા વધારવા ઉપર નજર ન રાખવી. આટલી વાત સમજ્યો ત્યારે જાણીએ જે એને સત્સંગના નોર[૨]ની

૧. ધીરે ધીરે ઘટતા ક્ષયતિથિ થાય તેવી તિથિ
૨. ધારા-ધોરણની

સમજણ આવી છે. ॥૯૧॥

અને સત્સંગ સંબંધી તથા મંદિર સંબંધી જે જે ક્રિયા કરવી તથા જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, વ્રતાદિક જે જે રૂડી ક્રિયા કરવી તે ભેળે દેહાભિમાન પણ વધતું જાય એવો જીવનો સ્વભાવ છે. તે કેમ સમજે તો ન થાય ? ત્યારે તેનો ઉત્તર જે, **જેને શાસ્ત્રમાં બુદ્ધિ પૂગતી હોય તથા મોટા સાધુનો જેને વિશ્વાસ હોય તેને દેહાભિમાન ન આવે. ॥૯૨॥**

અને વિદ્યા, બુદ્ધિ, કળા, ચાતુરી, ગાવવું એ આદિક જે જે વ્યાવહારિક ગુણ છે તે કેને[1] પોતાના કલ્યાણને અર્થે થાય છે ? તો જેને કેવળ પોતાનું કલ્યાણ કરવું હોય ને પોતાના દોષ ટાળીને ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત થાવું હોય એવો જેનો સત્ આશય હોય તે તો પોતાના એ ગુણને સત્સંગના કામમાં વાવરે એટલે એને એ પોતાના ગુણ કલ્યાણને અર્થે થાય છે. અને જેને પંચવિષયના સુખને દેહે કરીને ને મને કરીને પામવાની ઈચ્છા હોય એવા અસત્ આશયવાળાને એ ગુણ વિષયસુખ પામ્યાને અર્થે જ થાય છે પણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે નથી થાતા.॥૯૩॥

અને ચાર અંતઃકરણને જીતવાના ઉપાય કહીએ છીએ. તેમાં બુદ્ધિને એમ જીતવી જે બુદ્ધિને વિષે માયિક પદાર્થ માત્રના આકારના નિશ્ચય થાય છે. તે સર્વે પદાર્થના ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને નાશવંતપણાનો નિશ્ચય થાય ને પોતાનો આત્મા તથા ભગવાન ને ભગવાનનું ધામ ને તે ધામના મુક્ત એમના અવિનાશીપણાનો નિશ્ચય થાય. એવી રીતે જો બુદ્ધિમાં એ બે પ્રકારના નિશ્ચયની દૃઢતા થઈ ત્યારે બુદ્ધિ જીતાઈ જાણવી. અને મનને એમ જીતવું જે માયિક પદાર્થના સંકલ્પ કરવા એવો મનનો સ્વભાવ છે. તે મનને તે પદાર્થના સંકલ્પ ન કરવા દેવા ને તે સંકલ્પથી પાછું વાળીને ને તે સંકલ્પને મૂકી દઈને ભગવાનની મૂર્તિના સંકલ્પ કરવા તથા ભગવાનના લીલાચરિત્રના સંકલ્પ કરવા. એવી રીતે મનને જીતાય અને ચિત્તને એમ જીતવું જે

---

૧. કોને

ચિત્તને વિષે માયિક પદાર્થના આકાર તે ચિંતવને કરીને સ્ફુરી આવે છે. તે ચિત્તનું આત્માકારપણે કરીને ઉપશમ થાય ત્યારે તે આકારની વિસ્મૃતિ થાય પછી એક ભગવાનના આકારનું ચિંતવન કરવું. એવી રીતે ચિત્ત જીતાય. અને અહંકારને એમ જીતવો જે અહંકાર છે તે વર્ણ, આશ્રમ, જાતિ, કુળ, રૂપ, ગુણ તેને વિષે અહંપણું ધરે ને પોતાને તેવે આકારે માને છે. તે અહંપણાને મૂકીને આત્માને વિષે અહંપણું માનવું. જે હું તો જાણપણે યુક્ત એવો જે આત્મા તે છું; પણ વર્ણાશ્રમાદિક ધર્મવાળો જે દેહ તે હું નહીં. એવો નિરંતર અભ્યાસ કરવો. ત્યારે અહંકાર જીતાય. ॥૯૪॥

અને ઇંદ્રિયો છે તે તો શાસ્ત્રમાં કહ્યા જે પોતપોતાના નિયમ તેણે કરીને જીતાય છે એમ જાણવું. તે નિયમ કયા ? તો શ્રવણે કરીને ભગવાનના જશ સાંભળવા, તથા ત્વચાએ કરીને ભગવાનનો સ્પર્શ કરવો, ને નેત્રે કરીને ભગવાનના ને સંતના દર્શન કરવાં, તથા નાસિકાએ કરીને ભગવાનના ને સંતના પ્રસાદી એવાં જે પુષ્પચંદન તેની સુગંધ લેવી, તથા વાણીએ કરીને ભગવાનનાં ચરિત્ર તથા જશ કહેવા, તથા રસનાએ કરીને ભગવાનનો પ્રસાદ લેવો, તથા હાથે કરીને ભગવાનની ને સંતની તથા મંદિરની સેવા પરિચર્યા કરવી, તથા પગે કરીને ભગવાન સંબંધી સેવાને અર્થે ચાલવું, પણ આડાઅવળા ફરવું નહીં. એવી રીતે દશ ઇંદ્રિયુંને નિયમમાં રાખે તો તે જીતાય ને અખંડ ભગવાન સાંભરે ને તેને કોઈ સ્વભાવ પણ ન રહે. ॥૯૫॥

અને આ જીવને વિપરીત ફળ થાય છે તે પણ જાણ્યું જોઈએ. તે વિપરીત ફળ તે શું ? તો વિષયનો ત્યાગ કરવાને આવ્યા ને વિષય વળગ્યા; ને સંતમાં હેત કરવાને આવ્યા ને કુહેત થયું. ॥૯૬॥

અને સર્વે જીવમાત્ર છે તે પોતપોતાની પ્રકૃતિને ભજે છે. ને જે મુમુક્ષુ છે તે પોતાની પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરીને ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે છે. ને દેહના સુખ દુઃખમા લેવાતા નથી. ॥૯૭॥

અને જેને આ દેહે કરીને ભગવાનને રાજી કરવા હોય તેને કોઈના બરોબરીયા થાવું નહિ ને કોઈ સંગાથે પિતરાઈ દાવો બાંધવો નહિ. ને પોતાના દોષને ટાળવા ને ધર્મ પાળવો તેમાં કોઈનો વાદ ન લેવો ને અનુવૃત્તિમાં રહેવું ને ગરીબ થાવું. ॥૯૮॥

અને જળજંતુ તો દેડકા, કાચબા, કરચલા સર્વે કહેવાય; પણ માછલાંને તો જળ છે તે જ જીવનપ્રાણ છે. ॥૯૯॥

અને શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, 'જેવો હું સત્સંગે કરીને વશ થાઉં છું તેવો તપ, દાન, તીર્થ, યજ્ઞ તથા અષ્ટાંગયોગ તેણે કરીને નથી થાતો.' એવો જે સત્સંગ તે તો મોટા સંતના સમાગમ થકી સમજાય છે. તે હેતુ માટે મન, કર્મ તથા વચને કરીને તેનો સંગ કરવો. ॥૧૦૦॥

અને જેવો રાજા હોય તેવી જ તેની સભા હોય; તેમ જેવું ગુરુમાં દૈવત હોય તેવું શિષ્યમાં દૈવત આવે છે. ॥૧૦૧॥

અને પોતે પોતાનું તળ તપાસ્યું ન હોય ને જો પોતાનું અપમાન થાય અથવા જેને ભજતા હોય તે જ આપણને પાડવાનું કરે તો સત્સંગ ન રહે. માટે તળ[1] તપાસીને સત્સંગ કરવો; તો સત્સંગ ન ટળે. તે ઉપર અમદાવાદના બે ગરાસિયાનું દૃષ્ટાંત[2] દીધું. ॥૧૦૨॥

અને વાણિયાને બે હજારના લીટા તાણેલા ચોપડા હોય તેમાંથી એક બદામ આવે નહિ તેમ વિષયમાંથી એક પૈસાનો માલ નથી નીસરતો. ॥૧૦૩॥

---

૧. પોતાનું અંગ કયું છે તેનો તપાસ કરવો.

૨. **અમદાવાદના બે ગરાસિયાના દૃષ્ટાંતઃ**-અમદાવાદમાં ખાખી સંપ્રદાયના આશ્રિત ખોડોજી અને મોકોજી નામના બે ગરાસિયા હતા. તેને સત્સંગનો ગુણ આવ્યો અને સત્સંગના આશ્રિત થયા. પણ ખાખી ગુરુએ ખૂબ માન-સન્માન કરીને પાછા મૂળમાં બોલાવ્યા તો સત્સંગ છોડીને જતા રહ્યા. કેમકે, તેમને માનનું અંગ હતું. માટે સ્વામી કહે છે કે સત્સંગ કરતા કરતાં પોતાનું તળ તપાસવું અર્થાત્ અંગની તપાસ કરતી રહેવી જોઈએ જ તો જ સત્સંગમાં અચળ પાયો થાય; નહિ તો આ ખોડાજી અને મોકાજી જેવું થાય.

અને કેટલાક મુમુક્ષુ છે તે તો સત્સંગ કરીને દિવસે દિવસે સત્સંગનો અભાવ કરે છે ને કેટલાક તો તેનો આદર કરે છે. **॥૧૦૪॥**

અને શ્રીજી મહારાજ કહેતા જે, 'સત્સંગ તો સર્વે કરે છે, પણ સૌ આધારે કરીને સુખી રહે છે. કોઈ માન-મોટાઈને આધારે ને કોઈ સારાં ખાધાને આધારે ને કોઈ સારાં વસ્ત્રને આધારે ને કોઈ ચેલાને આધારે સુખી રહે છે. અને જે હરિના દાસ છે તેને તો ભગવાનની મૂર્તિ તે જ આધાર છે. જેમ હોય તેમ તે ભગવાન વતે જ સુખી રહે છે.' **॥૧૦૫॥**

અને આપણને શ્રીજી મહારાજ મંદિર અધુરાં રહેશે તેનો ઠબકો નહીં દીએ ને હવેલી અધુરી રહેશે તેનો ઠબકો નહીં દીએ ને રૂપિયાનો નહીં દીએ. આપણને તો જેટલો ધર્મ લોપાશે તેનો ઠબકો દેશે. માટે ધર્મમાં ખબડદાર રહેવું; તો ભગવાન રાજી થાશે. **॥૧૦૬॥**

અને જે પુરુષે જેને વિષે પોતાનો સ્વાર્થ માન્યો હોય તેમાં લાખ દોષ હોય પણ તેને એકેય સૂઝે નહીં ને પોતાના પણ દોષ સૂઝે નહીં. જુઓને, ઉપરિચરવસુને ન સૂઝયો તેણે કરી પડ્યો. **॥૧૦૭॥**

અને મુમુક્ષુ હોય તે તો એમ જાણે જે, 'આપણે તો આજ્ઞામાં રહેવા આવ્યા છીએ પણ કોઈને આજ્ઞામાં રાખવા નથી આવ્યા. ને નિર્લોભી, નિષ્કામી, નિઃસ્વાદી, નિર્માની, નિઃસ્નેહી થાવા આવ્યા છીએ; પણ તેને વધારવા નથી આવ્યા. ॥૧૦૮॥

અને જેવો જીવને બીજો આદર છે તેવો જો ભગવાન ભજ્યાનો આદર હોય ને વિષયને ટાળવાનો આદર હોય તો વિષયનો શો ભાર છે ? ને વિષયનું સુખ તો લાંપડાના[1] તાપ જેવું છે. માટે વિષયને માર્ગે ચાલવું નહીં. એ સિદ્ધાંત વાત છે. **॥૧૦૯॥**

અને જીવમાત્ર મોટેરા વતે સુખિયા ને મોટેરા વતે દુઃખિયા. માટે મોટેરાના વિષે આ ત્રણ વાનાં જોઈએ : ધર્મ, ધીરજ ને જ્ઞાન. તે હોય તો શોભે.**॥૧૧૦॥**

---

૧. એક જાતનું ઘાસ

INDEX

અને જીવ માત્રને બે દુઃખ છે : એક આધિ ને બીજું વ્યાધિ. તેને જાણે. તથા બીજાં ત્રણ દુઃખ છે : એક અન્ન, બીજું વસ્ત્ર ને ત્રીજું વચન. તેને જાણીને વાત કરે તો સુખી રહે. **॥૧૧૧॥**

અને એક સમે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'તમને ભૂત વળગે છે કે નથી વળગતું ?' ત્યારે કોઈ ન બોલ્યા. ત્યારે શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, 'અમને ત્રણ્યને ન વળગે ને બીજાને ક્રોધરૂપી ભૂત વળગે છે, માનરૂપી ભૂત વળગે છે, લોભરૂપી ભૂત વળગે છે, સ્વાદરૂપી ભૂત વળગે છે ને કામરૂપી ભૂત વળગે છે.'**॥૧૧૨॥**

અને સીધું, પાણી ને ઈંધણાં એ ત્રણ્ય જો સારાં હોય તો રાંધનારને દાખડો પડે નહિ. **તેમ સંગ, સ્થાન ને શ્રદ્ધા એ ત્રણ્ય જો સારાં હોય તો મુમુક્ષુને વિષય જીત્યામાં દાખડો ન પડે.** દિનદિન પ્રત્યે વૃદ્ધિને પામે, તે વેલો જેમ ઝાડને જોગે વધે છે તેમ. **॥૧૧૩॥**

અને જે પુરુષ વિષયનો પ્રસંગ રાખીને પોતાનું શ્રેય ઈચ્છે છે તે મૂર્ખ છે. અને જે મુમુક્ષુ હોય તે તો નિત્યે પોતાનાં વર્તમાન તપાસીને જુવે ને પોતાના શત્રુને તપાસે અને તે શત્રુને વશ ન વરતે. **॥૧૧૪॥**

અને શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, 'ત્રણ્ય પ્રકારનો વાયુ વાય છે તેમાં તમારે કયો વાયુ વાય છે ?' એક તો એવો વાયુ જે પાનડાં ખરે ને એક તો ડાળાં ભાંગે ને એક તો ઝાડને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખે. એ તો દૃષ્ટાંત છે. તેમ એક તો સંકલ્પ થાય ને ટળી જાય ને એક તો પંચ વર્તમાનમાં ફેર પડે તેનું પ્રાયશ્ચિત કરીને સત્સંગમાં રહે ને એક તો સત્સંગમાંથી જતું રહેવાય. **॥૧૧૫॥**

અને મા બાપ થકી જે દેહ પમાય છે તે તો અજ્ઞાનમય છે ને **ગુરુ થકી જે દેહ પમાય છે તે તો જ્ઞાનમય દેહ છે ને તે મોક્ષનો હેતુ છે** ને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા ભક્તિને પમાડનારો છે. **॥૧૧૬॥**

અને ત્યાગી હોય તેણે વિષયમાં રુચિ ન રાખવી. રુચિ તો ધર્મમાં રાખવી, વૈરાગ્યમાં રાખવી ને તપમાં રાખવી; પણ પદાર્થને વાસ્તે યુક્તિ

કે કળા કરવી નહીં. ॥૧૧૭॥

અને જીવમાત્ર પાંચ વૃત્તિએ કરીને દેહની ક્રિયા કરે છે, પણ એક વૃત્તિ જો ભગવાનમાં રાખે તો બહુ સમાસ થાય. ॥૧૧૮॥

અને પૂછયું જે, 'વાતું સાંભળીને આવો વિચાર રાત-દિવસ કરીએ છીએ, પણ વાસના ટળતી નથી એનું શું કારણ છે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય આજ ખરેખરો કહીએ છીએ જે, તે વિષયના અભાવનો વિચાર કરે છે તે દેહમાં તથા ઈંદ્રિયુંમાં કરે છે પણ વિષયના દોષની શેડને જીવમાં એ દોષનો પાશ બેસાર્યો નથી. માટે તે વિચાર એમ કરવો જે પ્રથમ તો કામમાં દોષ છે તેને વિચારતાં વિચારતાં તે દોષને દેહમાં ઉતારવા, પછી તે દોષને ઈંદ્રિયુંમાં ઉતારવા, પછી તે દોષોને ઈંદ્રિયું થકી પર જે મન તેમાં ઉતારવા, પછી મન થકી પર જે બુદ્ધિ તેમાં એ દોષને ઉતારવા, ને પછી બુદ્ધિ થકી પર જે જીવ તેમાં એ દોષના ડંખ વારંવાર લગાડવા, તે જ્યાં સુધી જાગૃત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિને વિષે નિરંતર એ દોષ જાણપણામાં રહે ત્યાં સુધી લગાડવા. તેવી રીતે લોભના દોષ છે તેને પણ પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે અનુક્રમે કરીને જીવમાં ઉતારવા તે નિરંતર જાણપણામાં રહે. તથા સ્વાદના, સ્નેહના ને માનના દોષને પણ એ પ્રમાણે અનુક્રમે કરીને જીવમાં ઉતારવા. તેમજ મત્સર, ઈર્ષા અને ક્રોધાદિક જે અધર્મનો સર્ગ તેમાં જે જે દોષ રહ્યા છે તે જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણીને તેને પણ પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે અનુક્રમે કરીને જીવમાં ઉતારવા. ને વારંવાર અનુલોમ દૃષ્ટિ કરીને તે દોષનો વિચાર દૃઢ કરવો. પછી પ્રતિલોમ દૃષ્ટિએ કરીને તે દોષને જીવમાં ઉતારવા. તે એમ નિરંતર કર્યા કરવું જેથી એવી દોષદૃષ્ટિ જીવના જાણપણામાં ત્રણેય અવસ્થાને વિષે નિરંતર રહે પણ તેની ક્યારેય વિસ્મૃતિ થાય નહીં. ને જ્યારે એ વિચાર જીવમાં ઠરે ત્યારે જીવમાં જે રાગ રહ્યા છે તે ધીરે ધીરે ટળે. ને એમ દોષને જીવમાં ઉતાર્યા વિના બીજા કોટિ સાધને કરી પણ જીવમાંથી એ રાગ ટળે નહીં.' ॥૧૧૯॥

અને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ એમ કરવો જે, મહારાજ પ્રથમ આવ્યા ત્યારે સ્ત્રીનો ગંધ આવે તો ઊલટી થઈ જાતી ને પંચવિષયનો ગંધ જ ન ગમતો. પછી આપણા કલ્યાણને અર્થે જે જે ખાનપાન, વસ્ત્ર, ઘરેણાં આદિકની સેવા કરી, તેને અંગીકાર કર્યું. ને પાછા જ્યારે સ્વધામમાં જાવાના થયા ત્યારે પૂર્વે કહ્યું તેવી રીતે વિષયનો અભાવ કરીને સ્વધામમાં પધાર્યા. ને વચમાં જે સેવા અંગીકાર કરી તે તો આપણા કલ્યાણને અર્થે કરી, તે વિચારવું. ને મહારાજે જે પરચા જણાવ્યા તે વિચારવા,તથા મહારાજનો જે અલૌકિક મહિમા તે વિચારવો. તથા મહારાજ અંતકાળે પાત્ર-કૃપાત્રને તેડીને પોતાના ધામમાં લઈ જાય છે તે તથા અવતાર અવતારીનાં જે લક્ષણ છે તે વિચારીને તથા મહારાજનાં જે અલૌકિક ઐશ્વર્ય તેને જોઈ તપાસ કરીને પછી મહારાજને સર્વ અવતારના અવતારી જાણવા ને એ આદિક જે મહારાજનો મહિમા તેનો દૃઢ વિચાર કરીને તે વિચારને અનુક્રમે કરીને ઈંદ્રિયુંમાં, મનમાં, બુદ્ધિમાં અને જીવમાં ઉતારવો ને પછી એ મહિમાને પ્રતિલોમ દૃષ્ટિએ કરીને જીવમાં રહેલું જે જાણપણું તેમાં ઉતારવો ને એવી રીતે મહિમાને જીવમાં ઉતારીને નિશ્ચય કર્યો હોય તો એ નિશ્ચય કોઈ રીતે ન ટળે માટે આ વિચાર નિત્યે કરવો. **॥૧૨૦॥**

અને બે પ્રકારનું સત્ય જાણવું તેમાં એક તો એમ જે આ લોકમાં પોતાનું ને પારકું હિત થાય એવું સત્ય વચન બોલવું તેને લૌકિક સત્ય કહીએ. બીજું સત્ય જે, આ લોક તથા દેવલોક તથા બ્રહ્મલોક તથા અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ તથા અનંતકોટિ પ્રધાન પુરુષ એ સર્વેને નાશવંત જાણવાં. કેમ જે, એ સર્વને કાળ નાશ કરી નાખે છે ને પછી મૂળ પ્રકૃતિ પણ પુરુષને વિષે લીન થઈ જાય છે ને પુરુષ પણ અક્ષરને વિષે લીન થઈ જાય છે. એવી રીતે એ સર્વને નાશવંત જાણીને એ પ્રકૃતિના કાર્યને વિષે પ્રીતિ છે તે તોડીને ભગવાન સદા અક્ષરધામને વિષે બિરાજમાન છે તેને સત્ય જાણવા તથા તે ભગવાનના ધામને સત્ય જાણવા તથા ભગવાનના ભક્તને સત્ય જાણવા. એવી રીતે જે જાણવું તેને અલૌકિક સત્ય કહેવાય. **॥૧૨૧॥**

અને શૌચ ત્રણ પ્રકારનું છે.તેમાં એક તો દેહે કરીને પવિત્ર રહેવું એ શરીરની શુદ્ધિ તથા અંતઃકરણમાં કામ, ક્રોધાદિકનો ઘાટ થાવા ન દેવો એ **અંતઃકરણની શુદ્ધિ કહેવાય ને જીવમાં અવ્યક્ત રાગ છે તેને ટાળીને એક ભગવાન વિના બીજી કોઈ જાતની ઇચ્છા ન રહે ત્યારે જીવની શુદ્ધિ થઈ કહેવાય.॥૧૨૨॥**

અને બે પ્રકારની દયા જાણવી. તેમાં એક તો એવી દયા કરે જે આ લોકમાં દેહે કરીને સુખિયો રહે; પણ એ દયાયે કરીને તો જીવનો પરલોક બગડે ને એને બંધન થાય. તે લૌકિક દયા કહેવાય. ને બીજી એવી દયા કરે જે દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થને વિષે તથા દેહનાં સંબંધીને વિષે તથા આ લોકથી આરંભીને પ્રકૃતિ પર્યંત ક્યાંય પણ પ્રીતિ ન રહેવા દીએ. ને એ સર્વેને વિષેથી પ્રીતિ તોડીને એક ભગવાનને વિષે પ્રીતિ કરાવીને પછી તે પ્રીતિને ભગવાનના સ્વરૂપને વિષે જોડે. તે એવી દયા તો ભગવાન તથા એકાંતિક મોટા સાધુને વિષે હોય ને તે અલૌકિક દયા કહેવાય. **॥૧૨૩॥**

અને બે પ્રકારનું તપ જાણવું. તેમાં એક તો એમ જે, જુવાન અવસ્થા જેને હોય તેણે વ્રત-ઉપવાસાદિકે કરીને દેહને બળહીન કરી નાખવું. ને શરીરમાં બળ ન હોય ત્યારે તો વિહિત ભોગનો સંકોચ કરવો તથા શીત ઉષ્ણાદિકનું સહન કરવું તેને પણ તપ કહીએ. અને બીજું, ઈંદ્રિયું તથા મન આદિક અંતઃકરણ એ સર્વેને એકાગ્ર કરીને ભગવાને વિષે અખંડ વૃત્તિ રાખવી તેને પણ તપ કહીએ અને તે ઉત્કૃષ્ટ તપ કહેવાય. **॥૧૨૪॥**

અને અહંમમત્વ પણ બે પ્રકારનો છે. એક દેહનો ને બીજો ભગવાનના મંદિર સંબંધી તથા એકાંતિક ધર્મ પાળવા સંબંધી તે. તેમાં દેહનું મમત્વ તો ભૂંડું કરે એવું છે ને ભગવાન સંબંધી જે મમત્વ છે તે તો પોતાનો મોક્ષ કરે એવું છે. **॥૧૨૫॥**

અને ધર્મ પણ બે પ્રકારનો છે તે જાણવો. તેમાં એક લૌકિક જે વર્ણાશ્રમનો ધર્મ પાળવો તે અને તે ધર્મથી આ લોક માં જ વિખ્યાતિ થાય તથા પરલોકમાં વિષયને પમાડે. અને એકાંતિક ધર્મે કરીને તો

INDEX

ભગવાનના અક્ષરધામને પામે છે. **॥૧૨૬॥**

અને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તેના ત્રણ ભેદ છે. તેમાં બહાર લીલાનું ચિંતવન કરીને ભગવાનનું ધ્યાન કરે તેણે કરીને સ્થૂળ દેહને ધક્કો લગાડે અને મનન દ્વારા ભગવાનનું ધ્યાન કરે તેણે કરીને સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ એ બેયને ધક્કો લગાડે અને ઈંદ્રિયું, અંતઃકરણ તથા માયિકભાવે રહિત કેવળ સત્તારૂપ થઈને પોતાને અક્ષરરૂપ માનીને હૃદયમાં ભગવાનને પ્રતિલોમ વૃત્તિએ સન્મુખ રહીને ધ્યાન કરે તો એ ભકતને પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર,દક્ષિણનો ભાવ ટળી જાય છે અને અતિ દૃઢ કારણ શરીરે સહિત ત્રણ દેહનો નાશ થઈ જાય છે.એ શ્રેષ્ઠ ધ્યાન છે.**॥૧૨૭॥**

અને ભગવાનના ભજનમાં ત્રણ ભેદ છે. તેમાં એક તો એમ જે જીહ્વાએ કરીને ભજન કરે તે સ્થૂળ દેહને બાળે. અને કંઠમાં ભજન કરે તે સૂક્ષ્મ તથા સ્થૂળ એ બેયને બાળે અને જીહ્વા તથા કંઠને ન હલવા દીએ ને હૃદયને વિષે શ્વાસ ઊઠે છે ત્યાં ભજન કરવું. તે કેવું છે ? તો કારણ શરીરે સહિત ત્રણ દેહનો નાશ કરે એવું છે. માટે બુદ્ધિવાન હોય તે આ વાતને વિચારીને ભજન કરે તો તત્કાળ થોડે કાળે કરીને કારણ શરીરનો નાશ થાય. ને તે વિના કોટિ ઉપાય કરે તોપણ કારણ શરીર ન ગળે. **॥૧૨૮॥**

અને ત્રણ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય છે. તેમાં ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય તો એને કહીએ જે, ત્રણે અવસ્થામાં બાળ, જોબન ને વૃદ્ધ, એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીયુંને દેખે; પણ રાગ તથા ભોગબુદ્ધિ તો ક્યારેય ન થાય તથા સ્વપ્નમાં પણ વીર્યપાત ન થાય એવો જે હોય તે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવાળો પુરુષ કહેવાય. અને મધ્યમ બ્રહ્મચર્ય એમ જે, ત્રણે અવસ્થામાં એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીયુંને દેખે ત્યારે રાગ તથા ભોગબુદ્ધિ તો ક્યારેય પણ ન થાય; પણ ક્યારેક રજોગુણને યોગે કરીને સ્વપ્નને વિષે જુવાન સ્ત્રીને દેખે તો કોઈક સમે મનમાં રાગ થાય, ને વીર્યપાત તો તેને પણ ત્રણે અવસ્થામાં ન થાય એવો જે હોય તે મધ્યમ બ્રહ્મચર્યવાળો પુરુષ કહેવાય. ને કનિષ્ઠ બ્રહ્મચર્યવાળો એને કહીએ જે, જાગૃતમાં તો એ ત્રણેય પ્રકારની સ્ત્રીયુંને

દેખે, પણ રાગ ન થાય;પણ સ્વપ્નમાં એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીયુંને દેખીને રાગ થાય ને કોઈક સમે વીર્યપાત થાય તે કનિષ્ઠ બ્રહ્મચર્યવાળો કહેવાય. એમ આ વાતને વિચારીને પોતાના બ્રહ્મચર્યમાં કાંઈ કસર હોય તો ધીરેધીરે આગ્રહ કરીને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવ્રત અતિ દૃઢ કરવું તો જ પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવામાં રહેવાય ને તેમાં કાંઈ કસર હોય તો સેવામાં ન રહેવાય. **॥૧૨૯॥**

અને હઠયોગ વિના ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય આવવું ઘણું કઠણ છે, તો પણ આ કહીએ એવો ઉપાય અતિ દૃઢ કરીને પાળે તો ધીરે ધીરે તે સિદ્ધ થાય. તેવું સાધન હવે કહીએ છીએ જે,એક તો મનમાં અખંડ ભગવાનની મૂર્તિની સ્મૃતિ રાખવી ને મનમાં સ્ત્રીઓનો સંકલ્પ ન થાવા દેવો. ને જો મનમાં સ્ત્રીઓનો સંકલ્પ થાય તો વીર્ય પાણી થઈને પરસેવા દ્વારે પણ નીકળી જાય. અને ધર્મામૃતમાં જે નિયમ કીધા છે તે દૃઢ પાળવા તથા ભગવાનનો મહિમા અતિ દૃઢ જાણવો તથા આત્મનિષ્ઠા અતિ પરિપક્વ કરવી તથા ઈંદ્રિયું-અંતઃકરણ જીતીને પોતાને વશ કરીને અતિ વિરક્ત વર્તવું. તથા જેમ પટાનો રમનારો કોઈના લાગમાં નથી આવતો તેમ તે પણ ઈંદ્રિયું અંતઃકણના પેચમાં ન આવે. આવી રીતની યોગરીતિને શીખે. તથા દિવસે સૂવું નહિ અને અરધી રાત ગયા પછી સૂવું; તેમાં પણ હરણની પેઠે ફડકો રાખે ને એક નિદ્રા આવ્યા પછી જ્યારે જગાય ત્યારે પછી ફરીને સૂવું નહીં. તથા એક ઠેકાણે બેસવું ને બેસવું ત્યારે આસન વાળીને બેસવું ને પ્રયોજન વિના જ્યાં ત્યાં ફરવું નહીં તથા રસના ઈંદ્રિને જીતવી તેની વિગતિ જે, ખાવું ત્યારે ત્રીજા ભાગનો પાણીનો ભાગ રાખવો. તે પણ એક વખત ખાવું ને કાચું કોરું-કાંઈ ખાવું નહીં તથા અતિ મરચું, મીઠું કે આદું ખાવું નહીં અને અતિ ખટાશ ખાવી નહીં તથા અતિ ગળ્યું-ચીકણું ખાવું નહીં. તથા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ને ગંધ; તે સર્વે કામની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે તે માટે એ સર્વે નિયમ અતિશે દૃઢ કરીને રાખવા. ઈંદ્રિયોને વશ કરીને મનને વશ કરવું ને પછી એ સર્વેનો નિષેધ કરીને

કેવળ સત્તારૂપ થઈને પોતાને વિષે ભગવાનની મૂર્તિ ધારે તો ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય સિદ્ધ થાય ને ત્યારે જ ભગવાનની સેવામાં રહેવાય. ને તેમાં કાંઈ કાચ્યપ હોય તો પુરુષોત્તમની સેવામાં ન રહેવાય માટે મુમુક્ષુ હોય તેણે આ વાતને વિચારીને પોતાને વિષે કાચ્યપ હોય તેને ટાળીને ઉત્તમ બ્રહ્મચર્યવ્રત સિદ્ધ કરવું ને આ વાતને આજ કરો તથા દેહ મૂક્યા પછી બદરિકાશ્રમમાં જઈને કરો; પણ તે ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય સિદ્ધ કર્યા વિના છૂટકો જ નથી. માટે આ વાતને અતિ દૃઢ કરીને રાખજો ને આ વાત તો ચિંતામણિ તુલ્ય છે તેને રાખે તો પુરુષોત્તમની સાથે નિમેષમાત્ર પણ છેટું રહે નહીં. ને આ વાત મુમુક્ષુને પરમ અર્થરૂપ છે ને જે અધીરિયો હોય તેને તો આ વાત વિષ જેવી છે; કેમકે તેને તો એ માર્ગે ચાલવું જ નથી. માટે મુમુક્ષુના કામની આ વાત છે. **॥૧૩૦॥**

ઇતિશ્રી સહજાનંદ સ્વામી શિષ્યાગ્રગણ્ય સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી; તેમણે શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાનના સર્વોત્કર્ષ નિશ્ચયની વાત કહી એ નામે બીજું પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

● ● ●

ૐ

॥ वृत्तालये स भगवान् जयतिह साक्षात् ॥

પ્રકરણ ત્રીજું

ભગવાન તથા ભક્તને ઓળખવાની રીત

શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન જ્યારે દયા કરીને જીવના કલ્યાણ કરવાને અર્થે અક્ષરધામમાંથી મુક્તે સહિત પૃથ્વી ઉપર પધારે છે ત્યારે તે સર્વે મનુષ્યદેહે હોય, તેને કેવી બુદ્ધિએ કરીને ઓળખવા જે, આ પુરુષોત્તમ છે ને આ મુક્ત છે? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'જેમ ગોપીચંદન[૧] અને ખડી[૨]માં ભેદ છે, તથા જેમ શિંગડિયો વછનાગ[૩] અને સોમલખારમાં[૪] ભેદ છે, તથા જેમ ચંદન અને મલિયાગરમાં[૫] ભેદ છે, તથા જેમ કપૂર અને કસ્તુરીમાં ભેદ છે તે મલિયાગર ચંદન લગારેક શરીરે ચરચે ત્યારે તત્કાળ ટાઢક થાય તેવી બીજે ચંદનને ન થાય ને કસ્તુરી જો લગારેક સૂંઘે તો તત્કાળ શરીરમાં ગરમી થાય તેવી કપૂરે ન થાય. તેમ મુક્તમાં ને પુરુષોત્તમમાં ભેદ છે. તે ભક્તમાં જે બુદ્ધિવાળો હોય તે જાણે જે આ મુક્ત છે ને આ પુરુષોત્તમ છે. ને હવે તેને જાણવાની રીત કહીએ છીએ જે પુરુષોત્તમ આંહી પધાર્યા હોય ત્યારે તે મનુષ્ય જેવા જણાય; પણ સહેજે જ એવો પોતાની મૂર્તિમાં ચમત્કાર હોય જે પોતાને દર્શને કરીને, સ્પર્શે કરીને તથા દૃષ્ટિએ કરીને હજારો જીવને તત્કાળ માયા થકી મુકાવીને બ્રહ્મમહોલમાં પહોંચાડે. તથા સર્વે અવતાર પોતાની મૂર્તિને વિષે લીન થાય; પણ પોતાની મૂર્તિ કોઈ અવતારને વિષે લીન ન થાય. તથા પોતાની મૂર્તિને વિષે સહેજે મનુષ્યના મનની વૃત્તિયું

---

૧. દ્વારકા નજીક ગોપી તળાવ નામના ગામના તળાવમાંથી નીકળતી ખુલ્લા પીળા રંગની માટી(જેને વૈષ્ણવો તિલક માટે વાપરે છે.
૨. જેમાંથી ચાક બનાવાય છે એવી એક સફેદ માટી.
૩. એક ઝેરી વનસ્પતિનું નામ.
૪. ઝેર.
૫. ચંદન,સુખડ, માલયપર્વતમાં થતુ ચંદનનું વૃક્ષ

તણાઈ જાય. તથા પોતે આવી રીતે સાધુને વર્તાવ્યા તથા સાધુ, સત્સંગી, સાંખ્યયોગી અને કર્મયોગીના ધર્મ કહ્યા તે ધર્મામૃત, શિક્ષાપત્રી ને નિષ્કામશુદ્ધિમાં તથા સત્સંગીજીવનમાં લખ્યા છે. તથા તેમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત જે ભક્તિ; તેને ઊપજ્યાના હેતુ પણ લખ્યા છે તે સર્વેને પૂર્વાપર વિચારે તથા તેમના રચાવેલા ગ્રંથ છે તેને જ્યારે વિચારે ત્યારે જે બુદ્ધિવાળો હોય તેને એમ જણાય જે, આવી રીતનો જે ધર્મ તથા શાસ્ત્ર તેમાં બીજા અવતાર કરતાં કરોડ ગણો ફેર છે. અને તે વાતને વિચારીને એમ જણાય જે,સર્વે અવતારના અવતારી મહારાજ છે. એમ જે બુદ્ધિવાળો હોય તે અવતાર-અવતારીને કળે.[1] તથા તે અવતારી જે પુરુષોત્તમ અને બીજા અવતાર તેમાં જેમ પારસમણિ અને ચિંતામણિમાં ફેર છે તેમ ફેર છે. તે અવતારમાં એટલું બળ હોય જે પોતાની મૂર્તિના સંબંધને પામે તેનું કલ્યાણ કરે અને તે સામર્થ્ય તો મોટા મોટા અવતારમાં જ હોય ને જે સાધારણ અવતાર હોય તે તો પોતે જેમ કહે તેમ કરે તેનું જ કલ્યાણ કરી શકે. ને પુરુષોત્તમ જ્યારે આંહી પધાર્યા હોય ત્યારે તો જે પોતાના સંબંધને પામ્યા હોય તે સર્વેનો મોક્ષ કરે તથા પોતાના સાધુ દ્વારે ને સત્સંગી દ્વારે પણ બીજા અવતારના જેવું કલ્યાણ કરે. અને તે ભક્ત જ્યારે દેહ મેલે ત્યારે બીજા અવતારના જે મળેલા હોય તેમાં પણ જે એકાંતિક હોય તે જેવો તો તે પણ થાય ને જે પુરુષોત્તમના ખરેખરા ભક્ત ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિએ યુક્ત હોય તે તો લિંગ દેહે સહિત ત્રણ દેહનો ત્યાગ કરીને અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામીને અખંડ ભગવાનની સેવામાં રહે છે. **॥૧૧॥**

પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતે મળ્યા પછી પણ મુક્તમાં ભેદ કેમ રહે છે ? તો તેનું કારણ એ છે જે, જેને જેવા જ્ઞાનવાળો વક્તા મળે છે તે તેવા જ્ઞાનને પામે છે. અને જેને ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો વક્તા મળ્યો અને તે

---

૧. જાણે, ઓળખે

થકી જે જ્ઞાનને પામ્યા હોય તેને આવી રીતે જે પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણ્યામાં ફેર રહે છે તેનું કારણ એ છે જે તેના પૂર્વ જન્મનાં બીજબળમાં ઉત્તમ, મધ્યમ, કે કનિષ્ઠ એવો ભેદ છે. માટે જે મંદ બીજવાળો હોય તે બીજા અવતારને પુરુષોત્તમ જાણે, ને મધ્યમ બીજબળ હોય તે અવતાર-અવતારીને જાણે તો ખરો, પણ યથાર્થ જેમ છે તેમ ન જણાય; કિંચિત ફેર રહે. ને ઉત્તમ બીજબળ જેને હોય તે તો ઉત્કૃષ્ટ વક્તાને પામીને જેવા પુરુષોત્તમ છે તેવા જાણે. માટે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન જેને હોય એવા જે મોટા એકાંતિક સાધુ તેનો જેને સંગ છે તેને જે ફેર રહે છે તેને બીજબળમાં ફેર છે એમ જાણવું. ॥૨॥

અને આળસ, પ્રમાદ, મોહ, ઈર્ષા, દંભ ને કપટ એટલાં જે એ દોષ તેનાં લક્ષણ તથા તેમને જીતવાના ઉપાય કહીએ છીએ જે, જેને સારું કે નરસું કાંઈ કરવું નહિ એવું વરતે તેને આળસ કહીએ. ને જેને ન કરવાનું કરવું ને કરવાનું ન કરવું એવું વર્તે તેને પ્રમાદ કહીએ. ને જેને જે હોય એથી બીજું જણાય એમ વર્તતું હોય તેને મોહ કહીએ. ને એ ત્રણેય દોષ એક એકમાં મળી જાય એવા છે. તે ત્રણ દોષ તો ત્યારે ટળે જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તેણે જુક્ત હોય ને એ દોષ જેવો છે તેવો તેને જાણતા હોય તથા તેને ટાળ્યાના ઉપાયને પણ યથાર્થ જાણતા હોય એવા જે મોટા સંત હોય તેને એમ કહેવું જે, 'એ પૂર્વે કહ્યા એવા જે દોષ તે મારામાં આવે ત્યારે તમારે મને ટોકવો.' પછી તે મોટા સંત સ્વભાવ ઉપર ખટકો રાખીને નિરંતર ટોકે ત્યારે તેને ખમે ત્યારે ધીરે ધીરે કાળે કરીને એ સ્વભાવ ટળે; પણ તે વિના ન ટળે. અને ઈર્ષ્યાને એમ ઓળખવી જે, પોતાના બરોબરીયાની ઉત્કૃષ્ટતા જણાય ત્યારે તેના ઉપર ઈર્ષ્યા આવે ત્યારે તેનો એમ વિચાર કરવો જે, 'મારે એના ઉપર ઈર્ષ્યા આવી તે એનામાં દોષ છે એટલે આવી કે દોષ નથી અને આવી ?' પછી એનો નિર્ધાર કરીને વિચાર કરવો જે, 'એનામાં તો દોષ નથી અને મને એનો અવગુણ આવ્યો; માટે

મારો ઈર્ષ્યાવાળો સ્વભાવ છે.' પછી તે ઈર્ષ્યાને એમ ટાળવી જે, એનામાં જે ગુણ હોય તેને વિચારવા જે, આવી રીતે તેનામાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ તથા દેશકાળે ન ડગે એવો ભગવાનનો નિશ્ચય છે તથા સત્સંગને વિષે આત્મબુદ્ધિ દૃઢ છે, તથા દેશકાળે કરીને સત્સંગમાંથી એનો પગ મોળો પડે એવો નથી ઇત્યાદિક જે એનામાં મોટા મોટા ગુણ પર્વતપ્રાય[૧] છે. ને મારામાં એ ગુણ છે ખરા; પણ દેશકાળે કરીને એનો ઠા[૨] રહે એમ જણાતું નથી. ને મને એમના ઉપર ઈર્ષ્યા આવે છે એ મારામાં અતિ ભૂંડો દોષ છે ને મારું પરલોકમાં અતિ ભૂંડું કરે એવો છે. એમ જાણીને પછી તેના ગુણને વિચારીને તેનો વારંવાર ગુણ લેવો. ને જો તેને મોઢે દીનવચન બોલીને પ્રાર્થના થાય તો તેને પગે લાગીને તેની આગળ પ્રાર્થના કરીને કહેવું જે, 'મને ઈર્ષ્યાએ કરીને તમારો અવગુણ આવ્યો છે માટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો.' ને એને મોઢે ન કહેવાય તો મનમાં તેની પ્રાર્થના વારંવાર કરવી ને પછી ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જે, 'હે મહારાજ ! મારામાં ઈર્ષ્યા રહી છે તેને તમે ટાળો'. એમ વારંવાર ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી. ને એમ વિચાર કરવો જે, 'એ ઈર્ષ્યા જો મારામાં રહેશે તો તેણે કરીને મારે પરલોકને વિષે પ્રાપ્તિમાં બહુ ફેર રહેશે ને ભગવાન મારા ઉપર રાજી નહિ થાય.' એમ મનમાં નિરંતર ખટકો રહે ને તે ઈર્ષ્યા ન ટળે ત્યાં સુધી મનમાં પશ્ચાતાપ કર્યા કરે તો ધીરે ધીરે ઈર્ષ્યા ટળે. ને દંભને એમ ઓળખીને ટાળવો જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તથા ત્યાગ તથા ધ્યાન તથા ભગવાનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવું તથા માહાત્મ્ય કહેવું એ આદિક જે જે કરે તે લોકને દેખાડ્યાને અર્થે ઉપરથી રાખે; પણ કોઈ ન દેખે ત્યારે નજરમાં આવે તેમ કરે એવું જ્યારે જણાય ત્યારે એમ જાણવું જે, મારામાં દંભ છે. પછી તેને એમ ટાળવો જે,'હું જે સાધન કરું છું તે ઉપરથી દંભે કરીને લોકને દેખાડ્યાને અર્થે કરું

---

૧. પર્વત જેટલા મોટા
૨. ઠેકાણું રહેવું

છું તે મારામાં અતિ મોટો દોષ છે'. એમ જાણીને પછી એમ વિચાર કરવો જે, 'આ લોકની જે મોટપ તે કેટલા દિવસ રહેશે ? એ તો નહિ જ રહે.ને ભગવાન મારા હૃદયમાં રહ્યા થકા મારા જે ગુણ તથા અવગુણ તેને નિરંતર જોઈ રહ્યા છે.તે માટે મારામાં જો લગારેક પણ દંભ રહેશે તો તેથી મારું પરલોકમાં બહુ જ ભૂંડું થાશે.'એમ જાણીને નિરંતર મનમાં ખટકો રાખે ને તેને ટાળ્યાના ઉપાયમાં શૂરવીરની પેઠે તત્પર રહે.ને જે નિરદંભી મોટા એકાંતિક સાધુ હોય તેની નિરદંભપણે અનુવૃત્તિયે સહિત મન, કર્મ, વચને કરીને સેવા કરે ત્યારે ટળે.અને જે કપટી હોય તે તો ઉપરથી દેખાડ્યાને અર્થે ધર્માદિકને પાળે ને કોઈ ન દેખે તો ન પાળે; એવો જે હોય તેને કપટી જાણવો. તે કપટને ટાળવા સારુ એમ વિચાર કરવો જે, 'મારામાં કપટ છે માટે એ કપટે કરીને મારો જીવ આસુરી થઈ જાશે.' એમ વિચારીને પછી તેને ટાળ્યાને અર્થે મનમાં નિરંતર અનુતાપ રહ્યા કરે.ને તે કપટ ન ટળે ત્યાં સુધી જેમ જળ વિના મચ્છ તરફડે તેમ તેને રાત્રી દિવસ નિદ્રા ન આવે તથા શીત,ઉષ્ણ,ભૂખ, તરસની પણ ખબર ન રહે. પછી જે મોટા એકાંતિક સંત હોય તેને એ દોષ કહે જે, 'હે મહારાજ ! મારામાં આ દોષ છે તે ટળે એવો ઉપાય મને દયા કરીને બતાવો ને એ દોષ મારામાંથી ટળે ત્યાં સુધી દયા કરીને મને કઠણ વચનના ડંખ મારીને મારો એ દોષ ટાળી નાખો.' એમ કરે તો ધીરે ધીરે એ દોષ કાળે કરીને ટળી જાય. ॥૩॥

અને સંતે પૂછ્યું જે, 'પોતામાં જે દોષ હોય તેને ટાળ્યાની યુક્તિ જાણતો હોય તો પણ દોષ તેમના તેમ રહે છે ને તેનો ત્યાગ કરીને સવળે માર્ગે વર્તાતું નથી તેનો શો હેતુ છે ? એક તો એ ને બીજું, મોટા સંતને યથાર્થ જાણતો હોય, પણ કોઈકની વાત સાંભળીને સામો તેનો અવગુણ લે છે તો એને જાણ્યામાં ફેર છે કે નિશ્ચયમાં ફેર છે ?' ત્યારે સ્વામીએ તેનો ઉત્તર કર્યો જે, નિશ્ચયમાં તો કિંચિત્ ફેર હોય ને બહુધા તો એમ જણાય છે જે, એની બુદ્ધિમાં સ્થિરતા નથી તેથી એની બુદ્ધિમાં કાર્ય-અકાર્યનો વિવેક નથી

રહેતો. ને જ્યારે જાણપણામાં કાર્ય અકાર્યનો વિવેક ન રહે ત્યારે ન કરવાની ક્રિયા કરે અને કરવાની ન કરે. અને તે બુદ્ધિ સ્થિર ક્યારે થાય ? તો જ્યારે રજ-તમને ટાળીને શુદ્ધ સત્ત્વગુણને વધારે ત્યારે થાય. ને તે સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ ક્યારે થાય ? તો જ્યારે રજોગુણી ને તમોગુણી આહારનો ત્યાગ કરીને સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ કરે એવો આહાર કરે. તેની વિક્તિ જે જેમ ધર્મામૃતમાં આહાર ને નિયમે કરીને રસનાને જીતવાની યુક્તિ કહી છે તેમ રસનાને જીતવી. તથા ગુણ વિભાગમાં[1] સાત્ત્વિક પુરુષને સત્ત્વગુણી આહાર કહેલ છે તેમ આહાર કરે. તથા સાત્ત્વિક શાસ્ત્રને ભણે તથા સાંભળે તથા સાત્ત્વિક પુરુષનો સંગ કરે ને નાના છોકરાંથી તો જેમ સ્ત્રીથી બીએ છે તેમ બીએ. ને વળી કાર્ય-અકાર્યનો એમ વિવેક રાખે જે, 'આ ક્રિયા કરીશ તો કાર્ય થાશે ને આ ક્રિયા કરીશ તો અકાર્ય થાશે' એવી રીતે જે જે ક્રિયા કરે તે વિચારીને કરે. તથા ભય અભયને જાણે જે, 'આ ક્રિયા કરીશ તો ભય થાશે ને આ ક્રિયા કરીશ તો અભય થાશે.' માટે તે વિચારીને કરે. તથા બંધ-મોક્ષને જાણે જે, 'આવી રીતે ભગવાનની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ ક્રિયા કરીશ તો બંધન થાશે ને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ તો મારો મોક્ષ થાશે.' એવી રીતે કાર્યાકાર્ય, બંધ-મોક્ષ તથા ભય-અભયનો જે વિવેક તેના નિરંતર જાણપણામાં રહે ત્યારે જે જે ક્રિયા કરે તે વિચારીને થાય. ને આ કહ્યું એટલાં વાનાં રાખે તો સત્ત્વગુણ વૃદ્ધિને પામે. ને જ્યારે રજ-તમને ટાળીને નિરંતર સત્ત્વ વર્તે ત્યારે સ્થિર બુદ્ધિ થાય. ને જ્યારે એવી સ્થિર બુદ્ધિ રહેવા માંડે ત્યારે શું કરવું ? તો શ્રીજી મહારાજે કહ્યું છે તેમ જેને કામ-ક્રોધાદિક ભૂત ન વળગતાં હોય ને જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિએ યુક્ત મોટા સંત હોય તેને સંગે રહીને એ જેમ ઈંદ્રિયુંને જીતવાની યુક્તિ બતાવે તેમ ઈંદ્રિયું-અંતઃકરણને જીતીને પછી ભગવાનની મૂર્તિને વિષે તેલધારાવચ્છિન્ન વૃત્તિ રાખવાનાં જે સાધન તેને શીખવાં. ને તેમ કરવામાં જે પદાર્થ અંતરાય કરે તેનો ત્યાગ કરીને અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવી. ॥૪॥

---

૧. શ્રીમદ્ ભગવતનો એ નામનો અધ્યાય

અને એક દિવસ સ્વામીએ શુદ્ધ સંપ્રદાયના જ્ઞાનની વાત કહી જે, જ્યારે પુરુષોત્તમ ભગવાન આ પૃથ્વીને વિષે પધાર્યા હોય ત્યારે તેમાં સહેજે જ એવો ચમત્કાર હોય જે, પૂર્વના અવતારને પોતાના સ્વરૂપમાંથી પ્રગટ કરી દેખાડે તથા તેને પોતાના સ્વરૂપને વિષે લીન કરી દેખાડે.ત્યારે એ વાર્તાને જોઈને તથા સાંભળીને એમ સમજવું જે, સર્વે અવતારના અવતારી શ્રીહરિજી મહારાજ છે. અને પછી તે શ્રીહરિજીના સ્વરૂપને એમ સમજવું જે, એ ભગવાનના સ્વરૂપને કાળ, કર્મ તથા માયા પણ પરાભવ કરવાને સમર્થ થાય તેમ નથી તો મનુષ્ય તો ક્યાંથી જ એમનો પરાભવ કરે ? કેમ જે, એ ભગવાન તો કોઈના માર્યા મરે એવા નથી. એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપને સમજવું. ત્યારે કોઈકને એમ શંકા થાય જે, 'એ ભગવાન તો માર્યા મરે એવા નથી ત્યારે ભીષ્મપિતાએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને બાણ માર્યા, એમાં એમને શો બાધ છે ? કેમ જે, ક્ષત્રિયનો એમ ધર્મ છે જે,સંગ્રામમાં જે સામો આવે તેની સન્મુખ ઊભા રહેવું ને મારવું. તે ક્ષત્રિયનો ધર્મ રાખ્યા સારુ એમણે ભગવાનને બાણ માર્યા. કેમ જે, ભગવાન તો કોઈના માર્યા મરે એવા નથી એમ એની સમજણ હતી.' પણ એ શુદ્ધ સંપ્રદાયના જ્ઞાનમાં કસર કહેવાય. માટે જે શુદ્ધ સંપ્રદાય થકી જ્ઞાનને પામ્યો હોય તે ભીષ્મની પેઠે ભગવાનને ન સમજે. ને એ ભગવાન તો જેવા અક્ષરમાં છે તેવા જ પ્રગટ મનુષ્યની જેવી મૂર્તિ ધરીને વિચરતા હોય તેને સમજે, પણ એમાં ને આમાં ફેર ન સમજે. ને એમ સમજે જે એ અક્ષરાતીત પુરુષોત્તમ ભગવાન એવો શુભ સંકલ્પ ધારીને આ લોકને વિષે પધાર્યા હોય જે, 'મારે અસંખ્યાત જીવનો ઉદ્ધાર કરવો છે' ત્યારે તે પ્રગટ ભગવાનની મૂર્તિનો સંબંધ જે જે જીવને જે જે પ્રકારે થાય તે સર્વે જીવનો મોક્ષ થાય. તથા તે ભગવાનના જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત એકાંતિક ભક્તિ તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ તેમણે યુક્ત જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેમને પોતાની મૂર્તિ સંબંધી સુખ આપવું એવો સંકલ્પ ધારીને પધાર્યા ત્યારે પોતે એમ વર્તે જે, જેમ મનુષ્યને વિષે પક્ષપાત તથા પારકું-પોતાનું

તથા જે જે મનુષ્યના સ્વભાવ તેને ગ્રહણ કરીને ભગવાન પણ વર્તે ત્યારે તે જીવોનો મોક્ષ પણ થાય ને પોતાના એકાંતિક જે ભક્ત હોય તેને પોતાની મૂર્તિનું સુખ પણ ત્યારે આવે. તે વાસ્તે ભગવાનને વિષે મનુષ્યના જેવી સર્વે રીત હોય.ત્યારે જે એ ભગવાનને વિષે અવળો સંકલ્પ કરે તેને એવું પાપ લાગે જે એનો જીવ પણ નાશ થઈ જાય. શા માટે ? તો એ ભગવાન એક નિમિષમાત્ર આ લોકમાં જો અધિક રહે તો અસંખ્યાત જીવોનો મોક્ષ થાય.પણ આ લોકમાં આવે ત્યારે ભગવાન પણ મનુષ્યની રીત્યે વર્તતા હોય તે અંતર્ધાન થઈ જાય. તે જેમ કોઈ રાજા આગળ દશ-વીશ નટે રમત કરી હતી તે માંહોમાંહી કપાઈને મરી ગયા ને પછી ચાળીશ ગાઉ ઉપર નીસર્યા, તે દૃષ્ટાંતે કરીને જાણવા. તે માટે જ્યારે ભગવાન અંતર્ધાન થઈ જાય ત્યારે એક તો અગણિત જીવોનો મોક્ષ થાતો તે ન થાય ને એકાંતિક ભક્તને ભગવાનનો વિયોગ પણ થાય. ને તે અવળો સંકલ્પ કરનારો જે જીવ તે નરકમાં જાય ને તેને એવું પાપ લાગે જે તે પાપની ગણતી કરવાને શેષજી પર્યંત કોઈ સમર્થ ન થાય. માટે જેમ અતિ અધિક જે મહાપાપ વિગેરે પાપનો નિર્ણય તથા પ્રાયશ્ચિત નથી તેમ જ ભગવાનને વિષે અવળો સંકલ્પ કરનારાનું પણ જાણવું. ॥૫॥

અને સ્વામીએ કૃપા કરીને વાત કરી જે, ભગવાન પૃથ્વી ઉપર બિરાજતા હોય ત્યારે જો કોઈકને કાંઈક વર્તમાનમાં ફેર પડ્યો હોય ને તે જો દીન થઈને સ્તુતિ કરીને ભગવાનને કહે તો તત્કાળ ભગવાન રાજી થાય ને તે જેમ કહે તેમ કરે તો અતિ શુદ્ધ થાય. ને ભગવાન અંતર્ધાન થયા પછી તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત કરે તોયે પૂર્વે કહ્યા તેવો શુદ્ધ ન થાય તથા ભગવાન પ્રગટ બિરાજતા હોય ત્યારે તો સૂઝે તેવો પાપી હોય ને તે જો ભગવાનને ભાવે તથા અભાવે કાંઈ આલે તે દયા કરીને પોતે ગ્રહણ કરે તથા ભગવાન લગારેક કોઈકને કામ બતાવે ને તે જો કરે તો તેટલામાં પોતે રાજી થાય તથા જે જે સેવા કરે તે અંગીકાર કરે તથા કોઈ અન્ન-જળ આપે તથા વસ્ત્ર-ઘરેણાં આપે તથા સજ્યા બિછાવી દીયે ઇત્યાદિક

જે જે સેવા કરે તેને અંગીકાર કરે. અને જ્યારે ભગવાન અંતર્ધાન થયા હોય ત્યારે તો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિએ સહિત જે ભક્ત હોય ને તે જો માનસી પૂજાએ કરીને અર્પણ કરે તો તેને ગ્રહણ કરે. એ વાસ્તે જો ભગવાન તથા એકાંતિક સંત તે અતિ માંદા હોય તેને એમ જાણે જે આ હવે તો બહુ દુઃખ પામે છે માટે તે ધામમાં જાય તો ઠીક એવો જો મનમાં અતિ અલ્પ પણ સંકલ્પ થાય તો તેને બહુ પાપ લાગે તે વાસ્તે આ વાતને અતિ દૃઢપણે કરીને જાણવાની છે. ॥૬॥

અને સ્વામીએ જે, આ વાત પણ અતિ દૃઢ સમજવાની છે જે, ભગવાન તથા એકાંતિક સાધુ; એ બેયના સામાવડિયા ન થાવું. કેમજે સામાવડિયાના પક્ષમાં ભળે તો જરૂર ભગવાનનો તથા એકાંતિક ભક્તનો દ્રોહ થાય. માટે સૂઝે એવું વિઘ્ન હોય તો પણ તેને તોડીને ભગવાનના ને એકાંતિકના પક્ષમાં ભળવું અને સામાવડિયાનો પક્ષ મૂકી દેવો, પણ તેના પક્ષમાં ન ભળવું. ॥૭॥

અને વળી પુરુષોત્તમ ભગવાને આચાર્યજી મહારાજને આજ પોતાના દત્તપુત્ર કરીને સર્વે સાધુ તથા સત્સંગીના ગુરુ કરીને પોતાની ગાદી ઉપર બેસાર્યા છે, તેમાં તથા લક્ષ્મીનારાયણ આદિક જે મૂર્તિયું પોતે પધરાવી છે તેમાં પણ પોતાના અવતાર જેટલું દૈવત પોતે મૂક્યું છે. માટે તે આચાર્ય તથા પોતાની પધરાવેલી જે મૂર્તિયું તેને અવતારી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના અવતાર જેવા જાણવા. ને જેમ અવતારને અર્થે કરે તેને પોતે અંગીકાર કરે છે તેમ જ આચાર્યજીને અર્થે તથા પોતાની પધરાવેલી જે મૂર્તિયું તેમને અર્થે જે સેવા કરે તે પોતે અંગીકાર કરે છે. તેમજ તેમને અર્થે કોઈક સેવા કરતા હોય તેને અવળી વાત કહીને ભાંગી નાખે તથા એમ કહે જે, 'આચાર્યને અને લક્ષ્મીનારાયણને ક્યાં ખોટ છે? માટે કાંઈ ધર્માદાનું હોય તથા નામનું હોય તે સંતને અર્થે ખર્ચો. કેમજે સંતને અર્થે જે જે કરે છે તે તત્કાળ ઊગી નીસરે છે.' એમ અવળો ઉપદેશ કરીને પોતાની શુશ્રૂષાને અર્થે બીજાને મોળા પાડે છે. તથા કોઈક સારું મનુષ્ય હોય ને તે દેવની તથા આચાર્યની

સેવા કરતો હોય તેને પોતાની સેવા કરાવ્યાને અર્થે અવગુણ ઘાલીને તેમની સેવામાંથી પાછા પાડીને પોતાની સેવા કરાવે તો તેને પંચ મહાપાપ જેવું પાપ થાય છે. માટે આ કહ્યું એમ સમજે તો જ શુદ્ધ સંપ્રદાયનું જ્ઞાન પામ્યા કહેવાય, નહિ તો અશુદ્ધ સંપ્રદાયનું જ્ઞાન કહેવાય. ને આ વાત તો કેવી છે? તો જેમ હીરો હોય ને તેને જતન કરીને રાખે તેમ આ વાતને હીરાની પેઠે નિત્ય નવી ને નવી રાખજો; પણ ગાફલપણે કરીને ભૂલશો મા, જરૂર ભૂલશો મા. કેમ જે આ વાતને જે ન સમજે તેને મોક્ષના માર્ગમાં બહુ ફેર પડે છે. ॥૮॥

અને એક દિવસ સ્વામી સંત-હરિજન પર અતિ કૃપા કરીને બોલ્યા જે, 'બે પ્રકારનું જ્ઞાન છે. તેનાં લક્ષણ તથા તેને ઊપજવાનો જે ઉપાય તે આજ કહીએ છીએ. તે બે પ્રકારનું જ્ઞાન ક્યું ? તો એક તો એવું જ્ઞાન હોય જે તેમાં વિષયનો અવ્યક્ત રાગ રહે ને તે રાગ નિર્મૂળ ન થાય માટે તે વિષયાસક્તિએ સહિત કહેવાય. ને બીજું જ્ઞાન તો એવું જે તેમાં વિષયનો અવ્યક્ત રાગ લગારેય પણ ન રહે; માટે તે વિષયાસક્તિએ રહિત કહેવાય. હવે તે જ્ઞાન શું ? તો જીવ, માયા અને ઈશ્વરના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણવું તે; તથા સ્થાવર, જંગમ જે જીવના ભેદ તે જાણવા; તથા મનુષ્ય, દેવ, દૈત્ય તથા મરિચિ આદિક પ્રજાપતિ તથા બ્રહ્મા, શિવ તથા વિષ્ણુ, વૈરાટપુરુષ, પ્રધાનપુરુષ અને મૂળપ્રકૃતિ પુરુષ; એ સર્વેનાં સ્વરૂપને જેમ છે તેમ યથાર્થ જાણવાં. તથા તેમની ઉત્પત્તિ જે રીતે થાય છે તે જાણવી તથા તેમની સ્થિતિ જાણવી,તથા કાળે કરીને એ સર્વેનો નાશ થાય છે તે જાણવું. તથા પ્રથમ જે પ્રકારે પુરુષોત્તમ ભગવાને અક્ષર દ્વારાએ પુરુષને પ્રેર્યો તે માયા સાથે જોડાણો ને તે થકી પ્રધાનપુરુષ અનંત થયા ને તે એક એક પ્રધાનપુરુષ થકી અનંત કોટિ વૈરાટ થયા તે વાત પણ જાણવી. તથા અક્ષરધામ અને તેમાં અનંત કોટિ મુક્તે સેવ્યા એવા પુરુષોત્તમનારાયણ જે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તે સદાય બિરાજમાન છે તેમને જાણવા. આવી રીતે એ સર્વેના સ્વરૂપને જાણવું તેને જ્ઞાન કહીએ. અને તે જ્ઞાન

તથા વૈરાગ્યને પરસ્પર એમ છે જે જ્ઞાન વિના વૈરાગ્ય ન ઊપજે અને વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાન સિદ્ધ ન થાય. તે માટે પ્રથમ તો સ્થાવર-જંગમથી આરંભીને પુરુષ પર્યંત એ સર્વનાં સ્વરૂપને યથાર્થ જેમ છે તેમ જાણીને પછી એમને ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને નાશવંત જાણવાં.ને એ સર્વેને વિષેથી મનને ઉદાસ કરીને તે સર્વેથી પર ચિદાકાશને વિષે સદા બિરાજમાન ને કિશોરમૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેમના સ્વરૂપમાં વૃત્તિને ઠેરાવવી. હવે તે વૈરાગ્યને સંક્ષેપે કરીને કહીએ છીએ જે, પ્રથમ તો નિત્ય પ્રલયને જાણવો જે, વીર્યમાંથી આ દેહ બંધાય છે ને પછી તે ગર્ભ વૃદ્ધિને પામે છે ને પછી જન્મે છે, પૌગંડાવસ્થાને[1] પામે છે, જુવાન થાય છે, વૃદ્ધાવસ્થાને પામે છે ને મરી જાય છે. તથા સવારે ખાધું હોય ને સાંજે ક્ષુધા લાગે છે તથા સાંજે ખાઈ ને સવારે ભૂખ્યો થાય છે. તથા પશુ-પક્ષી એ સર્વે ઊપજે છે ને તેનો નાશ થાય છે.તથા વૃક્ષને ફળ-ફૂલ આવે છે ને વળી નાશ થાય છે.તથા કોઈકનું કોઈ બાળે છે તથા કોઈક લઈ જાય છે. તથા કોઈકના ભાઈને તથા દીકરાને તથા બાપને મારી નાંખે છે. એ સર્વે નિત્ય પ્રલયનું દુઃખ જાણવું. અને નૈમિત્તિક પ્રલય તો એને કહીએ જે, જ્યારે ચૌદ મનુ એકોતેર એકોતેર ચોકડીનું[2] રાજ્ય કરીને મરી જાય છે ત્યારે વૈરાટપુરુષની રાત પડી જાય છે. તે જ્યારે ચૌદમો મનુ થઈ રહે ત્યારે તો સો વરસ સુધી તો કાળ પડે છે તેથી મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, વૃક્ષ એ સર્વે નાશ થઈ જાય છે તથા નદીયુંનાં જળ પણ સુકાઈ જાય છે. અને પૃથ્વી માત્ર કાળા ઠીકરા જેવી રહે છે.ને ત્યાર પછી એકસો વરસ સુધી તો બાર સૂર્ય છે તે સોળ સોળ કળાનો પ્રકાશ લઈને ઊગે છે ને પૃથ્વીને બાળીને છાણાની રાખ જેવી કરે છે.ને તે પછી શેષનાગના મુખમાંથી અગ્નિ નીકળે છે તે અગ્નિ દશ લોકને બાળીને રાખ કરે છે.ને તે પછી સો વરસ સુધી હસ્તિની સૂંઢ જેવી છે ધારા જેની એવા જે પ્રલયકાળના તેર મેઘ તે વરસે

---

૧. બચપણ, નાનપણ,પાંચ થી દશ કે સોળ વર્ષ સુધીની અવસ્થા
૨. ચાર યુગ જેટલો સમય. ૪૩,૨૦,૦૦૦ વર્ષ.

છે. તેથી ધ્રુવના તારા સુધી જળ ભરાઈ જાય છે. ત્યારે દશ લોકમાં રહ્યા જે ઈંદ્ર, ચંદ્ર, વરુણ, યમ, શિવજી, પ્રજાપતિ એ સર્વેના દેહ નાશ થઈ જાય છે ને એમના જે જીવ છે તે બ્રહ્માને વિષે લીન થાય છે ને બ્રહ્માનો દેહ નાશ થાય છે ત્યારે તે બ્રહ્માનો જે જીવ તે વૈરાટપુરુષની નાભિમાં લીન થઈ જાય છે. તેને નૈમિત્તિક પ્રલય કહીએ.અને એવા ત્રીશ દિવસનો વૈરાટનો મહિનો ને એવા બાર મહિનાનું એક વરસ ને એવા પચાસ વરસનું એક પરાર્ધ કહેવાય. એવાં દ્વિપરાર્ધનું વૈરાટનું આયુષ છે. તે જ્યારે વૈરાજના સો વરસ પૂરાં થાય છે ત્યારે પ્રથમ કહ્યું છે તેમ સો વરસ સુધી અનાવૃષ્ટિ થાય છે અને પછી સો વરસ સુધી બાર સૂર્ય તપે છે ને તે પછી સંકર્ષણના મુખમાંથી મહા અગ્નિ પ્રગટે છે તે ચૌદેય લોકને બાળીને છાણાની રાખ જેવા કરે છે. તે પછી પ્રલયકાળના મેઘ તે સો વર્ષ સુધી વરસે છે. તેથી ચૌદેય લોકમાં જળ ભરાઈ જાય છે ને ત્યારે જે પૃથ્વી અડાયા છાણાની રાખ જેવી હતી તે ઓગળીને ગંધે સહિત જળને વિષે લીન થાય છે, ને તે પછી જળ રસને વિષે લીન થાય છે,ને રસ તેજને વિષે લીન થાય છે ને તેજ રૂપને વિષે લીન થાય છે, ને રૂપ વાયુને વિષે લીન થાય છે ને વાયુ સ્પર્શને વિષે લીન થાય છે, ને સ્પર્શ આકાશને વિષે લીન થાય છે, ને આકાશ શબ્દને વિષે લીન થાય છે, ને શબ્દ તામસાહંકારને વિષે લીન થાય છે, ને તામસાહંકાર રાજસાહંકારને વિષે લીન થાય છે, ને રાજસાહંકાર સાત્ત્વિકાહંકારને વિષે લીન થાય છે,ને સાત્ત્વિકાહંકાર મહત્તત્ત્વમાં લીન થાય છે.ને અનંત જે મહત્તત્ત્વ તે પ્રધાન જે પ્રકૃતિ તેને વિષે લીન થાય છે, ને તે પ્રધાન જે પ્રકૃતિ તે પુરુષને વિષે લીન થાય છે, ને પુરુષ તે મૂળ પ્રકૃતિને વિષે લીન થાય છે એને પ્રાકૃત પ્રલય કહીએ. અને એ પ્રાકૃત પ્રલયે કરીને જેનો નિષેધ કર્યો હોય તેમાંથી જે જ્ઞાન પ્રગટે તેણે કરીને જીવમાંથી અવ્યક્ત વિષયનો રાગ ન ટળે. માટે એ જ્ઞાન વિષયાસક્તિએ સહિત કહેવાય. તે માટે પૂર્વે જે જે મોટા આચાર્ય થયા છે તેને જ્ઞાન શાસ્ત્રમાં પ્રાકૃત પ્રલય સુધી જણાય છે, પણ તેથી અધિક નથી

જણાતું તથા તેઓ મહાપુરુષને જ પુરુષોત્તમ જાણે છે. અને આત્યંતિક પ્રલય તો એને કહીએ જે અનંત કોટિ જે પ્રધાન ને પુરુષ તે સર્વે મહામાયાને વિષે લીન થાય છે, ને મહામાયા તે મહાપુરુષને વિષે લીન થાય છે, અને મહાપુરુષ પણ એ દેહનો ત્યાગ કરીને પછી ભાગવતી તનુએ કરીને પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવામાં રહે છે તેને આત્યંતિક પ્રલય કહીએ. અને આવી રીતે ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને એ સર્વેને નાશવંત જાણીને પછી અખંડ, અનાદિ, સત્ય, પરિમાણે રહિત ને અપરિમિત ઐશ્વર્યે સહિત જે અક્ષરધામ તેને વિષે સદા દિવ્યમૂર્તિ એવા પુરુષોત્તમનારાયણ તે અપરિમિત અક્ષર મુક્તે સેવ્યા થકા સદા બિરાજમાન છે અને તે પુરુષોત્તમ ભગવાન તથા અક્ષરમુક્ત તે સદા મૂર્તિમાન થકા બિરાજે છે.પણ તેમના આકાર કોઈ દિવસ ટળે એવા નથી એમ સમજે; પણ એ સમજણ કોઈ દેશે કરીને કે કાળે કરીને કોઈ દિવસે ફરે નહિ અને ભગવાનને નિરાકાર માને નહિ ને સદા દિવ્ય સાકાર જ સમજે અને એવા જે એ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે દયા કરીને આપણા કલ્યાણને અર્થે આંહી પધાર્યા છે તેને સર્વ અવતારના અવતારી જાણીને પછી એ પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને એમ સમજવું જે, જ્યાં પુરુષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિ છે ત્યાં જ અક્ષરધામનું મધ્ય છે એમ જાણવું. તે માટે પૂર્વે કહ્યું તેમ સર્વેનો નિષેધ કરીને પછી એમ જાણવું જે, અક્ષરને વિષે જે પુરષોત્તમ છે તે જ આ ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિજી મહારાજ છે અને અક્ષર સોતા જ આંહી પ્રગટ બિરાજે છે. આવી રીતનું જે જ્ઞાન તેને આત્યંતિક જ્ઞાન કહીએ. અને આવો જે જ્ઞાની તેનું ઐશ્વર્ય ભગવાનની પેઠે સ્વતંત્ર હોય ને એવા જ્ઞાની તો બહુ દુર્લભ છે. તે સાધારણ લાખ મનુષ્ય હોય તેમાંથી પોતપોતાના આશ્રમ પ્રમાણે વર્તે એવો એક નીકળે, ને એવા લાખ મનુષ્ય હોય તેમાંથી યથાર્થ શાસ્ત્ર પ્રમાણે ધર્મ પાળે એવો એક નીકળે, ને એવા લાખ ભેળા કરીએ ત્યારે સત્સંગ કરે એવો એક નીકળે, ને એવા હજાર સત્સંગી ભેળા કરીએ ત્યારે નક્કી સત્સંગી એક

નીકળે, ને એવા હજાર સત્સંગી ભેળા કરીએ ત્યારે સાધુ થાય એવો એક નીકળે, ને એવા હજાર સાધુ ભેળા કરીએ ત્યારે ધર્મામૃત પ્રમાણે યથાર્થ વર્તે એવો તો એક નીકળે ને એવા હજાર ભેળા કરીએ ત્યારે ભગવાનને સંભારે એવો એક નીકળે, ને એવા હજાર ભેળા કરીએ ત્યારે પૂર્વે કહ્યું જે જ્ઞાન તેણે સહિત પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરે એવો એક નીકળે. તે માટે એવું જ્ઞાન પામવું તે મહા કઠણ છે. ॥૯॥

અને હરજી ઠક્કરે પૂછ્યું જે, 'માયાવી પુરુષની માયામાં ન લેવાય એવો પુરુષ હોય તેને કેમ ઓળખવો ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'પૂર્વે કહ્યો એવો જે જ્ઞાની હોય તે માયાવી પુરુષની માયામાં ન લેવાઈ ને બીજો તો ગમે તેવો હોય તોપણ માયાવી પુરુષની માયામાં લેવાય જાય. તે માયાવી પુરુષનું થોડાકમાં લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પોતે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તે કરતો હોય પણ બીજા મુમુક્ષુને તે ધર્માદિક દેખાડીને તેનો ઉપદેશ કરે પછી તે મુમુક્ષુ જે,સારા સાધુ સાથે જોડાણો હોય તે સાધુનો અવગુણ ઘાલીને તેને પોતાની પાસે રાખે. ને પછી ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને તેમાં દોષ દેખાડીને તે ભક્તિ થકી પાડે તથા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો ઉપદેશ કરીને પછી તેમાં દોષ દેખાડીને તે ધર્માદિક થકી પાડી નાખે છે. તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય કહી દેખાડીને પછી તેમાં દોષ દેખાડીને માહાત્મ્ય થકી પાડી નાખે છે. તથા ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય અને પ્રતાપ પોતે કહીને પછી તેમાં દોષ દેખાડીને તેને ભગવાનના નિશ્ચય તથા પ્રતાપ થકી પાડી નાખે છે. એવી રીતે એ કહ્યા એથી અનંતગણાં છળ ને કપટ જેને વિષે છે એવો જે માયાવી પુરુષ તેની માયાનું તો અનંતપણું છે તે માટે એની માયામાં તો પૂર્વે કહેલ જે જ્ઞાની તે ન લેવાય તથા તે સાથે જોડાણો હોય તેને પણ એની માયામાં ન લેવાવા દીએ. અને બીજો તો ગમે તેવો હોય તોપણ માયાવી પુરુષની માયામાં લેવાયા વિના રહે નહિ. માટે આ વાત તે અવશ્ય સમજવાની છે.॥૧૦॥

અને સુપર્ણાનંદ સ્વામીને પૂછ્યું જે, 'બદ્ધ મુક્ત (જીવન મુક્ત)

તથા શુદ્ધ મુક્ત (વિદેહ મુક્ત) તેને વિષયમાં રાગ છે તે કેમ છે ને તે બેને પ્રકૃતિ છે તે કેમ છે ? ત્યારે તેમણે કહ્યું જે, 'જીવન મુક્ત હોય તેને વિષયમાં રાગ પણ થાય ને પ્રકૃતિસ્વભાવ પણ હોય. ને જે વિદેહ મુક્ત તે તો શુદ્ધ મુક્તભાવને પામ્યા હોય. તેને તો કોઈ સ્વભાવ તથા પ્રકૃતિ તે ન હોય. ને જે કાંઈ પ્રકૃતિ-સ્વભાવ જણાય છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે જણાય છે.' 'ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ ઠીક કહ્યું, એનો એ જ ઉત્તર છે.અને તે બેમાં જે સ્વભાવપ્રકૃતિ છે તે હમણાં તો ન જણાય. કેમજે મોટાનો જે કાયદો હોય તે કાયદા પ્રમાણે સર્વેને વર્ત્યું જોઈએ, પણ આડુંઅવળું ન વરતાય. જુઓને પ્રથમ આપણે એમ આજ્ઞા હતી જે અઢી હાથનો એક હજુરીયો[1] રાખવો,પણ એથી અધિક ન રખાય. તથા એક કૌપિન ને ગોદડી રાખવી તથા ખટરસના વર્તમાન હતા. એ આદિક જે જે આજ્ઞા હતી તે પ્રમાણે સૌ વર્તતા; પણ અધિક-ન્યૂન કોઈનાથી ન વર્તાતું. અક્ષરધામમાં પણ એક પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતે એક જ તે સર્વે મુક્તના નિયંતા છે. તે માટે એ મુક્તમાં એકસરખી પ્રકૃતિ જણાય છે, પણ જો સ્વતંત્રપણે આંહી આવ્યા હોય ત્યારે જેની જેવી પ્રકૃતિ હોય તે જણાય; કેમજે પોતાની સ્મૃતિને અનુસારે જીવનો મોક્ષ કરે. તે ઉપર કહ્યું જે, શ્રીરામચંદ્રજીએ ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે કલ્યાણનો રસ્તો બાંધ્યો છે તે તપાસીને જુઓ ને મહારાજે જીવના કલ્યાણને અર્થે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત જે ભક્તિ તેનું સ્થાપન કર્યું છે તે જુઓ. કેમજે, મહારાજે જે ધર્મ બાંધ્યો છે તેમાં કોઈ કાળે અધર્મને પેસવાનો માર્ગ જ નથી. તે માટે ગમે તેવા મુક્ત હોય ને જો સ્ત્રી, ધન તથા માન એ ત્રણનો અતિ સંગ કરે તો તેનો ઠા ન રહે; તો બીજાની વાત શી' ? **॥૧૧॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, અક્ષરધામનો મુક્ત હોય ને જો તે દેહને ધારીને આંહી આવ્યો હોય ને તે શહેરને સેવે તથા રજોગુણી મનુષ્યની ભાઈબંધાઈ કરીને તેનો સંગ કરે તથા સારા સારા રસ જમે તો

૧. શરીર લૂછવાનું રૂમાલ જેવડું કપડું

તેણે કરીને વિષયને વિષે એ મુક્તને પણ આસક્તિ થાય તે મૂકી પણ મુકાય નહીં. ને તે જો અક્ષરભાવને પામ્યો હોય ને તે અતિ વિચાર કરીને તેનો નિષેધ કરીને મૂકે તો માંડ માંડ મુકાય. ને મુક્ત પણ તે વિષયને ભોગવીને તે મૂકવાને સમર્થ ન થાય ત્યારે બીજા જીવની તો વાત શી ? તે માટે જો આગળથી જ તે વિષયનો ડર રાખીને તેનો જોગ ન કરે તો ઊગરે પણ બીજો ઊગર્યાનો ઉપાય નથી. ને જે પુરુષોત્તમ છે તે તો માયાનો સંગ કરે તથા સ્ત્રીઓનો સંગ કરે તથા ધનનો ને રજોગુણી મનુષ્યનો સંગ આદિક પંચવિષયને જેમ જેમ ભોગવે તેમ તેમ તેને પણ શુદ્ધ કરે છે. અને તે માયા તથા માયાના જે કાર્ય પુરુષોત્તમના સંબંધને પામ્યા હોય તે સર્વેને અક્ષરરૂપ કરે છે; પણ તે પુરુષોત્તમ ભગવાન કોઈ માયિક પદાર્થમાં ન બંધાય. તે તો માયામાં રહ્યા થકા પોતાને રૂપે રહે છે. ને મુક્ત તો ગમે તેવો હોય તોપણ તેથી છેટે રહેવું તો જ ઠીક રહે અને જો એ વિષયનો સંબંધ કરે તો વિષયમાં બંધાઈ જાય. તે માટે વિષયનો તો સંકલ્પ પણ ન કરવો. **॥૧૨॥**

અને દોલતરામે પૂછ્યું જે, 'મુક્ત છે તેણે તો માયાને જડ ને દુઃખરૂપ જાણી છે તે વિષે વળી રાગ કેમ થાય છે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ મુક્ત છે તેને પ્રથમ સાધનકાળમાં જ માયિક વિષયને વિષે લગારેક રાગ રહ્યો હોય તે રાગે કરીને પાછો એને વિષયમાં રાગ થાય છે. તે માટે મુક્ત હોય તેમણે પણ વિષય થકી તો છેટે જ રહેવું; પણ તેનો વિશ્વાસ કરીને તેને ભોગવવા નહિ. અને જ્યારે સાંખ્ય યોગને દૃઢ કરીને પછી ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયને પામ્યો હોય તેને વિષયમાં રાગ ન થાય; કેમજે એ તો વિષયને સેવે જ નહિ.' **॥૧૩॥**

પછી દોલતરામે ફરી પૂછ્યું જે,'જ્ઞાતા ને જ્ઞાન તે કેમ સમજવું ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જેમ દૂધનું પાત્ર હોય તેમાંથી કટોરામાં લઈને હાથે કરીને પીએ છે ત્યારે દૂધનું સુખ જીભને આવે છે; પણ હાથ તથા પાત્રને નથી આવતું. તેમ જે જીવ છે તે પોતાની જ્ઞાનમય શક્તિ વડે કરીને

જાણે છે ત્યારે તે જ્ઞાન જીવને થયું;પણ નેત્રાદિક ઈંદ્રિયોને તથા તેના દેવતા અને ગોલકને થતું નથી.તથા શ્રોત્રાદિક જે ઈંદ્રિયો તથા અંતઃકરણ તથા એમના ગોલક તથા એમના દેવતા તથા એમના વિષય એ સર્વેને પોતે જ્ઞાતારૂપ જે જીવ તે પોતાની જ્ઞાનરૂપ જે શક્તિ તે વડે કરીને નોખા નોખા સમજે છે. જેમ સૂર્ય છે તે પોતે તેજોમય છે ને પોતાની તેજરૂપ જે શક્તિ તેણે કરીને બ્રહ્માંડમાં પ્રકાશ કરે છે ને પોતે તો સદાય મૂર્તિમાન પોતાના લોકમાં છે. તેમ જે જીવ છે તે પણ સદાય હૃદયમાં રહ્યો છે ને ત્યાં જ રહ્યો થકો પોતાની જ્ઞાનરૂપ શક્તિએ કરીને નખશિખાપર્યંત સર્વે ઈંદ્રિયુંને તથા અંતઃકરણને એક કાળે જાણે છે. ને જો એમ ન કહીએ તો બ્રહ્મજ્ઞાનીની પેઠે સમજાય; તે માટે આ કહ્યું તેમ જ્ઞાતા અને જ્ઞાનના સ્વરૂપને સમજવું.’ **॥૧૪॥**

અને પૂર્વે જે અવતાર થયા છે તેનો મહારાજે પોતાને વિષે ભાવ દેખાડ્યો છે. તે વાત કહીએ જે, પ્રથમ મહારાજ પ્રગટ્યા ત્યારે એવું પ્રકરણ ચલાવ્યું હતું જે, ભજનમાં બેસે ને સંકલ્પ થાય તથા શરીર હલે તો ઉઠાડી મૂકતા એ પોતાને વિષે શ્વેતદ્વીપપતિ વાસુદેવનો ભાવ જણાવ્યો. તથા ખટરસનાં વર્તમાનનું નિયમ આપ્યું તથા પાશેર જ અન્ન એક વખત ખાવું, તથા એક કૌપિન ને એક હજૂરિયો[1] રાખવો, તથા એક ગોદડી રાખવી, તથા એક એક જણને એક એકનો શબ્દ ન સંભળાય એમ રહેવું એ આદિક જે સાધુને મહા કઠણ તપ કરાવ્યું એ પોતાને વિષે નરનારાયણનો ભાવ જણાવ્યો.તથા ઓગણોતેરામાં[2]મહારાજ હાથમાં તરવાર લઈને એમ બોલ્યા જે, ‘આ અમારી તરવાર છે તે કુસંગીનું લોહી પીએ છે ને સત્સંગીની રક્ષા કરે છે તથા આ તરવારે મોટાં મોટાં લશ્કર તથા મોટી જમાત્યો તથા દૈત્ય એ સર્વેને કાપી નાંખ્યા તથા આ તરવારે મોટાં મોટાં ગઢ પાડી નાંખ્યા’. તથા પોતે ઘોડા ઉપર ચડ્યા તથા

---

૧. અઢી હાથનો રૂમાલ, અંગૂછો.

૨. સંવત ૧૮૬૯માં પડેલો અતિ ભીષણ દુષ્કાળ

ઘરેણાં પેર્યા તથા ભારે ભારે વસ્ત્ર પહેર્યા ને રંગે રમ્યા તથા નાના પ્રકારની લીલાએ કરીને પોતાના એકાંતિક ભક્તને સુખ આપ્યું તે કૃષ્ણાવતારનો ભાવ પોતાને વિષે દેખાડ્યો.તથા પોતે ધર્મની વ્યવસ્થા બાંધી તે પોતાને વિષે રામચંદ્રજીનો ભાવ જણાવ્યો. તથા પોતે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા સાંખ્યયોગ પ્રવર્તાવ્યા એ પોતાને વિષે દત્તાત્રેય તથા કપિલદેવજીનો ભાવ જણાવ્યો. તથા પોતે પોતાના આશ્રિતજનને શિક્ષા કરી એ પોતાને વિષે ઋષભદેવ ભગવાનનો ભાવ જણાવ્યો અને પોતે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા માહાત્મ્યે સહિત જે એકાંતિકી ભક્તિ કરવી તેની રીત દેખાડી તથા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની રીત દેખાડી; તેથી જેમ ગંગાજી જે તે પર્વત તથા જે જે આડાં આવ્યાં તેને તોડીફોડીને સમુદ્રને વિષે જઈને ભળે છે તેમ તે ભક્ત પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં જોડાવામાં જેજે પદાર્થ તથા પોતાના સંબંધી અંતરાય કરે તેનો ત્યાગ કરીને ભગવાનને વિષે હેતે કરીને જોડાય. તથા સમાધિઓ કરાવીને જેવો તેવો હોય તો પણ તેને અષ્ટાવરણ પાર જે અક્ષરધામ તે દેખાડ્યું તથા તે સમાધિને વિષે પોતાના અવતાર દેખાડીને તેને પોતાને વિષે લીન કર્યા તથા ભક્તને વિષે લીન કરી દેખાડ્યા તથા પુષ્પ તથા સોટીને સ્પર્શે કરીને પોતાનાં ધામ દેખાડ્યાં. એ સર્વે પોતાને વિષે પુરુષોત્તમપણું દેખાડ્યું. એવી રીતે મહારાજે પોતાને વિશે પૂર્વે જે જે અવતારે કરીને કાર્ય કર્યું છે તે પોતે સહજ લીલાએ કરીને કર્યું. આવી રીતે આ વાતને વિચારીને પછી એમ નિર્ધાર કરવો જે, સર્વે અવતારનો ભાવ મહારાજે પોતાને વિષે દેખાડ્યો તે માટે સર્વે અવતારના અવતારી, તે આ પ્રગટ ધર્મ-ભક્તિના પુત્ર એવા શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ છે. બીજા અવતારો એમના આજ્ઞાકારી છે. એમ મહારાજના સ્વરૂપને સમજવું. જે બુદ્ધિવાળો હોય ને શુદ્ધ સંપ્રદાય થકી જ્ઞાનને પામ્યો હોય તે આ વાતને શુદ્ધ સંપ્રદાય થકી સમજે ત્યારે સમજાય; પણ તે વિના ન સમજાય. માટે આ વાતને સમજી રાખવી. **॥૧૫॥**

અને હરજી ઠક્કરે પૂછ્યું જે, ‘દેહ અને દેહ સંબંધી પદાર્થને વિષે

જેવી જીવને પ્રીતિ છે તેવી ભગવાનને વિષે પ્રીતિ કેમ થાતી નથી ?' તેનો ઉત્તર સ્વામીએ કર્યો જે, 'જીવનો સહેજે જ એવો સ્વભાવ છે જે પોતાના સંબંધીને વિષે એને બહુ માલ જણાય છે ને તેને વિષે અતિશે સ્નેહ રહે છે. અને સત્સંગે કરીને ભગવાનને વિષે પ્રીતિ તો થઈ છે પણ ગૌણ છે. ને જે ત્યાગી છે તેને પણ દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થને વિષે વિશેષ પ્રીતિ છે. તથા લખવું, ભણવું અને પુસ્તક; તેને વિષે પણ વિશેષ પ્રીતિ છે. માટે તેવી ભગવાનને વિષે પ્રીતિ નથી થાતી. જેમ પચાસ-સાઠ પ્રકારનાં ભોજન હોય તેમાં જલેબી અને મોતિયા જેવાં ઉત્તમ ભોજનને ઠેકાણે તો એણે દેહ તથા દેહ **સંબંધી પદાર્થને કર્યા છે ને ડોડીની[૧] તથા સુવાની[૨]** ભાજીને ઠેકાણે ભગવાનને કર્યા છે; માટે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ નથી થાતી. માટે દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થનો નિષેધ કરીને તેમને ભાજીને ઠેકાણે ગણે ને ભગવાનને જલેબી-મોતિયાને ઠેકાણે ગણે ત્યારે ભગવાનને વિષે પ્રીતિ થાય. તથા વળી જેમ કોડી ને પૈસો પણ ધન છે, ને પારસમણિ તથા ચિંતામણિ તે પણ ધન છે; તેમાં ચિંતામણિના જેવું હેત એ જીવને દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થને વિષે છે ને ભગવાનને વિશે જે પ્રીતિ છે તે તો કોડી ને પૈસાના જેવી છે માટે ભગવાનને વિષે તેવી પ્રીતિ નથી થાતી. માટે જો દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થને અસત્ય જાણીને તેને કોડી તથા પૈસાને ઠેકાણે ગણે ને ભગવાનને ચિંતામણિને ઠેકાણે ગણે તો ભગવાનને વિષે એ જીવને પ્રીતિ થાય. અને દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થ તે તો અસત્ય છે તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી.તેમ જ થઈ ગયાં જે પદાર્થ તે પણ સત્ય નથી અને છે તે પણ સત્ય નથી તથા આગળ થાશે તે પણ સત્ય નથી ને એને વિશે કોઈ દિવસ માલ નથી. જેમ ઝાંઝવાનું જળ તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી તથા જેમ ગધેડાની લાદનું સુખડું[૩] કરે તેમાં કોઈ દિવસ

---

૧. એક વેલ, એના પાનની ભાજી થાય છે.
૨. ભાજીનો છોડ.
૩. સુખડી

સુખ હોય જ નહિ. તેમ તે દેહ તથા દેહ સંબંધી જે વસ્તુ તેને વિષે માલ નથી અને આ જીવ છે તે રાજાના દેહ સંબંધી ભોગને પામ્યો છે તથા ઈંદ્રના દેહ સંબંધી ભોગને પામ્યો છે. તથા બ્રહ્માના દેહ સંબંધી જે ભોગ તેને પામ્યો છે. પણ તે બ્રહ્માદિકના જે દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થ તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી. એ તો અનંતવાર થઈ ગયા ને અનંતવાર તે ભોગોને ભોગવ્યા. માટે તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી. તથા વિરાટનો દેહ ને તે દેહ સંબંધી જે પદાર્થ તે કોઈ દિવસ સત્ય નથી. એ તો અસત્ય જ છે કેમ જે તેને કાળ નાશ પમાડે છે. તથા પ્રધાનપુરુષના જે દેહ તથા તે દેહ સંબંધી પદાર્થ તે પણ સર્વે અસત્ય છે, કેમ જે તેને પણ કાળ નાશ પમાડે છે. અને આત્યંતિક પ્રલયને વિષે પ્રકૃતિપુરુષનો દેહ પણ નથી રહેતો ત્યારે બીજું તો ક્યાંથી રહે ? એમ સર્વને અસત્ય જાણીને પછી સદા સત્ય એવો જે આત્મા તથા પરમાત્મા તેને જ સદા સત્ય જાણીને પછી તે પરમાત્મા જે નારાયણ તેને વિષે સર્વ પ્રકારે પ્રીતિ કરવી. ને સમજવું જે, સર્વે અપરિમિત સુખ છે તે ભગવાનને વિષે રહ્યું છે ને તે સુખને અનંત કોટિ મુક્ત નિરંતર ભોગવે છે પણ તેનાથી તૃપ્ત નથી થાતા. એવા સદા સુખમય ને સદા દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે આજ આ શ્રીજી મહારાજ રૂપે આપણા કલ્યાણને અર્થે દયા કરીને પ્રગટ્યા છે. એવી રીતે દેહ ગેહાદિક થી[1] પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક સુધી સર્વેને અસત્ય જાણીને એમાંથી પ્રીતિ તોડીને પછી મહારાજને વિષે પ્રીતિ કરે તો તે પ્રીતિ અતિ દૃઢ થાય, પણ તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તો પણ મહારાજને વિષે દૃઢ પ્રીતિ ન થાય. **॥૧૬॥**

અને મૂળ અક્ષરમૂર્તિ સદ્‌ગુરૂ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ વાત કરી જે, 'આ જીવને અવશ્ય કાર્ય કરવાનું છે તે વિચારવું જે, આ જીવને પંચવિષયને વિષે ખૂંતીને રહી જે પંચવિષયની અવ્યક્ત વાસના તેને 'પ્રકૃતિ પુરુષ પર્યંત દેહ-ગેહાદિક સર્વ અસત્ય છે' એવા વિચારે કરીને ધીરે ધીરે ટાળવી.

---

૧. ઘર

ને જીવને રાગે રહિત કરવો ને સત્તારૂપ કરવો ને પછી ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી. ને તે વિના દેહની ક્રિયામાં જે ભણવું તથા લખવું તથા બીજી જે જે ક્રિયા કરવી તે તો કેમ છે ? તો જેમ કોઈક અતિ મોટું કામ સિદ્ધ કરવું હોય ત્યારે તે કામ કરતા હોઈએ તેમાં સહેજે બીજાં કામ આવે તે કરવા પડે; તેમ દેહક્રિયા છે ને અવશ્ય જે કરવાનું છે તે તો પોતે ધાર્યું હોય તે છે. માટે જીવને શુદ્ધ કરીને પછી ભગવાનને વિષે દૃઢ પ્રીતિ કરવી એ અવશ્ય કરવાનું છે ને બીજું જે છે તે તો દેહના નિર્વાહને અર્થે છે પણ અવશ્ય કરવાનું નથી. અને વળી કોઈક જાણે જે બહુ કરીને ભગવાનને રાજી કરું પણ તે **ભગવાન તો બહુ કર્યે પણ રાજી થાતા નથી તથા ન કર્યે પણ રાજી થતા નથી. માટે જે જે કરવું તે સમજીને કરવું.** તેની વિક્તિ જે એક તો પોતાને વિષે ખૂંતીને રહી જે પંચવિષયની વાસના તેને જીવમાંથી ટાળીને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. તેની વિક્તિ જે, ધર્મામૃત, નિષ્કામશુદ્ધિ અને શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે વર્તવું. અને તે ગ્રંથ પ્રમાણે વરતીને મંદિરની, દેવની તથા આચાર્ય મહારાજની સેવા કરવી. એ આદિક જે જે કરવું તે પૂર્વે કહ્યા જે ત્રણ ગ્રંથ તે પ્રમાણે વર્તતે થકે જેટલી સેવા થાય તેટલી કરવી. પણ તે ધર્મનો ત્યાગ કરીને સેવા ન કરવી. એમ સમજીને જો થોડું જ કરે તો પણ ભગવાન બહુ માને ને તે વિના તો ઝાઝું કરે તોપણ તેવા ભગવાન પ્રસન્ન ન થાય. **॥૧૭॥**

અને અક્ષરાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'અંતઃકરણ અને આત્મા એ બેના વચ્ચે જે વિચાર રહે છે તે વિચાર કેનો સમજવો ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ વિચાર છે તે આત્માનો નથી ને અંતઃકરણનો પણ નથી. એ વિચાર તો સત્શાસ્ત્ર ને સત્પુરુષનો છે. તે જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ સત્પુરુષના મુખ થકી અને સત્શાસ્ત્રમાંથી વિચારને શીખે છે અને પછી તે વિચારને ઈંદ્રિયું દ્વારે કરીને અંતઃકરણમાં ઉતારે છે. હવે તે વિચાર શું ? તો દેહ છે તે નાશવંત છે, દુઃખરૂપ છે ને વિકારવાન છે તથા દેહનાં જે સગાં-સંબંધી અને પદાર્થ તે પણ નાશવંત છે અને જે આત્મા છે તે અછેદ્ય, અભેદ્ય,

અજર, અમર, સત્તારૂપ ને સુખરૂપ છે તથા સનાતન ને પરિણામે રહિત છે. એવો જે જડ-ચૈતન્યનો વિચાર તે સત્પુરુષ ને સત્શાસ્ત્રનો છે. ને તે વિચાર અંતઃકરણ અને આત્મા એ બેના મધ્યમાં રહ્યો થકો દેહ અને જીવ એ બેયને નોખા રાખે છે. તે દેહના ભાવ આત્માને વિષે ભળવા દેતો નથી ને આત્માના ભાવ દેહ ભેળા ભળવા દેતો નથી. ને તે વિચાર જ્યારે દૃઢ થાય ત્યારે નિરંતર દેહને અને આત્માને નોખા રાખે. પછી તે ભક્ત આત્મા સત્તારૂપે રહેતો થકો નિરંતર પરમાત્મા એવા જે શ્રીહરિજી મહારાજ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ તેમનું ધ્યાન કરે.' ॥૧૮॥

અને એક દિવસ મૂળ અક્ષરમૂર્તિ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ અતિ કરુણા કરીને વાત કરી જે, 'આ દેહને વિષે તો કેવળ દુઃખ જ છે, પણ સુખ નથી.' ત્યારે કોઈ કહેશે જે, 'સુખ તો થાય છે.' તો એનું એમ છે જે, દુઃખ અધિક થયું હોય તે મટે ત્યારે કહે જે, 'સુખ થયું' પણ એ તો સુખ નથી થયું. દુઃખ જેમ હતું તેમ જ રહ્યું છે, પણ જે અધિક દુઃખ હતું તે મટ્યું. વળી જેમ કોઈ પુરુષ ભૂખ્યો તરસ્યો હોય તે અન્ન ખાય તથા જળ પીએ ત્યારે કહે જે,'સુખ થયું;' પણ એમાં કાંઈ સુખ થયું નથી. એ તો એ વખતની ભુખ ને તરસ ગઈ ને તેનું દુઃખ તો એમનું એમ છે. વળી કોઈક પુરુષ માંદો હોય તે સાજો થાય ત્યારે કહે જે, 'હવે સુખ થયું;' પણ એમાં શું સુખ થયું? દુઃખ તો એમનું એમ જ છે, એ તો અધિક દુઃખ થયું હતું તે મટ્યું છે. પણ સુખ તો ત્યારે થાય જે, પંચવિષયની જીવમાં વાસના છે તેને ટાળીને કેવળ આત્મારૂપ થઈને પુરુષોત્તમનારાયણ એવા જે શ્રીજી મહારાજ તેમની જ્યારે માહાત્મ્યે સહિત નિષ્કામભાવે કરીને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરે તથા તે ભગવાનને વિષે અતિશે હેત કરે. જેમ અતિશે કામી પુરુષને સ્ત્રીને વિષે જેવું હેત છે તથા અતિશય લોભીને ધનને વિષે જેવું હેત છે તેવું હેત મહારાજને વિષે કરવું. ને એવી રીતનો ભક્ત જ્યારે દેહનો ત્યાગ કરીને ભાગવતી દેહે કરીને અવતારી એવા જે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભક્તિ ધર્મના પુત્ર શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજ તેમની સેવામાં રહે ત્યારે સુખ થાય, પણ તે વિના

તો જેમ જેમ અધિક સંપત્તિને પામે છે તેમ તેમ અધિક દુઃખને પામે છે. તે ઈંદ્રથી લઈને મહાપુરુષ પર્યંત જેમ જેમ અધિક ઐશ્વર્યને ને અધિક મોટપને પામે છે તેમ તેમ અધિક દુઃખને પામે છે; પણ સુખ તો એક મહારાજની મૂર્તિ વિના બીજે ક્યાંય નથી. **॥૧૯॥**

અને મૂળ અક્ષરમૂર્તિ સદ્‌ગુરુ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ વાત કરી જે, 'પાંચ પ્રકારના પુરુષ છે તેને ઓળખીને સંગ કરવો. તેનાં લક્ષણ કહીએ છીએ જે, એક તો એવો પુરુષ હોય જે પોતે પણ ભગવાનને સંભારે ને બીજા જે પોતાને આશરે આવે તે સર્વેને ભગવાન સંભારવા દીએ. ને બીજો એવો હોય જે પોતે પોતાની મેળે ભગવાનને સંભારે. ને ત્રીજો તો બીજાની ઓથે રહીને ભગવાનને સંભારે. ને ચોથો તો એવો જે પોતે ભગવાનને ન સંભારે ને બીજા જો ભગવાનને સંભારે. તોયે ઠીક ને ન સંભારે તોયે ઠીક. ને પાંચમો તો એવો હોય જે, પોતે ભગવાનને ન સંભારે ને બીજા સંભારતા હોય તેને પણ ન સંભારવા દીએ. માટે આ પાંચ પ્રકારના પુરુષને ઓળખીને જેને એકાંતિક થાવું હોય તેણે પોતે ભગવાન સંભારે ને બીજાને સંભારવા દીએ એવા પુરુષનો સંગ કરવો.' **॥૨૦॥**

અને હરજી ઠક્કરે પૂછ્યું જે, 'હે મહારાજ ! વચનામૃતમાં કહ્યું છે જે, એકાંતિક નહિ હોય તેનો સંકર્ષણાદિકમાં પ્રવેશ થાય છે, તેનું કેમ સમજવું ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'સંકર્ષણાદિક તો બીજે નથી; એ તો સત્સંગમાં સર્વે છે. તે જ્યારે પુરુષોત્તમ પ્રગટ થાય છે ત્યારે મહાપુરુષ છે આદિ જેમાં ને ઈંદ્ર છે અંતે જેને એવા જે સર્વે ઐશ્વર્યાર્થી તે પોતાના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધારીને આંહી આવે છે. તથા બીજા જે અવતાર તે પણ સર્વે પુરુષોત્તમ ભેળા આવ્યા હોય. ત્યારે જે એકાંતિક હોય તે તો પુરુષોત્તમની સાથે જ હેત કરે તથા તે પુરુષોત્તમની સાથે એકાંતિક ભક્તિએ કરીને સર્વે પ્રકારે જોડાણો હોય માટે એ તો જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તેમની સેવામાં

અક્ષરધામમાં જઈને રહે ને પોતાની સાથે જે જોડાણો હોય. તેને પણ અક્ષરધામમાં લઈ જાય છે. અને પૂર્વે કહ્યા જે ઐશ્વર્યાર્થી તે પણ સત્સંગમાં મોટા ગુરુ થયા હોય, તે જેને મહારાજની વાત કરીને સત્સંગ કરાવે ત્યારે જો તેને મહારાજને વિષે હેત થયું હોય તો એ અક્ષરધામમાં જાય; પણ તે ઐશ્વર્યાર્થીની સાથે હેત થયું હોય તો એ જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં તેને લઈ જાય છે, કેમજે તેને પૂર્વનો જે દેહ હોય તે દેહની આવરદા ભોગવવી જોઈએ; પણ આ દેહે છૂટકો ન થાય. માટે જે જે એમને વળગ્યા હોય તેને તેઓ પોતા પાસે રાખે;પણ મહારાજ સાથે હેત ન થાવા દીએ ને જે એકાંતિક સાધુ હોય તેનો પણ અવગુણ ઘાલીને તે સાથે પણ હેત થાવા ન દીએ. કેમજે, એ એમ જાણે જે,'જો એમની સાથે હેત થાશે તો મારી પાસે નહિ રહે.' વળી એમ જાણે જે, 'જો એમને એકાંતિક સાથે હેત થાશે તો એ મહારાજની સાથે જ હેત કરાવશે ને મારું જેવું રૂપ છે તેવું તેને ઓળખાવશે' એમ જાણીને હેત ન થાવા દીએ. તે વાત વિચારો તો ખબર પડે. કેમજે, જ્યારે મહારાજ ગઢડે વિરાજમાન હતા ત્યારે એમ કહેતા જે, 'જુનાગઢ જાય તેને પાંચ વખત અમે મળીએ ને તેના અમે જમાન થઈએ' ત્યારે કોઈક જાવાનું કરે ત્યારે તેના ગુરુ હોય તે એમ કહે જે, 'જો તું જાઈશ તો ત્યાં પથરામાં અથડાઈ અથડાઈને મરી જાઈશ.' એમ કહીને તેને અળસાવી નાંખતા. તથા કોઈકને મહારાજની સેવામાં રહેવું હોય તોપણ તેને એના ગુરુ ભાંગી નાંખતા.' **॥૨૧॥**

અને એક સમે ગઢપુરમાં એક હરિભક્તને મહારાજે કહ્યું જે, 'અક્ષરધામમાં જઈને આવો.' પછી તે સમાધિ કરીને સર્વે ધામ જોઈને અક્ષરધામમાં ગયો. ત્યાં તેને મહારાજે પૂછ્યું જે, 'કયા કયા ધામ જોતા આવ્યા ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! હું પ્રથમ બદરિકાશ્રમમાં ગયો.ત્યાં મેં આપણા કેટલાક સાધુ, બ્રહ્મચારી, પાળા, સત્સંગી તેને દીઠા, તથા શ્વેતદ્વીપ, વૈકુંઠ અને ગોલોક એ સર્વે ધામમાં પણ દીઠા તે આંહી

કેમ ન આવ્યા ?' ત્યારે મહારાજે કહ્યું જે, 'તેમણે અમને તે તે ધામના પતિ જાણ્યા; માટે ત્યાં રહ્યા છે. અને આ સર્વે છે તેમણે તો અમને સર્વે અવતારના અવતારી જાણીને સર્વે ધામ થકી પર જે બ્રહ્મમહોલ તેના પતિ અમને જાણ્યા છે તે માટે એમને અમે અક્ષર જેવા કર્યા છે. અને પૂર્વે કહ્યા તેમણે તો અમને તે તે અવતાર જેવા જાણ્યા તે માટે એમને તે તે અવતારના જેટલું ઐશ્વર્ય આપ્યું છે અને તે તે ધામના પતિ અમને જાણીને તે તે ધામમાં રહ્યા છે તે જો અમે પંડે જઈને કહીએ તોપણ ન માને ને એમ કહે જે, 'અમને તમે ભરમાવો છો, પણ અમે એમ તમારા સ્વરૂપમાંથી પડીએ એવા નથી.' એમ કહીને તે ધામમાં ને તે ધામમાં રહે.' પછી તે હરિભક્ત સમાધિમાંથી પાછા આવ્યા. ત્યારે તેને મહારાજે કહ્યું જે, 'તમે સમાધિમાં જેમ દીઠું હોય તેમ કહો.' ત્યારે તેણે જેમ દીઠું હતું તેમ કહ્યું. માટે જેમ છે તેમ વાત તો અમારાથી પણ કહેવાતી નથી ને તે વાત ઉઘાડી કહ્યા વિના કોઈને સમજાતી નથી. ને આ વાર્તા કેને[૧] સમજાય તો જે એમ સમજતો હોય જે ભગવાનના એકાંતિક જે સંત છે તેને વિષે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ હોય છે તથા હરિગીતામાં જે સાધુનાં લક્ષણ કહ્યાં છે તેણે જુક્ત તે હોય છે તથા પોતે એકાંતિક ધર્મને ધારીને બીજાને તે ધર્મ ધરાવે એવા હોય છે અને દેવ, સત્શાસ્ત્ર, સાધુપણું ને તીર્થ એ ચારેય પૂર્વે કહ્યા એવા જે સત્પુરુષ તેને વિષે રહ્યા છે. કેમજે જ્યારે એવા સત્પુરુષ જે દેવને પધરાવે ત્યારે તે દેવમાં દૈવત આવે છે. સત્શાસ્ત્ર પણ સત્પુરુષના કર્યા થયાં છે; સાધુ પણ સત્પુરુષના કર્યા થાય છે, તથા તીર્થ પણ સત્પુરુષનાં કર્યા થયાં છે,પણ એ ચારેયે કરીને સત્પુરુષ નથી થાતા.એમ એ ચારેય કરતા સત્પુરુષને અધિક સમજીને તેમની સાથે હેત કરે ને પછી તે પાસેથી પૂર્વે કહેલ જે વિવેક તેને શીખે ત્યારે આવડે, પણ તે વિના ન આવડે. ને આ વાતને ન સમજે તો કલ્યાણમાં બહુ ફેર રહે ને તે ફેર કોઈ રીતે પણ ન ભાંગે. **॥૨૨॥**

---

૧. કોને?

કેશવદાસજીએ સ્વામીને પૂછ્યું જે, 'એક તો સર્વે વાસનાને ટાળીને સત્તારૂપે રહેલો હોય તે તો અક્ષરધામમાં રહે, અને બીજા જે છે તેમાં વાસના હોય ને અક્ષરધામમાં ગયો ત્યારે એ જે એની વાસના છે તે ત્યાં ટાળે છે કે બીજે મહારાજ ટળાવે છે ? તે કહો.' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય હોય ને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે રહેતો હોય; પણ જીવમાં રાગ રહેલ હોય તો તે જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે તેને મહારાજ અક્ષરધામમાં લઈ જાય ને પછી પોતાનો અવતાર કોઈક બ્રહ્માંડમાં થયો હોય ત્યાં તેને દેહ ધરાવે. પછી તે સંસાર તજીને જ્યાં ભગવાન હોય ત્યાં જાય ને પછી તે ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને સાધન કરે ત્યારે થોડેક કાળે તે વાસનાને ટાળી નાંખે; કેમ જે પૂર્વેનું બીજબળ હોય માટે તે વાસનાને ટાળતાં વાર ન લાગે. અને જો ખબડદાર થઈને તે વાસના આંહી ટાળે તો આંહી પણ હમણાં ટળે; પણ તે વાત થાતી નથી. કેમ જે કોઈ અર્થ સિદ્ધ કરવો હોય તેમાં જેવી ચાડ થાય છે તેવી જ્યારે ચાડ થાય ત્યારે તે વાસનાને ટાળતાં કાંઈ વાર ન લાગે. કેમ જે ? જીવ તો અતિ સમર્થ છે તે જે વાતને કરવા ધારે તે વાતને સિદ્ધ કરે એવો છે. તે માટે એવો વિચાર કરે જે, મહારાજની મૂર્તિ સંબંધી જે સુખ તે અવિનાશી છે ને તે મૂર્તિને વિષે એક વિષય ભોગવીએ તો પંચ પ્રકારના જે પંચ ઈંદ્રિયોનાં સુખ છે તે એક કાળે પ્રાપ્ત થાય છે. એવું જે ભગવાનનું સુખ છે તેમાં આ લોકના જે પદાર્થ તથા પંચવિષય તથા દેહ અને દેહ સંબંધી પદાર્થ તે અંતરાય કરે એવા છે એમ જાણીને તે દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થ તથા પંચવિષય તે સાથે અતિશે દ્વેષબુદ્ધિ થાય. પણ તે સાથે તો ક્યાંથી વૈર થાય ? પણ જે તે વિષયનો નિષેધ કરીને તે વિષયમાં જે દોષ છે તેને દેખાડે છે, ત્યારે તે વાતના કરનારાનો અવગુણ લે છે. તે એમ ન સમજવું. પણ એમ સમજવું જે, 'મારે તે વિષયાદિકના દોષ જાણવા હતા તે દોષ મને ઓળખાવ્યા છે માટે એ તો મારા પરમ મિત્ર છે.' એમ જાણીને તે સાથે અતિશે હેત કરે. અને તે વિષયને વિષે કેમ દોષ બુદ્ધિ કરે

? તો 'આ જે દેહ તથા દેહના સંબંધી છે તે ભગવાન સંબંધી જે સુખ તેમાંથી મુને પાડીને પોતાને વિષે બાંધે એવા છે ને મને એણે અનંત જન્મ લગી ભમાવ્યો છે ને જમનો માર ખવરાવ્યો છે ને આજ જો એને વિષે મારે પ્રીતિ રહેશે તો તે મુને અક્ષરધામમાં નહિ જાવા દીએ.' એમ જાણીને તે દેહ તથા દેહના સંબંધીને વિષે કેવી વૈરબુદ્ધિ થાય ? તો જેમ કોઈક પોતાના ભાઈને મારી નાંખે તથા બાપને મારી નાંખે તથા મા, બેન અને દીકરીને લઈ જાય તથા પોતાનો ગામ-ગરાસ હોય તે લઈ લે ને પોતાને હાથે-પગે કરીને કાઢી મૂકે, ત્યારે તેની ઉપર જેવી વૈરબુદ્ધિ થાય છે તેવી વૈરબુદ્ધિ નિરંતર રહે ત્યારે તેમાંથી રાગ ટળે. તેમજ સ્ત્રીને પણ એમ જાણે જે, 'સ્ત્રી છે તેમાં હાડ, માંસ, વિષ્ટા, પરુ, પાચ, શેડા, પિયા[૧], મૂત્ર, નાડીયું, મજ્જા, મેદ, સ્નાયુ છે તથા રગ રગમાં રક્ત ભર્યું છે.' એવી રીતે વસ્તુવિચાર કરીને એ સ્ત્રીને વિષે દોષ દેખીને પછી એમ વિચારે જે, એવી પાપરૂપ જે સ્ત્રી તેને વિષે જો મારે અવ્યક્ત લગારે પણ રાગ રહે તો મહારાજ મને અક્ષરધામમાં નહિ રાખે.' એમ જાણીને પૂર્વે કહી તેમ જ સ્ત્રીને વિષે પણ વૈરબુદ્ધિ કરવી તે સ્ત્રીની વાત થાય ત્યારે ઊલટી થાય. એવી રીતે વૈરબુદ્ધિ કરીને પછી મહારાજનું માહાત્મ્ય વિચારવું જે, જે સુખને ઈંદ્ર પણ નથી પામતા તથા બ્રહ્મા પણ જે સુખને નથી પામતા તથા વૈરાટ પણ જે સુખને નથી પામતા તથા પ્રધાનપુરુષ પણ જે સુખને નથી પામતા તથા મૂળ પ્રકૃતિપુરુષ પણ જે સુખને નથી પામતા તે સુખને આપણે પામ્યા છીએ. તથા જે સુખને અક્ષર તથા અક્ષરના જે અનંત કોટિ મુક્ત તે ભોગવે છે તે સુખને આપણે પામ્યા છીએ. પણ તેમાં અંતરાય કરે એવી સ્ત્રી છે માટે સ્ત્રીનો જીવમાંથી રાગ ટાળવો. **॥૨૩॥**

શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ પંચવિષય છે તેનો પણ જીવમાંથી અભાવ કરવો. તે એમ વિચાર કરવો જે, શબ્દ છે તેને સાંભળી સાંભળીને મરી ગયા તોપણ તૃપ્તિ તો થઈ નથી ને તે શબ્દમાં હજારો ક્લેશ રહ્યા

૧. આંખમાંથી નિકળતો(જરા પીળા રંગનો)ચીપડો

છે ને જેટલાં દુઃખ થાય છે તેટલાં શબ્દમાં રહ્યાં છે. અને ભગવાન સંબંધી જે શબ્દ છે તેમાં એક કાળે પંચવિષયનાં સુખ પ્રાપ્ત થાય છે પણ તે સુખમાં અંતરાય કરે એવો શબ્દ છે. તેમજ સ્પર્શ છે તેમાં પણ હજારો દુઃખ રહ્યાં છે, તેમાં કેટલાકનાં માથાં પડે છે તથા ગામગરાસ લુંટાઈ જાય છે એવાં દુઃખ થાય છે તે સ્ત્રી આદિકના સ્પર્શમાંથી થાય છે. એવા લાખ દોષ સ્પર્શમાં રહ્યા છે.અને જે ભગવાનનો સ્પર્શ છે તેમાં એક કાળે પંચવિષયનું સુખ આવે છે ને તેમાં અંતરાય કરનારો સ્ત્રી આદિકનો સ્પર્શ છે. તેમજ રૂપને જોઈ જોઈને મરી ગયા તોપણ તેમાંથી તૃપ્તિ પણ નથી થાતી ને તેમાં સુખ પણ જણાતું નથી. ને એ રૂપ થકી પર જે ભગવાનનું રૂપ છે તેમાં એકકાળાવચ્છિન્ન પંચ ઈંદ્રિયોનું સુખ આવે છે. પણ તેમાં અંતરાય કરે એવું આ રૂપ છે. તેમ જે રસ છે તેને ભોગવી ભોગવીને મરી ગયા તોપણ હજી જીહ્વા તો તૃપ્ત ન થઈ. ને એ રસ કેવો છે ? તો એ ખાઈને પુષ્ટ થાશું તો સત્સંગમાં નહિ રહેવાય ને પછી જીવશું ત્યાં સુધી ક્લેશને પામશું અને દેહને મૂકીને જમનો માર ખાતાં ખાતાં અંત નહિ આવે એ આદિક કરોડો દોષ રસમાં રહ્યા છે. એવો એ રસ છે ને જે ભગવાનનો રસ છે તેમાં તો એક કાળે પંચવિષયનું સુખ પમાય છે એવું એ ભગવાન સંબંધી સુખ છે ને તેમાં આ જે રસ છે તે અંતરાય કરનારો છે. તેમ જે ગંધ છે તેમાંથી પણ જીવના પ્રાણ જાય છે એ આદિક અનંત દોષ એમાં રહ્યા છે, એવો ગંધ છે. અને જે ભગવાન સંબંધી ગંધ છે તેમાં તો એક કાળે પંચવિષયનું સુખ આવે છે. પણ તેમાં અંતરાય કરનારો આ ગંધ છે. એવા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ને ગંધ એ પંચવિષય છે. તેથી જ્યારે પૂર્વે કહી જે અતિશે દોષબુદ્ધિ, તેણે કરીને જીવમાંથી રાગ ટાળીને તેનો અતિશે અભાવ આવે તે જ્યારે એ વિષય સંભારે ત્યારે ઊલટી થઈ જાય, ત્યારે જાણવું જે, તે વિષયને વિષે દોષબુદ્ધિ થઈ. તેમજ જે ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, મત્સર, અસુયા, દંભ, કપટ, માન, રાગ અને દ્વેષ; એ આદિક જે અધર્મનો સર્ગ છે, તેને વિષે

પણ અતિશે દોષ જાણે જે 'એ દોષ છે તે મારા જીવને બંધન કરે એવા છે.' એમ જાણીને તેની પૂર્વે કહી જે દોષબુદ્ધિ તેવી દોષબુદ્ધિ જીવમાં ઉતારે ને તે દોષનું કોઈ નામ લે ત્યારે તેના રોમ ઊભા થાય ને અતિશે ગ્લાનિ પામી જાય ને જેમ એકનો એક દીકરો મરે ને તેનો શોક મા બાપને થાય છે તેમ તે દોષ સાંભળીને શોક થાય ત્યારે જાણવું જે તેને દોષબુદ્ધિ થઈ. **॥૨૪॥**

અને વિષયમાં દોષબુદ્ધિ તે ક્યારે દૃઢ થાય? તો જ્યારે ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પૂગે ત્યારે થાય. જેમ કોઈ પુરુષ હોય તે કહે જે,'દિવસ ઊગ્યા પહેલાં જે આવે તેને બસો રૂપિયા આપીશ.' ત્યારે તેને લેવાની કેવી ચાડ થાય છે? ને તેને કોઈક કહે જે,'તું આંહી રહેને હું તુંને પાંચ રૂપિયા આપીશ અને જલેબી જમાડીશ.' એમ કહે ત્યારે એને તેનો સામો અભાવ આવે જે, 'મુને બસે રૂપિયા મળે છે તેમાં એ અંતરાય કરે છે તે માટે એ મારો શત્રુ છે.' તેમ જેને એમ જણાય જે, આ લોકના પંચવિષય છે તે ભગવાનના ધામમાં જાતાં અંતરાય કરે એવા છે એમ જાણીને તે ઉપર અતિશે દોષબુદ્ધિ કરે. તે ઉપર મહાભારતમાં એક વાત છે જે, વ્યાસજી ચાલ્યા જતા હતા ત્યારે માર્ગમાં એક કીડો પડ્યો હતો. તે કીડો ગાડાં આવતાં હતાં તેથી ભય પામીને માર્ગમાંથી બહાર નીસર્યો. ત્યારે વ્યાસજીએ તેને પૂછ્યું જે, 'તું અવળો કેમ ચાલ્યો ?' ત્યારે તે બોલ્યો જે, 'ગાડાં આવે છે તે પીલાઈ મરું, તે વાસ્તે બહાર નીસર્યો.' ત્યારે વ્યાસજીએ કહ્યું જે, 'મુવા, આંહી શું સુખ છે ?' ત્યારે તે બોલ્યો જે, 'હે મહારાજ ! આ દેહમાં બહુ સુખ આવે છે.' ત્યારે વ્યાસજીએ કહ્યું જે, 'તું મારા સામું જો.' એમ કહી તેને દેહ મુકાવી કોઈક રાજાની રાણીમાં મૂક્યો. પછી તે જન્મ્યો ને દશ-વીશ વરસનો થયો ને નાના પ્રકારનાં સુખ ભોગવીને મોજો કરે છે એવા સમયમાં વળી વ્યાસજી ત્યાં બજારમાં થઈને નિસર્યા. ત્યારે તે કુંવર ગોખ ઉપર બેઠો હતો તે વ્યાસજીને જોઈને બોલ્યો જે, 'એમને મેં દીઠા છે.' ત્યારે તેને વ્યાસજીએ પૂર્વની સ્મૃતિ કરાવીને કહ્યું

જે, 'એ કેવું સુખ હતું ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જે, હે મહારાજ ! એ તે સુખ શાનું ? આ તો બહુ સુખ છે.' ત્યારે વ્યાસજીએ તેને કહ્યું જે, 'આથી પણ આગળ ઘણું સુખ છે.' પછી વળી તેને દેહ મુકાવીને કોઈક ચક્રવર્તી રાજાનો કામદાર ને જેને ઘેર હજારો વહાણ ચાલે ને વાણોતર કમાણી કરે એવા શેઠને ઘેર જન્મ ધરાવ્યો. પછી વળી દશ-વીશ વરસ થયાં ત્યારે ત્યાં વ્યાસજી આવ્યા ને તેને કહ્યું, 'કેમ એ સુખ જેવું આ સુખ છે કે નહિ ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જ 'આ તો બહુ સુખ છે.'પછી તેને ભારે વેદ-પુરાણને ભણે ભણાવે અને સર્વ શાસ્ત્રના અર્થને જાણે ને હજારું રૂપિયાનું વર્ષાસન ચાલ્યું આવે એવા બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ ધરાવ્યો પછી તો તે બીજબળવાળો હતો તેથી થોડે દિવસે કરીને વિદ્યા માત્રને ભણી ગયો. ને શાસ્ત્રમાં કહેલી જે આ પુણ્યે કરીને આવા સુખને પામે ને આ પાપે કરીને આવા દુઃખની પ્રાપ્તિ થાય એ સર્વે વાતની ગમ પડી. પછી વળી વ્યાસજી આવ્યા ત્યારે તેણે વ્યાસજીને પગે લાગીને કહ્યું જે, 'તમે તો મારા ઉપર બહુ અનુગ્રહ કર્યો.'પછી વ્યાસજીએ પૂછ્યું જે,'એ સુખ કેવું હતું ?' ત્યારે તેણે કહ્યું જે 'એ શું સુખ હતું ? હવે તો તે સર્વે વાતની ખબર પડી.'ત્યારે વ્યાસજીએ તેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનો ઉપદેશ કરીને કહ્યું જે, 'ધ્યાન કર.' પછી સમાધિ કરાવીને ભગવાનના દર્શન કરાવ્યા. પછી તેને દેહ મુકાવીને ગરીબ બ્રાહ્મણને ઘેર દેહ ધરાવ્યો, પછી તેને ઉપદેશ કરીને ત્યાગી કર્યો ને વાસના ટાળીને ભગવાનના ધામમાં પહોંચાડ્યો. તેમ જીવને જેમ જેમ આગળ અધિક સુખ જણાય તેમ તેમ વિષયમાંથી પ્રીતિ તૂટે.માટે જે બુદ્ધિમાન હોય તેણે ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પુગાડવી. ને એમ સમજે ત્યારે આ લોકમાં મોટા શાહુકાર તથા ચક્રવર્તી રાજાનું સુખ તથા વૈભવ તે ગરીબના સુખથી અતિ ઉત્તમ જણાય. તેમજ તેથી દેવતાનાં સુખને વિચારે ત્યારે રાજાના સુખમાં પ્રીતિ મૂકીને તે સુખમાં વૃત્તિ વળગે.ને તેથી જ્યારે ઈંદ્રના સુખને વિચારે ત્યારે તે સુખની આગળ દેવતાનું સુખ તે શી ગણતીમાં?એમ જાણીને તેથી ઉદાસ થઈને ઈંદ્રના

સુખમાં વૃત્તિ પૂગે.ને તેથી આગળ જ્યારે બ્રહ્માના સુખનો વિચાર ત્યારે તે ઈંદ્રના સુખની તુચ્છતા થઈ જાય; કેમજે તે બ્રહ્માની આવરદામાં ચૌદ ઈંદ્ર તો મરી જાય છે. ને તેથી આગળ જ્યારે વૈરાટના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે બ્રહ્માનું સુખ તુચ્છ થઈ જાય છે; કેમ જે વૈરાટના એક દિવસમાં બ્રહ્મા પોતે મરી જાય છે તેથી આગળ જ્યારે પ્રધાનપુરુષના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે વૈરાટનું સુખ તુચ્છ થઈ જાય છે. કેમ જે તે પ્રધાનપુરુષના એક મટકામાં અનંત વૈરાટ થાય છે ને પડી જાય છે. અને તેની આગળ જ્યારે મહાપુરુષના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે પ્રધાનપુરુષના સુખનું તુચ્છપણું થઈ જાય છે. કેમ જે મૂળ પ્રકૃતિને વિષે પ્રધાનપુરુષ તે કેમ છે તો જેમ નિમિત્તપ્રલયને વિષે ધ્રુવના તારા સુધી જળ ભરાય છે તેમાં જેમ અનંત બુદબુદા થાય છે ને મટી જાય છે તેમ મહા માયાને વિષે અનંત પ્રધાનપુરુષ થાય છે અને મટી જાય છે ને તેની આગળ અક્ષરના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે મહાપુરુષના સુખનું તુચ્છપણું થઈ જાય; કેમજે જ્યારે અક્ષર તે મહાપુરુષ સામું જુવે છે ત્યારે તે મહાપુરુષ માયાને પ્રેરવાને સમર્થ થાય છે ને તેથી આગળ જ્યારે પુરુષોત્તમ ભગવાન જે શ્રીજી મહારાજ તેની મૂર્તિના સુખનો વિચાર કરે ત્યારે તે અક્ષરનું સુખ પણ તુચ્છ થઈ જાય છે; કેમજે અક્ષર તે અનંત કોટિ મુક્તને ધારવાને સમર્થ થાય છે તે પુરુષોત્તમ મહારાજની દૃષ્ટિ વડે થાય છે. એવા જે એ પુરુષોત્તમ તે આપણને પ્રગટ મળ્યા છે તેમને મૂકીને જે બીજા સુખને ઈચ્છે છે તેને આવો મહિમા સમજાણો નથી. ને તે એ મોટપને મેલીને માનને ઈચ્છે છે, સ્વાદને ઈચ્છે છે, સ્પર્શને ઈચ્છે છે, લોભને ઈચ્છે છે, ને તે સુખને મૂકીને જે વિષય ભોગને ભોગવવા ઈચ્છે છે તે સર્વે મૂર્ખ છે અને તેને આ વાત સમજાણી જ નથી. **॥૨૫॥**

અને ભગવાનનું જે માહાત્મ્યજ્ઞાન તથા વિષયમાં જે દોષદૃષ્ટિ એ બેયના જાણપણાને વિષે નિરંતર સાવધાન થકો વર્તે ને જેમ સંકલ્પ થાય તેમ ટાળી નાખે, એમ જ્યારે નિરંતર કર્યા કરે ત્યારે વિષયના સંકલ્પ

થાય છે તે જીતાય. અને મહારાજે આપણને શિક્ષાપત્રી, ધર્મામૃત અને નિષ્કામશુદ્ધિ એ ત્રણ ગ્રંથ પ્રમાણે વર્તવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણે વર્તે ત્યારે સ્થૂળ દેહ અને ઈંદ્રિયોના વિષય જીતાય; પણ મનમાં વિષયના સંકલ્પ થાતા હોય તે ન જીતાય. તે તો જ્યારે પૂર્વે કહી જે વિષયમાં દોષદૃષ્ટિ અને ભગવાનનું માહાત્મ્યજ્ઞાન એ બેને જ્યારે સિદ્ધ કરે ત્યારે મનમાં વિષયના સંકલ્પ થાય છે તે બંધ થાય. અને જ્યારે સંકલ્પ બંધ થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ થાય.અને સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ થાય તો પણ લિંગદેહ ન ગળે. અને તે લિંગદેહ કેવું છે ? તો મન થકી પર જે બુદ્ધિ તે થકી પર ને કારણ શરીરે યુક્ત અજ્ઞાનમય એવો અનાદિ જીવ છે તે જીવમાંથી અવ્યક્ત પંચવિષયનો રાગ ઊઠે છે અને પછી તેનો સૂક્ષ્મદેહમાં સંકલ્પ થાય છે. તે પંચવિષયનો રાગ જેમાંથી ઊઠે છે તેને લિંગદેહ કહીએ. તે લિંગદેહ તો ટળવું બહુ કઠણ છે. તે ક્યારે ગળે ? તો જ્યારે નિત્ય પ્રલયે કરીને આ લોકનો નિષેધ કરે, અને નિમિત્ત પ્રલયે કરીને દશ લોકનો નિષેધ કરે, અને પ્રાકૃત પ્રલયે કરીને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડનો નિષેધ કરે ને પ્રકૃતિનું કાર્ય સર્વે પ્રકૃતિને વિષે લીન કરે અને આત્યંતિક પ્રલયે કરીને પ્રકૃતિને પુરુષને વિષે લીન કરે અને મહાપુરુષને અક્ષરને વિષે લીન કરે એમ આત્યંતિક પ્રલયનું ઉપશમ કરીને પછી તે અક્ષરને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું અને તે અક્ષરરૂપ એવો જે પોતાનો જીવાત્મા તેને વિષે પુરુષોત્તમ જે શ્રીજી મહારાજ તેની મૂર્તિનું ધ્યાન જ્યારે નિરંતર કરે ત્યારે તે વાસનાલિંગદેહનો ભંગ થાય. ને તે વિના બીજા કોટી ઉપાય કરે તો પણ એ લિંગદેહનો ભંગ ન થાય અને જ્યારે લિંગદેહનો ભંગ ન થાય. ત્યારે મહારાજની સેવામાં ન રહેવાય ને લિંગદેહનો ભંગ થયા વિના ક્લેશે રહિત સુખ ન આવે ને પુરુષોત્તમ મળ્યા છે તે અક્ષરધામમાં તો લઈ જાય; પણ લિંગદેહનો ભંગ થયા વિના ત્યાં ન રહેવાય. ને તે અક્ષરધામમાં જે બહુ સુખ છે તે પંચવિષય સંબંધી નથી; પણ પુરુષોત્તમ તે શ્રીહરિકૃષ્ણજી મહારાજ તેની મૂર્તિનું છે. ને તે મૂર્તિમાં એક એક

વિષયમાંથી પંચવિષયનું સુખ આવે છે. તે વિના બીજું સુખ ત્યાં નથી. ને મૂર્તિ સામું મેષોન્મેષ[૧] નિરંતર જોઈ રહેવાથી તે સુખ આવે છે ને તે સુખે કરીને જ સર્વે સુખિયા છે. અને તે સુખ કેને આવે ? તો જ્યારે જેને લિંગદેહ ગળે ત્યારે તેને આવે છે. અને લિંગદેહ ન ગળ્યું હોય તો મૂર્તિ સંબંધી સુખ લેવાય નહિ, ને ત્યાં રહેવાય પણ નહિ. તે ને ત્યાંથી કાઢવો ન પડે;પણ એ તો પોતાની મેળે જ કોઈક મોટા ઐશ્વર્યમાં જોડાઈ જાય. તે ઉપર મહારાજે વાત કરી હતી જે, 'આ વૈરાટપુરુષ છે તે જ્યારે કોઈક સમે પુરુષોત્તમનો અવતાર પૃથ્વી ઉપર હતો ત્યારે તે પુરુષોત્તમના ભક્ત હતા તેને એટલો સંકલ્પ રહ્યો હતો જે આ બ્રહ્માંડનું કામ કેમ થાતું હશે? એવો સંકલ્પ લગારેક રહ્યો હતો તોપણ કેટલાક કાળ ત્યાં રહ્યા ને પછી જ્યારે સૃષ્ટિ થઈ ત્યારે તેમણે ભગવાનને કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! જો તમે કહો તો આ બ્રહ્માંડમાં સમાસ છે તે હું જાઉં ?' ત્યારે ભગવાને આજ્ઞા આપી તે આ વૈરાટ થયા છે.' માટે વાસનાલિંગદેહનો નાશ થયા વિના અક્ષરમાં ન રહેવાય; એ તો પોતાની મેળે જ માગ દઈ જાય. માટે આ વાતને સાંભળીને શૂરવીર થઈને જો ખરેખરો સાવધાન થઈને મંડે તો થોડાક દિવસમાં આંહીં જ વાસના ટળે એવો આજ મહારાજનો પ્રતાપ છે. ને પછી તો સાધન કરતે કરતે ઘણે કાળે કરીને માંડ માંડ ટળે. માટે આ વાતનું શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ ને સાક્ષાત્કાર કરજો, પણ ભૂલશો નહિ. ને બીજા સર્વે કામનો ત્યાગ કરીને આ વાત કરવાની છે ને મનમાં એવી ગાંઠ વાળવી જે લિંગદેહને ટાળીને નિરંતર મહારાજની મૂર્તિનું ચિંતવન કરવું છે. માટે આ વાતને ચિંતામણિનીપેઠે રાખજો. **॥૨૬॥**

અને અક્ષરાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'જીવમાં કામાદિક સ્વભાવ છે તે અનાદિ છે કે સંગે કરીને પણ આવે છે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'એ સ્વભાવ કેટલાકને તો અનાદિના હોય છે ને કેટલાકને સંગે કરીને પણ આવે છે. તેમાં જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તે તો બાળપણમાંથી જ

૧. મટકું માર્યા વિના

જણાય છે. તે કેમ ? તો જેમ બે નાના છોકરા હોય તેમાં એકને તો નાનો હોય ત્યારથી જ તેમાં ક્રોધ, લોભ, માન, સ્વાદ, સ્નેહ, કામ, મત્સર, દંભ ઇત્યાદિક દોષ હોય. ત્યારે જાણવું જે, એ દોષ એનામાં પૂર્વના છે. ને એક નાનો હોય ત્યારે સાધુ સ્વભાવનો હોય ને પૂર્વે કહ્યા જે દોષ તે તેમાં હોય નહિ. ત્યારે એમ જાણવું જે એનામાં પૂર્વના ભૂંડા સ્વભાવ નથી. અને ભૂંડો હોય તેને જો સારો સંગ મળે તો તે સારો થાય છે ને સારો હોય તેને જો ભૂંડો સંગ મળે તો તે ભૂંડો થાય છે.' **॥૨૭॥**

અને વળી સ્વામીએ વાત કરી જે, ગમે તેવો નિષ્કામી હોય પણ જો કામીનો જોગ કરે તો તે પણ કામી થાય તથા ગમે તેવો નિર્લોભી હોય ને જો લોભીનો સંગ કરે તો તે પણ લોભી થઈ જાય. ઇત્યાદિકે ભૂંડાને સંગે ભૂંડો થાય તેમ જો સારાનો સંગ થાય તો સારો થાય. તેમ ગમે તેવો કામી હોય ને તે જો નિષ્કામી પુરુષનો સંગ કરે તો પોતે નિષ્કામી થાય. ઇત્યાદિક નિર્દોષ પુરુષનો સંગ કરે તો તે પણ નિર્દોષ થાય. માટે જે મુમુક્ષુ હોય ને પોતાના દોષને ટાળવાની ઇચ્છા હોય તેણે દોષવાળાથી તો જેમ સર્પ તથા વાઘ થકી બીને છેટે રહેવાય છે તેમ બીને છેટે રહેવું. અને સંગ તો કેનો કરવો ? તો જે સર્વે પ્રકારે દોષે રહિત હોય ને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત એકાંતિક ભક્તિએ યુક્ત હોય ને જગતની કોરે સુષુપ્તિ વર્તતી હોય તેનો અને ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા સમજવો ને ભગવાનનો નિર્વિકલ્પપણે નિશ્ચય કરવો ને **ભગવાનની મૂર્તિને સંભારવી તેને વિષે નિરંતર જાગૃત વર્તતા હોય એવા સાધુનો ખાતાં, પીતાં, ચાલતાં એ આદિક સર્વે ક્રિયામાં સંગ કરવો તથા રાત્રીએ સૂવું ત્યારે પણ એવા પાસે સૂવું. ॥૨૮॥**

અને જે શૂરવીર હોય તેને તો એમ વર્તે જે, 'આપણે આ દેહને સુખ થાય છે કે દુઃખ થાય છે' એ બે માંથી કોઈ જાતના સંકલ્પ ન થાય. એને તો એવો એક જ સંકલ્પ હોય જે 'ગમે તેવું સુખ તથા દુઃખ થાય

તોપણ આ દેહને મહારાજની આજ્ઞામાં વર્તાવીને દેહને નિયમમાં કરવો છે.' પછી તે ભક્ત ઈંદ્રિયુંને વશ કરીને તથા ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યને અતિ દૃઢ કરીને તથા પંચવિષયના સંકલ્પને ટાળીને તથા સૂક્ષ્મ દેહનો નાશ કરીને પછી વિષયમાં જે અવ્યક્ત રાગ હોય તેને ઉપશમ અને ભગવાનના ધ્યાન વડે ટાળીને પછી લિંગદેહના ભૂકા કરીને જીવને બ્રહ્મરૂપ કરીને પુરુષોત્તમ જે શ્રીજી મહારાજ, તેમની સેવામાં અક્ષરધામમાં જઈને રહે, કોઈ માન મોટપમાં બંધાય નહિ ને તેનો રોક્યો રોકાય નહિ. એવો જે ભક્ત હોય તેને એકાંતિક ભક્ત જાણવો, એમ શૂરવીરને ઓળખવો. ॥૨૯॥

અને સ્વામીએ એમ વાત કરી જે, જીવ જે જે કરે છે તે એમ કરે છે જે માન, મોટાઈ ને વિખ્યાતિ કરવી. તથા પોતાની મોટપ જણાવવી તેને અર્થે શાસ્ત્ર ભણે છે તથા સારા અક્ષર લખવા શીખે છે. તથા સારી રસોઈ શીખવી તથા ગાવણું શીખવું તથા કીર્તન શીખવાં તથા વાતો શીખવી ને કોઈને ઉપદેશ કરવો એ આદિક ક્રિયાને ભામે-વેગે ચડી જાય છે. પણ કોઈ એવે ભામે[૧] નથી ચડતો જે, આ જીવનો મોક્ષ કરવો ને તેમાં અંતરાયરુપ એવો જે દેહ, તે રથ છે અને તેને ઈંદ્રિયુંરૂપ ઘોડા જોડ્યા છે ને મનરુપ રાસ[૨] છે ને બુદ્ધિરૂપ જે સારથી તે એ રથનો હાંકનારો છે અને રથી જે જીવ છે તેણે બુદ્ધિરૂપ સારથિને નિયમમાં કરીને મનરૂપ રાસડી[૩] વતે તે ઈંદ્રિયુંરૂપ ઘોડાને વશ કરીને દેહને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તાવવો. ને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યને અતિ દૃઢ કરીને, મનના સંકલ્પને જીતીને અને અતિ ઉત્તમ ઉપશમને સિદ્ધ કરીને પછી તે ઉપશમ અને ભગવાનનું ધ્યાન તેણે કરીને વાસના જે અવ્યક્ત રાગ છે તેને ટાળી નાખીને ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિષે જેવી દેહને વિષે આત્મબુદ્ધિ વર્તે છે તેવી આત્મબુદ્ધિ કરીને મહારાજનું નિરંતર ધ્યાન

૧. વેગે ચડી જવું
૨. દોરડું, લગામ
૩. દોરી

કરવું ને તેમાં જે અંતરાય કરે તેનો ત્યાગ કરવો. આ વાતનો આગ્રહ કોઈ નથી કરતાં ને આટલી વાત કરીએ છીએ પણ કોઈને ચટકી નથી ચડતી. ॥૩૦॥

અને અક્ષરાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તે કેમ ઓળખ્યામાં આવે ?' ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે, 'જેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તે વિષયમાં ન લેવાય ને જેને સવિકલ્પ નિશ્ચય હોય તે તો વિષયનો ત્યાગ કરવા જાય તોપણ વિષયમાં એક રસ થઈ જાય. ને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય જેને હોય તેને દેહ તથા દેહ સંબંધી પદાર્થ તથા દેહની શુશ્રૂષા કરનારો એટલાને વિષે પ્રીતિ ન થાય ને સામો એમ જાણે જે, 'રખે મારે એને વિષે હેત રહી જાય, ને જો લગારેક એને વિષે મારે હેત રહેશે તો મારે ભરતજીની પેઠે દેહ ધરવો પડશે.' એમ જાણીને અતિશે બીતો રહે ને જાગૃત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થામાં જ્યારે દેખે ત્યારે તેને વિષે શત્રુભાવ રહે, પણ હેત થાય નહિ. ને પંચવિષયને વિષે પણ એને ત્રણેય અવસ્થામાં દેશકાળે પણ રાગ ન થાય. તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા, અસુયા, સ્નેહ, રસાસ્વાદ, અહંમમત્વ એ આદિક કોઈ અધર્મસર્ગમાં લેવાય નહિ. ને તે કોઈક દેશકાળે પણ એને વિષે ન લેવાય કેમજે, એ ભૂંડા દેશાદિકને સેવે જ નહિ. ને તે પંચવિષયમાં તથા કામાદિક અધર્મ-સર્ગમાં જો લગારેક પણ લેવાય તો એમ જાણવું જે, એને વિષે એટલું સવિકલ્પપણું છે. તે જેમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, વૈરાટપુરુષ, પ્રધાનપુરુષ ને મૂળપ્રકૃતિપુરુષ; એ સર્વે સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે તો એ વિષયનો ત્યાગ કરવા જાય તોપણ વિષયમાં એકરસ થઈ જાય છે; પણ તેનાથી ઐશ્વર્યનો ત્યાગ કરીને સત્તારૂપ થઈને એ ઉપાધિનો ત્યાગ નથી થાતો. અને જે અક્ષરના મુક્ત ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે તે તો એક પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીજી મહારાજ તેની મૂર્તિમાં જ સુખ પામે છે, પણ તે મૂર્તિ વિના અક્ષરને સુખે તથા આત્માને સુખે કરીને પણ અકળાઈ જાય છે. પણ તે મૂર્તિ વિના રહી

શકતા નથી. અને શ્વેતદ્વીપના મુક્ત મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે ને બદરિકાશ્રમના મુક્ત કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા છે તોપણ તેને કોઈ દિવસ વિષયમાં લગાર પણ માલ નથી જણાતો. તેમ આંહીં પણ જેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તેને કોઈ દિવસ વિષયમાં રાગ નથી થાતો; તેને તો એ પંચવિષય ઝેર જેવા લાગે છે. જેમ નપુંસક પુરુષ હોય તે જો હજારો સ્ત્રીયું ભેળો રહે તોપણ તેને સ્ત્રીયુંને વિષે રાગ નથી થાતો. તેમ તેને પણ તે વિષયમાં રાગ ન થાય. તથા જેમ અતિ રોગી હોય તેને ગમે તેવા પંચવિષય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેને તે વિષય ભોગવવાનો કોઈ દિવસ મનમાં રાગ લગારે પણ ન થાય. તેમ જેને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય હોય તેને ગમે તેવા પંચવિષય સંબંધી ભોગ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેમાંથી સામો ઉદાસ થાય પણ તેમાં રાગ ન થાય ને લગારે પણ માલ ન જણાય. તેમ તે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો વિષયને ભોગવવા જાય તો પણ તે વિષય ભોગવાય નહિ. જેમ એક તો રેતી પલાળીને ઈંટયો ચણી હોય ને એક તો ચૂનામાં ઈંટયો ચણી હોય તે રેતીમાં ચણી હોય તે તર્ત પડી જાય. તેમ જે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો વિષયમાં રાગ કરવા જાય તો પણ થાય નહિ અને જે સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો હોય તે તો જેમ વિષયનો ત્યાગ કરવા જાય તેમ તે વિષયમાં સામો એકરસ થાય. જેમ ચુનામાં ઈંટયો એકરસ થઈ જાય છે તેમ. માટે જે નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો હોય તેને તો એક પુરુષોત્તમ એવા જે આ પ્રગટ પ્રમાણ શ્રીજી મહારાજ તેની મૂર્તિ વિના અક્ષર તથા આત્મા એ બેમાં પણ સુખ આવે નહિ ને મૂર્તિ ન દેખાય તો તપી જાય. ને વળી એમ સમજે જે, મહારાજને તો કોઈ નિવૃત્તિ ધર્મની કે પ્રવૃત્તિ ધર્મની એ આદિક ક્રિયા કોઈ પાસે કરાવવી નથી. એ તો જેને જે ક્રિયાનો રાગ હોય તેને તે ક્રિયાને વિષે પ્રેરે છે પણ પોતાને તો એક પોતાની મૂર્તિના દર્શન કરાવવાં છે પણ બીજું કાંઈ કોઈ પાસે કરાવવું નથી ને જે મહાપુરુષાદિક ઐશ્વર્યમાં જોડાણા છે. તે પોતાને ઐશ્વર્ય ભોગવવાની વાસના છે તે માટે જોડાણા છે એમ જે સમજતો હોય તેને

નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો જાણવો ને એમ જે ન સમજતો હોય તથા જેને વિષયમાં લગારેક પણ રાગ હોય તેને સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો જાણવો. એમ સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળા પુરુષનાં લક્ષણ છે તે જો આ વાતને વિચારે તો જેમ દર્પણમાં ખબર પડે છે તેમ તે બે પ્રકારના પુરુષનાં લક્ષણ યથાર્થ જણાય.' **॥૩૧॥**

એક દિવસ સ્વામીએ અતિ દયાએ કરીને પોતાની મેળે વાત કરી જે, જીવને મોક્ષને માર્ગે ચાલવામાં હજારો વિઘ્ન છે. માટે નિર્વિઘ્ન મોક્ષ થાવો બહુ કઠણ છે. તે જેમ ખાંડાની[૧] ધાર ઉપર ચાલવું એવું મોક્ષને માર્ગે ચાલવું કઠણ છે કેમજે, પ્રથમ સંસારમાંથી સત્સંગી થાવું હોય ત્યારે હજારો રોકનારા મળે. ને એમ કરતાં કોઈ જોગે સત્સંગ થાય તોપણ નક્કી સત્સંગી થઈને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્મવેરો કાઢવો તથા મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું તથા આચાર્ય, સંત કે લક્ષ્મીનારાયણ દેવને દર્શને આવવું તેમાં પોતાની નાતજાતના ને સંબંધીના હજારો કારસા[૨] આવે. ને એમ કરતાં નક્કી સત્સંગી થાય તો પણ તેને સાધુ થાવું હોય તો હજારો વિઘ્ન આવે. કેમજે જ્યારે એ સાધુ થવાનું કરે ત્યારે એક તો પોતાના સંબંધી જે મા, બાપ, ભાઈ, બોન તથા સસરો આદિક તથા પોતા પાસે કરજ માગતો હોય તે, તથા રાજા અને વસવાયાં[૩] એ સર્વે વૈરી થઈને ત્યાગી ન થાવા દીએ ને એમ કરતાં પણ જો ત્યાગી થાય તો એકાંતિક ધર્મવાળા ને ભગવાનની મરજી પ્રમાણે વર્તતા હોય એવા જે સાધુ તેનો સંગ મળવો બહુ કઠણ છે. કેમજે પોતાના સંબંધીનો ત્યાગ તો થાય, પણ આંહીં કોઈ પક્ષમાં બંધાણો હોય તથા ગુરુમાં બંધાણો હોય એ આદિક હજારો અંતરાય તેમાં આડા આવે છે. તેનો ત્યાગ કરીને મુમુક્ષુએ પણ એકાંતિકના ન થવાય, તો બીજાની શી વાત કહેવી ? ને એવા એકાંતિક તો મહારાજે કહ્યા હોય 'જે આની આજ્ઞામાં વર્તજો.' પણ

૧. તલવારની
૨. તકલીફો
૩. નીચલા સ્તરના કારીગર લોકો જેવા કે સુથાર,લુહાર,વાળંદ,મોચી વિગેરે

તે આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીને એકાંતિકના થવું તે બહુ કઠણ છે. ને એવાનો સંગ થાય તોપણ લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ, માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા ને અસૂયા એ આદિક અધર્મનો ત્યાગ કરીને મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે યથાર્થ વર્તવું એ બહુ કઠણ છે.ને એમ વર્તાય તો પણ ભગવાનની નિરંતર સ્મૃતિ રાખવી એ બહુ કઠણ છે ને એ કરતાં પણ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યને અતિ દૃઢ કરીને તથા સ્થૂળ દેહની વાસના ટાળીને ઈંદ્રિયોને વશ કરવી અને પછી સૂક્ષ્મ દેહમાં જે પંચવિષયના સંકલ્પ થાય છે તે સંકલ્પને જીતીને મનને વશ કરવું અને પછી લિંગદેહ જે કારણ શરીર તેમાં પંચવિષયની અવ્યક્ત વાસના છે તેને ટાળીને જીવમાં ભગવાનનું ભજન કરવું તે કઠણ છે.ને તે કરતાં ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને પ્રકૃતિપુરુષ પર્યંત સર્વે નાશવંત જાણીને પછી ઉપશમે કરીને પોતાના આત્માને અક્ષરબ્રહ્મ સાથે એક કરીને પછી તે ઉપશમ અને મહારાજની મૂર્તિનું ધ્યાન એ બેય કરીને વાસનામય લિંગદેહનો ભંગ કરવો એ અતિ કઠણ છે. અને તે સર્વે કરતાં પણ મહારાજને સર્વે અવતારના અવતારી જાણીને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચય કરીને પછી મહારાજની મૂર્તિમાં અતિ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને સ્નેહ કરવો ને મહારાજની મૂર્તિ વિના અક્ષરના સુખમાં પણ ન લેવાય ને અકળાઈ જાય, એક ભગવાનની મૂર્તિએ કરીને જ ગુલતાન રહે એવા ભક્ત થાવું એ સર્વેથી અતિ કઠણ છે ને એવો મુક્ત થયો ત્યારે તેને સાધન માત્રનો અંત આવ્યો. પછી તે ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિનું કેવું સુખ આવે ? તો જેવું ભગવાનને પોતાનું સુખ આવે છે તેવું તે ભક્તને પણ ભગવાનની મૂર્તિમાંથી સુખ આવે છે. ને તે ભક્ત તો પંડે ભગવાનનું કામ હોય તો પણ તે કરે એવો થાય છે. માટે આ પૂર્વે કહ્યાં એવાં જે સર્વે વિઘ્ન તેને ઉલ્લંઘે ત્યારે એવા થવાય છે.ને તે વિઘ્ન ક્યારે ઉલ્લંઘાય તો જ્યારે આત્મનિષ્ઠા, પતિવ્રતાપણું ને દાસપણું એ ત્રણ અંગે યુક્ત એવા સાધુનો સંગ થાય ત્યારે તેને પ્રતાપે કરીને એટલાં વિઘ્નને ઉલ્લંઘીને એવા મુક્ત થાય. ને તે વિના તો પુરુષોત્તમ

મળ્યા હોય તોપણ એવો ભક્ત ન થવાય. એ વાત તે એમ જ છે પણ એમાં સંશય નથી. **॥૩૨॥**

અને સ્વામીએ એમ વાત કરી જે, કોઈક હરિભક્ત તો કાંઈ પાકો સત્સંગી ન હોય ને દેહ મૂકે ત્યારે બોલતો બોલતો દેહ મૂકે છે ને કોઈક તો પાકો હરિભક્ત હોય તોપણ તે કાંઈ સામર્થી ન જણાવે ને એમને એમ ઘેનમાં ને ઘેનમાં દેહ મૂકે છે. તેનું તો એમ છે જે, આ દેહરૂપી તો દરવાજો છે તે જ્યારે મહારાજના દર્શન થાય છે ત્યારે દેહ મૂકીને તે ભક્ત મહારાજની મૂર્તિ ભેળો ચાલ્યો જાય છે, ને જેને જે વાતની ઈચ્છા હોય તે તેવા લોકમાં રહે છે. તેની વિક્તિ જે જેને અપસરાઉં તથા બીજા પંચવિષયની ઈચ્છા હોય તે દેવલોકમાં રહે ને મૂર્તિ આગળ ચાલી જાય, ને જેને અમૃતપાનની ઈચ્છા હોય તે ચંદ્રલોકમાં રહે, ને જેને ધનમાં રાગ હોય તે કુબેર થાય, ને જેને કામભોગની ઈચ્છા હોય તે ઈલાવૃતખંડમાં જાય, ને જેને બહુ રૂપની ઈચ્છા હોય તે કામદેવ થાય, ને જેને પ્રજાની ઈચ્છા હોય તે બ્રહ્મા થાય, ને જેને બ્રહ્માંડને જોયાની ઈચ્છા હોય તે પ્રધાન પુરુષ થાય. અને જેને સર્વનું નિયંતાપણું તથા સર્વ જીવનું અંતર્યામીપણું તથા અનંત કોટિ પ્રધાનપુરુષને ઉપજાવવા તથા સર્વને નિયમમાં રાખવા ને નાના પ્રકારના વિષયભોગને ભોગવવા એ આદિકની જેને ઈચ્છા હોય તે મહાપુરુષ થાય છે. અને જેને પ્રગટ ભગવાનની આજ્ઞા લોપીને ધર્મની ઈચ્છા હોય તેને મહારાજ વૈકુંઠમાં મૂકે છે, ને જેને સર્વે ઇંદ્રિયું જીતીને તપ કરવાની ઈચ્છા હોય તેને બદરિકાશ્રમમાં મૂકે છે, ને જેને નિરન્નમુક્ત થવાની ઈચ્છા હોય તેને શ્વેતદ્વીપમાં મૂકે છે, ને જેને આજ્ઞા લોપીને નાનાં પ્રકારનાં વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં વતે તથા ભગવાનને થાળ ધરવા તથા નાના પ્રકારના હાર કરીને ભગવાનને ચડાવવા ઈત્યાદિક પદાર્થ વતે ભક્તિ કર્યાની ઈચ્છા હોય તેને ગોલોકમાં મૂકે છે. અને જેને મહારાજની સેવામાં રહેવું હોય તે અક્ષરધામમાં મહારાજની સેવામાં રહે.' ત્યારે કોઈકને એમ સંકલ્પ થાય જે, 'મહારાજ તે સર્વેને પોતાની

સેવામાં કેમ નથી રાખતા ?' તો એનુ તો એમ છે જે, ભગવાન તો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે તે જે જેવી ઇચ્છાવાળો હોય તેને તેવા કામમાં રાખે છે ને તેવા તેને ભોગ આપે છે. પછી તે ભોગને ભોગવીને જ્યારે થાકે ત્યારે તેને શ્વેતદ્વીપમાં વાસના ટળાવીને પછી અક્ષરધામમાં લઈ જાય છે. પણ જો તે ભોગવાવ્યા વિના લઈ જાય તો તેનાથી ત્યાં ન રહેવાય. અને વળી એમ પણ છે જે, જેને જેવા પુરુષ સાથે હેત હોય તે ત્યાં લઈ જાય છે. માટે પોતાને જેને વિષે હેત હોય તો તે પોતે જે લોકમાં રહ્યા હોય તે લોકમાં તેને પણ લઈ જાય ને એમ કહે જે, 'આપણે આંહીં હમણાં મોજ કરીને પછી ધીરે ધીરે મહારાજ પાસે જાશું.' એમ કહીને એને પણ ત્યાં રાખે. ને જો નિર્વાસનિક સાથે હેત થયું હોય તો પોતાને રાગ હોય તોપણ તે અક્ષરધામમાં લઈ જાય, પણ તેને ક્યાંય બંધાવા ન દે. ને જો ક્યાંય બંધાઈ તો તેને ધક્કો મારીને અક્ષરધામમાં લઈ જાય ને મહારાજની મૂર્તિમાં જોડે. માટે હેત કરવું તો એવા સાથે કરવું જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તપ, માહાત્મ્ય ને ભક્તિ ઇત્યાદિક કોઈ સાધને કરીને પોતા થકી અતિ સરસ હોય ને ક્યાંય બંધાય એવા ન હોય એવા સાથે કરવું. પણ **પોતા થકી ઉતરતો હોય અને રાગી હોય એવા સાથે તો સહેજે બેઠા ઊઠ્યાનો પણ પ્રસંગ ન રાખવો. ॥૩૩॥**

અને વળી પોતે એમ વાત કરી જે, જે કશ્યપ તથા મરિચિ આદિક પ્રજાપતિ છે તે જ્યારે બ્રહ્માનું ધ્યાન કરે ત્યારે તે પ્રજાને સર્જવાને અર્થે સમર્થ થાય છે ને બ્રહ્મા છે તે જ્યારે વૈરાટનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે સૃષ્ટિ કરવાને સમર્થ થાય છે. ને વૈરાટ છે તે જ્યારે પ્રધાનપુરુષનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે બ્રહ્માંડ રચવાને સમર્થ થાય છે અને તે પ્રધાન પુરુષ છે તે જ્યારે મહાપુરુષનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે તે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને સર્જવાને સમર્થ થાય છે અને તે મહાપુરુષ છે તે જ્યારે પુરુષોત્તમનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે તે પ્રકૃતિ દ્વારા અનંત કોટિ પ્રધાનપુરુષને ઉત્પન્ન કરીને તેને વિષે અંતર્યામીપણે કરીને રહેતો થકો તે એક એક પ્રધાનપુરુષ દ્વારા અનંત

કોટિ બ્રહ્માંડને બનાવવાને સમર્થ થાય છે. માટે જેટલો જીવ અને વૈરાટપુરુષમાં ભેદ છે, તેટલો વૈરાટ અને પ્રધાનપુરુષમાં ભેદ છે. જેટલો વૈરાટ અને પ્રધાનપુરુષમાં ભેદ છે, તેટલો પ્રધાનપુરુષ અને મહાપુરુષમાં ભેદ છે ને તેથી અનંતગણો મહાપુરુષ અને અક્ષરમાં ભેદ છે ને જેટલો મહાપુરુષ ને અક્ષરમાં ભેદ છે. તેથી અનંતગણો ભેદ અક્ષર અને પુરુષોત્તમ જે મહારાજ તેમાં છે એમ જાણવું.**॥૩૪॥**

અને જે બ્રહ્મ છે તેની તો એમ વિક્તિ છે જે, પુરુષોત્તમને પણ બ્રહ્મ કહે છે ને પુરુષોત્તમ પણ કહે છે. અને જે સ્થાનકરૂપ અક્ષર છે તેને પણ બ્રહ્મ કહે છે ને અક્ષરધામ પણ કહે છે. અને મહાપુરુષને બ્રહ્મ કહે છે ને વળી તેને અક્ષર પણ કહે છે. માટે જ્યાં જેનું પ્રકરણ હોય ત્યાં તેને બ્રહ્મ જાણવા. જો મહાપુરુષનો પ્રસંગ હોય તો મહાપુરુષને બ્રહ્મ જાણવા ને અક્ષરનો પ્રસંગ હોય તો અક્ષરને બ્રહ્મ જાણવા ને જો પુરુષોત્તમનો પ્રસંગ હોય તો પુરુષોત્તમને બ્રહ્મ જાણવા; પણ તે શબ્દછળને જોઈ મૂંઝાવું નહિ.**॥૩૫॥**

અને જીવ જો આ ઉપાય કરે તો તત્કાળ શુદ્ધ થાય. તે એમ વિચાર કરવો જે, 'આપણે દેહ તો હજારો થઈ ગયા છે; જેમ કોઈ પુરુષ અંગરખું પહેરે છે ને તે ફાટી જાય ત્યારે તેને કાઢીને બીજું કરાવે છે તેમ. જે મા બાપ, સગાં સંબંધી સર્વે માનેલાં છે તે તો અજ્ઞાને કરીને માન્યા છે ને દેહ, ઈંદ્રિયો, અંતઃકરણ એ સર્વે થકી હું નોખો છું ને એ તો ઝાંઝવાના જળ જેવાં છે' એમ આત્મવિચાર કરવો.**॥૩૬॥**

અને વળી એમ વિચાર કરવો જે, 'ઈંદ્ર એકોતેર ચોકડી[1] રાજ્ય કરે છે. તે આગળ આ સુખ, દેહ ને આયુષ્ય તે મચ્છરનાં જેટલાં પણ નથી.અને તે ઈંદ્ર પણ બ્રહ્માના એક દિવસમાં ચૌદ પડી જાય છે માટે તે ઈંદ્ર પણ તેની આગળ મચ્છર જેવો પણ નથી. અને તે વિરાટ પણ પ્રધાનપુરુષની

---

૧. ચાર યુગ પસાર થાય તેટલો સમય, મનુષ્યના ૪૩,૨૦,૦૦૦ વર્ષ.

આગળ જેમ અસંખ્ય મચ્છર થાય ને મરી જાય તેમ અસંખ્યાત થાય છે ને મરી જાય છે. માટે તે સુખ પણ શું છે ? તેમ તે પ્રધાનપુરુષ પણ મહાપુરુષની આગળ શા લેખામાં છે ? જેમ મહાજળમાં અસંખ્ય પરપોટા થાય ને મટી જાય તેમ મહામાયાને વિષે અસંખ્યાત થાય છે ને નાશ પામે છે. અને તે પ્રકૃતિપુરુષને પણ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે અનંતવાર અક્ષરમાં લીન કરે છે ને કાઢે છે. માટે એ સુખ પણ નાશવંત છે. તે માટે સર્વે જે સુખ તે પુરુષોત્તમની મૂર્તિમાં રહ્યું છે. અને તે સુખ કેવું છે ? તો જે સુખને અક્ષર ભોગવે છે, તથા અનંત કોટિ મુક્ત ભોગવે છે, તથા તે પુરુષોત્તમને ભજીને નવા અનંત મુક્ત અક્ષરધામમાં જાય છે તથા બીજા પણ અનંત તે પુરુષોત્તમને ભજીને જાશે તે ભોગવે છે. એવા જે અક્ષરધામના પતિ પુરુષોત્તમ શ્રીજી મહારાજ તે આજ આપણને મળ્યા છે ને તેની જે સુખમય મૂર્તિ તેમાં સુખ માત્ર રહ્યાં છે. તે મૂર્તિને મેલીને આ લોકના વિષયમાં શું પ્રીતિ કરીએ ?' એવી રીતે જે માહાત્મ્ય અને પૂર્વે કહ્યું જે આત્મજ્ઞાન એ બેને જો સિદ્ધ કરે તો વિષયમાંથી પ્રીતિ ટાળીને થોડાક દિવસમાં હમણાં આ દેહ છતાં જ નિર્વાસનિક થાય ને તે વિના તો વાસના ટળવી ઘણી કઠણ છે. અને તે આત્મજ્ઞાન તથા માહાત્મ્ય તો ક્યારે સિદ્ધ થાય ? તો જ્યારે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને માહાત્મ્યે સહિત પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ તેણે યુક્ત; ને મહારાજની અનુવૃત્તિ પ્રમાણે વર્તતા એવા જે સાધુ હોય તેની પાસે જ્યારે નિષ્કપટપણે શીખે ત્યારે સિદ્ધ થાય; પણ તે વિના સિદ્ધ ન થાય. ને તે માહાત્મ્ય તથા આત્મજ્ઞાન સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી વાસના પણ ન ટળે.**॥૩૭॥**

અને ગણેશનું ચક્ર છે ત્યાં પ્રધાનપણે પૃથ્વી તત્ત્વ વર્તે છે, ને બ્રહ્માને સ્થાનકે વિશેષપણે કરીને જળતત્ત્વ વર્તે છે, ને વિષ્ણુને સ્થાનકે વિશેષપણે તેજતત્ત્વ વર્તે છે, ને કંઠસ્થાને તથા ભ્રકુટિસ્થાને વિશેષપણે આકાશતત્ત્વ વર્તે છે ને બ્રહ્મરંધ્રને મધ્યે જે સહસ્ત્રદળનું કમળ તે સ્થાનકોને વિષે ચિદાકાશ સામાન્યપણે દેખાય છે.**॥૩૮॥**

અને ચિદાકાશ તે શું છે ? તો કુટસ્થરૂપે[૧] મુક્તને રહ્યાના સ્થાનકરૂપ છે. ને જેમ બદ્ધ જીવને રહ્યાનો ભૌતિક આકાશ તે હૃદાકાશરૂપે સર્વે જીવોને ધરીને રહ્યો છે, તેમ પરમેશ્વર નિર્મિત જે ચિદાકાશ તે સર્વે મુક્તોને ધરી રહ્યો છે, તેને ચિદાકાશ કહીએ. ને તે સારુ જ્યોતિ સ્વરૂપે જે મુક્તો, તેને ચિદાકાશ ભૂમિ છે.**॥૩૯॥**

બીજુ પુરુષોત્તમ પરમાત્મા જે પરબ્રહ્મ તેનાં બે સ્વરૂપ છેઃ એક નિર્ગુણ ને બીજું સગુણ. તેમાં જે નિર્ગુણ સ્વરૂપ તે ગોલોકથી પર જે શૂન્ય તેથી પર છે ને ગોલોકમાં રહ્યા એવા પરમાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણ તે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ છે. અને ગુણે સહિત એવું જે ભગવાનનું સ્થૂળ શરીર તેમાંથી ભગવાનની યોગમાયાને અંશે કરીને બ્રહ્માદિક સર્વે દેવ થયા છે. અને ગુણ તે શું ? જે ચૈતન્ય દેશ, પોતાનાં ઐશ્વર્ય અને યોગબળ તે થકી ઊપજ્યા એવા જે મહાવિષ્ણુ તે. અને સર્વેની જે ઉત્પત્તિ તે ભગવાનના એ ગુણ થકી છે ને પોતે જે ગુણી તે તો અચ્યુત છે. તે ચ્યવે નહિ અને ચ્યવવાનો સ્વભાવ તો ગુણી એવા જે પરમાત્મા તેને આશરે રહેલ જે ગુણ તેનો છે તે અંશઅંશીભાવે કરીને ચ્યવે છે ને વિસ્તારને પામે છે. અને ગુણી જે પરમાનંદ તે તો સરખા ને એક જ છે, પણ બીજો કોઈ તે જેવો થાવાને સમર્થ થાતો નથી ને ગુણરૂપે તો થાય છે. અને મહાવિષ્ણુ જે અંશી તે વિરાટના અંતર્યામી છે ને તે વિરાટને વિષે બ્રહ્માંડ રહ્યું છે. જેમ પંચ ભૌતિક જે દેહ તેને વિષે રહેલ જે જીવ તે બુદ્ધિને વિષે વિશેષપણે કરીને રહેલ છે તે જીવનો વિશેષ અંશ છે, ને અંતઃકરણ, દેવતા, ઈંદ્રિયું, પ્રાણ, પંચભૂત ને પંચતન્માત્રા તે જીવના સામાન્ય અંશ છે. ને પંચભૂતના દેહને વિષે જે કરમિયાં[૨] તથા જૂ, લીખ, માંકડ, ચાંચડ રહ્યાં છે તે જીવના સ્થૂળ અંશ છે. તે પ્રમાણે મહાવિષ્ણુ વિરાટના દેહમાં રહ્યા છે તે સ્થૂળભાવે રહ્યા છે, **તે વિરાટ મહાવિષ્ણુનું બીજું રૂપ છે** ને ક્ષેત્રજ્ઞ છે. એવા

---

૧. ઊચામાં ઊચા સ્થાનરૂપે

૨. જંતુવિશેષ, મળાશયમાં થતી બારીક જીવાત, સર્પાકાર જંતુ

ચૈતન્ય સ્વરૂપ જે મહાવિષ્ણુ તે માયાના ભાગ જે જડ અંશ, તેણે કરીને સ્થૂળપણે અનેક પ્રકારે પ્રવર્ત્યા છે ને પુરુષોત્તમ તો એક જ છે, તેને વિષે અંશઅંશીભાવ નથી. ને એવા જે એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પુરુષોત્તમ અચ્યુત, તેને જે અંશઅંશીભાવે કરીને સમજે છે તેને જૈનમતવાળા જાણવા ને દુષ્ટ જાણવા. ને એથી ઝાઝું ઝીણું કોઈ સમજવા જાશે તેને માયાનું આવરણ થાશે અને એવા જે એ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેનું જે ધામ તે તેજોમય છે ને જેમ મહાપ્રલયને વિષે ઈંડ[1] નો નાશ થયા પછી એકલું જળ રહે છે પણ બીજો કોઈ આકાર રહેતો નથી. તેમ ભગવાનના ધામરૂપ જે સ્થાનક તે તેજોમય છે ને તે ધામને વિષે પોતાની દૃષ્ટિ પ્રતિલોમપણે રહે ત્યારે ગોલોકને વિષે રહ્યા જે મુક્ત તે સર્વે તે ધામને વિષે જાય છે. પછી ગોલોકને વિષે વસ્તી રહેતી નથી ને એકલો ઉક્કડ રહે છે અને નિરંજન રહે છે. અને બ્રહ્માંડનો પણ પ્રલય થાય છે ત્યારે સર્વે જે જીવ તે એકલી તમરૂપ એવી જે માયા જેને અવ્યાકૃત કહીએ તેને વિષે રહે છે અને જે મુક્ત તે તો તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ તેને વિષે નિર્ગુણરૂપે રહે છે. અને એ ધામને વિષે જે રહ્યું તે ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે. અને જ્યારે ભગવાન ગોલોક સામી અનુલોમ દૃષ્ટિ કરે છે ત્યારે તમ જે માયા તે સમી થાય છે ત્યારે તે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ કહેવાય. કેમ જે, અનુલોમ દૃષ્ટિ તે ભગવાનની સગુણ સ્થિતિ ને પ્રતિલોમ દૃષ્ટિ તે નિર્ગુણ સ્થિતિ છે અને ભગવાન જે પ્રતિલોમ દૃષ્ટિ કરે છે તે પોતાના જે ભક્ત તેને શુદ્ધ સત્વગુણમય જે દેહ ગોલોકને વિષે છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને અર્થે છે ને ભગવાનને તો સગુણ-નિર્ગુણપણું નથી; પણ તે સગુણ-નિર્ગુણપણું તો ભક્તને છે. તે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ તેનું ધામ જે ગોલોકથી પર સચ્ચિદાનંદ ચિદાકાશ તેને વિષે રહેવું તે ભક્તનું નિર્ગુણરૂપ છે ને ભૌતિક આકાશને વિષે રહેવું તે સગુણ સ્વરૂપ છે. અને ભગવાન નારાયણ તે સગુણરૂપે

---

૧. ઈંડાકાર બ્રહ્માંડ

કાળ આદિક શક્તિને ગ્રહણ કરીને રહ્યા છે તે તો બ્રહ્માંડને ઉપજાવવું, નાશ કરવો ને સ્થિતિ કરવી તેને અર્થે છે એમ જાણવું. અને પૃથ્વીને વિષે ભગવાનના અવતાર તો એકલા જીવના કલ્યાણને અર્થે જ થાય છે. અને એવા જે એ ભગવાન તેને સાક્ષાત્કાર ભજે. તેની વિક્તિ જે, ભગવાનને ખાતા-પીતા આદિક ક્રિયા કરતા દેખે ત્યારે એમ જાણે જે, **'ભગવાનનાં જે કર્મ તે તો જે ભગવાનને ભજે તેનાં કર્મ ટાળ્યાને અર્થે છે** ને ભગવાન તો કૈવલ્ય છે, નિર્ગુણ છે ને ચેષ્ટાએ રહિત છે ને એમની જે સર્વે ક્રિયા તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે છે.' એવા ભગવાનને જાણીને ભજે. ને દેહને ખોટો જાણે ને એમ જાણે જે, 'હું તો દેહ નથી, હું તો આત્મા છું, બ્રહ્મ છું, સાક્ષી છું, દૃષ્ટા છું ને અરૂપ છું' ને એમ સમજનારો જે ભક્ત તે તો ગોલોકથી પર જે ચિદાકાશ તેને વિષે જે અખંડ રાસ તેને પામે છે. અને એવો જે એ ઉત્તમ ભક્ત તેણે વૈરાટનો અંતર્યામી, દૃષ્ટા સાક્ષી અને તુર્યાતીત જે વિશ્વાભિમાની તેની સાથે, ઈંદ્રિયું-અંતઃકરણે યુક્ત, ત્રણ અવસ્થાએ યુક્ત અને ત્રણ શરીરે યુક્ત એવો જે ક્ષેત્રજ્ઞ જીવ તેને એક કરીને ધારવો. અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ તથા વિરાટ, સૂત્રાત્મા ને અવ્યાકૃત એ સર્વેનો જે સાક્ષી તેને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું. અને પરમાત્મા તો પુરુષને બ્રહ્માંડ સાથે જોડે છે. ને માયા સાથે જોડે છે ને જે માયા સાથે જોડાણો ને માયાને વિષે વ્યાપીને રહેલ એવો જે એકરસ ચિદ્‌ઘન તે બ્રહ્મ છે ને તે માયા સાથે એકરસપણાને જેણે પમાડ્યો તે પરબ્રહ્મ છે. અને પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ પરમાત્માનો જેને સત્સંગ થયો હોય તેણે પોતાનું રૂપ બ્રહ્મ માનવું જે, 'હું બ્રહ્મ છું.' અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં પણ એ વાર્તા છે જે, 'પુરુષોત્તમ ભગવાનનો જે દાસ તેનું રૂપ બ્રહ્મ છે.' માટે તેણે બ્રહ્મરૂપ થઈને પુરુષોત્તમ ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ દાસપણું છે. **॥૪૦॥**

અને માનકુવામાં શ્રીજી મહારાજ સાધુ પ્રત્યે બોલ્યા જે, 'જીવ જે તે સૂક્ષ્મ થકી સૂક્ષ્મ છે ને મોટા થકી પણ મોટો છે. તે પચાસ કોટિ યોજન

INDEX

પૃથ્વી છે, ને તેથી દશગણું અધિક ને દશગણું સૂક્ષ્મ જળ છે ને તે થકી દશગણું અધિક ને દશગણું સૂક્ષ્મ તેજ છે ને તે થકી દશગણો અધિક ને દશગણો સૂક્ષ્મ વાયુ છે. એવી રીતે પ્રકૃતિ પર્યંત સર્વે છે. ને તે પ્રકૃતિ થકી અધિક સૂક્ષ્મ અને મોટો જીવાત્મા છે.' એ પ્રમાણે ઉષ્ણિકનું દૃષ્ટાંત[1] દઈને બહુ વાત કરી. **॥૪૧॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, 'એક સમે શ્રીજી મહારાજે મુક્તાનંદ સ્વામી આદિકને પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, 'સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ તથા દ્વાપરયુગ; એ ત્રણ યુગને વિષે ભગવાન પોતાના ભક્તની રક્ષાને અર્થે સુદર્શન ચક્રને મોકલતા ને તે ચક્રે કરીને ભક્તની રક્ષા કરતા તે આજ કળિયુગને વિષે ચક્ર મૂકીને કેમ ભક્તની રક્ષા કરતા નથી ? શું કળિયુગના ભક્ત ભગવાનને વા'લા નથી ? આવા હળાહળ કળિને વિષે ભગવાનનું ભજન કરે તેની તો ભગવાને વિશેષ રક્ષા કરી જોઈએ. માટે કળિને વિષે ભક્તની રક્ષાને અર્થે સુદર્શન ચક્ર કેમ મોકલતા નથી ? શું કળિયુગમાં ભગવાનની વિષમ દૃષ્ટિ થઈ જે બીજા યુગમાં ભક્તની રક્ષા થઈને કળિયુગમાં નથી કરતા? એ પ્રશ્ન છે.' તેનો ઉત્તર જે, 'ભગવાનના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન તે જ સુદર્શન ચક્ર છે. ને તે ચક્રને વિષે દશ હજાર સૂર્યનો પ્રકાશ છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તો જુઓને જ્ઞાનને વિષે પણ એટલો પ્રકાશ છે કાં[2] જે જીવના હૃદયમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધારું છે તેને ટાળવાને માટે ચંદ્રમા, સૂર્ય તથા પ્રલયકાળનું જે મહાતેજ તે કોઈ સમર્થ નથી તે અંધારાને જ્ઞાન ટાળી નાખે છે. માટે જ્ઞાનમાં દશ હજાર સૂર્ય કરતાં પણ અધિક પ્રકાશ છે. અને જેમ સુદર્શન ચક્ર સત્યુગ, ત્રેતાયુગ ને દ્વાપરયુગને વિષે ભગવાનના ભક્તની રક્ષા કરતું તેમ જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્ર આજ કળિયુગને વિષે રક્ષા કરે છે. ત્યારે કહેશો

---

૧. **ઉષ્ણિકનું દૃષ્ટાંત** : ઉષ્ણિક સંસ્કૃત શબ્દ છે, તેનો અર્થ પાઘ-પાઘડી એવો થાય છે. સ્વામી કહે છે કે, જેમ પાઘડી ખૂબ જ લાંબી હોય છે છતાં જ્યારે માથા ઉપર બાંધવામાં આવે છે ત્યારે તે સંકુચિત (= નાની) એવી દેખાય છે તેમ જીવાત્મા અતિ સૂક્ષ્મ હોવા છતા મોટો છે, અધિક બળવાન છે.

૨. કેમ

જે, કઈ રીતે રક્ષા કરે છે ? તો કહીએ છીએ જે, જ્યારે પ્રભુના ભક્તના હૃદયમાં કામ-ક્રોધાદિકના ભૂંડા ઘાટ થાય છે ત્યારે તે એવો વિચાર કરે જે મુને ભગવાન મળ્યા છે તે હું એવો લાભ મૂકીને ભગવાનનાં વચનને લોપીને કુમાર્ગે કેમ ચાલું ? જ્યારે એવો ભગવાનના નિશ્ચયયુક્ત વિચાર થાય છે ત્યારે ભૂંડા ઘાટ ટળી જાય છે.માટે ભક્તજનના શત્રુ તથા રાક્ષસ તો કામ-ક્રોધાદિક છે તે થકી રક્ષા પણ જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્ર કરે છે. માટે કળિયુગને વિષે જો ભગવાન સુદર્શન ચક્ર મૂકીને અંબરીષ રાજાની પેઠે રક્ષા ન કરતા હોય તો એથી વર્તમાન પણ પળે નહિ ને પ્રભુનું ભજન પણ થાય નહિ. કાંજે કામ-ક્રોધાદિક તો એવા બળિયા છે જે તેણે શિવ બ્રહ્માદિકની લાજ લીધી છે તો જીવનો શો ભાર ? માટે ભગવાન પોતાના ભક્તની જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્રે કરીને સર્વે કાળને વિષે રક્ષા કરતા આવે છે ને આજ પણ જ્ઞાનરૂપી સુદર્શન ચક્રે કરીને પોતાના ભક્તની રક્ષા કરે છે માટે ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય તે જ સુદર્શન ચક્ર છે. ૪૨

અને સ્વામીએ વાત કરી જે, ‘એક બ્રાહ્મણ શુક્લ સત્સંગી હતો. તેણે શ્રીજી મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, ‘દેહમાંથી જીવ જ્યારે બહાર નિસરે છે ત્યારે તેનું, રૂપ કેવું હોય ને એ જીવ ક્યાં જાતો હશે ?’ ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, ‘જીવનું રૂપ તો સૂક્ષ્મ છે તે ચર્મદૃષ્ટિએ કરીને દેખાય એવું નથી. જેમ દીપક અસ્ત પામે છે તેનો જે પ્રકાશ તે આકાશમાં લીન થઈ જાય છે ને અંધારાની ઘાટપ હોય તે પ્રકાશને લીન કરી નાખે છે. જેમ પ્રયાગરાજની ગુફા છે તેમાં પ્રયાગવડનું ઝાડ છે તે જે ગયા હશે તેણે દેખ્યું હશે. તે ભોંયરામાં અતિશે અંધારું છે તેમાં દીપક લઈ જાય ત્યારે થોડાકમાં અજવાળું થાય; પણ બધાય ભોંયરામાં એક દીપકથી અજવાળું થાય નહિ. કાં જે, અંધારાની ઘાટપ છે તે પ્રકાશને ખાઈ જાય છે. વળી બીજું દૃષ્ટાંત, જેમ આકાશમાં મોટાં પક્ષી ઊડે છે તે પ્રથમ તો ભમરા જેવડાં દેખાય ને પછી દેખાતાં નથી. ત્યારે એ પંખી કાંઈ મરી કે ટળી ગયાં નથી, એ તો આકાશના અંધારામાં લીન થઈ ગયાં છે. તે જેને

અજ્ઞાનરૂપી અંધારું ટળ્યું હોય તે દેખે છે તે અલૌકિક દૃષ્ટિ છે ને ચર્મથી નોખી છે. જેમ આપણે સંતની સભામાં બેઠા છીએ તેમાંથી કોઈકને નિદ્રા આવી જાય ને સ્વપ્ન આવે ત્યારે તે એમ દેખે જે, 'ફોજ આવે છે.' તે જેને સ્વપ્ન આવ્યું છે તે ફોજને દેખે છે તે આ ફળિયામાં કાંઈ ફોજ આવી નથી; પણ સ્વપ્નવાળી દૃષ્ટિમાં દેખાય છે. તેમ આત્મા જે જીવ અથવા બ્રહ્મ તેને દેખવાની દૃષ્ટિ નોખી છે ને તે દૃષ્ટિ તો ભગવાનની મૂર્તિના ધ્યાને કરીને આવે છે. પણ તે વિના કોટિ સાધન કરે તેણે કરીને પોતાના જીવને દેખવો અથવા બ્રહ્મને દેખવું તે દૃષ્ટિ આવતી નથી. માટે જે એ દૃષ્ટિને પામ્યા હોય તે હમણાં કાંઈ વાત કહે તે કાંઈ માન્યામાં આવે નહિ. હમણાં હું કહું જે સર્વત્ર બ્રહ્મ જ છે ને પિંડ-બ્રહ્માંડ કાંઈ નથી; ત્યારે તમે કહેશો જે, 'અમ આગળ વાત કરો છો તે અમને દેખતા જ હશો તો ?' એવી શંકા મનમાં આવે. પણ બ્રહ્મને દેખવાની દૃષ્ટિ તે પણ નોખી છે ને પૃથક દેખવાની દૃષ્ટિ પણ નોખી છે. એવી રીતે જ્ઞાનીનાં તો શાસ્ત્રમાં અનંત લોચન કહ્યાં છે.માટે એ મર્મને અજ્ઞાની જીવ જાણતા નથી.ને ભગવાનની મૂર્તિનું જે અખંડ ધ્યાન કરે છે તે સર્વેને દેખે છે ને અલૌકિક દૃષ્ટિને પામે છે. તે ધ્યાન કર્યાની રીત કહીએ છીએ. જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે દૃષ્ટિ આગળ મૂર્તિ ધારે ત્યારે પ્રથમ તો જેવી એ ભગવાનની મૂર્તિ છે તેવી જ દેખાય છે. તે જોતે જોતે જ્યારે મૂર્તિને વિષે એ વૃત્તિ ઠેરાય છે ત્યારે જેમ સૂર્યની કિરણ જાળીએ થઈને ઘેરમાં પડે છે ને તે કિરણ તથા સૂર્યની એકતા દેખાય છે તેમ જે ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ બંધાય છે ત્યારે એને મૂર્તિ અગ્નિ સરખી રક્ત ભાસવા લાગે છે. ને પછી તેમાંથી ઘણો પ્રકાશ પ્રગટીને સૂર્ય જેવી તે મૂર્તિ ભાસે છે. પછી ચંદ્રમા જેવી શીતળ ને મોટો તારો ખરે તેવી ઉજ્જવળ પ્રકાશમાન તે મૂર્તિ ભાસે છે. પછી એ મૂર્તિ જ્યારે હૃદયમાં પાછી ફરે છે ત્યારે આંખ્યું ચક્રની પેઠે ફરીને અંતરદૃષ્ટિ થઈ જાય છે. ને જ્યારે એ ભક્તના હૃદયમાં મૂર્તિ દેખાય છે પછી તે મૂર્તિને જોતાં જોતાં

તેના હૃદયમાં રશનાઈ[૧] જેવો આકાશ દેખાય છે તેમાં પચાસ કરોડ જોજન પૃથ્વી ને લાખ જોજનનો મેરુ ને તે મેરુની ઉપર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ ને શિવનાં ધામ તથા સાડાબાર કરોડ જોજન ઊંચો લોકાલોક પર્વત અને તેની માંહિલી કોરે જે સાત સમુદ્ર તથા ઈંદ્ર, યમ, વરુણ અને કુબેરની પુરીઓ તે સર્વે તથા પૃથ્વી ઉપર જે સ્થાવર-જંગમ સમગ્ર તે ભાસે છે. પણ જેમ બહાર સર્વ પદાર્થનો ત્યાગ કરીને એક ભગવાનની મૂર્તિને વિષે વૃત્તિ જોડી હતી તેમ એ સમગ્રને ખોટું કરીને એક ભગવાનની મૂર્તિને જ દેખે છે. હવે તે ભગવાનની મૂર્તિ કેવી છે ? તો જેમ કોઈના હાથમાં ચિંતામણિ હોય તો જ્યારે જે મનોરથ ધારે તે સર્વે સાચા થાય તેમ ભગવાનની મૂર્તિ સામી જેની અખંડ વૃત્તિ જોડાણી છે તે તો ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ તથા અક્ષરધામ તથા અનંત કોટિ મુક્ત તે સર્વેને દેખે છે. ને એવો ભગવાનનો ભક્ત હોય તે જ્યારે ધારણા કરે છે ત્યારે પચાસ કોટિ જોજન જે પૃથ્વી, તેથી દશગણું જળ, તેથી દશગણું તેજ, તેથી દશગણો વાયુ, તેથી દશ ગણો આકાશ, તેથી દશ ગણો અહંકાર, તેથી દશગણું મહત્તત્ત્વ, તેથી અનંતગણી પ્રકૃતિ, તેથી અનંતગણો પુરુષ અને તે પ્રકૃતિપુરુષથી પર ભગવાનનું ધામ. તે ભગવાનના ધામમાં આંખ્યના મટકાના લાખમાં ભાગ જેટલા વખતમાં જઈને આવે છે. ને તેને એમ જણાય છે જે, 'એ ધામમાં હું હજાર વર્ષ રહી આવ્યો કે લાખ વર્ષ રહી આવ્યો કે બ્રહ્માના કલ્પ પર્યંત રહી આવ્યો.' ને આંહી તો આંખના મટકાનો લાખમો ભાગ વીત્યો હોય. એવી એ અલૌકિક વાત છે તે ભગવાનના ધ્યાનવાળા જાણે છે. ને એવી જાત્યની જે એ ધારણા થાય છે તેનું કારણ તો ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી તે છે. માટે જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહેતી હોય તે સંસારમાં રહેતો હોય તેને પણ એવી અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે. અને ભગવાનની મૂર્તિને વિષે જેની વૃત્તિ ન ચોટતી હોય તે બ્રહ્મચર્ય પાળતા હોય ને દેહને સૂકવીને કાષ્ટ જેવો કરે તોપણ તેને એવી અલૌકિક

૧. લખવાની શાહી જેવો રંગ

દૃષ્ટિ આવતી નથી. અને જેની ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રહેતી હોય ને તે જો ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય તો તેની અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે ને તેને આત્માનું દર્શન થાય છે. માટે ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં જે જે અંતરાય કરે તેનો શત્રુની પેઠે ત્યાગ કરવો. અને કોઈક અધર્મને માર્ગે ચાલતો હોય તો તેનો પણ ત્યાગ કરવો. પણ ભગવાનના ધ્યાનમાં અંતરાય પડવા દેવો નહિ. ॥૪૩॥

સ્વામીએ વાત કરી જે,'ચાર પ્રકારનું ચૈતન્ય અને ચાર પ્રકારનું જડ કહેવાય છે તેની વિગત એમ છે જે, પુરુષોત્તમ ભગવાન તે ચૈતન્ય છે ને પંચ વિષય તે જડ છે ને અક્ષરધામ તે ચૈતન્ય છે ને આ લોક તે જડ છે ને ભગવાનના, અક્ષરધામમાં રહ્યા જે સેવક તે ચૈતન્ય છે ને આ દેહના જે સંબંધી તે જડ છે ને જીવ કોટિ તથા ઈશ્વરકોટિ તે ચૈતન્ય છે ને તેમના જે દેહ તે જડ છે ને તે વિના બીજું જડ કે ચૈતન્ય ન કહેવાય.એમ ચાર પ્રકારનું ચૈતન્ય તથા જડ જાણવું. ॥૪૪॥

અને સ્વામીએ વાત કરી જે એક સમે લાધે ઠક્કરે શ્રીજી મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'હે મહારાજ ! અસત્ પદાર્થને વિષે વાસના બંધાણી છે તે કેમ ટળે ?' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'ભગવાનની મૂર્તિ મોઢા આગળ ધારીને ભજન કરે ત્યારે તેને વાસનાનું બળ મટે નહિ પણ જ્યારે ભજનનો કરનારો જે દૃષ્ટા તે વિષે મૂર્તિને ધારે ત્યારે વાસનાનું જોર નાશ થઈ જાય. જેમ પંખીનું કાચું ઈંડું હોય ફૂટે ત્યારે પાણી હોય ને કાંઈ આકાર રહે નહિ ને તે પાકું ઈંડું હોય ને તે ફૂટે ત્યારે તેમાંથી બચું નિસરે તેનો આકાર ટળે નહિ. તેમ જે દૃષ્ટામાં મૂર્તિ ધારે તેનો ઘાટ તે કાચા ઈંડા સરખો છે તેથી તેનો આકાર રહે નહિ ને જો બહાર મૂર્તિ ધારે ત્યારે તેનો ઘાટ પાકા ઈંડા સરખો છે, તેથી તેનો આકાર મટે નહિ. માટે એમ સમજવું જે, દૃષ્ટારુપ જે અક્ષરધામ તેમાં ભગવાન સદાય રહે છે અને બાહ્ય જે દર્શન આપે છે તેતો ભક્તના ઉપદેશને અર્થે છે એવી રીતે સમજે તેની વૃત્તિ ભગવાનમાં અખંડ રહે

છે. જેમ વરકન્યા હોય તેનાં માવતર તો જુદાં જુદા ગામમાં રહેતાં હોય પણ એ બે જણાની સુરતા પરસ્પર હેતે કરીને પ્રોવાઈ રહે છે. તે સર્વ ધંધો કરે પણ પુરુષને એમ સ્મૃતિ રહે જે, 'મારી સ્ત્રી ફલાણે ગામ રહે છે' અને સ્ત્રીને એમ સ્મૃતિ રહે છે 'મારો પતિ ફલાણે ગામ રહે છે.' તેમ એ ભક્ત છે તે એમ જાણે જે 'મારા પતિ એવા જે ભગવાન તે દૃષ્ટાને વિષે રહ્યા છે' તો તે ભક્તની વૃત્તિ અખંડ ભગવાનમાં રહે છે અને સર્વ વાસના નાશ થઈ જાય છે.' પછી શુકમુનિયે પૂછ્યું જે, 'બાહ્ય મૂર્તિ ધારે તેના ઘાટનો આકાર બંધાય છે ને દૃષ્ટામાં મૂર્તિ ધારે તેના ઘાટનો આકાર નથી બંધાતો, તેનું શું કારણ છે ?' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે 'બાહ્ય મૂર્તિ ધારે છે ત્યારે તો એ ભક્તને મનુષ્યપણાનો ભાવ છે ને દૃષ્ટાને વિષે મૂર્તિ ધારે છે ત્યારે મનુષ્યપણાનો ભાવ નથી આવતો, એ હેતુ છે.' પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, 'જેને દૃષ્ટાને વિષે ને બાહ્ય મનુષ્યપણાનો ભાવ આવતો ન હોય તેને કેમ કરવું ?' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'જેને કોઈ રીતે ભગવાનમાં મનુષ્યભાવ ન આવતો હોય તે ભક્ત તો અતિશે બળિયો છે. માટે તે તો બાહ્ય ધારે કે દૃષ્ટામાં ધારે તો બેય બરાબર છે.' **॥૪૫॥**

અને સ્વામીએ વાત કરી જે,એક સમે મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજી મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'ભગવાનની પ્રાપ્તિ થયા કેડે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને કોઈ રીતે કરીને કામ-ક્રોધાદિક જે માયાના વિકાર તેણે કરીને ભગવાનના ભજનમાં વિક્ષેપ ન થાય અને કોઈ જાતનું દુઃખ અંતરમાં ન વ્યાપે એવી શી સમજણ છે ?' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'એ ભક્ત દેહરૂપે વર્તે છે કે આત્મારૂપે વર્તે છે ?' પછી મુક્તાનંદ સ્વામી કહ્યું જે, ''વર્તે છે તો દેહરૂપે.'' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'જ્યારે એ ભક્ત દેહરૂપે વર્તે છે ત્યારે તો અખંડ ભગવાન પાસે રહે ને ચરણારવિંદ છાતીમાં રાખે અથવા રાધિકા જેવી પદવી પામે તોપણ એને અંતરમાં સુખ નહિ અને આ લોકમાં તો ક્યાંથી સુખ આવે ? પણ વૈકુંઠલોકમાં જાય અથવા ગોલોકમાં

જાય અથવા બ્રહ્મમહોલમાં જાય; પણ જય વિજયની પેઠે દેહાભિમાનીને ક્યાંય સુખ થાય નહિ.' પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, 'હે મહારાજ ! મૃત્યુલોકમાં દેહ છે તે તો પંચભૂતનું છે ને વૈકુંઠાદિકમાં તો ભગવાનના પાર્ષદ છે તે અતિ સમર્થ છે તે આહીંના દેહ ને ત્યાંના દેહ બરોબર કેમ હોય ?' પછી શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે, 'આંહી અસમર્થ છે ને ત્યાં ઘણા સમર્થ છે, પણ દેહાભિમાનીને ક્યાંય સુખ નથી. અને જેને દેહાભિમાન નથી તે તો ગોલોક કે વૈકુંઠમાં હોય તોયે સુખી છે ને પૃથ્વી ઉપર હોય તોપણ સુખી છે. માટે જે આત્મારૂપે કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તેની જ ભક્તિ સાચી છે અને તે ભક્ત આત્મારૂપે વર્તે છે અને દેહને પોતાનું રૂપ નથી માનતો તેને આંહી છે તોપણ બ્રહ્મમહોલ તુલ્ય છે.' **॥૪૬॥**

અને મૂળ અક્ષરમૂર્તિ સદ્‌ગરુ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ વાત કરી જે, 'દત્તાત્રેયે સાધ્ય દેવોને કહ્યું જે, 'હે સાધ્યદેવો ! મેં મારા ગુરુ થકી આ કરવા યોગ્ય સાંભળ્યું છે તે શું ? તો એક તો ધૃતિ[1] જે નાનાં પ્રકારનાં દુઃખે કરીને પણ વિકળ ન થાવું, તે અને દમ જે સર્વે ઈંદ્રિયોને જીતવાં, ને સત્ય જે ધર્મની અનુવૃત્તિ રાખવી, ને હૃદયમાં રહેલી જે અહંતા ને મમતાની ગ્રંથી, તેને ટાળવી, ને પ્રિય અને અપ્રિય જે સુખ ને દુઃખ તેને વિષે આત્મસમતા એટલે પોતાની સમાન બીજાને જોવાં. આટલું જ કરવા યોગ્ય છે એમ ગુરુ થકી મેં સાંભળ્યું છે.' (૧)

અને વળી પોતાનો કોઈ કઠણ વચને કરીને તિરસ્કાર કરે તો તેને સામો તેવો તિરસ્કાર ન કરે ને તેનું સહન કરે. કેમ જે સહન કરનારાનો જે ક્રોધ છે તે જ તિરસ્કારના કરનારાને બાળી નાખે છે ને તિરસ્કારના કરનારાનું જે સુકૃત છે તેને સહન કરનારો જે પુરુષ તે પામે છે. (૨)

હે દેવો ! જે પુરુષ પોતાના કલ્યાણને ઈચ્છે, તે પુરુષ જે તે બીજા કોઈને કઠણ વચને કરીને તિરસ્કાર કરે એવો ન થાય, તથા બીજા કોઈનું અપમાન

---

૧. મનની દૃઢતા, ધૈર્ય

કરે એવો ન થાય, તથા પોતાના મિત્રોનો દ્રોહી ન થાય, તથા નીચ પુરુષની સેવાનો કરનારો ન થાય, તથા અભિમાનવાળો ન થાય, તથા હીન આચરણવાળો ન થાય તથા ક્રોધેયુક્ત એવી વાણી ન બોલે. (૩)

અને ક્રોધેયુક્ત એવી જે રૂખી વાણી[૧] તે જે તે આ લોકને વિષે પુરુષના મર્મસ્થળનાં જે હાડકાં તથા હૃદય તથા પ્રાણ એ સર્વેને બાળી નાખે છે તે કારણપણા માટે ધર્મવાળો જે પુરુષ તે બીજાને બાળે એવી જે રૂખી વાણી તેને નિત્ય વરજે.[૨] (૪)

અને પારકાં મર્મસ્થળનો પીડનારો ને રૂખી છે વાણી જેની એવો ને તે વાણીરૂપી કાંટે કરીને મનુષ્યને પીડતો એવો જે પુરુષ તે અત્યંત શોભાએ રહિત જાણવો. ને જનનું જે મૃત્યુ તેને મુખને વિષે બાંધીને વહેનારો છે એવો એને જાણવો; કહેતાં કઠણ વચનરૂપ જે જનનું મૃત્યુ તેને મુખને વિષે તૈયાર લઈને ફરે છે. (૫)

અને અતિશે તીખાં ને અગ્નિ તથા સૂર્યના સરખાં પ્રદીપ્ત એવાં જે વાણીરૂપ બાણ તેણે કરીને જો બીજો એને અતિશે વીંધે ને તે બાણે કરીને વિંધાણો છે તોપણ અતિશે વિવેક યુક્ત એવો જે એ જ્ઞાની પુરુષ તે જે તે એમ જાણે જે, 'આતો મારાં સુકૃતનું પોષણ કરે છે.' એમ સમજીને ક્ષમા કરે છે. (૬)

જો સંતને સેવે ને જો અસંતને સેવે ને જો તપસ્વીને સેવે ને જો ચોરને સેવે તો તે સેવનારો પુરુષ જે તે તેમના યશને પામે છે. કહેતાં સંતને સેવે તો પોતે સંત થાય છે ને અસંતને સેવે તો અસંત થાય છે ને તપસ્વીને સેવે તો તપસ્વી થાય છે ને ચોરને સેવે તો ચોર થાય છે. કેની પેઠે ? તો જેમ વસ્ત્ર જે તે જેવા રંગમાં રંગીએ તેવા રંગવાળું થાય છે. અને વિવેકી પુરુષ છે તે જે તે પોતા સાથે જો કોઈ અતિ વાદ કરે તો પોતે તે સાથે અતિવાદ ન કરે ને બીજાને પાસે કરાવે નહિ. (૭)

---

૧. કઠોરવાણી
૨. છોડે

અને વળી જે બીજે માર્યો થકો તેને પોતે મારે નહિ ને બીજા પાસે મરાવે પણ નહિ અને પોતાને જે મારનારો તેના ભૂંડાને નથી ઈચ્છતો એવો જે તે પુરુષ, તે આવે તેને દેવતા પણ ઈચ્છે છે; કહેતાં તે દેવતાને પણ માનવા યોગ્ય થાય છે. (૮)

અને જો રૂડું વચન બોલતાં ન આવડે, તો ન બોલવું એ શ્રેષ્ઠ છે. એમ મોટા કહે છે અને ન બોલવા થકી જે સત્ય વચન બોલવું તે શ્રેષ્ઠ છે,અને તે સત્ય વચન પણ જો પ્રિય લાગે એવું બોલાય તો તે સત્ય વચનથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, અને તે પ્રિય વચન પણ ધર્મે યુક્ત બોલાય તો તેથી અતિશે શ્રેષ્ઠ છે. એવી રીતે વચન બોલવાના ચાર પ્રકાર છે તેને જાણવા. (૯)

જ્યાં પુરુષ જે તે જેવા પુરુષ ભેળો બેસે છે અને જેવા પુરુષને સેવે છે ને પોતે જેવો થવાને ઈચ્છે છે તેવો તે થાય છે. માટે સત્પુરુષ ભેળે બેસવું ને સત્પુરુષને સેવવા ને સત્પુરુષના જેવો પોતાનો સ્વભાવ કરવાને ઈચ્છવું; પણ અસત્પુરુષનો પ્રસંગ તો કોઈ પ્રકારે કરવો જ નહિ. (૧૦)

અને પુરુષ જે તે જે જે પદાર્થ થકી નિવૃત્તિ પામે છે તે તે પદાર્થ થકી એ મુકાઈ જાય છે અને જો સર્વ પદાર્થ થકી નિવૃત્તિને પામે છે તો તે અણુમાત્ર પણ દુઃખને નથી પામતો. અને સર્વથી નિવૃત્તિને પામ્યો એવો જે પુરુષ તેને કોઈ જીતવાને ઈચ્છતા નથી ને એ પણ બીજાને જીતવાને ઈચ્છતો નથી અને કોઈ સાથે વૈર કરતો નથી ને કોઈને મારતો નથી. ને નિંદા તથા સ્તુતિ તેને વિષે તુલ્ય છે સ્વભાવ જેનો એવો જે પુરુષ તે કોઈ પદાર્થ નાશ પામી જાય છે તેનો શોક કરતો નથી ને કોઈ પદાર્થને પામીને તેનો હરખ પણ નથી કરતો. (૧૧) ૪૭

ઇતિ શ્રી સહજાનંદ સ્વામી શિષ્યાગ્રગણ્ય સદ્‌ગુરુ
શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી તેમણે ભગવાન તથા
ભક્તને ઓળખવાની રીત કહી એ નામે
ત્રીજું પ્રકરણ સમાપ્ત થયું.

● ● ●

શ્રી પુરૂષોત્તમનારાયણ અવતારી જે સ્વયં મૂર્તિ

તેનાં અસાધારણ લક્ષણ લખીએ છીએ.

પૂર્વે થયા જે સર્વે અવતાર તેમને પોતાના સ્વરૂપને વિષે દેખાડે. ૧

તથા વૈકુંઠાદિક ધામને વિષે રહી જે દિવ્ય મૂર્તિઓને તે મૂર્તિઓમાં રહ્યા જે દિવ્ય ઐશ્વર્ય તે સર્વ પોતાની મૂર્તિને વિષે બહુ મનુષ્યોને દેખાડે. ૨

તથા જેવા તેવા જીવ હોય તેને પણ સમાધિયે કરીને પોતાની મૂર્તિને વિષે ચિત્તનો નિરોધ કરાવે. ૩

તથા બીજા અવતાર ધારીને જેવું જીવનું કલ્યાણ કર્યું તથા ચિત્તનો નિરોધ કર્યો તેવું સામર્થ્ય તો પોતાના ભક્ત દ્વારા જણાવે.

તથા અપાર તેજોમય એવું જે અક્ષરધામ તેમાં મધ્યને વિશે રહ્યું જે દિવ્ય સિંહાસન તેની ઉપર સદા બિરાજમાન ને ચારે કોરે અનંતકોટિ મુક્તમંડળની સભાયે વિટાણા આવે જે દિવ્યમૂર્તિ પોતે તેનું દર્શન જેવા તેવા જીવને સહજે કરાવે. ૫

તથા પૂર્વે શાસ્ત્રને વિશે કહ્યા જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા યોગ, સાંખ્ય ને વેદાંતાદિક શાસ્ત્રના મત તેમના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન જ્યારે પોતે કરે તથા તેમના પ્રતિપાદનનાં શાસ્ત્ર કરે ત્યારે પુર્વનાં શાસ્ત્ર થકી તેમાં બહુ ચમત્કાર આવે ને સહજે સર્વના સમજ્યામાં આવે ને તે વાર્તા શાસ્ત્રમાં જેની બુદ્ધિ પુગતી હોય તેને યથાર્થ જાણ્યામાં આવે. ૬

તથા પોતાને દર્શનમાત્રે કરીનેજ અનેક જીવના મનની વૃત્તિયું સહજે પોતાની મૂર્તિમાં તણાઇ જાય. ૭

તથા જે કોઇ જીવે પોતાનો આશ્રયમાત્ર કર્યો હોય તેણે કરીને પણ તેનું મોટું કલ્યાણ થાય ને તે જીવને અંતકાળ થાય ત્યારે પોતે પોતાના પાર્ષદે સહિત રથ વિમાન લઇને તેડવા આવે. ૮

તથા પોતાની આજ્ઞાયે કરીને અનેક સ્ત્રી પુરૂષ તે પોત પોતાના ધર્મને માર્ગે ચાલે એવી રીતનો પોતાના વચનમાં પ્રતાપ હોય. ૯

તથા પોતાના સંબંધને પામ્યું જે વસ્ત્રપુષ્પાદિક વસ્તુ તેના દર્શન માત્રે કરીને તથા તેના સ્પર્શ માત્રે કરીને તત્કાળ જીવને અંતર દૃષ્ટિ થઈ જાય ને તે પછી બ્રહ્મપુર આદિક ધામ તથા તે ધામનાં દિવ્ય ઐશ્વર્ય તે દેખાઈ આવે. ૧૦.

તથા જેના સ્વરૂપ સંબંધી વાર્તાને કોઈક પરદેશમાં જઈને કરે તે સાંભળીને મનુષ્યને અલૌકિકપણું જણાઈ આવે. ૧૧

તથા જીવાત્મા, વિરાટપુરૂષ, ઈશ્વર, પ્રધાનપુરૂષ, મૂળ પ્રકૃતિ પુરૂષ ને અક્ષરધામના મુકત તથા તે અક્ષરધામના નિવાસી જે પોતે પોરૂષોત્તમ જે સર્વેનું નિરૂપણ ભેદે સહિત ને ઐશ્વર્યે સહિત નોખું નોખું સ્પષ્ટપણે પોતે કરી દેખાડે તથા ઐશ્વર્ય સહિત તેમનાં સ્વસ્રૂ બીજાને દેખાડે તથા આવી રીતના જ્ઞાનને પોતા થકી પામીને પોતાના ભક્ત પણ કહી દેખાડે. એવી રીતની પ્રવૃત્તિ હોય.

તથા પોતાના અવતાર તે પોતાની મૂર્તિને વિશે લીન થાય પણ પોતાની મૂર્તિ કોઈ અવતારને વિશે લીન ન થાય. એવી ક્રિયા સમાધિને વિશે કોઈક કોઈકને દેખાય. ૧૩

એવા દિવ્ય મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની શ્રવણાદિક જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તે સર્વે પાપનો વિનાશ કરવાવાળી છે.

એવી રીતે શ્રીસહજાનંદ સ્વામીના શિષ્ય
ગોપાળાનંદ સ્વામીએ કહેલા શ્રીપુરુષોત્તમનાં
અસાધારણ લક્ષણ સંપૂર્ણ.

શ્રી પુરુષોત્તમ નારાયણના સ્વરૂપના જ્ઞાનનો
નિર્ણય કહીએ છીએ.

પ્રથમ તો ભગવાનનો જે દિવ્યભાવ ને મનુષ્યભાવ તેને અભેદેપણે સમજવાની રીત દેખાડીએ છીએ. જે અનંતકોટિ સૂર્ય ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું તેજોમય જે પોતાનું અક્ષરધામ તેને વિષે અનંતકોટિ અક્ષરરુપ મુકતે સેવ્યાને દિવ્ય ને દ્વિભુજ મૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે સદા બિરાજમાન છે. તે કેવા છે ? તો અનંતકોટિ જે મુક્ત તથા અક્ષર તથા પુરુષ પ્રકૃતિને કાળ એ સર્વેના નિયંતા છે ને એ સર્વેના સ્વામી છએ ને એ સર્વેને સુખના આપનારા છે ને સ્વતંત્ર છે ને મહારાજાધિરાજ છે અને એવા સામર્થ્યે યુક્ત જે એના એ પોતે ભગવાન તે જીવોની ઉપર દયાયે કરીને તેમના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થાય છે. મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય કરે અને પોતાની ભક્તિ કરે ને તેમને અર્થે મનુષ્યને અનુસરતાં ચરિત્ર કરે છે ને તે મનુષ્ય સ્વરૂપને વિષે પોતાની જે અક્ષરધામમાં રહી તેજોમય દિવ્ય મૂર્તિ તે દેખાઈ આવે તથા પ્રકૃતિ પુરુષના જેવું સામર્થ્ય જણાઈ આવે તથા એક થકા અનંતરુપે જણાઈ આવે તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવના જેવું સામર્થ્ય જણાઈ આવે. તથા તે પોતાની મૂર્તિને દેખીને અનંત જીવના ચિત્તનો નિરોધ સમાધિયે કરીને થઈ જાય. એ સર્વે મનુષ્યપણામાં દિવ્યભાવ જાણવો. અને વી એવો દિવ્યભાવ જણાવે ને કયારેક તો એની એ મનુષ્ય મૂર્તિને વિષે કેટલાકને દિવ્યભાવ જણાવે ને કેટલાકને મનુષ્યભાવ જણાવે. તે માટે દિવ્યભાવને મનુષ્યભાવ તે એકજ છે પણ તેમાં કિંચિત પણ ભેદ નથી. એવી રીતે દિવ્યભાવને મનુષ્યભાવને અભેદપણે સમજવાની રીત કહી દેખાડી. ૧

અને બીજી એ ભગવાનના નિર્ગુણ સગુપણાની રીત સમજવી જે એવી રીતે દિવ્યભાવને ને મનુષ્યભાવને જણાવતા જે એ ભગવાન તેની જે મૂર્તિ તે તો માયાના જે સત્વ, રજ ને તમ એ ત્રણ ગુણ ને એ ત્રણ ગુણનાં કાર્ય તેણે રહિત છે અને દિવ્ય છે તે માટે એ ભગવાનને નિર્ગુણ જાણવા અને એવા જે એ નિર્ગુણ ભગવાન તેને વિષે સત્ય, શૌચ, દયા એ આદિક

જે જે અમાયિક એવા દિવ્ય ગુણ તે રહ્યા છે માટે એ ભગવાનને સગુણ જાણવા. અથવા માયાના ત્રણ ગુણેયુક્ત અને બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયના કારણ એવા જે અનિરૂદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન ને સંકર્ષણ તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુને શિવ એ છ જે પોતાનાં રુપ તેણે કરીને પણ એ ભગવાનને સગુણ જાણવા. ૨

અને ત્રીજી રીત એ ભગવાનના સાકાર નિરાકારપણાની રીત સમજવી. જે આત્યંતિક પ્રલયને અંતે પણ પોતાના અક્ષરધામને વિષે દિવ્ય અવયવવાન એવો નિત્યસિદ્ધ જે ભગવાનનો આકાર તે રહ્યો છે તે માટે એ ભગવાનને સાકાર જાણવા અને એવા જે ભગવાનનો સદા દિવ્ય આકાર તેને એ ભગવાનના એકાંતિક ભકત તે દેખે છે અને એ ભગવાનનો સદા દિવ્ય અવયવ એવો આકાર તે માયામાંથી થયાં જે ચોવીશ તત્ત્વ તેણે રહિત છે તે માટે ભગવાનને નિરાકાર જાણવા અથવા એવા ભગવાનની અનન્ય ભક્તિયે રહિત ને આત્મજ્ઞાનાદિક સાધને સહિત એવા જે પુરુષ તે તો ભગવાનના દિવ્ય આકારને નથી દેખતા તે સારુ કૈવલ્યાર્થી છે ને તે એ ભગવાનને નિરાકાર કહે છે. ૩

અને ચોથી એ ભગવાનના કર્તા, અકર્તાપણાની રીત જાણવી જે એ ભગવાન તે પુરુષ, કાળ, ને માયા તેના આદિકર્તા છે ને પ્રેરક છે ને નિયંતા છે; તે માટે એ ભગવાનને કર્તા જાણવા અને પુરુષ, કાળ ને માયા તે પાસે અનેક કોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયને કરાવે છે પણ પોતે નથી કરતા અને પોતે તો પોતાના અક્ષરધામને વિષે પોતાના ભક્તજને સેવ્યા થકા નિત્ય બિરાજમાન છે, તે માટે એ ભગવાનને અકર્તા જાણવા અને એ પુરૂષ, કાળ ને માયા તે જે બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય કરે છે તે એ ભગવાનની અંતર્યામિપણે પ્રેરણાયે કરીને કરે છે પણ તે વિના સ્વતંત્ર પણે કરવાને સમર્થ નથી અને જે એમને સ્વતંત્ર કર્તા જાણે છે તે તો નાસ્તિક છે ને એ ભગવાનની પ્રેરણાયે કરીને જે એમને કર્તા જાણે છે તે તો આસ્તિક એવા ભગવાનના ભકત છે. ૫

INDEX

આ ચાર રીતે જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપને જાણે છે તેને ભગવાનના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે અને એવી રીતે સમજ્યામાં જેને કસર છે તેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સંશય થાય છે. માટે ભગવાનનો જે ભકત હોય તેને આ વાર્તા અવશ્ય સમજવાની છે.

એવી રીતે શ્રીસહજાનંદ સ્વામીના શિષ્ય ગોપાળાનંદ સ્વામીએ કહેલો શ્રી પુરુષોત્તમ નારાયણના સ્વરુપના જ્ઞાનનો નિર્ણય સંપૂર્ણ.

અથ વાર્તા વિવેક

સાધુને પરસ્પર વાર્તા કર્યાની રીતનાં પ્રકરણ

ભગવાન પોતાના અક્ષરધામને વિષે જેવા દિવ્ય ઐશ્વર્ય, દિવ્ય પાર્ષદ અને દિવ્ય શક્તિયે સહિત રહ્યા છે તેવા ને તેવાજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે એ આદિક જે ભગવાનનું મહાત્મ્ય તેની વાર્તા કરવી. ૧

તથા સર્વ સુખમય, સર્વ થકી પર, સર્વના નિયંતા, સર્વના કર્તા એ આદિક જે ભગવાનની મોટયપ તેનું ગ્રહણ કરીને પોતાના સ્વભાવને ટાળવાની વાર્તા કરવી. ૨

તથા ત્રણ દેહ, દશ ઈંદ્રિયોને ચાર અંતઃકરણ તે થકી પૃથક જે પોતાનો જીવાત્મા તે દેહ, ઈંદ્રિયો ને અંતઃકરણના જે સંકલ્પ ઉઠે છે તે ભેળો ભળ્યો તેને પ્રથક પાડવો તથા દેહ અને દેહના સંબંધી ખોટા થઈ જાય એવી રીતે આત્મનિષ્ઠાની વાર્તા કરવી. ૩

તથા નિત્ય પ્રલય, નિમિત્ત પ્રલય, પ્રાકૃત પ્રલય અને આત્યંતિક પ્રલય એ ચાર પ્રકારના પ્રલયે કરીને સર્વેના ભોગ, દેહ અને લોક તે નાશ થઈ જાય છે અને માયામાંથી થયાં જે પદાર્થ માત્ર તે સંબંધી જે સુખ તે અપાર દુઃખે સહિત છે તે દુઃખને દેખાડીને વૈરાગ્યની વાર્તા કરવી. ૪

તથા નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિઃસ્વાદ, નિઃસ્નેહ ને નિર્માનએ સાધુના ધર્મ તે જે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યાં હોય તેને શિખીને તે પ્રમાણે વર્તવું ને તે પ્રમાણે વાર્તા કરવી. ૫.

તથા ભગવાનની જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તે મન, કર્મ, વચને કરીને નિરંતર કરવી પણ તે ભક્તિ કર્યા વિના વ્યર્થ કાળ જાવા દેવો નહિ ને તે વિના બીજી જે રીતની પોતાના સ્વભાવ અનુસારે પ્રકૃતિ હોય તેને ટાળવી એ અંગેની વાર્તા કરવી. ૬.

તથા સત્ અસત્ એવા જે દેશકાળાદિક આઠ તેની જે પૃથક વિક્તિ તેની વાર્તા કરવી. ૭

તથા સત્શાસ્ત્રને વિષે કહ્યાં એવા જે સાધુનાં લક્ષણ તેને જોઈને તે લક્ષણ પોતાને વિષે કેટલાં આવ્યાં છે ને કેટલાં નથી આવ્યાં તેનો તપાસ કરવો ને જે લક્ષણ ન આવ્યાં હોય તે શીખવાં એ અંગેની વાર્તા કરવી. ૮

તથા શ્રીજી મહારાજે સ્થાપન કર્યાં જે આપણા સંપ્રદાયના ગ્રંથ તેને ભણવા ભણાવવાનો અભ્યાસ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે રાખવો એ અંગેની વાર્તા કરવી. ૧૦

તથા આવી રીતે જે સાધુને વર્તવાની રીત તેમાં આળસ રહેતી હોય તેને ટાળવાની વાર્તા કરવી. ૧૧

તથા શ્રીજીમહારાજ પોતાના ભક્તજનને તત્કાળ સમાધિએ કરીને પ્રાણ ઈંદ્રિયોનો નિરોધ કરાવીને અનંત ઐશ્વર્યે યુક્ત એવાં જે બ્રહ્મપુર, ગોલોક, વૈકુંઠાદિક દિવ્ય પોતાનાં ધામ તેને વિષે પોતાનું દર્શન દેવું તથા પોતાના ભક્તજનને અંતકાળ સમે વિમાન તથા રથ અશ્વાદિક દિવ્ય વાહન ઉપર બેસીને દિવ્ય પાર્ષદે સહિત આવીને દર્શન દેવું ને તે ભકતને પોતાના ધામમાં લઈ જાવું એ આદિક જે શ્રીજીમહારાજનાં ચરિત્ર તેની વિસ્તારીને વાર્તા કરવી. ૧૨

●●●

પરિશિષ્ટ-૧

ગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતોમાં ઉલ્લેખિત કિર્તનો

પ્રકરણ-૧

એક વાત સુણો વ્રજવાસી રે, પુરુષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે;
સત્ય કહું છું હૃદય તપાસી રે, પુરુષોત્તમ બોલ્યા પ્રીતે;
દૃષ્ટાંતે કહી સમજાવું રે, પુ૦ મારું રૂપ અલૌકિક આવું રે, પુ૦
જેમ ગગનમંડળમાં પંખી રે, પુ૦ ઊડે દેહ સહિત અસંખી રે, પુ૦
વાદળ ને વિદ્યુત વારિ રે, પુ૦ સૌ આકૃતિ ન્યારી ન્યારી રે, પુ૦
સૌ સ્થિર એ શૂન્ય માંઈ થાયે રે, પુ૦ જેમ હીમે નીર ઝમાય રે, પુ૦
અક્ષર તે અંબર સ્થાને રે, પુ૦ માયા શૂન્યને અનુમાને રે, પુ૦
પંખી તે પુરુષ અપારા રે, પુ૦ અષ્ટાવ્રણ દેહકારા રે, પુ૦
મહા વિષ્ણુ વાદલ ડોરે રે, પુ૦ બહુ મુક્ત વીજળી તોલે રે, પુ૦
સ્થિર અસ્થિર ગતિયું થાય રે, પુ૦ તે કાળ શક્તિયું કે'વાય રે, પુ૦
નિરગુણને સગુણ લખાય રે, પુ૦ તે અક્ષરને કે'વાય રે, પુ૦
સ્વે સદા સ્વતંત્ર શોભે રે, પુ૦ કાળે કરી માયા શોભે રે, પુ૦
જ્યારે અનંત બ્રહ્માંડ કરે છે રે, પુ૦ ત્યારે સગુણ સ્વરૂપ ધરે છે, પુ૦
મહા વિષ્ણુ આદિ કોટિ રે, પુ૦ રહે રોમ મહા કૃતિ મોટી રે, પુ૦
જ્યારે લય કરી થિર રે છે રે, પુ૦ ત્યારે નિર્ગુણ એને જ કે'છે રે, પુ૦
જેમ હું એમાં દૃઢ રહું છું રે, પુ૦ તેમ સમજાવીને કહું છું રે, પુ૦
જેમ શબ્દ રહે નભ ભીતર રે, પુ૦ સદા એક અનેક સ્વતંતર રે, પુ૦
ભીન ભીન આકાશ રચાણો રે, પુ૦ ત્યારે શબ્દ ભિન્નતા જાણો રે, પુ૦
અક્ષર શક્તિ અનુસારી રે, પુ૦ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે છબી મારી રે, પુ૦
બહુ અક્ષર કલા વિસારે રે, પુ૦ ધરું અનંત મૂર્તિ ત્યારે રે, પુ૦
જ્યારે લીન અક્ષર મુંમારી રે, પુ૦ શોભે એક રૂપ સદાઈ રે, પુ૦
બ્રહ્માનંદ કહે જેમ સમજાણું રે, પુ૦ આ પદમાં તેમ લખાણું રે, પુ૦

પદ-૧

સંત જન સોઈ સદા મોય ભાવે; સંત૦ ટેક
દેહ ઈન્દ્રિય અરુ મન આદિક કે, સંગમેં નહિ લપટાવે. સંત૦ ૧
કામ ક્રોધ અરૂ લોભ વશ, હોય ન મન લલચાવે;
મેરો હિ ધ્યાન રટન મુખ મેરો, સો તજી અન્ય ન જાવે. સંત૦ ૨
ક્ષર અક્ષર અરૂ અક્ષર પરકી, સબહી સમજ ઉર લાવે;
સબ ગુન પૂરન પરમ વિવેકી, ગુનકો માન ન આવે. સંત૦ ૩
પિંડ બ્રહ્માંડસે પર નિજ આતમ, જાનીકે મમ ગુન ગાવે;
મુક્તાનંદ કહત યું મોહન, સોઈ જન સંત કહાવે. સંત૦ ૪

પદ-૨

નારદ એસે સંત સદા મોઈ પ્યારા, નારદ૦ ટેક
જડ ચૈતનકું જાની જથારથ, રહત જગતસેં ન્યારા. નારદ૦ ૧
જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિકે ભાજન, જાનત સાર અસારા;
બ્રહ્મ ભુવન લગી કાલ ચવીના, માનત જૂઠ પસારા. નારદ૦ ૨
મેરે વચન અચળ ઉર રાખત, મમ ગુન મગન ઉદારા;
સબ પર મોય જાની ઉર ધારત, મમપદ પ્રેમ અપારા. નારદ૦ ૩
મમ ગુન શ્રવન મનન ઉર મેરો, મમ જશ કરત ઉચારા;
મુક્તાનંદ કહત યું મોહન, તેહિ ઉર વાસ હમારા. નારદ૦ ૪

પદ-૩

નારદ મેરે સંતસે અધિક ન કોઈ, નારદ૦ ટેક
મમ ઉર સંતન અરુ મેં સંતન ઉર, વાસ કરું સ્થિર હોઈ. નારદ૦
કમલા મેરો કરત ઉપાસન, માન ચપળતા ધોઈ;

યદ્યપિ વાસ દિયો મેં ઉર પર, સંતન સમ નહિ સોઈ. નારદ૦
ભૂકો ભાર હરુ સંતન હિત, કરૂ છાયા કર દોઈ;
જો મેરે સંતકું રતિ એક દુવે, તેહી જડ ડારૂ ખોઈ. નારદ૦
જીન નરતન ધરી સંત ન સેવે, તિન નિજ જનની બિગોઈ;
મુક્તાનંદ કહત યું મોહન, પ્રિય મોય જન નિર્મોહી. નારદ૦ ૪

પદ-૪

નારદ ઐસી સાચે સંતકી રીતિ, નારદ૦ ટેક૦
જેહી સુની સાધુ પરત પિછાને, જીનકો મમ પદ પ્રીતિ. નારદ૦
ખટ્ વિકાર જીત અનઘ આનંદી, મેરે વચનમેં વાસા;
બ્રહ્માદિક ક્ષર જાની જગતકી, છોડત સબવિધિ આશા. નારદ૦
અક્ષરપદ જાનત અવિનાશી, તેહિ મધ્યે મુક્ત અપારા;
પંચ વિષય ત્યાગી સબ સમરથ, કરત કાલકા ચારા. નારદ૦
ક્ષર અક્ષર પર મોકું જાનત; સબ અક્ષરકો સ્વામી;
અપનો રૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મ માનત, મેરો જન નિષ્કામી. નારદ૦
ઐસે મેરે જન એકાંતિક, તેહી સમ ઓર ન કોઈ;
મુક્તાનંદ કહત યું મોહન, મેરો સર્વસ્વ સોઈ. નારદ૦

કિર્તન-૧

સોઈ સાચે મમ દાસ હે, ઉદ્ધવ સોઈ સાચે મમ દાસ હે;
પિંડ બ્રહ્માંડ મેં પ્રીત ન જાકું મમ પદકંજ નિવાસ હે-ઉદ્ધવ૦
કાંતા કનક જાળ જગ બાંધ્યો, તીનસે અધિક ઉદાસ હે;
ગૃહમે રહે મેમાન જ્યું મમજન, જેહી દેઢ ભક્તિ અભ્યાસ હે-ઉદ્ધવ૦
મન ઈન્દ્રિય કે કૃત્યસે ન્યારો, એકાંતિક મન જાસ હે;
મુકતાનંદ સો સંત કે ઊર બીચ, મેરો પ્રબળ પ્રકાશ હે-ઉદ્ધવ૦

INDEX

કિર્તન-૨

બતિયા તેરી શ્યામ સોહાવનિયા વે;
સુની બતિયા છતિયાં ભઈ શિતલ,
ત્રિવિધ તાપ નસાવનિયા વે. બતિ૦૧
સુનત સકલ દુઃખ બીસરત છીનમેં,
મુનિ મન આનંદ બઢાવનિયા વે.બતિ૦૨
જો કોઉ સુને પ્રીતિ કરી છીન ભરી,
ફીરી ન હોવહીં ભવ આવનિયાં વે.બતિ૦૩
પતિતપાવની ભવ બીસરાવની,
પ્રેમાનંદ મન ભાવનિયાં વે. બતિ૦૪

કિર્તન-૩

રે ધરિયા અંતર ગિરધારી
શું કરશે ઘોળ્યા હવે સંસારી રે-ધરીયા૦
રે હું કોઈની ન રહું ઝાલી, રે વહાલાને થાવા વાલી,
રે શિર કરમાં લઈને ચાલી રે-ધરીયા૦ ૧
રે જેમ ગજ જાય બજારે ધસી, રે શ્વાન મરે બહુ ભસી રે ભસી,
તે હાથીને મન નહિ શંકા કશી રે-ધરીયા૦ ૨
રે બળવા ગઈ જે સતી સાચી, રે રોમ રોમ પિયા સંગ રાચી,
તે પડમાં જઈ ન વળે પાછી રે-ધરીયા૦ ૩
રે જો પડથી પાછી આવે, રે લાજ તજી મન લલચાવે,
તે સતી મટી ને કુતિ કાંવે રે-ધરીયા૦ ૪
રે બ્રહ્માનંદ એમ વિચારી, રે બીક સર્વે કાઢી બા'રી,
રે મળિયા મોહન સુખકારી રે-ધરીયા૦ ૫

કિર્તન-૪

હું બલિહારી એ વૈરાગને, ઉપન્યો જેને અંગજી;
ચૌદ લોક ને જે ચતુરધા, ન ગમે સુખનો સંગજી ...હું
સુખ ન ઈચ્છે તે સંસારનું, સમજે સપના સમાનજી;
વાત ગમેરે વૈરાગ્યની, તન સુખ ત્યાગવા તાનજી ...હું
દુઃખી દેખી આ દેહને, રહે રાજી તે મનજી;
અનરથનુ એ આગાર છે, જાણી એમ ન કરે જતનજી ...હું
રાતદિવસ રુદિયા માંહી, વરતે એમ વિચારજી;
હું કોણ ને જઈશ કિયાં, કરુ તેનો નિરધારજી ...હું
કરું ઉપાય હવે એહનો, ડોળી દેશ વિદેશજી;
કોઈ રે ઉગારો મને કાળથી, સોપું તેને આ શીશજી ...હું
રહે આતુરતા અંતરે ઘણી, દેખી દેહ અનિત્યજી;
સુખ ન માને સંસારનું, ન કરે કોઈ શું પ્રીતજી ...હું
એવો વિચાર આવ્યા વિના, ન હોય તન સુખ ત્યાગજી;
ઉપરનો લાગે રે લજામણો, વગોણા સરખો વૈરાગ્યજી ...હું.
હરી ગુરુ દેવ દયા કરી, આપે એહ વિચારજી;
નિષ્કુળાનંદ કહે નિઃશંક થઈ, સ્હેજે તરીયા સંસારજી ...હું

કિર્તન-૫

ગર્ભમાંહી શું કહીને તું આવ્યો રે, ગર્ભમાંહી શું કહીને તું આવ્યો રે;
પ્રાણી તે સંકટ વિસરાવ્યો રે. ૦ટેક
નીચુ શીશ ચરણ તારા ઊંચા, દશ મહિના લટકાવ્યો રે. ૧૦૧
બાર આવી રસિયો થઈ ડોલે, કામનિયે ભુલાવ્યો રે. ૧૦૨
સગાં કુટુંબી સહુ મળીને, મોટો કહીને બોલાવ્યો રે. ૧૦૩
બ્રહ્માનંદ કહે હરિ ભજ્યા વિના, એળે જન્મ ગુમાવ્યો રે. ૧૦૪

પરિશિષ્ટ-૨

અકારાદિક્રમાનુક્રમણિકા

નોંધ : 'અને','વળી', 'સ્વામીએ વાત કરી જે' વિગેરે શબ્દ પછી જે વાત શરૂ થતી હોય તેના પ્રથમાક્ષર પ્રમાણે આ વાતોની અનુક્રમણિકા તૈયાર કરી છે. વાતોના વિશેષ અભ્યાસી - જીજ્ઞાસુઓને આ અનુક્રમણિકા ઉપયોગી થશે એવી આશા છે.

(અ)

અભિનિવેશ થયો કેમ જણાય ? (૧/૩૬)
અન્નમય કોષ, પ્રાણમય કોષ, મનોમય કોષ (૧/૫૧)
અમદાવાદમાં નટવા રમાડ્યા ત્યારે મહારાજ કહે જે, (૧/૫૪)
અખંડાનંદ સ્વામીની પેઠે મોટમના થાવું; પણ (૧/૧૦૫)
અમે તો એકલી સાકર જ ખાઈએ છીએ ને (૧/૧૭૩)
અયોગ્ય સંકલ્પને ટાળવાનો ઉપાય કહ્યો જે (૧/૧૭૭)
અન્ન ને વસ્ત્ર; એ બે વિના ન ચાલે; (૧/૧૮૩)
અહંવૃત્તિની ઘણીક વાર્તા કરી જે, (૧/૧૯૪)
અજ્ઞાન તથા રાગ-એ બેય એક છે કે નહિ? (૧/૨૦૫)
અધર્મસર્ગના મોટેરા એવા જે, લોભાદિક પાંચ (૧/૨૩૧)
એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, ડોળિયાં (૧/૨૯૧)
અહંવૃત્તિ જે તે સકામ અને નિષ્કામ ભક્તિએ કરીને (૧/૩૧૦)
અક્ષરબ્રહ્મ સર્વને વિષે વ્યાપકપણે કેમ રહ્યા છે ? (૧/૩૨૦)
અક્ષર તો સર્વે ઠેકાણે છે તેમાં પુરુષોત્તમ ભગવાન (૧/૩૨૬)
અમદાવાદના બીજા વચનામૃતમાં સત્તારૂપ થઈને (૧/૩૪૦)
અતિશે દીન થાય તો પણ દેહભાવ રહે છે ને (૨/૨૧)
અક્ષરના મુક્તના સુખનું તારમ્યપણું કહીએ છીએ (૨/૪૫)
અક્ષરધામને ક્યારે પમાય ? તો જ્યારે પુરુષોત્તમ (૨/૪૬)
અક્ષરધામમાં સ્ત્રી, પુરુષ, એવો ભેદ નથી. કેમ જે, (૨/૪૭)
અહંમમત્વ પણ બે પ્રકારનો છેઃ એક દેહનો ને (૨/૧૨૫)
અક્ષરધામનો મુક્ત હોય ને જો તે દેહને ધારીને (૩/૧૨)
અક્ષરાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે,''અંતઃકરણ અને આત્મા (૩/૧૮)

અક્ષરાનંદ સ્વામીએ પૂછયુ જે, ''જીવમાં કામાદિક સ્વભાવ (૩/૨૭)
અક્ષરાનંદ સ્વામીએ પૂછયુ જે, ''સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ (૩/૩૧)
અતિશે તીખાં ને અગ્નિ તથા સૂર્ય સરખાં પ્રદીપ્ત (૩/૪૭/૬)

(આ)

આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યાદિક સર્વે સાધન છે તે (૧/૭)
આ દેહમાં ઉત્તમ રુચિ પક્વ કરે તો (૧/૩૩)
આધુનિક મુક્ત છે તે અનાદિમુક્ત જેવા થાય (૧/૫૨)
આત્યંતિક પ્રલયને અંતે શ્રીજી મહારાજ અક્ષરધામને (૧/૧૧૫)
આટલી વાર્તા કલ્યાણને અર્થે સમજવી છે જે (૧/૧૪૯)
આ ચાર જીવના કલ્યાણના હેતુ છેઃ તેમાં એક તો (૧/૧૮૮)
આત્મા દેહથી જુદો છે તો પણ એક કેમ જણાય છે? (૧/૨૦૭)
આ ત્રણે ઠેકાણે દેહાભિમાન જણાઈ આવે છે (૧/૨૨૭)
આ સર્વે ગરીબ જેવા જણાય છે પણ એક એક (૧/૨૪૬)
આજ તો અક્ષરના મુક્ત પણ કથા-વાર્તા સાંભળવા (૧/૨૬૫)
આ જગતમાં બે પ્રકારના મનુષ્ય છે તેમાં (૧/૨૯૪)
આત્માને ને ભગવાનના મહિમાને કેમ જાણવો ? (૧/૨૯૯)
આત્મનિષ્ઠાની તો એમ રીત છે જે આપણામાં (૨/૩૫)
આ જીવને વિપરીત ફળ થાય છે તે પણ (૨/૯૬)
આપણને શ્રીજી મહારાજ મંદિર અધુરાં રહેશે તેનો (૨/૧૦૬)
આળસ, પ્રમાદ, મોહ, ઈર્ષા, દંભ ને કપટ (૩/૩)
આ વાત પણ અતિ દૃઢ સમજવાની છે જે (૩/૭)

(ઇ/ઈ)

ઇન્દ્રિયું, અંતઃકરણ ને જીવમાં નિશ્ચયની વાર્તા કરી (૧/૨૨)
ઇન્દ્રિયું- અંતઃકરણની ક્રિયા થકી જીવની ક્રિયા (૧/૨૬)
ઇન્દ્રિયું, અંતઃકરણ, દેવતા અને જીવ એ સર્વે (૧/૨૭)
ઇન્દ્રિયુંની વૃત્તિને વિષય થકી પાછી વાળવી (૧/૧૮૯)
ઈંદ્ર થકી મહાપુરુષ પર્યંત અવતાર થાય છે (૨/૪૨)
ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને અંતર સન્મુખ રાખે ત્યારે (૨/૫૯)
ઇન્દ્રિયો છે તે તો શાસ્ત્રમાં કહ્યા જે પોતપોતાના (૨/૯૫)

(ઉ/ઊ)

ઉપાસનાએ કરીને કલ્યાણ તો થાય છે; પણ (૧/૨૦)
ઉત્તમ મુમુક્ષુનાં લક્ષણ એ જ જે સ્ત્રી, દ્રવ્ય,સ્વાદ (૧/૪૧)
ઉપશમ જ્યારે રહેવા માંડે ત્યારે વૈરાટાદિકની સામર્થી (૧/૪૯)
ઉત્તમ મુમુક્ષુનાં લક્ષણ એ છે જે સત્પુરુષને (૧/૬૪)
ઉત્તમ વિષય છે તે અતિ કનિષ્ઠ કેમ થઈ જાય? (૧/૧૮૦)
ઉત્તમ અને મધ્યમ ભક્તનુ વર્તન કેવું હોય (૧/૧૮૧)
ઉપશમે કરીને ઐશ્વર્ય જણાય છે તે જેમ જેમ (૧/૧૮૬)
ઉત્તમ ભક્તને સુષુપ્તિની પેઠે વર્તે છે (૧/૨૪૦)
ઉપાસ્ય, ઉપાસક ને સ્થાનક એ ત્રણની શુદ્ધતા (૧/૩૨૧)
ઉપાસના ને ધર્મ બેય સરસ હોય, ધર્મ (૧/૩૩૫)
ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભક્ત ભગવાનને એમ (૨/૧)
ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને એમ સમજે (૨/૪)
ઉપાસક, ઉપાસ્ય ને ધામ એ ત્રણની જે શુદ્ધિ (૨/૮૬)
ઉપાસક, ઉપાસ્ય ને ધામ એ ત્રણ પ્રકારને જાણતો (૨/૮૭)

(એ)

એક હરિજન તો સત્સંગ સંબંધી ભીષણ ખમે છે (૧/૭૬)
એક ભક્ત તો પરમેશ્વર ને જીવસત્તા દેખે છે (૧/૧૧૪)
એક દિવસ એ વાર્તા કરી જે ગુરુ થાવું કે શિષ્ય (૧/૧૧૮)
એકાંતિક ભક્તને વિષે શ્રીજી મહારાજની મરજી (૧/૧૨૫)
એક દિવસ શ્રીજી મહારાજે વ્યાપકાનંદ સ્વામીને (૧/૧૩૭)
એક દિવસ જમ્યાની વાત નીસરી ત્યારે સ્વામીએ (૧/૨૩૭)
એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, શહેરને (૧/૨૪૨)
એક દિવસ સ્વામીએ ઉપાસનાની વાત કરી જે (૧/૨૪૯)
એક સમે વાર્તાનો પ્રસંગ નીસર્યા તે સમે (૧/૨૫૦)
એક દિવસ સ્વામીએ ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ (૧/૨૫૨)
એકાંતિક ભક્તની વૃત્તિમાં ભગવાન રહ્યા છે (૧/૨૬૪)
એક દિવસ સ્વામીએ 'એક વાત સુણો વ્રજવાસી રે (૧/૨૬૬)
એક દિવસ સ્વામીએ સાંજને સમે દયા કરીને (૧/૨૮૮)

એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, જે એકાંતિક (૧/૨૮૯)
એક દિવસ સ્વામીએ અર્થારામ અને ઈન્દ્રિયારામના (૧/૨૯૨)
એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, જેટલા પદાર્થ (૧/૩૦૦)
એક દિવસ સ્વામીએ વાત કરી જે, જીવને જેવી (૧/૩૩૨)
એક દિવસ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે,'વાસનામય (૧/૩૩૪)
એક દિવસ અમે ત્રણ કે ચાર સંત બેઠા હતા તે (૧/૩૩૬)
એક દિવસ સ્વામી ભગવાનની વાત કરતા હતા તે (૧/૩૩૭)
એક તો ત્યાગીને ત્યાગીનો ધર્મ દૃઢ પાળવો ને (૨/૨૮)
એકાંતિક ધર્મને વિષે વર્તાવવું તે તો પંડે (૨/૩૬)
એક વેગ રાખીએ તો સર્વે વેગ રહે એવો કયો વેગ છે? (૨/૫૫)
એકવાર પોતાના જીવને શુદ્ધ કરીને પછી ભક્તિ (૨/૬૮)
એકતો જે ભક્તને જ્ઞાનાંશની યથાર્થ દૃઢતા હોય (૨/૮૧)
એક સમે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા જે,''તમને ભૂત (૨/૧૧૨)
એક દિવસ સ્વામીએ શુદ્ધ સંપ્રદાયના જ્ઞાનની (૩/૫)
એક દિવસ સ્વામી સંત-હરિજન ઉપર અતિ કૃપા (૩/૯)
એક દિવસ મૂળ અક્ષરમૂર્તિ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ (૩/૧૯)
એક સમે ગઢપુરમાં એક હરિભક્તને મહારાજે (૩/૨૨)
એક દિવસ સ્વામીએ અતિ દયાએ કરીને (૩/૩૨)
એમ વિચાર કરવો જે, ઈન્દ્ર એકોતેર ચોકડી (૩/૩૭)
એક સમે શ્રીજી મહારાજે મુક્તાનંદસ્વામી આદિકને (૩/૪૨)
એક બ્રાહ્મણ શુકલ સત્સંગી હતો તેણે (૩/૪૩)
એક સમે લાધા ઠક્કરે શ્રીજી મહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો (૩/૪૫)
એક સમે મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજી મહારાજને (૩/૪૬)

(ઋ, ઐ, ઔ, ઔ)

ઋષભદેવાદિક તથા શુક, જડભરતાદિક એ સર્વે (૧/૧૯૨)

(ક)

કસર માત્ર ટાળ્યાનો એક એવો કયો જબરો ઉપાય (૧/૧૬)
કારીયાણીમાં રામદાસ વૈધને મહારાજે કહ્યું જે (૧/૫૯)
કાળના માપની વાર્તા કરી જે આલોકને વિષે (૧/૮૩)

કેમ સમજે તો સદા સુખિયો રહે ? (૧/૧૨૮)
કેમ સમજે તો નિરાકારની વાત શંકરાચાર્ય (૧/૧૬૫)
કર્મ, ભક્તિ ને જ્ઞાનના ભેદ છે તેની વિગત (૧/૧૯૦)
કોઈક હરિભક્તે કહ્યુ જે, ‘‘મહારાજ ! હેત રાખજો (૧/૧૯૯)
કોઈક તો જ્ઞાનવાર્તા સમજે છે ને વર્તતા નથી (૧/૨૦૨)
કેટલાક મનુષ્ય ઓળખે નહિ ને વેગ કરે (૧/૨૨૦)
કેમ સમજે તો અસત્ દેશાદિકે કરીને લેવાય નહિ? (૧/૨૨૫)
કાળ-કર્માદિકને વિષે જે કર્તાપણાનો વિશ્વાસ તે તો (૧/૨૬૨)
કર્માત્મક યેન શરીરબન્ધઃ એ શ્લોક બોલીને તે (૧/૨૬૭)
કોઈ એમ જાણે જે, ‘‘હું સત્સંગમાં આવતા વેત જ (૧/૩૧૧)
કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને આકાશ (૨/૨)
કળવુ, કહેવુ ને રહેવુ તે કળવું તે શું ? તો (૨/૮)
કોઈક હરિભક્તનો અવગુણ લેવો તેમાં આ ત્રણ વિચાર (૨/૬૪)
ક્રોધ પણ બે પ્રકારના છેઃએક તો કોઈક બીજો (૨/૭૬)
કોઈક ભક્ત થોડું કરે છે તેની ઉપર ભગવાન (૨/૮૩)
કેટલાક મુમુક્ષુ છે તે તો સત્સંગ કરીને (૨/૧૦૪)
કેશવદાસજી સ્વામીને પૂછયું જે,‘એક તો સર્વે (૩/૨૩)
કોઈક હરિભક્ત તો કાંઈ પાકો સત્સંગી ન હોય (૩/૩૩)
કશ્યપ તથા મરિચ્યાદિક પ્રજાપતિ છે તે જ્યારે (૩/૩૪)
ક્રોધે યુક્ત એવી જે રૂખી વાણી તે જે (૩/૪૭/૪)

(ખ)

ખરેખરા સાધુ હોય તેને પોતાને કોઈ જાતનો (૨/૭૨)

(ગ)

ગોલોક, વૈકુંઠ તથા બ્રહ્મપુરને વિષે (૧/૧૨)
ગમતું, દાસપણુ ને ઉપાસના એ ત્રણેને વિષે (૧/૨૦૪)
ગુણાતીતાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે, ‘‘દેશકાળાદિકે (૨/૨૩)
ગોલોકમાં જે ભગવાનની સેવા કરે છે તેમાં (૨/૪૪)
ગમે તેવો નિષ્કામી હોય પણ જો કામીનો (૩/૨૮)
ગણેશનુ ચક્ર છે ત્યાં પ્રધાનપણે પૃથ્વી તત્વ વર્તે છે (૩/૩૮)

(ઘ)

ઘરમાં રહેતા હોઈએ ત્યારે બહુ મહિમા જણાય છે (૧/૧૫૮)

(ચ)

ચાર પ્રકારે નિષ્કામી રહેવાય છે તેની વિગત (૧/૫૬)
ચાર પ્રકારના માંદાની વિગતિ (૧/૭૯)
ચાર પ્રકારની અનુવૃત્તિએ કરીને અતિશે (૧/૮૦)
ચૈતન્યાનંદ સ્વામી કહે, એક સમે સ્વામીએ (૧/૧૦૮)
ચૈતન્યાનંદ સ્વામી કહે કે એક દિવસ સ્વામીએ (૧/૩૩૮)
ચોખ્ખી ઉપાસના કરવી; પણ તેમાં લોચો ન (૨/૭)
ચાર જે મુક્ત, મુમુક્ષુ, વિષયી ને પામર તેના (૨/૪૮)
ચાર અંતઃકરણને જીતવાના ઉપાય કહીએ છીએ (૨/૯૪)
ચિદાકાશ તે શું છે ? તો કુટસ્વરૂપે મુક્તને (૩/૩૯)
ચાર પ્રકારનું ચૈતન્ય અને ચાર પ્રકારનું જડ (૩/૪૪)

(જ)

જેને પુરુષોત્તમ ભગવાન મળ્યા હોય તેને (૧/૩)
જ્યાં સુધી પંચવિષયમાં પ્રીતિ છે ત્યાં સુધી (૧/૪)
જે પંચવિષય છે તે જીવને મુક્ત થાવા દેતા નથી (૧/૬)
જડ ભરતને જ્ઞાન રહ્યું ને જય-વિજયને કેમ ન રહ્યું? (૧/૧૦)
જેમ ઔષધને લઢી લઢીને અતિશે ઝીણું કર્યું હોય (૧/૧૩)
જીવનમુક્ત, વિદેહમુક્ત તથા કૈવલ્યમુક્તના ભેદ (૧/૨૫)
જેમ ચંદ્રમા રાહુએ ગ્રહ્યો થકો ઊગે (૧/૨૮)
જાણપણારૂપે વરત્યાનો ને શ્રીહરિજીનો મહિમા સમજ્યાનો (૧/૩૯)
જેને જેવો અભ્યાસ હોય તેવું કામ કર્યાનો તે (૧/૬૨)
જીવ કીયે ઠેકાણે રહે છે ? (૧/૯૪)
જીવ તો માયાને વિષે જ સદા વર્તે છે (૧/૯૭)
જેમ દશ-વિશ મનુષ્યે મળીને ગાયનો વાઘ કર્યો (૧/૧૦૧)
જીવને પંચવિષય સંબંધી સુખ તે નવા ને નવા (૧/૧૦૪)
જે ત્યાગી હોય તેણે વિષયમાં રુચિ જે ન રાખવી (૨/૧૧૭)
જેને શ્રીજી મહારાજને રાજી કરવા હોય તેને (૧/૧૨૩)

જીવનમુક્ત, વિદેહમુક્ત અને કૈવલ્યમુક્તની સ્થિતિ (૧/૧૩૩)
જીવમાત્રને અતિશે બંધનકારી કયું પદાર્થ છે? (૧/૧૩૮)
જ્યારે નટવાની ડુગડુગી વાગે છે ત્યારે મનુષ્ય (૧/૧૪૪)
જેને દશ, વિશ, પચાસ કે સો મનુષ્ય માનતાં હોય (૧/૧૫૦)
જીવાત્માને મનન દ્વારાએ કરીને અક્ષરના (૧/૧૫૭)
જીવને શાસ્ત્રને વિષે શુદ્ધ કહ્યા છે તેને વિષે (૧/૧૬૨)
જીવ, માયા ને પરમેશ્વર એ ત્રણેય અનાદિ છે (૧/૧૬૩)
જગત આદ્યે ન હોતું ને અંતે પણ નહિ રહે (૧/૧૭૦)
જીવને એટલું જ કરવા યોગ્ય છે જે સર્વ ઈંદ્રિયોની વૃત્તિ (૧/૧૯૭)
જયાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "ક્રોધ ન જ કરવો (૧/૨૦૮)
જેને દત્તાત્રેયની પેઠે જ્યાં-ત્યાંથી સિદ્ધાંત (૧/૨૧૧)
જીવ કલ્યાણના માર્ગમાં ચાલે છે તો ખરો (૧/૨૧૪)
જીવ જેતે જેટલો ધર્મ, અર્થ અને કામનો અર્થ (૧/૨૧૬)
જેમ છે તેમ સમજતાં પોતાની મેળે સર્વેને (૧/૨૩૮)
જીવ સર્વે સરખા છે કે નાના-મોટા છે ? (૧/૨૫૬)
જે સત્સંગ કરે છે તેને દિવ્ય દેહ કેમ ? (૧/૩૦૨)
જીવમાત્ર ક્રિયા છે બહુ; પણ જે કરવાનું (૧/૩૦૮)
જીવ પરોક્ષ ભજન-સ્મરણ તો બહુ કરે છે (૧/૩૦૯)
જેને ઈન્દ્રિયો ને વિષે અંતઃકરણને વિષે (૧/૩૨૪)
જે સ્થિતિ વાન હોય તે ઠીક વર્તતા ન હોય ને (૧/૩૧૯)
જેમ સમુદ્રને વિષે જીવ રહે છે તે (૨/૬)
જેને આત્મા તથા પરમાત્મા અખંડ દેખાતા હોય (૨/૧૧)
જે પુરુષમાં બે વાંના હોય તે કયા ? (૨/૧૩)
જે માની હોય તેને કોઈક વખાણે ત્યારે (૨/૧૬)
જગત તે શુ? તો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ (૨/૧૮)
જોગી એવો જે પુરુષ તેને કામ જે તે (૨/૩૧)
જીવમાં પંચ વિષયરૂપી રાગ રહ્યા છે તે ક્યારે ટળે? (૨/૩૪)
જેને કોઈક જાતનો અયોગ્ય સ્વભાવ હોય (૨/૫૮)
જેને કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા નહિ તે હરિનો (૨/૭૭)

જે બાળપણામાંથી ત્યાગી થયો છે તેણે તો (૨/૭૮)
જેમ થોડી બુદ્ધિવાળો પુરુષ હોય પણ તે (૨/૭૯)
જેમ કામાદિક દોષ છે તે ભક્તને ભગવાન સાથે (૨/૮૦)
જગતમાં મોટા માણસને તથા રાજાને સત્સંગ (૨/૯૧)
જળજંતુ તો દેડકા,કાચબા,કરચલા,સર્વે કહેવાય (૨/૯૯)
જેવો રાજા હોય તેવી જ તેની સભા હોય તેમ (૨/૧૦૧)
જે પુરુષે જેને વિષે પોતાનો સ્વાર્થ માન્યો (૨/૧૦૭)
જેવો જીવને બીજો આદર છે તેવો જો (૨/૧૦૯)
જીવ માત્ર મોટેરા વતે સુખિયા ને મોટેરા વતે (૨/૧૧૦)
જીવ માત્રને બે દુઃખ છે; એક આધિ ને બીજું (૨/૧૧૧)
જે શૂરવીર હોય તેને તો એમ વર્તે જે (૩/૨૯)
જીવ જે જે કરે છે તે એમ કરે છે જે માન (૩/૩૦)
જીવ જો આ ઉપાય કરે તો તત્કાળ શુદ્ધ થાય. (૩/૩૬)
જો સંતને સેવે ને જો અસંતને સેવે ને જો (૩/૪૭/૭)
જે બીજે માર્યો થકો તેને પોતે મારે નહિ ને (૩/૪૭/૮)
જો રૂડું વચન બોલતા ન આવડે તો ન બોલવું (૩/૪૭/૯)

(ટ)

ટેવ પાડવાની વાર્તા કરી જે, માંદા તથા વૃદ્ધ સંતના (૧/૩૭)
ટિટોડીને દૃષ્ટાંતે કરીને પુરુષપ્રયત્નની વાર્તા કરી (૧/૧૦૨)

(ત)

ત્રણ ગુણને વિષે ને અહંમમત્વને વિષે (૧/૩૪)
ત્રણ પ્રકારના પ્રલયમાં કેમ વર્તે તો ન જોડાય ? (૧/૭૦)
ત્રણ પ્રકારના બુદ્ધિવાનની વાર્તા કરી જે (૧/૧૦૬)
તમોગુણ કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે (૧/૧૪૩)
ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગ તો કરે છે; પણ (૧/૧૫૨)
ત્રણ ગુણનો વેગ તથા વિષયનો વેગ કેમ ટળે? (૧/૧૮૨)
ત્રણ શરીરની ભાવનાએ રહિત થકા શ્રીજી મહારાજનું (૧/૨૨૮)
તપે કરીને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ને શ્રીહરિજી (૧/૨૩૫)
ત્યાગી થઈને ધન રાખે તે પુરુષને દિવસ (૨/૧૪)

ત્રણ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય છે તેમાં ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય (૨/૧૨૯)

(દ)

દામોદરનો પ્રશ્ન જે 'વાતો કરતાં તો ડાહ્યા બહુ જણાય (૧/૩૨)
દેહને વિષે, પંચવિષયને વિષે ને ભગવાનને વિષે (૧/૩૫)
દેહ તથા દેહના સંબંધીને વિષે જીવને અતિશે (૧/૭૨)
દૃઢ ઉપાસનાનું શું રૂપ છે ? (૧/૧૪૭)
દેહ તો નર્કરૂપ છે તેની પૂજા-સેવાદિક કરીને (૧/૨૫૯)
દાસ, પ્રેમી અને જ્ઞાની એ ત્રણ પ્રકારના ભક્ત (૧/૨૯૩)
દેહ છે તે સ્ત્રી છે ને સંકલ્પ થાય છે તે (૨/૨૯)
દેશકાળાદિક આઠ છે તેમાં સર્વ કરતાં સંગનું બળ (૨/૬૭)
દોલતરામે પૂછયું જે,''મુક્ત છે તેણે તો માયાને (૩/૧૩)
દોલતરામે ફરી પૂછયું જે ''જ્ઞાતા ને જ્ઞાન તે કેમ (૩/૧૪)

(ધ)

ધ્યાન કરનારા યોગીને કઈ અવસ્થા પ્રથમ લીન થાય છે? (૧/૨૩)
ધારણા, ધ્યાન ને સમાધિ એ સવિકલ્પ તો હોય (૧/૫૩)
ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની પકવતાએ કરીને માયિક વિષયની (૧/૧૬૮)
ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને વિષે જ્યાં સુધી રુચિ નથી (૧/૧૭૯)
ધર્મને વિષે અતિશય દૃઢપણે વર્તવે કરીને (૧/૨૧૫)
ધીરજ ખરે ટાણે ઉપર રહેતી નથી તે કેમ સમજે તો રહે? (૧/૨૫૪)
ધર્મ, વૈરાગ્ય, ભક્તિ ને વિચાર એમાં શ્રેષ્ઠ કયો (૧/૨૮૩)
ધર્મ-જ્ઞાનાદિકની પકવતાએ કરીને પંચવિષયને (૧/૨૯૫)
ધર્મ-જ્ઞાનાદિકે કરીને બે સરખા હોય (૧/૩૦૧)
ધન અને સ્ત્રીનો પ્રસંગ કોઈ રીતે ન કરવો (૨/૬૩)
ધર્મ પણ બે પ્રકારનો છે તે જાણવો. તેમાં (૨/૧૨૬)

(ન)

નિર્બળ તથા બળવાન કેમ જણાય ? (૧/૫૦)
નિર્ગુણ-સગુણપણું સંતમાં કેમ સમજવું ? (૧/૭૮)
નારાયણ બ્રહ્મચારીએ પૂછયું જે, (૧/૮૧)

નિશ્ચયનું શું લક્ષણ છે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર (૧/૧૫૫)
નામને તો સ્વરૂપ, ગુણ ને ચરિત્રનો સંબંધ રહે છે. (૧/૧૬૧)
નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે ''આસ્તિક કેને (૧/૧૬૯)
નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે''પંચવિષયને કેમ (૧/૧૭૫)
નિષ્કુળાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે,'સર્વનું કલ્યાણ (૧/૧૯૮)
નિષ્ઠા ને મહિમા એક છે કે જુદા છે ? (૧/૨૬૩)
નિષ્ઠાના સ્વરૂપને જાણ્યાનું એ લક્ષણ છે જે (૧/૨૭૧)
નિર્વાસનિક ભક્ત અમને ગમે છે એમ શ્રીજીએ (૧/૨૮૨)
નર તથા માદા નામે બે પ્રકારના જીવ અસુરમાં (૧/૩૦૩)
નવ વાનાં રાખે તેને કલ્યાણના માર્ગમાં કોઈ (૨/૩૩)

(૫)

પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો અવતાર જીવના (૧/૧)
પ્રથમ તો સર્વ સંકલ્પને પડ્યા મૂકીને (૧/૧)
પ્રથમ સત્સંગમાં આવે ત્યારે દેહનું માન હોય છે (૧/૪૦)
પ્રકૃતિની ઈચ્છાએ કરીને પુરુષનું રૂપ છે ને (૧/૮૬)
પોતાને પાપે કરીને માંદો થયો છું ને (૧/૯૨)
પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં બ્રહ્માદિક દેવ કેમ વર્તે છે? (૧/૯૫)
પ્રથમ પંચવિષયને વિષે દોષ દેખાડીને (૧/૯૮)
પાડરુંના અભ્યાસને દૃષ્ટાંતે કરીને વાર્તા કરી જે (૧/૧૦૦)
પાંચ પ્રકારનાં મનુષ્ય સંસારનો ત્યાગ કરે છે (૧/૧૦૭)
પરમેશ્વર વિના બીજો કોઈ આકાર મનમાં (૧/૧૧૩)
પુરુષોત્તમ ભગવાન ,અક્ષર અને અક્ષરના મુક્તનું (૧/૧૧૯)
પ્રથમ સંસાર અસત્ય જણાતો ને (૧/૧૩૪)
પરોક્ષના ભક્તમાં અને પ્રત્યક્ષના ભક્તમાં કેટલો ફેરછે? (૧/૧૩૯)
પંચવિષયની રુચિ અંતઃકરણમાં જ્યાં સુધી વર્તે (૧/૧૭૮)
પ્રેમી ભક્ત છે તે તો ઐશ્વર્યાર્થીમાં વળગી જાય છે (૧/૧૯૩)
પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિજી કે તેમના સંત મળ્યા એટલે (૧/૨૪૧)
પૃથ્વી ઉપર ચાલતા હોય તે તો પડે; પણ જે (૧/૨૫૮)
પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અક્ષર, મૂળપુરુષ, પ્રધાન (૧/૨૬૧)

પરમેશ્વર તો પૂર્ણકામ છે તેને કોઈ જોઈતું નથી (૧/૨૭૮)
પંચવિષયમાં અરુચિ કેમ થાય ? તેનો ઉત્તર (૧/૨૮૦)
પરમેશ્વરને યથાર્થ સમજ્યાની જે વાત છે તે (૧/૨૮૧)
પરોક્ષને પ્રત્યક્ષ કેમ કરવા ? તેનું લક્ષણ જે (૧/૨૯૦)
પુરુષોત્તમ ભગવાનના સ્વરૂપને કેમ સમજવું ? (૧/૨૯૭)
પ્રથમ જેને કાંઈક આડુંઅવળું વર્તાણું હોય (૧/૩૧૬)
પુરુષોત્તમ ભગવાન, માયા અને જીવ એ ત્રણેય (૧/૩૧૭)
પંચ ઈન્દ્રિયોએ કરીને જે જે ક્રિયા કરે તે (૨/૨૪)
પ્રકૃતિએ યુક્ત એવો જે પુરુષ તે જે તે (૨/૩૨)
પુરુષોત્તમને કેમ ઓળખવા ? તો મહાપુરુષાદિક (૨/૪૩)
પોતામાં કોઈ દોષ હોય તે જો પોતામાં ને પોતામાં (૨/૬૯)
પોતે પોતાનું તળ તપાસ્યું ન હોય ને જો (૨/૧૦૨)
પુરુષોત્તમ ભગવાને આચાર્યજી મહારાજને આજ (૩/૮)
પૂર્વે જે અવતાર થયા છે તેનો મહારાજે પોતાને (૩/૧૫)
પાંચ પ્રકારના પુરુષ છે તેને ઓળખીને સંગ (૩/૨૦)
પોતાનો કોઈ કઠણ વચને કરીને તિરસ્કાર કરે (૩/૪૭/૨)
પારકા મર્મસ્થળનો પીડનારો ને રૂખી છે વાણી (૩/૪૭/૫)
પુરુષ જે તે જેવા પુરુષ ભેળો બેસે છે ને (૩/૪૭/૧૦)
પુરુષ જે તે જે પદાર્થ થકી નિવૃત્તિને પામે (૩/૪૭/૧૧)

(ફ)

ફળ-મૂળાદિકને વિષે તથા વગડાઉ સામા આદિકને (૧/૯૩)

(બ)

બુદ્ધિવાન હોય તેને એકાંતિક ધર્મ સમજાય (૧/૬૬)
બે સરખા હરિભક્ત હોય તેમાં એક તો (૧/૯૦)
બે પ્રકારની બુટ્ટીની વાર્તા કરી જે એક (૧/૧૦૩)
બે પ્રકારનો ધર્મ હોય ને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય પણ હોય (૧/૧૧૧)
બંધીવાળા મંડપને વિષે કીર્તન ગાયાં ત્યારે (૧/૨૨૪)
બદરિકાશ્રમના તથા શ્વેતદ્વિપના મુક્ત કેમ વર્તે છે? (૧/૨૭૪)
બ્રહ્મપુરાદિક ધામના મુક્ત શ્રીજી મહારાજ ભેળા (૧/૨૭૭)

બે પ્રકારનું સત્ય જાણવું તેમાં એક તો એમ (૨/૧૨૧)
બે પ્રકારની દયા જાણવી તેમાં એક તો એવી દયા (૨/૧૨૩)
બે પ્રકારનું તપ જાણવું તેમા એક તો એમ જે (૨/૧૨૪)
બ્રહ્મ છે તેની તો એમ વિક્તિ છે જે (૩/૩૫)
બીજુ પુરુષોત્તમ પરમાત્મા જે પરબ્રહ્મ તેના (૩/૪૦)

(ભ)

ભજન-સ્મરણ જે કરતો હોય તેણે (૧/૧૧૦)
ભગવાનને જ્ઞાની ભક્ત કેમ અધિક ગમે છે ? (૧/૨૩૦)
ભક્તિ, તપ અને જ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ (૧/૨૩૬)
ભક્તનો ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય છે એ (૧/૩૦૬)
ભગવાનના કેવા ભક્ત કેવા ધામને પામે છે ? (૧/૩૨૭)
ભગવાનનો અખંડ સંબંધ થયો તે કેમ જાણ્યો? (૨/૨૭)
ભગવાનનું ધ્યાન કરે તે પણ દેખાડ્યાને અર્થે (૨/૩૦)
ભગવાનને વિષે અતિશે હેત કરવું અને તે (૨/૫૧)
ભગવાનને અર્થે જે કરવું તેને ભક્તિ કહી છે ને (૨/૫૩)
ભગવત્જ્ઞાન સંબંધી શાસ્ત્રે કરીને હરિના માહાત્મ્યની (૨/૫૬)
ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય તો પણ જો (૨/૬૦)
ભક્તિ તે હેતને કહીએ ને અનુવૃત્તિ (૨/૬૧)
ભગવાનના ભક્તોમાં ત્રણ ભેદ છેઃ એક તો (૨/૬૨)
ભગવાનના ભક્તને આ ત્રણ વાનાં નિરંતર કરવાના (૨/૮૪)
ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા ને ભગવાનને વિષે (૨/૨૮૫)
ભગવાનના ભક્તને વિષે કોઈ જાતનો દોષ (૨/૮૫)
ભગવાનનો નિશ્ચય પણ એમ કરવો જે (૨/૧૨૦)
ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તેના ત્રણ ભેદ છે તેમાં (૨/૧૨૭)
ભગવાનનું જે માહાત્મ્યજ્ઞાન તથા વિષયમાં જે દોષદૃષ્ટિ (૩/૨૬)

(મ)

મચ્છર ગરુડજી, પતંગિયા અને મહાઅગ્નિ પર્યંત (૧/૨૧)
બીજા અવતાર કરતાં ઋષભદેવજી બહુ ગમે છે તેનો (૨/૪૯)
મહાભારતમાં બ્રાહ્મણી ગીતા છે તેમાં અશ્વમેધ યજ્ઞ (૧/૬૦)

મુક્તાનંદ સ્વામીને મહારાજ વઢીને ક્યારેય (૧/૭૪)
મયારામ ભટ્ટજીને પૂછયું જે, 'ઉધ્ધવજી કેમ વાર્તા (૧/૧૨૪)
મને મહારાજે કહ્યું જે, ''આકારે રહિત વર્તવું (૧/૧૨૬)
મુક્તાનંદ સ્વામીને નિશ્ચય થાતો નહોતો (૧/૧૪૧)
મોટા સંતને મંદવાડ કેમ નડે છે ? (૧/૮૯)
મહાપુરુષને રહ્યાના સ્થાનક શાના છે? (૧/૯૬)
મળમૂત્રના ભર્યા થકા પૂજા ન કરવી (૧/૧૫૩)
માવે ભક્તે પૂછયું જે, 'રામચંદ્ર ભગવાન (૧/૧૬૦)
માન કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે (૧/૧૮૭)
મોટા પુરુષનું એ લક્ષણ છે જે પોતે અક્ષરરૂપે વર્તે (૧/૨૦૧)
મોટા પુરુષની જે ક્રિયા તે જીવના કળ્યામાં આવે નહિ (૧/૨૨૯)
માયા પર દિવ્ય ધામને વિષે એક મોટો ઓરડો છે (૧/૨૪૩)
મુક્તબુદ્ધિ શીખવી ને તે તો સત્વગુણી હોય (૧/૨૬૦)
માની પ્રકૃતિ હોય ને વળી માન મળતું હોય (૧/૨૭૦)
માનસી પૂજાને વિષે તથા સ્થૂલ દેહે કરીને (૧/૨૭૪)
મંડળમાં જે બખેડો થાય છે તેનું એ કારણ (૧/૨૮૯)
મન તો સત્ત્વગુણમાંથી થયું છે તેમાં રજ-તમના (૧/૩૧૯)
મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો ભગવાનને બ્રહ્મરૂપ (૨/૩)
મહારાજ તથા સાધુ તેડવા આવે ત્યારે કેના ભેગું જવું? (૨/૯)
મુક્તાનંદ સ્વામી તથા બીજા સદ્‌ગુરુ બેઠા હોય (૨/૧૦)
માવા ભક્તે કહ્યું જે, 'ત્યાગીને સ્ત્રી અને ધન (૨/૧૯)
મહારાજ આજ્ઞા કરે જે ''તમારી નજરમાં આવે (૨/૨૨)
માવા ભક્તે પૂછયું જે,''કરી રહ્યા તે કેમ જણાય? (૨/૨૫)
મુક્તની તારતમ્યતાના ભેદ કહ્યા છે જે અનંત કોટિ (૨/૩૯)
મહારાજે પોતાની રુચિ કહી તેના ઉપર સ્વામીએ (૨/૫૨)
મનને વિષે સંકલ્પ-વિકલ્પનો વેગ વર્તતો હોય ત્યારે (૨/૫૪)
મહારાજ પધાર્યા પછી સાંપ્રત આટલું કાર્ય (૨/૬૫)
મુમુક્ષુ હોય તે તો એમ જાણે જે, આપણે (૨/૧૦૮)
મા-બાપ થકી જે દેહ પમાય છે તે તો (૨/૧૧૬)

મૂળ અક્ષર મૂર્તિ સદ્‌ગુરુ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ (૩/૧૭)
માનકુવામાં શ્રીજી મહારાજ સાધુ પ્રત્યે બોલ્યા જે (૩/૪૧)
મૂળ અક્ષરમૂર્તિ સદ્‌ગુરૂ ગોપાળાનંદ સ્વામીએ (૩/૪૭/૧)

(ય)

યુવાન,વૃદ્ધ ને રોગીને વર્ત્યાની વિક્તિના ભેદ (૧/૪૪)

(ર)

રત્ના ભક્તની વાર્તા કરી જે, (૧/૧૪૦)
રજોગુણી બુધ્ધિ મોક્ષમાર્ગને વિષે ચાલી શકે નહિ (૧/૧૭૬)
રસના આદિક સર્વે ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં (૨/૧૨)

(લ)

લોભ, કામ, રસાસ્વાદ એ આદિક જે (૧/૨)
લિંગદેહ (કારણ શરીર)કેમ નાશ પામે ? (૧/૬૧)
લોભ, કામ, માનાદિકે કરીને શ્રીજીની આજ્ઞા (૧/૧૩૧)
લોભ-કામાદિકની ઈચ્છા અલ્પ જેવી જણાય છે;પણ (૧/૧૬૭)
લોભ, કામાદિક જે અંતઃશત્રુ છે તેને (૧/૧૭૪)
લીંબુ તથા વઘાર તથા પુસ્તક અને વસ્ત્ર (૧/૧૮૪)
લય, વિક્ષેપ, રસાસ્વાદ ને કષાય એ ચારને (૧/૨૭૯)

(વ)

વિષયને અસત્ય જાણીએ છીએ પણ તેનું તુચ્છપણું (૧/૧૧)
વૈરાગ્ય ઊપજ્યાનો શો ઉપાય છે ? (૧/૧૫)
વચનામૃતમાં પણ મહારાજે કહ્યુ છે કે મુક્તાનંદસ્વામી (૧/૧૮)
વરુણના પુત્રે વરૂણને પૂછયું જે, 'હે પિતાજી ! (૧/૨૯)
વક્તાપણાનું ને સમજુપણાનું માન તો બહુ હોય છે (૧/૩૮)
વિશલ્યકરણીના વચનામૃતમાં અહંમમત્વ ટાળ્યાનીવાર્તા (૧/૪૭)
વ્યાસાદિક નિર્ગુણ અવતાર છે ને પરશુરામ (૧/૪૮)
વચનામૃતમાં નિરભે રહ્યાનું કહ્યું છે તેનું કેમ સમજવું? (૧/૫૮)
વિશિલ્યકરણીના વચનામૃતની વાર્તા કરતા હતા (૧/૬૮)
વિષયને વિષે આસક્ત છે તે તો (૧/૧૨૧)
વિજ્ઞાનદાસજીને અવસ્થા લોપતી નથી ને (૧/૧૩૫)

વ્યાપકાનંદસ્વામીને નિશ્ચય થાતો નહોતો પછી (૧/૧૩૬)
વક્તા જો મુમુક્ષુને ઓળખીને ભગવદ્વાર્તા કરે તો (૧/૧૪૨)
વિશ્વાસ કેમ થાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર (૧/૧૪૮)
વાચકુટના પ્રશ્નની વિગત જે ધર્મદેવ જે તે (૧/૮૨)
વૈરાટ તથા મહાપુરુષાદિક જે તે મૂર્તિનો (૧/૧૦૯)
વૈરાગ્ય, ભક્તિ ને ધર્મ; એમના હેતુ, સ્વરૂપ અને ફળ (૧/૧૧૬)
विद्याविद्ये मम तनू विद्धयुद्धव शरीरिणाम् (૧/૧૬૪)
વિષયમાંથી પ્રીતિ કેમ ટળે ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર (૧/૧૮૫)
વિષય જીતાય ત્યારે શ્રીજી મહારાજનું ધ્યાન (૧/૨૧૯)
વ્યવહારમાં રહીને શ્રીજી મહારાજ કેમ મુખ્ય રહે? (૧/૨૪૭)
વિશ્વાસી ભક્તે શ્રીજીની લીલાનું ચિંતવન કરવું (૧/૨૭૬)
વિષયને ભોગવવા ન દઈએ તો મન સંકલ્પ-વિકલ્પ (૧/૨૮૫)
વ્યાસસૂત્રમાં એમ વાત છે જે બીજા અવતાર (૨/૫)
વિષયમાં રાગ છે તે તો ત્યારે ટળે જ્યારે (૨/૧૭)
વિષય છે તેના દોષને વારંવાર વિચાર્યા કરવા (૨/૭૪)
વિષય છે તે બે પ્રકારના છેઃ એક સ્થૂળ અને (૨/૮૯)
વિષયાસક્તિ તથા દેહાભિમાન તથા કામ, ક્રોધ (૨/૯૦)
વિદ્યા, બુદ્ધિ, કળા, ચાતુરી, ગાવવું એ આદિક (૨/૯૩)
વાણિયાને બે હજારના લીટા તાણેલા ચોપડા હોય (૨/૧૦૩)
વાતું સાંભળીને આવો વિચાર રાત-દિવસ (૨/૧૧૯)
વિષયમાં દોષબુદ્ધિ તે ક્યારે દૃઢ થાય? તો (૩/૨૫)

(શ)

શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, શ્રદ્ધા ને સમાધાન (૧/૫૫)
શિખર ચણીને મંદિર સંપૂર્ણ ક્યારે થાય ? (૧/૨૦૦)
શિષ્ય-વાહનાદિકે કરીને તથા ભોજન-આચ્છાદનાદિકે (૧/૨૧૩)
શુકજીને જ્ઞાનાંશની સમજણ હતી તો શ્રીકૃષ્ણ (૧/૨૨૬)
શાસ્ત્રમાં વિષય જીત્યાનું કહ્યું છે તે કેમ જીતાતા નથી? (૧/૧૩૨)
શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે, ‘‘ચાંદ્રાયણ અને (૧/૨૩૪)
શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે, ‘‘વૈરાગ્યાદિક ગુણનો (૧/૨૪૫)

શાંતાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે,''માણસ સત્સંગી ક્યારે થાય?' (૧/૨૪૮)
શક્તિ, ઐશ્વર્ય ને વિભૂતિ એ ત્રણેય એક છે કે (૧/૩૧૨)
શાસ્ત્રમાં મહાપુરુષાદિકના અવતાર થયા હોય તેને (૨/૪૧)
શૌચ ત્રણ પ્રકારનું છે તેમાં એક તો દેહે કરીને (૨/૧૨૨)
શબ્દ, સ્પર્શ, સુખ, રસ ને ગંધ એ પંચવિષય (૩/૨૪)

(શ્ર)

શ્રી હરિજીનો મહિમા એમ સમજવો જે, (૧/૯)
શ્રી હરિજી મહારાજની પ્રાપ્તિ થઈ એ તો (૧/૧૭)
શ્રી હરિજીની કથા-વાર્તાનું શ્રવણ કરીને મનન તથા (૧/૨૪)
શ્રી હરિજી મહારાજ બોલ્યા જે,''આ સચ્ચિદાનંદ સ્વામી (૧/૩૦)
શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે,''અનવધિકાતિશય, નિરંજન (૧/૩૧)
શ્રીજી મહારાજે વચનામૃતમાં વાર્તા કરી જે,પ્રવૃત્તિ નિવૃત્ત ધર્મ (૧/૪૨)
શ્રી હરિજીના માહાત્મ્યની વાર્તા જાતવાન ઘોડાના દૃષ્ટાંતે (૧/૪૫)
શ્રી હરિજી મહારાજને હવે રાજી કરવાનો શો ઉપાય છે? (૧/૪૬)
શ્રી હરિજીનું ભજન-સ્મરણ કેમ કરવું ? (૧/૬૫)
શ્રી હરિજીના સ્વરૂપને-સર્વ સ્થાનકને વિષે (૧/૬૭)
શ્રીજી મહારાજનો મહિમા એમ સમજવો જે (૧/૮૭)
શ્રી હરિજીની ક્રિયાશક્તિ, ઈચ્છાશક્તિ ને જ્ઞાનશક્તિ (૧/૮૮)
શ્રી હરિજીનો ભક્ત હોય ને તે રજોગુણને વિષે (૧/૧૨૦)
શ્રીજી મહારાજ તથા તેમનો મહિમા અને (૧/૧૨૨)
શ્રીજી મહારાજમાં શક્તિ રહી છે તેને કેમ સમજવી? (૧/૧૯૧)
શ્રીજી મહારાજના ભક્ત અને બીજા અવતારના ભક્ત (૧/૧૯૫)
શ્રીજી મહારાજ કહે જે,''અમે તો જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક (૧/૨૦૩)
શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે,''પુરૂષપ્રયત્ન કરે તો (૧/૨૦૬)
શ્રીજી મહારાજે કહ્યુ જે, 'ભગવાનની કથા-વાર્તાનું (૧/૨૧૦)
શ્રી હરિજીના ભક્તને હરિ ભજવામાં કોઈ રોધક (૧/૨૩૩)
શ્રીજી મહારાજના મહિમાની ને જીવના સ્વરૂપની (૧/૨૭૦)
શ્રીજી મહારાજને દેખે છે પણ પોતાના સ્વરૂપને (૧/૨૭૨)
શ્રીજી મહારાજને સર્વે ભજે છે; પણ જેમ છે તેમ (૧/૨૭૫)
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અહિંસાધર્મ પ્રવર્તાવ્યો નહિ (૧/૨૮૬)

શ્રધ્ધામાં વૈરાગ્યાદિક આવી જાય છે તે સાંભળીને (૧/૩૩૦)
શ્રીજી મહારાજની નજરમાં આવે તો અનંત કોટિ (૨/૪૦)
શ્રીજી મહારાજનાં વચન પ્રમાણે જ જે સંતને પોતાના (૨/૬૬)
શ્રી હરિના ધ્યાન કરતા પણ જ્ઞાન અધિક છે (૨/૭૩)
શ્રીજી મહારાજે પોતાની રુચિ પોતાના મુખવચને (૨/૮૨)
શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, ‘‘જેવો હું સત્સંગે કરીને (૨/૧૦૦)
શ્રીજી મહારાજ કહેતા જે, ‘સત્સંગ તો સર્વે કરે છે; પણ (૨/૧૦૫)
શ્રીજી મહારાજે કહ્યું જે, ‘ત્રણ્ય પ્રકારનો વાયુ વાય (૨/૧૧૫)
શ્રી પુરુષોત્તમ ભગવાન જ્યારે દયા કરીને (૩/૧)

(સ)

સ્વામીએ શ્રીહરિના મહિમાની વાત કરી જે (૧/૧)
સ્ત્રી થકી કાળી નાગણીની પેઠે બીવું (૧/૫)
સત્પુરુષને સંગે કરીને જીવ સુખિયો થઈ જાય છે. (૧/૧૯)
સ્વભાવ ટાળીને સત્તારૂપે વર્તવું. (૧/૪૩)
સર્વે સમાન છે એમ કહે તેની વિગત (૧/૬૩)
સંબંધીમાં એવુ દૃઢ હેત છે તે કેમ ટળે ? (૧/૭૩)
સ્થાનક જે દેહ, ઈન્દ્રિયો, ને અંતઃકરણ તેને વિષે (૧/૭૭)
સનકાદિક જે તે ત્યાગ અને નિષ્કામાદિક ધર્મને વિષે (૧/૮૪)
સંત જે સ્વભાવને ટાળવા સારુ લાગતાં વેણ (૧/૯૧)
સમૈયામાં જઈને સત્પુરુષની સોબત કરીને (૧/૯૯)
સત્સંગમાં તો અન્ન-વસ્ત્ર યથાયોગ્ય મળે છે (૧/૧૧૭)
સર્વ સંતને ધર્મામૃત પ્રમાણે વર્તવું (૧/૧૩૦)
સંસારમાં રહીને વિષય કેમ જીતાય ? (૧/૧૪૫)
સર્વે વર્ણને વિષે ધર્મ કેમ રહ્યો છે ? (૧/૧૫૪)
સર્વે ક્રિયાને કરતા થકા અકર્તા કેમ સમજવા? (૧/૧૫૬)
સુતાર ખીમા ભક્તે શ્રીજી મહારાજની લીલાની વાત (૧/૧૫૯)
સત્પુરુષનો અવગુણ કેમ સમજે તો ન આવે ? (૧/૧૬૬)
સ્વભાવ કેમ ટળે ? ત્યારે સ્વામી કહે,‘ધર્માદિકને (૧/૧૭૧)
સત્ત્વ, રજ ને તમ એ ત્રણે ગુણમાંથી જે (૧/૧૭૨)

સર્વ મનુષ્યમાં તથા હરિભક્તમાં તથા એકાંતિક ભક્તમાં(૧/૧૯૬)
સંતે કહ્યું જે, 'સંત તો સર્વે સરખા જણાય છે.' (૧/૨૦૯)
સર્વે પ્રકારે ભીંસણ ખમે ને નવધા ભક્તિ (૧/૨૧૨)
સ્વામીએ નિર્ગુણ-સગુણની વાર્તા કરી જે (૧/૨૧૭)
સત્સંગ સહેજે મળ્યો હોય તે પુરુષપ્રયત્ન કર્યા વિના (૧/૨૨૨)
સદ્‌ગુરુ ને સત્‌શાસ્ત્રે કરીને દૃઢ વૈરાગ્યને પામ્યો હોય (૧/૨૪૪)
સર્વે સંત શ્રી હરિજીની ભક્તિ કરે છે તેમાં (૧/૨૫૧)
સંત સભામાં પ્રસંગ નીસર્યો જે, સરલ સ્વભાવ (૧/૨૫૩)
સંતે પૂછયું જે, 'અવતાર સર્વે સરખા છે કે (૧/૨૫૫)
સર્વે સંત તથા હરિભક્તને ઉપાસના અને (૧/૨૫૭)
સમાધિવાળાને શ્રીજી મહારાજની મરજી જણાય કે (૧/૨૬૮)
સત્તારૂપ થઈને માંહી રહીએ તો સુખ રહે (૧/૨૮૪)
સત્વં યદ્‌બ્રહ્મદર્શન'' સત્ત્વગુણથી બ્રહ્મનું દર્શન (૧/૨૯૬)
સાધર્મ્યપણુ કેમ જાણવું ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર (૧/૨૯૮)
સ્વામીએ વિષયખંડનના વચનામૃતની વાત કરી (૧/૩૦૪)
સ્વયંપ્રકાશાનંદ સ્વામીએ પૂછયું જે, ''વાસના બહુ (૧/૩૦૫)
સર્વે જીવનાં કર્મ તો એક સરખાં નથી ને (૧/૩૦૭)
સત્સંગી હોય તોપણ જે રાજાના રાજ્યમાં (૧/૩૧૩)
સદા સુખિયા કેમ રહેવાય ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર (૧/૩૨૨)
સંતે કહ્યું જે'આ હરજી ઠક્કરને તો મહારાજ મળ્યા એટલે શાંતી (૧/૩૨૫)
સ્વાદ, માન, ક્રોધ, ઈર્ષા એ આદિક દોષને (૧/૩૨૮)
સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ દેહના ભાવ ટાળવાના પુરુષપ્રયત્ન (૧/૩૨૯)
સ્વયં; અંશ, કળા ને વિભૂતિ એ ચાર (૧/૩૩૧)
સંતે પૂછયું જે,'માન કેમ ટળે?ત્યારે સ્વામીએ કહ્યું જે,'પોતાને (૧/૩૩૩)
સર્વે પુસ્તકને અર્થે તથા ચરણાવિંદને અર્થે બહુ (૧/૩૪૦)
સ્વભાવ ટાળવો તે સર્વથી કઠણ છે (૨/૧૫)
સપ્ત પ્રકારના મુક્તનાં લક્ષણ કહીએ છીએ (૨/૩૭)
સંબંધીમાં હેત ન રાખવું ને તેને બોલાવવો નહિ (૨/૩૮)
સત્પુરુષને સત્શાસ્ત્રના વચન વિના પોતાના (૨/૫૭)

સંતને મનગમતું કરવામાં ભેદ છે તે કઈ રીતે? (૨/૭૫)
સત્સંગ સંબંધી તથા મંદિર સંબંધી જે જે ક્રિયા (૨/૯૨)
સર્વ જીવમાત્ર છે ને પોતપોતાની પ્રકૃતિને ભજે છે (૨/૯૭)
સીંધુ પાણી ને ઈંધણા એ ત્રણ્ય જો સારાં હોય (૨/૧૧૩)
સંતે પૂછયું જે પોતામાં જે દોષ હોય તેને (૩/૪)
સ્વામીએ કૃપા કરીને વાત કરી જે, 'ભગવાન (૩/૬)
સુપર્ણાનંદ સ્વામીને પૂછયું જે,'બધ્ધ, મુક્ત તથા (૩/૧૧)

(હ)

હેત હોય ને વિશ્વાસ ન હોય,તથા વિશ્વાસ હોય ને (૧/૭૧)
હરિમંદિર સંબંધી કામ કરતો હોય તે (૧/૮૫)
હવે તો ધર્માદિકમાં જે ગુણ છે તેને પૃથક પૃથક કરીએ (૧/૧૧૨)
હરિભક્તને વિષે સાંખ્ય ને યોગ એ બે હોય (૧/૨૧૮)
હરિભક્તે પૂછયું જે, ''જગત ખોટું કેમ થાય ?'' (૧/૧૩૨)
હરિભક્તને વિષે જે બળવાન પ્રકૃતિ હોય તેને (૧/૨૨૩)
હેત ને માહાત્મ્ય જેમ પ્રથમ હતાં એમને એમ (૧/૩૧૪)
હરિભક્તને આ ત્રણ વાતું અતિશે સિદ્ધ કરવી (૨/૭૦)
હઠયોગ વિના ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય આવવું કઠણ છે (૨/૧૩૦)
હરજી ઠક્કરે પૂછયું જે, 'માયાવી પુરુષની માયામાં (૩/૧૦)
હરજી ઠક્કરે પૂછયું જે, ''દેહ અને દેહ સંબંધી પદાર્થ (૩/૧૬)
હરજી ઠક્કરે પૂછયું જે, 'હે મહારાજ ! વચનામૃતમાં (૩/૨૧)
હે દેવો ! જે પુરુષ પોતાના કલ્યાણને ઈચ્છે (૩/૪૭/૩)

(જ્ઞા)

જ્ઞાનાંશ તે કેમ સમજવો ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર (૧/૫૭)
જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનું લક્ષણ સંક્ષેપે કરીને (૧/૬૯)
જ્ઞાન-વૈરાગ્ય વિના સૂક્ષ્મ ને કારણ શરીર ટળે નહિ. (૧/૧૨૯)
જ્ઞાની ભક્ત હોય તે તો અતિ શ્રેષ્ઠ હોય (૧/૧૫૧)
જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ તથા ઈચ્છાશક્તિના લક્ષણ (૧/૨૩૯)
જ્ઞાનની પક્વતા ન હોય તો પોતાને બંધન થાય (૨/૨૦)
જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ ને માહાત્મ્યજ્ઞાને યુક્ત ભક્તિ (૨/૭૧)

સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી

જેમનો ક્યારેય જન્મ નથી થયો અને મૃત્યુ પણ નહિ માત્ર અને માત્ર
આ પૃથ્વી પર પરબ્રહ્મની સાથે
આપણને તેની ઓળખાણ આપવા અતિથિની જેમ
વિક્રમ સંવત્ ૧૮૩૭ મહાસુદ ૮ સોમવાર થી
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૦૮ વૈશાખ વદ ૫ સુધી
આ પૃથ્વીને પાવન કરવા રહ્યા હતા.
- આ વાતો તેઓએ ઉર્ધ્વ જિગમિષુ
સાધકને સંબોધેલી બ્રહ્મઋચાઓ નહિ તો બીજુ શું છે?
માત્ર બ્રહ્મઋચાઓ જ છે. શાશ્વત છે. અમૂલ્ય છે. રહેશે.

978-81-904548-5-8

:: પ્રકાશક ::
શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરૂકુલ "ભક્તિનગર" કંડારી

સદ્‌ગુરુ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી